

VLADA AUTONOMNE POKRAJINE VOJVODINE
Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, upravu i nacionalne zajednice

Projekat:
AFIRMACIJA MULTIKULTURALIZMA
I TOLERANCIJE U VOJVODINI

KOLIKO SE POZNAJEMO

iz istorije nacionalnih zajednica u Vojvodini

KOLIKO SE POZNAJEMO

iz istorije nacionalnih zajednica u Vojvodini

IX izdanje

REPUBLIKA SRBIJA – AUTONOMNA POKRAJINA VOJVODINA
Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, upravu i nacionalne zajednice

Projekat
AFIRMACIJA MULTIKULTURALIZMA I TOLERANCIJE U VOJVODINI

KOLIKO SE POZNAJEMO
iz istorije nacionalnih zajednica u Vojvodini

IX izmenjeno i dopunjeno izdanje

Koordinator projekta:
Marius Rošu

Administrator projekta:
Bojan Gregurić

Urednik izdanja:
Alena Peškova

Grafičko uređenje i priprema za štampu:
JP Zavod za udžbenike, Beograd – Odeljenje u Novom Sadu

Korice i dizajn:
Biljana Savić

Autori tekstova:
Milan Micić
dr Tibor Pal
Kalman Kuntić
dr Zoltan Mesaroš
dr Arpad Pap
Mirko Grlica
dr Agneš Ozer
dr Olga Ninkov Kovačev
Milkica Popović
Ljubica Otić
dr Janko Ramač
mr Mirča Maran
Jaroslav Miklović

Lektori:
Aleksandra Pešić
Miloš Zubac

Korektor:
Marijana Vasić Stjepanović

Unos teksta:
Marica Finčur
Cetinka Svitlica

Fotografije ustupljene iz arhiva:
– Pokrajinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture
– Muzeja Vojvodine
– Muzeja grada Novog Sada
– Gradskog muzeja iz Subotice
– Ivana Kukurova
– Nedeljka Markovića

Tiraž: 300 primeraka
Novi Sad
2014. god.

VLADA AUTONOMNE POKRAJINE VOJVODINE
Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, upravu i nacionalne zajednice

Projekat:
AFIRMACIJA MULTIKULTURALIZMA
I TOLERANCIJE U VOJVODINI

KOLIKO SE POZNAJEMO

iz istorije nacionalnih zajednica u Vojvodini
IX izdanje

Novi Sad
2014. god.

PREDGOVOR

Istorija Vojvodine je specifična, jer je njen istorijski razvoj stvorio multietničko, multi-konfesionalno društvo. To je čini složenom, ali i bogatom sredinom. Trebalo bi da saznamo više o razvoju i nastanku Vojvodine, kako bi nas oplemenilo to njeno bogatstvo. Verujemo da će, posle proučavanja ovog kratkog prikaza prošlosti naroda sa prostora današnje Vojvodine, čitaoci moći iz istorijskih primera da izvuku pouke koje bi ih okrenule ka budućnosti, s ciljem daljeg suživota ovdašnjih naroda u duhu tolerancije, saradnje i međusobnog poštovanja. Koliko se međusobno poznajemo, toliko će nas oplemeniti kulturno i istorijsko bogatstvo prostora na kojima živimo. Pravo poznavanje različitih kultura, jezika i prihvatanje tih različitosti doprinosi harmoniji iz koje proizlaze mnoga dobra za sve nas.

Ovaj tekst napisan je prvenstveno za mlade, to jest za učenike, s ciljem da im predodči neke činjenice iz zajedničke prošlosti naroda (Nemaca, Mađara, Srba, Slovaka, Rumuna, Rusina, Jevreja itd.) koji su živeli i žive na prostorima današnje Vojvodine. Pri sastavljanju teksta autori su imali ideju da, pored već poznatih globalnih istorijskih događaja i procesa, ukažu i na određene specifičnosti i detalje koji su bili isključivo u vezi s ovim prostorima. Prikazane činjenice i procesi uzeti su iz historiografije pomenutih naroda i verovatno će za nekoga predstavljati novinu, ali će, u svakom slučaju, doprineti boljem međusobnom upoznavanju. Prilikom prikazivanja političke istorije, autori brošure trudili su se da događaje smeste u društveno-ekonomsko-kulturni okvir, kako bi se dobila potpuna slika o dešavanjima. Pored međusobnog prožimanja i dugog zajedničkog života i saradnje, ovdašnji narodi su u svojoj istoriji imali i teške periode, pre svega u vreme ratova. Namera autora bila je da i sukobe, koji su bili deo naše stvarnosti, prikažu objektivno i iz više aspekata. Trebalo bi da se naglasi da je i u vreme teških dana bilo trenutaka vrednih pamćenja, kao i primera saradnje.

* * *

UVOD

1. IDEJA, NAZIV, POJAM I GRANICE VOJVODINE

Naziv Vojvodine i njene granice rezultat su istorijskog razvoja. Kroz istoriju, različite teritorije nazivane su *vojvodinom* (u Poljskoj se i danas tako naziva jedan nivo teritorijalne organizacije). U istoriji Srba Vojvodina ima specifično značenje. Ona je simbolizovala težnju Srba da postignu autonomiju na određenoj teritoriji unutar Ugarske (Mađarske¹).

Ta ideja nije bila strana Srbima, jer je određeni nivo autonomije bio zagarantovan i pre formiranja teritorijalne jedinice sa tim imenom. Vojvodina nije značajna samo za Srbe; ostali narodi su je takođe prihvatili kao pokrajinu u kojoj mogu da ostvare kako zajedničke, tako i posebne interese.

1.1. Ideja o stvaranju Vojvodine

Ideja o stvaranju Vojvodine, kao autonomne srpske oblasti u okviru Habzburškog carstva, postoji još od doseljenja Srba pod vođstvom **Arsenija III Čarnojevića**, a predstavljena je prvi put na Crkveno-narodnom saboru u Baji 1694. godine. Na Saboru u Temišvaru 1790. godine formulisan je glavni zahtev da se Srbima na osnovu njihovih privilegija odredi posebna teritorija, do čega je i došlo u periodu od 1849. do 1860. godine. Dakle, Vojvodina se, u obliku drugačijem od današnjeg, ostvarila prvi put u XIX veku. Tada formirano Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat bilo je srpsko samo kada je reč o nazivu. Naime, u njemu je živelo najviše Rumuna, zvanični jezik bio je nemački, a sedište vojvodstva bilo je u Temišvaru. Trebalo bi naglasiti da je to bilo vreme apsolutizma (*Bahov apsolutizam*) i potpune centralizacije vlasti u Habzburškom carstvu, što znači i na prostorima današnje Vojvodine. Nakon pada *Bahovog apsolutizma* započeta je decentralizacija vlasti u Austriji i Ugarskoj koja se, posle kraćeg zastoja, nastavila i posle zaključenja *Austrougarske nagodbe*. U to vreme, obnovljene su županije u celoj Ugarskoj, a tokom sedamdesetih godina XIX veka ukinute su neke teritorijalne jedinice koje su oformljene na osnovu privilegija još u feudalnom dobu (na našem prostoru to su bile Vojna granica, Potiski krunski dištrikt, Velikokikindski dištrikt). U razdoblju dualističkog uređenja izgrađena je moderna državna uprava u Ugarskoj, a samim tim i na našim prostorima. Istovremeno, u raznim programima na saborima pominjala se autonomna srpska oblast, ponegde na nivou županija, a ponegde na nivou šire oblasti. To je izneto na Blagoveštenskom saboru i u *Bečkerečkom programu* Miletićeve stranke. Ovi zahtevi ostali su osnovna tačka srpskog nacionalnog programa sve do završetka Prvog svetskog rata i do formiranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1. decembra 1918. godine. Značenje pojma

¹ Izrazi Mađarska i Ugarska su sinonimi. Nije neobično da za narod ili zemlju postoji više naziva. Na latinskom jeziku se Mađarska nazivala Hungaria, dok se u mađarskom jeziku, koji se, po pravilu, nije koristio u službenoj upotrebi, ustalio pojam Magyarország. Tradicionalni nazivi za Mađare i Mađarsku razvili su se i ustalili na različitim jezicima iz latinskog izraza Hungaria, te je naziv za Mađarsku u srpskom jeziku Ugarska, a za njen narod Ugri. Mada je naziv Ugri prestao da se upotrebljava, korišćenje naziva Ugarska ustalilo se zbog naglašavanja promena koje su se desile posle Prvog svetskog rata. Tako se (i) u srpskoj historiografiji naziv Ugarska koristio za Mađarsku do 1918. godine, dok se za kasniji period koristi pojam Mađarska.

Vojvodina menjalo se tokom istorije, kao i teritorija koju je obuhvatala. Kulturna i politička elita Srba u južnoj Ugarskoj, a kasnije i drugih naroda, dala je svoj udeo u menjanju ovog pojma.

1.2. Poreklo naziva *Vojvodina*

Vojvodina je svoj naziv dobila na Majskoj skupštini, održanoj u Sremskim Karlovcima od 1. do 3. maja 1848. godine (od 13. do 15. maja, po gregorijanskom kalendaru), kada su narodni predstavnici proglasili Srpsku Vojvodinu, a koja je 72. članom *Oktroisanog ustava* od 4. marta 1849. godine dobila naziv *Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat*. Srbi u njoj nisu mogli na pravi način da koriste svoju teritorijalnu samoupravu. Nakon pada Bahovog apsolutizma država je bila decentralizovana. Obnovljena je županijska vlast u Ugarskoj i Hrvatskoj, a Srpska Vojvodina ukinuta je 27. decembra 1860. godine. **Svetozar Miletić** već u januaru 1861. godine objavljuje *Tucindanski članak*, koji postaje program vojvođanskih Srba predstavljen na Blagoveštenskom saboru 2. aprila iste godine. Glavni zahtev Srba na ovom saboru bio je ponovno dobijanje autonomne srpske oblasti Vojvodine. *Bečkerečki program* iz 1869. godine samo se implicitno pozivao na odluke Blagoveštenskog sabora, koji je ostao osnovna tačka srpskog nacionalnog programa do završetka Prvog svetskog rata i formiranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1. decembra 1918. godine.

Nakon formiranja prve jugoslovenske države, naziv Vojvodina korišćen je među protivnicima unitarizma i centralizma koji su se zalagali za veću ekonomsku samostalnost i upravne nadležnosti Vojvodine. Vojvođanski *Prečanski pokret* predvodio je pančevački advokat, samostalni demokrata, **Dušan Duda Bošković**.

Nakon Drugog svetskog rata formirana je Autonomna pokrajina Vojvodina, kao sastavni deo Republike Srbije, s ciljem očuvanja nacionalne i kulturne šarolikosti Bačke, Banata i Srema.

1.3. Granice Vojvodine

Granice Vojvodine su nastajale i menjale se tokom istorijskog razvoja. Današnje granice Republike Srbije prema Mađarskoj i Rumuniji definisane su nakon Prvog svetskog rata. Granični sektor u Baranji, Bačkoj i Banatu utvrđen je između 1919. i 1923. godine. Ugovorom o primirju između srpske i mađarske vojske, potpisanim u Beogradu 13. novembra 1918. godine, srpska vojska zaposela je liniju Barč–Pečuj–Baja–Segedin, a na istoku liniju Arad–Lugoš–Karansebeš–Mehadija–Oršava.

Pariskim mirovnim ugovorom, koji je sa Mađarskom potpisan u dvorcu Trianon 4. juna 1920. godine, srpske jedinice bile su prinuđene da se do 20. avgusta 1921. godine povuku iz većeg dela Baranje i tzv. *Bajskog trokuta*. Nezadovoljni takvim rešenjem, Hrvati i Srbi iz Baranje proglasili su nezavisnu *Baranjsku republiku*, koja je nakon povlačenja srpske vojske bila ukinuta. Deo slovenskog stanovništva zalagao se za Kraljevinu SHS.

Razgraničenje sa Rumunijom okončano je 1923. godine, ali konture granične linije povučene su još 1919. godine, te je Kraljevini SHS pripala trećina površine Banata uz Tisu i Dunav.

Nekadašnja republička granica, a danas državna granica sa Republikom Hrvatskom, povučena je nakon završetka Drugog svetskog rata, kada je, poštujući načelo etničke većine, Hrvatskoj pripao jugoslovenski deo Baranje i zapadni Srem, dok je istočni Srem priključen Vojvodini, to jest Srbiji.

Prostor današnje Vojvodine tako je ušao u sastav nove države koja je kasnije nazvana Jugoslavija. Autonomna Pokrajina Vojvodina formirana je tek posle Drugog svetskog rata zbog svojih specifičnosti u nacionalnom, konfesionalnom, ekonomskom i drugom smislu, kao deo Republike Srbije, s ciljem da se očuva nacionalna i kulturna šarolikost Bačke, Banata i Srema. Takva Vojvodina postoji i danas.

Administrativna granica pokrajine prema centralnoj Srbiji određena je tako da su opštine Zemun i Novi Beograd u jugoistočnom Sremu i deo opštine Palilula u jugozapadnom Banatu pripojeni Gradu Beogradu. Za uzvrat, Vojvodini je priključeno šest sela u Mačvi.

Stanovništvo Vojvodine doseljavalo se tokom istorije sa raznih strana, zato se njena istorija može shvatiti samo imajući u vidu uticaj opštih evropskih, balkanskih tokova na istoriju Srbije i Ugarske, nešto manje Rumunije i Hrvatske, kao i na istoriju svih naroda koji žive u njoj.

* * *

2. ISTORIJA PODRUČJA BUDUĆE VOJVODINE PRE POJAVE TURAKA

2.1. Kratak pregled istorije Vojvodine do kraja IX veka

Teritorija Vojvodine u geografskom smislu pripada Karpatskoj niziji. Tok Dunava, blizina Balkanskog poluostrva, venac Karpata, veoma su značajni za njenu istoriju. Naseljavanja u preistoriji najčešće su počinjala upravo sa Balkana, a često je tako bilo i u kasnijim razdobljima. Na Karpatima su izvori većine reka koje teku kroz Panonsku niziju, a uglavnom se ulivaju u Dunav, koji je od davnina povezivao udaljene teritorije Evrope.

Na teritoriji Vojvodine nema ostataka ljudi iz *paleolita*, iako takvih tragova ima u Karpatskoj niziji i na Balkanu. Mada ima i starijih nalaza, sigurno je da su neandertalci stigli u Karpatsku niziju u periodu 140–130.000 godina p.n.e.

Period *mezolita* u Karpatskoj niziji trajao je od 8000. do 3500. godine p.n.e. Pored Dunava bila je razvijena veoma poznata ranoneolitska *vinčanska kultura*, koja je bila okrenuta ka reci i čija nalazišta se nalaze na desnoj obali Dunava. Oko 3500. godine p.n.e. pojavila se *kereška* (Kereš-Körös-Kriş) *kultura*, u kojoj se, pored ribarstva, pojavljuje i poljoprivreda. Pošto se narod kereške kulture bavio i stočarstvom, njihova kultura se širila i verovatno je tada teritorija današnje Vojvodine masovnije naseljavana.

Od XXVI do XIX veka p.n.e. postojalo je *bakarno doba* u Karpatskoj niziji. U ovom razdoblju najznačajnije kulture su *tisapolgar* i kasnija *bodrogkeresturska*.

Bronzano doba trajalo je otprilike od 1900. do 900. godine p.n.e. U ovom razdoblju pojavili su se novi žitelji u Karpatskoj niziji, a najznačajnija kultura je *toseg* (Tószeg). Tada se već počelo koristiti ralo za obrađivanje zemlje, razvijalo se stočarstvo, a pojavile su se i nove grane privrede, trgovina i zanatstvo.

Tekovine *gvozdenog doba* stigle su u Panonsku niziju sa zapada. Ta kultura naziva se *halštatskom kulturom*. Proučavanje ove kulture otežava tadašnji način sahranjivanja; pokojnike su spaljivali i pepeo u urnama polagali u zemlju. Gradili su utvrđenja od zemlje. Tadašnje društvo bilo je već izdiferencirano na vladajući sloj, sloj ratnika i robove i slugu.

Oko 550. godine p.n.e. Skiti naseljavaju Panonsku niziju. Postoje i pisani izvori o njima, koje su napisali Grci. Naseljavali su istočne delove Balkana i nisu uništili starosedeoce, nego su se stopili s njima.

Oko 300. godine p.n.e. pojavili su se Kelti, a najznačajniji za teritoriju Vojvodine među njima bili su Skordisci. Kelti su u više navrata uticali na prilike u Panonskoj niziji. Njihova kultura je razvijena *latenska kultura*. Koristili su čelični srp i čelično ralo, grnčarstvo im je bilo razvijeno, a trgovina vrlo živa, naročito sa Rimljanima. U ovom razdoblju pojavio se narod Panona, po kojima je područje dobilo naziv, tj. po kojima su Rimljani nazvali novoosvojenu teritoriju. Pored navedenih, u celoj Karpatskoj niziji živelo je još desetak naroda.

Rimljani su u I veku p.n.e. proširili i učvrstili svoju vlast na Balkanu i u Karpatskoj niziji. Početkom nove ere uspostavili su vlast do Dunava i pobili sve koje su Iliri i Kelti pokrenuli na ustanak. Ipak, nisu uspostavili vlast na levoj obali Dunava (izuzetak je Erdelj, gde su bili prisutni više od jednog veka), tako da područje Bačke nije pripadalo Rimskoj imperiji. U I veku p.n.e. je deo teritorije na levoj obali Dunava ušao u sastav velikog dačkog plemenskog saveza pod vođstvom kralja **Bojrebista** (Burebista). Dačani su, kao i Kelti, bili nosioci latenske kulture i smatraju se precima rumunskog naroda.

Rimski osvajači nisu uništili starosedeoce, mada su svi starosedeoci morali da prihvate organizaciju rimskih vlasti. Takođe, počeo je dugotrajan proces romanizacije. Rimljani su primali obeležja kultura sa kojima su se susretali, a ostali narodi primali su obeležja rimske kulture, čiji je značaj bio presudan. Na teritoriju pod upravom Rimljana stizali su žitelji iz skoro svih delova imperije. Religije koje su stizale sa istoka bile su veoma značajne. Provincija Panonija je cvetala, a u III veku n.e. odigrala je presudnu ulogu u burnom razdoblju čestih borbi za carski presto. Više careva je poreklom bilo iz Panonije.

Istovremeno, već od 20. godine n.e, na granicama Rimske imperije, pogotovo u Bačkoj, pojavili su se Sarmati i Jazigi, narodi iranskog porekla. Ovi konjanički narodi živeli su u plemenima, od kojih je jedno pleme imalo vodeću ulogu. Već od II veka n.e. povećava se pritisak germanskih naroda. Rimljani su osvojili Dakiju početkom II veka n.e. Rimska provincija Dakija je obuhvatala delove današnje Rumunije: Transilvaniju (Erdelj), Banat i Olteniju. Od oblasti koje se danas nalaze u sastavu Vojvodine rimskoj provinciji Dakiji je pripadao južni deo Banata. Rimljani su 271. godine izgubili Dakiju (Erdelj). Posle toga, na teritoriji koju danas nazivamo Vojvodinom pojavljuje se novi narod, Alani.

Rimljani su morali da se odreknu provincije Panonije u IV veku, zbog novog talasa seobe naroda koju su pokrenuli Huni prelaskom preko Volge 375. godine. Pored germanskih naroda, među kojima su Goti najznačajniji, naseljavaju se i Alani. U V veku je sve više Germana u Panonskoj niziji, ali već od početka V veka Huni imaju vodeći položaj. Između 401. i 410. godine Huni zauzimaju Alfeld (Alföld) i prebacuju centar svoje države između Dunava i Tise. Posle smrti Atile, germanski narodi su se osamostalili i podelili među sobom Panonsku niziju. Sami Huni su se, takođe, razjedinili, te deo njih napušta Karpatsku kotlinu i odlazi prema istoku i jugu.

Ostrogoti su 456. godine stekli dominaciju u Panonskoj niziji, ali su je već 471. godine izgubili zbog napada na Italiju. Njihovo mesto preuzimaju Gepidi, a njih pobeđuju Langobardi u savezu sa Avarima 568. godine. Langobardi (po kojima je Lombardija dobila ime) u isto vreme i napuštaju Panonsku niziju zbog straha od Avara.

Dolaskom Avara nastaje relativna stabilnost. Ono što su Germani bili za Hune, to su Sloveni bili za Avare. Zajedno sa Avarima, Sloveni su naselili Panonsku niziju i išli u pohode na Vizantiju. Avari su 582. godine zauzeli Sirmium, koji je bio jedan od centara pozne Rimske imperije i koji je poznati istoriograf **Amijan Marcelin** (Ammianus Marcellinus) nazvao *majkom svih gradova*.

Avari su 626. godine doživeli neuspeh kod Carigrada. Sloveni su već i pre toga naseljavali Balkan i stigli čak i na Peloponez. Iako se Avarski kaganat nije raspao, Sloveni, nezavisno od Avara, vode pohode i naseljavaju se na Balkanu. Bugarska država formirana je 680. godine. Posle naseljavanja Bugari ugrožavaju vlast Avara i Vizantinaca. Franci su 796. godine povelili odlučujući pohod protiv Avara i porazili njihovu državu, opterećenu unutrašnjim borbama. Franci su zaposeli teritoriju do Dunava, dok su Bugari proširili vlast do Tise. Područje između te dve reke opustelo je tokom IX veka, mada tada pristiže novi talas Slovena. U zapadnom delu Panonske nizije Sloveni pod vođstvom **Pribine** i **Kocelja** stvaraju svoju kratkotrajnu državu (840–870). Veruje se da je Panonsku niziju opustošio pohod Franaka i Bugara. Ostaci Avara i Sloveni živeli su u manje čvrstim zajednicama, što je Mađarima omogućilo naseljavanje i brzo organizovanje vlasti.

2.2. Vojvodina od doseljavanja Mađara do turskih osvajanja

Područje današnje Vojvodine (Bačka, Banat i Srem) tokom istorije bilo je zahvaćeno mnogim velikim seobama različitih naroda. U srednjem veku (od dolaska Mađara u Panonsku niziju, 896. godine) i novom veku, osim u periodu vladavine Turaka (1526–1699), sve do 1918. godine nalazilo se u okviru Kraljevine Mađarske (Ugarske). Nazivano je Južnom Ugarskom i uglavnom je bilo uključeno u sistem mađarskih županija (Krašovska, Kovinska, Tamiška, Torontalska; Bačka se nalazila u okviru Bačke i Bodroške županije, a Srem je bio u sastavu Sremske i Vukovarske županije), koje su u određenim periodima menjale nazive i granice. Već od srednjeg veka, posebno od XVIII veka, ovaj prostor, nacionalno i konfesionalno gledano, bio je mešovit. Mada nema pouzdanih izvora, pretpostavlja se da je na ovom području živelo mađarsko, slovensko i rumunsko pravoslavno i katoličko stanovništvo. Pretpostavlja se, takođe, da je srpsko stanovništvo živelo najviše u južnom Banatu i Sremu, a hrvatsko, koje se služilo ikavicom, u zapadnom i severnom Sremu.

U srednjem veku Ugarska je bila značajna država. Vladajuća dinastija Arpadović imala je široku lepezu političkih i porodičnih veza. Prvi kralj Ugarske **Stefan Sveti** (Szent István, 1000–1038) u svom delu *Opomene* (Intelmek) napisao je svom sinu: *Država sa jednim jezikom i jednim običajem je slaba i ranjiva. Zato ti, sine, naređujem, da pridošlice sa dobrim namerama podržavaš i ceniš, da bi kod tebe radije boravili, nego drugde stanovali...* Zaista, koliko se može uočiti iz istorijskih izvora, u Ugarsku su dolazili iz svih krajeva Evrope, a Arpadovići su sticali porodične veze u svim krajevima Evrope, te i u Srbiji. Još pre nego što je Srbija postala kraljevina, **Bela II Slep**i (II. Vak Béla, 1131–1141) oženio se **Je**l**enom** (Ilona), kćerkom velikog župana **Uroša**. Ona i njen brat **Be**l**oš** imali su važnu ulogu na ugarskom dvoru, upravo i zbog slepila **Be**l**e** II. Kasnije, u vreme borbe **Dragutina** i **Milutina**, **Dragutin** (1276–1282) se priklonio Arpadovićima dobivši princezu **Katari**nu (Katalin) za ženu.

Kralj Stefan I Sveti

Kralj Bela II Slep

Kralj Dragutin
i kraljica Katarina

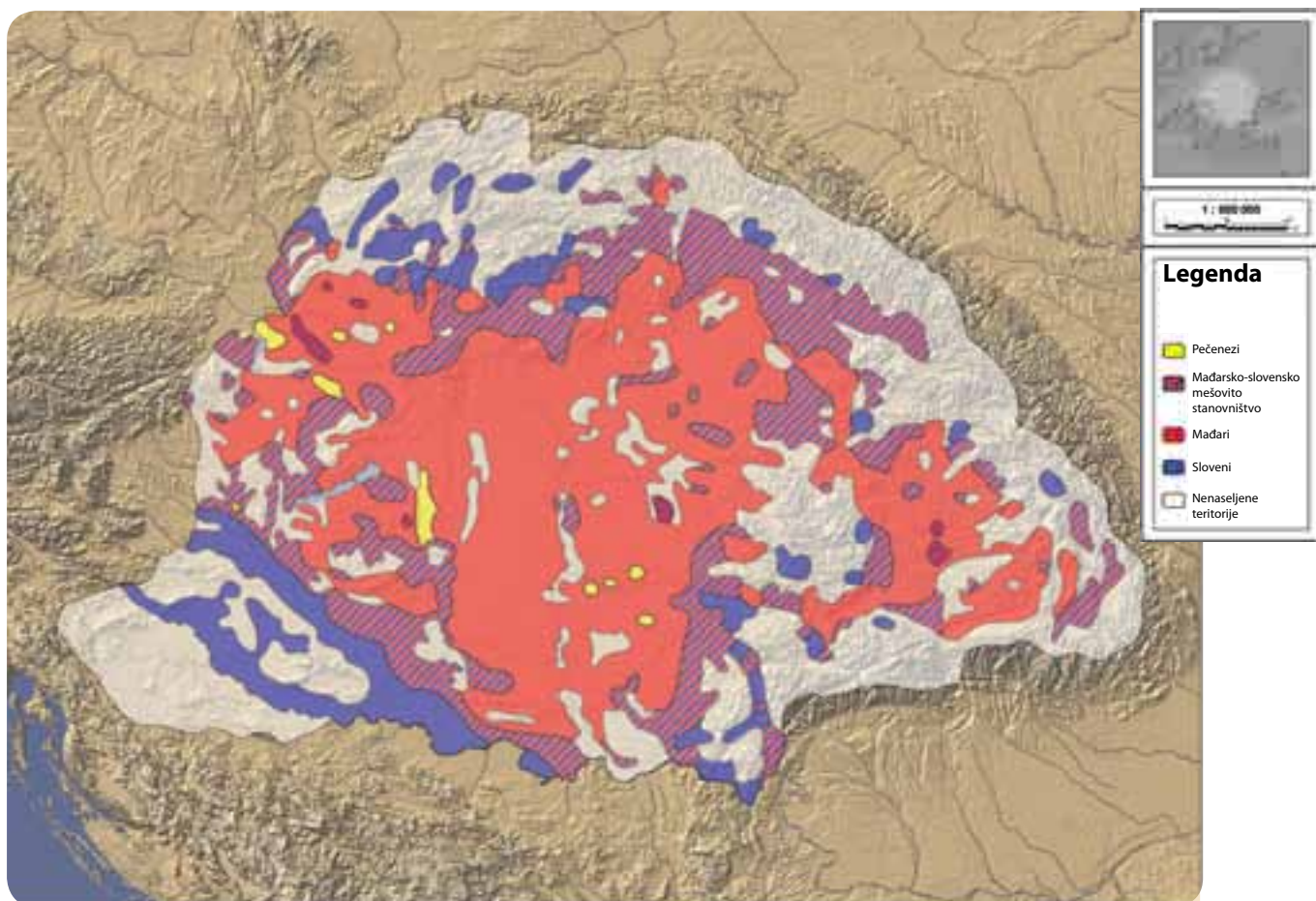
Srpski vladari ženili su se često ženama iz vladarskih i plemićkih porodica susjednih zemalja, što je posebno učvršćivalo saveze među državama i doprinosilo stabilnosti dobrosusedskih odnosa. Izvesno je da su ženidbe srpskog kralja **Dragutina Nemanjića** ugarskom princezom **Katarinom** (Katalinom) u XIII veku i kneza **Mihajla Obrenovića** ugarskom groficom **Julijom Hunjadi** (Hunyadi Júlia) u XIX veku imale takav karakter.

Veze u srednjem veku često su se menjale, jer su se i interesi Srbije, Bugarske, Vizantije (koji su međusobno često bili veoma povezani) i Ugarske menjali, tako da su se periodi saradnje i sukoba brzo smenjivali. Međutim, pojavom Turaka Osmanlija situacija i odnosi Ugarske i Srbije menjaju se suštinski. Pod naletima Osmanlija postepeno slabi Vizantijsko carstvo, nestaje Bugarska, Srbija gubi svoje teritorije, te središnji deo srednjovekovne Srbije postaje sve ugroženiji. Vladari balkanskih zemalja i Ugarske shvatili su da moraju da udruže svoje snage (mada su ih Turci dosta često i uspešno *razdruživali*), jer su samo tako imali šansu za efikasnu odbranu. Ideja udruživanja je uglavnom sprovedena u delo, ali ni udružene snage nisu bile dovoljne da zaustave ogromno, tada veoma razvijeno i moderno, Osmanlijsko carstvo. Nastao je period težak za sve stanovnike Balkana i Ugarske. Srpska država nestaje, a Ugarska gubi najveći deo teritorije, te je, svedena na minimum, uključena u zemlje Habsburgovaca. Migracije menjaju etnički sastav ovih teritorija; neki gusto naseljeni predeli postaju pusti, a civilizacijska dostignuća srednjovekovne Srbije i Ugarske uglavnom nestaju.

U ovom teškom razdoblju nastaje organizacija Srba, sa crkvom koja je promenila svoju ulogu i tako obezbedila viševjekovni opstanak i bez države. Istovremeno, teritorija buduće Vojvodine manje je naseljena zbog čestih pohoda i lokalnih čarki. Ova tragedija doprineće tome da Vojvodina, usled čestih migracija, postane multi-etnička i multikonfesionalna sredina.

Ugarska i Srbija u XI veku

Etnička slika Karpatskog bazena u XI veku

Veze Arpadovića sa evropskim dinastijama

I POGLAVLJE

OD PADA SRPSKE DESPOTOVINE (1459) DO SMRTI CARA JOSIFA II (1790)

Razdoblje od skoro tri i po veka bilo je teško za stanovnike koji su živeli na prostoru današnje Vojvodine. To područje je prvo pripadalo Ugarskoj kraljevini, da bi posle Mohačke bitke (1526) i sloma srednjovekovne mađarske države došlo pod tursku vlast, pod kojom je ostalo skoro 150 godina. Pri kraju XVII veka, u vreme Velikog bečkog rata, ovo područje bilo je poprište mnogih bitaka između austrijske i turske vojske. Od turske vlasti oslobođeno je na početku XVIII veka, te se tada moglo započeti sa obnovom, naseljavanjem i inkorporacijom u Habzburšku monarhiju.

1. OD PADA SRPSKE DESPOTOVINE (1459) DO MOHAČKE BITKE (1526)

1.1. Prodor Osmanlija i posledice

Prodor Osmanlija na Balkansko poluostrvo i njihovo razaranje srpske feudalne države tokom druge polovine XIV veka (Marička bitka 1371, Kosovska bitka 1389) otvorili su put osmanlijskom nadiranjju ka Ugarskoj i Srednjoj Evropi. Usled turskih napada, srpsko stanovništvo selilo se sve severnije od Save i Dunava, u tadašnju Ugarsku, na današnje područje Srema, Banata i Bačke. Te seobe su od kraja XIV do kraja XVIII veka bile konstanta istorije Balkana i Podunavlja. Prodor Turaka u basen Podunavlja produbio je viševekovne sukobe hrišćanske i islamske civilizacije. Posle bitke kod bugarskog grada Nikopolja (1396), granicu tog *sudara svetova* predstavljalo je područje severno i južno od Save i Dunava. Srbi i Mađari, predvođeni svojim srednjovekovnim elitama, od Nikopoljske do Mohačke bitke (1396–1526) branili su se zajednički u Srbiji (u Pomoravlju) i južnoj Ugarskoj.

Turski konjanici

1.2. Srem i Banat pod prvim naletima Turaka

Posle poraza evropskih krstaša kod Nikopolja na Dunavu, turske akindžije (laka konjica) upale su u Srem i opustošile Zemun i Mitrovicu. To pustošenje bilo je znak ugarskom kralju **Sigismundu** (Zsigmond) da počne da gradi ugarski odbrambeni pojas, sa osloncem na severnoj Srbiji i rekama Savi i Dunavu. Živo tkivo tog bedema bile su čete ugarskih feudalaca, brojni avanturisti i najamnici koji su dolazili iz Evrope, kao i Srbi koji su, zajedno sa svojom vlastelom ili stihijski, bežali pred turskim pu-

stošenjima, prelazili Savu i Dunav u prvoj polovini XV veka i voljom istorije postajali vojnici na granici.

U Banat su 1395. godine stigli **Andrejaš** i **Dmitar**, sinovi srpskog kralja **Vukašina**, a braća kralja **Marka** (Kraljevića Marka) koji je kao vazal turskog sultana **Bajazita** iste godine poginuo u bici na Rovinama. **Andrejaš** je poslednji put pomenut 1399. godine, a **Dmitar** se u razdoblju između 1404. i 1407. godine pominjao kao župan Zarandske županije i kastelan (zapovednik grada) Vilagoša (Világos), grada koji se danas zove Širija (Širija) i nalazi u Rumuniji.

1.3. Prvi srpski despot u Ugarskoj

Prekretnicu u gradnji odbrambene linije Ugarskog kraljevstva prema Turcima predstavljalo je vazalstvo srpskog despota **Stefana Lazarevića** prema ugarskom kralju **Sigismundu**, uspostavljeno 1403/04. godine. Taj vazalni odnos predstavljao je zajedničko uključivanje vrha srpskog i ugarskog saveza u odbranu. Ovim aktom udružile su se odbrambene moći dve feudalne države protiv osmanlijskog nadiranja. Vazalni odnos učvršćen je ulaskom srpskog despota u red vitezova *Zmajevog reda* 1408. godine u Budimu, kao i dodelom poseda ugarskog vladara srpskom vladaru 1411. godine. Pored poseda u okolini Debrecina (Debrecen) i Satmara (Szatmár), despot **Stefan Lazarević** dobio je nove u Torontalskoj (Bečkerek i Bečej) i Bodroškoj županiji (Apatin, Aranjan). Njih je, po odredbama ugovora u Tati iz 1426. godine, zadržao i naslednik despota **Stefana**, **Đurađ Branković**. On je kasnije od kralja **Sigismunda** dobio posed Hevizveld (Hévízvölgy) kod Budima, gradove Munkač (Munkács) i Bereg (Béreg), a možda i Tokaj, Talju i Regen na gornjoj Tisi.

Čin **Stefana Lazarevića** slediće mnogi despoti, te će postati deo ugarske vlastele.

1.4. Ulazak srpskih feudalaca u ugarsku vlastelu, njihovi posedi u Ugarskoj i prve srpske seobe

Na posede srpskih despota u Ugarskoj, ali i drugih srpskih feudalaca, doseljavali su se Srbi i zapošljavali se kao vojnici, činovnici, sluge, zanatlije, carinici i sudije. Ova imanja srpskih feudalaca u Banatu i Sremu dobijala su tokom XV veka sve značajniju vojničku ulogu u krvavom ratu na granici. U vojske srpskih despota i u službu na njihovim imanjima u Ugarskoj stupali su i Mađari. U službi despota **Đurđa Brankovića** bili su plemići iz porodica Kalai (Kallay), Sakolji (Szakolyi) i Čaholji (Csaholyi).

Srpske seobe preko Save i Dunava u prvoj polovini XV veka nisu bile tako masovne kao one posle pada Srpske despotovine (1459). Ta kretanja stanovništva bila su jedva primetna, ali su uvećala srpski živalj u Sremu i Banatu. Dokument iz 1433. godine svedoči o izmešanosti katolika i pravoslavaca oko Kovilja, Kovina i Hrama (mesta na obali Dunava). Posle prvog pada Smedereva pod tursku vlast 1439. godine, Srbi iz Kovina napustili su svoj grad i otišli dalje u Ugarsku, na ostrvo Čepel (Csepel) kod Budima.

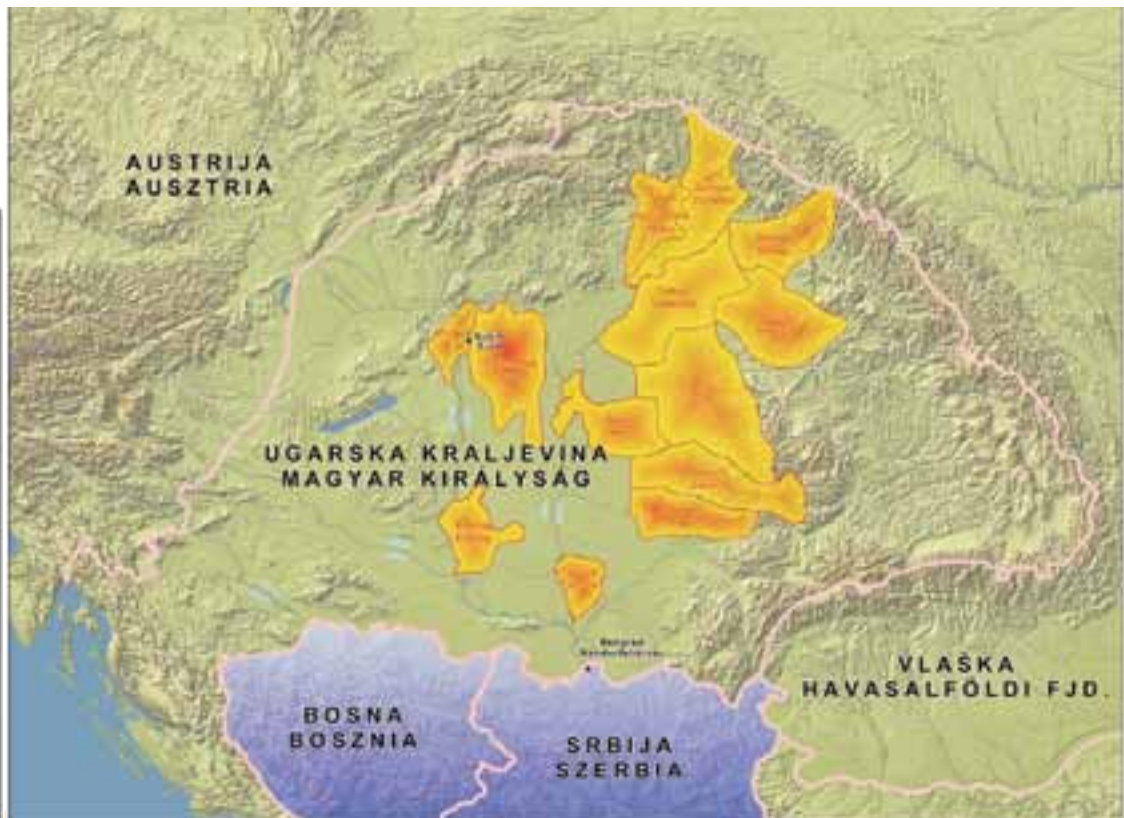
Srpski despoti ulazili su u red ugarskog plemstva dobijanjem imanja u Ugarskoj, prihvatajući sva prava i obaveze koje su im pripadale kao delu vladajućeg staleža ugarskog društva. Imali su palatu u Budimu, učestvovali u svim dvorskim ceremonijama koje je priređivao ugarski kralj, a despot **Stefan Lazarević** bio je župan Torontalske, Bodroške i Satmarske županije. U svim ratnim pohodima ugarskog vladara učestvovali su i srpski despoti kao njegovi vazali, tako da su odredi despota **Stefana Lazarevića** ratovali 1421. godine protiv čeških husita. Ispunjenje vazalnih obaveza bilo je primarno u ideologiji i vrednosnom sistemu srednjeg veka.

Grb Lazarevića

Despot Đurađ Branković

Ugarske županije u kojima su se nalazili posedi srpskih despota, pre 1526. godine

1.5. Istorijsko i mitsko pamćenje o zajedničkim borbama

Srpsko istorijsko i mitsko pamćenje počelo je tek posle Kosovske bitke (1389), kada su Osmanlije, razaranjem srpskog feudalnog društva, Srbe učinile aktivnim učesnicima istorije. Izraz tog narodnog pamćenja bila je epska pesma. Ulazak u epsku pesmu predstavljao je za narod ulazak u istoriju. Turska pustošenja i razaranja ostala su duboko urezana u srpsku mitsku i istorijsku svest, kao i hrišćanske vojskovođe, bez obzira na etničko poreklo, koje su se napadima Turaka odupirale. To pamćenje nije isključivo srpsko, već je, sa izvesnim razlikama, deo i rumunske i bugarske i ugarske tradicije. Heroji tog pamćenja različitog su porekla, a svi ih svojataju. U eposi prve polovine XV veka, zajednički rat protiv Turaka bio je osnovni čin prožimanja srpsko-mađarskog istorijskog pamćenja.

1.6. Odbrana Beograda i sećanje na nju

Najsvetliji trenutak u odbrani i zajedničkoj borbi bila je uspešna odbrana Beograda (tada nazivanog i Nándorfehérvár) 1456. godine. **Janko Hunjadi** (Hunyadi János) i **Ivan Kapistran** (Giovanni di Capestrano) stigli su u pomoć posadi. Zahvaljujući sreći i izvanrednoj snalažljivosti Hunjadija izvojevana je pobeda nad mnogo jačim protivnikom. Rat i odbrana Beograda jednako su ugrozili srpski i mađarski narod. Zato su u srpskoj epskoj pesmi ostali ugarske vojskovođe i plemići koji su u prvoj polovini XV veka vodili zajednički rat na granici hrišćanskog i islamskog sveta. Zapovednik Beograda **Mihalj Silađi** (Szilágyi Mihály) pojavio se u srpskoj epskoj

Ivan Kapistran

Janko Hunjadi (Hunyadi János, Iancu de Hunedoara 1387?–1456) bio je erdeljski plemić, kapetan Beograda, tamiški župan, severinski ban, erdeljski vojvoda. Posle bitke kod Varne 1444. godine postao je gubernator Ugarske. Učestvovao je u bici kod Smedereva 1437. godine, a 1442. godine pobedio je turskog Mehid-bega u Erdelju i Šehabedina na reci Jalomnici u Vlaškoj. Zbog tih pobeda na Trgu sv. Marka u Veneciji održana je procesija, a u Firenci svečano blagodarjenje. Bio je učesnik Duge vojne u jesen-zimu 1443. godine kada je ujedinjena hrišćanska vojska oslobodila Srbiju i doprla do Bugarske. Učestvovao je u bici kod Varne 1444. godine u kojoj je poginuo ugarski kralj Lajoš Jagelonac (Jagelló Lajos). U septembru 1448. godine, uprkos protivljenju despota Đurđa Brankovića, krenuo je preko Srbije u pohod protiv Turaka. Prošao je kroz klisuru između Kopaonika

i Jastrepca (*Jankova klisura*) i dospao na Kosovo polje. Tamo je trebalo da se nađe sa četama albanskog vojskovođe i borca protiv Turaka Skender-bega, ali se ovaj ranije povukao ne dočekavši Hunjadijevu vojsku. Zato je u srpskom narodu ostala izreka: *Kasno Janko na Kosovo stiže*. Druga kosovska bitka počela je 17. oktobra 1448. godine i trajala je tri dana. Odredi vlašskog kneza u toku bitke prešli su na tursku stranu, pa je hrišćanska vojska izgubila bitku (motiv kosovske izdaje u srpskom mitu). Zato je u srpskom narodu ostala izreka: *Prošao kao Janko na Kosovu*. Posle bitke pao je u ropstvo despota Đurđa Brankovića koji ga je pustio uz otkup od 100.000 dukata. Tokom 1454. godine određen je za vođu novog ratnog pohoda protiv Turaka. Branilac je Beograda u velikoj opsadi 1456. godine, nakon koje je umro od kuge u Zemunu.

pesmi kao **Mihailo Svilojević**; tamiški župan i znameniti krajišnik, firentinski plemić **Filip de Sholaris** (Pipo Spano, Pipo od Ozore) u epskoj pesmi se pominje kao **Filip Madžarin**, a simbol hrišćanskog rata protiv islama u prvoj polovini XV veka, **Janoš (Janko) Hunjadi**, zabeležen je u srpskoj mitskoj i istorijskoj svesti i epskoj pesmi kao **Sibinjanin Janko**, a kod Rumuna kao **Iancu de Hunedoara**. **Janoš (Janko) Hunjadi** je bio pripadnik sitnog plemstva, čiji su preci stigli u Ugarsku (Erdelj) iz Vlaške. Zajednička srpsko-madžarska borba na granici protiv Osmanlija imala je zajedničke mitove i zajedničko pamćenje. Verski činilac (hrišćanstvo) u XV veku bio je iznad nacionalnog, a verski rat kao srednjovekovni motiv (hrišćanstvo–islam) činio je hrišćanske narode bliskim.

1.7. Pad Srpske despotovine i posledice

Pad Srpske despotovine (1459) pokrenuo je masovne srpske seobe u južnu Ugarsku. Ugarski vladar **Matija Korvin** (Korvin Mátyás) podsticao je te seobe koje su stvarale živi štit na *granici svetova*. Usled opšte nesigurnosti, mađarsko stanovništvo južne Ugarske povlačilo se na sever države. Srpski doseljenici naseljavali su opustela zemljišta, neki su nastavili put ka severu, ali većina doseljenika je prihvatila vojničku ulogu. Ove seobe bile su delom stihijske (bekstvo pred Turcima), delom organizovane (dogovoren prelaz srpske vlastele u Ugarsku) ili su se javljale kao posledica upada ugarskih vojski u Srbiju, sastavljenih od srpskih i ugarskih četa.

1.8. Vojnički način života postaje trajna karakteristika Srba

Pretvaranje srpskog naroda u vojnički narod započelo je usled turskog razaranja srpskog feudalnog sistema. Neprekidni ratovi sa Osmanlijama na području jugoistočne Evrope povećali su potrebu za najamnom vojskom. Turska najezda razbila je srpsko feudalno društvo, oslobodila srpski narod vezanosti za posed i načinila ga dinamičnim. Tokom seoba, srpski narod prolazio je kroz istorijsku metamorfozu seljaka u ratnika, najvidljiviju na tlu južne Ugarske. Krajem XV veka u ugarskim

Filip de Sholaris

Matija Korvin (Hunyadi Mátyás – Corvin Mátyás, Matej Korvín, 1443-1490) bio je kralj Ugarske od 1458. do 1490. godine. Rođen je u Koložvaru (Klužu). Sin je Janoša Hunjadija, u svesti naroda upamćen je kao kralj Matjaš ili Matija Pravedni. Italijanski historičar Antonio Bonfini predstavljao je kralja Matiju kao potomka rimske patricijske porodice Valerija i napravio je njihov zajednički grb koji predstavlja gavrana (na latinskom jeziku *corvus* znači gavran). Za vladara je izabran kada je imao 14 godina. Nakon prodora njegove vojske u Bosnu 1463. godi-

ne, zauzeo je Jajce i Srebrenik i formirao Jajačku i Srebreničku banovinu, kao krajine prema Turcima. U Ugarsku je 1464. godine privukao ugledne srpske feudalce. Uveo je stajaću vojsku koja je imala 20.000 ljudi. Po jednu trećinu njegove konjice činili su Mađari, Česi i Srbi. Konjica je imala uniforme od crne čoje (crna trupa). Vodio je više pohoda protiv Turaka, ali je ratovao i protiv češkog, poljskog i austrijskog vladara. Njegov dvor bio je jedan od centara evropske renesanse, a čuvena biblioteka (Corvina) imala je preko 6000 svezaka. Umro je u Beču.

Šajka, gravira iz XVII veka

zemljama bilo je od 10.000 do 12.000 srpskih najamnih vojnika. Najčešće su ratovali u vojskama srpskog i ugarskog plemstva, a služili su i kao vojnici na rekama (*nasadisti* ili *šajkaši*) i kao laka konjica (*husari*). Tromesečna plata lakog konjanika bila je 1481. godine deset zlatnika, a dvadeset godina kasnije srpski laki konjanici dobijali su od osam do deset zlatnika godišnje. Tako je priliv srpskih ratnika u seobama i masovan ulazak Srba u vojnički stalež smanjio platu najamnika u oblasti Podunavlja, na mestu stalnog ratnog sukoba.

1.9. Usamljena Ugarska u ratu protiv Osmanlija i srpski despoti u Ugarskoj

Padom Srpske despotovine i ostalih balkanskih saveznika, Ugarsko kraljevstvo izgubilo je tampon zonu prema Turcima i našlo se u neposrednom dodiru sa turskim krajiškim četovanjem. Ugarski kralj **Matija Korvin** uvideo je odmah da je potrebno preseljenje ugledne srpske vlastele, iskusne u ratu sa Turcima, u granična područja na jugu Kraljevine. U Ugarsku je 1464. godine prešlo nekoliko snažnih, značajnih ličnosti koje su u narednim decenijama odredile istoriju *malog rata* na granici. Sin slepog **Grgura Brankovića**, a unuk despota **Đurđa, Vuk Grgurević** (u epskoj poeziji **Zmaj Ognjeni Vuk**), dobio je posede u Sremu (Kupinovo, Irig, Berkasovo) i Banatu (Bečkerek). Braća **Jakšići, Stefan** i **Dmitar**, sinovi vojvode **Jakše**, pristigli iz Pomoravlja, dobili su posede u Pomorišju, sa središtem u Nadlaku. **Miloš Belmužević**, poslednji vojvoda despota **Đurđa Brankovića** u Zeti i zapovednik grada Meduna, dobio je imanja u bačkom Potisju.

U razdoblju od 1471. do 1503. godine na granicama Ugarske i Turske trajao je neprekidni rat prepun međusobnih upada, pljenja i pustošenja. Zahvatio je područje između Segedina i Kruševca, te je ono bilo izloženo nemilosrdnom raseljavanju. I u periodu zvaničnog mira između dveju država (1503–1521), ugarski (Srbi i Mađari) i turski krajišnici nastavljali su rat na granici svojim četovanjem. Junaci *malog rata* bile su četovođe željne plena i nasilja. Banat i Srem bili su krvavo poprište sve do Mohačke bitke 1526. godine, kada je granica sukoba hrišćanstva i islama pomerena daleko na sever.

Srpski i ugarski krajišnici ratovali su zajedno protiv Turaka, pod zastavom Ugarskog kraljevstva. U redovima ugarskih vojskovođa, posebno **Pala Kinižija** (Kinizsi Pál) i **Pala Tomorija** (Tomori Pál), bilo je mnogo Srba. **Vuk Grgurević, Miloš Belmužević**, velikaši iz porodice **Jakšić**, despoti **Jovan** i **Đorđe Branković**, despot

Stefan Berislavić, Pal Kiniži, Pal Tomori, Đerđ Moro (Móro György), velikaši iz porodice **Kišhorvat** (Kishorvát) učestvovali su zajednički u ovom ratu. U bici na Hlebnom polju u Erdelju 1479. godine borile su se zajednički čete **Pala Kinižija, Ištvana Batorija** (Báthory István) i braće **Jakšić**. **Pal Kiniži, Vuk Grgurević** i **Jovan Jakšić** 1480/81. godine prodrli su do Kruševca i odatle, milom ili silom, u Banat preveli više od 100.000 ljudi, što je jedna od najvećih srpskih seoba u istoriji. Tom prilikom, opustelo je oko 1000 sela u Srbiji, a ugasilo se oko 20.000 ognjišta. Čete **Belmuževića** i **Kišhorvata** provalile su zajednički u Srbiju 1500. godine, a sledeće godine čete despota **Jovana Brankovića** i beogradskog bana **Đerđa Mora**.

1.10. Srbi na ostalim bojištima u službi ugarskih kraljeva

Srpske čete, kao vojska ugarskih feudalaca srpskog porekla, borile su se pod zastavom ugarskog kralja na svim evropskim bojištima na kojima je ratovao. Stari **Miloš Belmužević** u svom testamentu 1501. godine, navodi da je služio kralju **Matejašu** u Sliziji (Šleziji). U periodu od 1487. do 1489. godine, srpski ratnici ratovali su pod Bečom i Lincom. Dve godine potom, ratnici **Jakšića** i **Belmuževića** borili su se na strani ugarskog kralja **Vladislava II** (II. Ulászló) protiv Poljaka i njegovog brata **Jana Olbrehta** (Ján Olbrecht). Na osobenosti onovremene srednjoevropske istorije ukazuje i činjenica da je **Matija Korvin**, posle osvajanja grada Kostolanja (Kosztolány), preselio u Srem 400 mađarskih žena koje su husiti držali u zatočeništvu da bi se udale za tamošnje Srbe.

Pal Kiniži

1.11. Prvi tračak verske tolerancije i dalje naseljavanje Srba

Bitna odrednica srednjovekovnog vrednosnog sistema bila je vera. Srednjovekovna Ugarska bila je katolička država, a Srbi pravoslavni narod. Hrišćanska tolerancija koju su izražavali ugarski kraljevi XV veka omogućavala je zajedničko ratovanje Srba i Mađara protiv Turaka. Papa **Nikola V** dozvolio je slobodu veroispovesti na imanjima srpskih despota u Ugarskoj i gradnju devet pravoslavnih manastira, oko 1450. godine. Pod uticajem ugarskog kralja **Matije Korvina**, papa **Sikst IV** je 1477. godine izdao encikliku (poslanicu) u kojoj se traži tolerantan odnos prema pravoslavcima u Ugarskoj. Odluke ugarskih sabora iz 1481. i 1495. godine oslobađale su pravoslavno stanovništvo plaćanja desetine katoličkim prelatima.

Srem, kao pogodan prostor za naseljavanje Srba, postao je naročito značajan kada ga je **Matija Korvin** 1463. godine zaštitio sistemom tvrđava. Ovaj vladar bio je veliki humanista i poštovalac učenosti. Želeo je da postane rimski car, kako bi mogao da organizuje (slično **Sigismundu**) odbranu od Turaka, ali u tome nije uspeo. Radi jačanja granice ka Turcima, **Matija Korvin** obnovio je srpsku despotovinu na području Srema (**Vuk Grgurević**, 1471). Zato su iz Furlanije u Italiji 1486. godine u Srem stigli **Angelina Branković**, žena **Stefana** slepog sina despota **Đorđa**, i njihovi sinovi **Đorđe** i **Jovan**. Oni su u Sremu od **Matije Korvina** nagrađeni posedima. Središte Brankovića u Sremu bilo je Kupinovo, gde su podigli crkvu posvećenu Sv. Luki.

1.12. Gašenje titule despota, srpsko-vlaški i srpsko-hrvatski odnosi

U periodu između 1497. i 1499. godine, despot **Đorđe** zamonašio se i uzeo ime **Maksim**. Despot **Jovan** učestvovao je 1501. godine u ratu protiv Turaka, ali je sledeće godine preminuo. Odlukom kralja **Vladislava II** (II. Ulászló), titula despota i

despotski posedi u Sremu pripali su hrvatskom velikašu **Ivanišu Berislaviću**. To je bio razlog što su monah **Maksim** i **Angelina Branković** napustili Srem i 1504. godine uputili se u Vlašku.

Boravak Brankovića u Vlaškoj od 1504. do 1509. godine ojačao je srpsko-rumunske veze. Brankovići su 1507. godine posredovali u sporu između vlašskog vojvode **Radula Velikog** i moldavskog vojvode **Bogdana III**. Iste godine, posredstvom **Brankovića**, u Trgovište u Vlaškoj dospeo je prvi srpski štampar iz cetinjske štamparije jeromonah **Makarije**. U vreme njegovog boravka u Vlaškoj od 1507. do 1512. godine štampane su prve rumunske knjige. Vlaški vojvoda **Radul Veliki** postavio je **Maksima Brankovića** za mitropolita.

Posle smrti **Radula Velikog**, **Angelina** i **Maksim Branković** vratili su se u Srem. U razdoblju od 1509. do 1514. godine posvetili su se gradnji svoje zadužbine, najpoznatijeg fruškogorskog manastira Krušedola, u kojoj su učestvovali i nadlački plemići iz porodice **Jakšića** i vojvoda Vlaške **Njagoje Basarab**.

Hrvatski velikaši **Berislavići** su 1504. godine postali srpski despoti. Despot **Ivaniš** oženio se udovicom despota **Jovana Brankovića**, **Jelenom**, koja je poticala iz porodice **Jakšić**. Postao je zaštitnik pravoslavne crkve u Ugarskoj, u poveljama se potpisivao *po milosti Božijeju despot srpski*. Njegov sin **Stefan Berislavić** nosio je titulu srpskog despota sve do pogibije u borbi protiv Turaka 1535. godine.

1.13. Dožin ustanak

Naleti Osmanlija i unutrašnji sukobi u Ugarskoj podstakli su 1514. godine ustanak **Đerđa Dože** (Dózsa György). Vojska sastavljena od ljudi sa margine ugarskog feudalnog društva, prikupljena za krstaški rat protiv Turaka, okrenula se protiv ugarskih velikaša. Krstaši **Đerđa Dože** te 1514. godine opustošili su Bečkerek, Bečej, Titel, Žabalj, Futog, Petrovaradin, Slankamen, Čerević i Banoštor. Krstašima su se u Slankamenu pridružili i *nasadisti*, pretežno Srbi.

Srbi, Mađari i Rumuni našli su se zajedno u ustanku **Đerđa Dože** u suprotstavljenim vojskama. U vojsci **Đerđa Dože** bilo je puno Srba, a jedan od vođa krstaša zvao se **Radoslav**. U plemićkim četama takođe su ratovali srpski i mađarski plemići. **Jakšići** iz Nadlaka (Nagylak, Nadlac) borili su se protiv krstaških četa koje su ugrožavale njihove posede. Staleška pripadnost, kao i verska, bile su u srednjem veku bitnije činjenice od etničke pripadnosti.

Ustanak **Đerđa Dože** prouzrokovao je velika razaranja i još više oslabio Ugarsku, koja je imala sve manje šanse za uspešnu odbranu. Kao posledica ustanka, feudalni sistem u Ugarskoj postao je krući.

1.14. Propast srednjovekovne Ugarske, gubitak južne odbrambene linije sa Beogradom

U prvim decenijama XVI veka Ugarsko kraljevstvo bližilo se svom kraju. Dugim ratom Turci Osmanlije iscrpili su odbrambene moći ugarske države. Osmanlije su imale veće ekonomske i ljudske resurse neophodne za vekovni sukob, kakav je bio rat između Ugarske i Osmanlijske imperije. Kada je novi sultan **Sulejman**, kasnije nazvan **Veličanstveni**, preuzeo vlast, Osmanlije su 1521. godine bile spremne za završni pohod protiv Ugarske.

Ovaj pohod trajao je pet godina, a završio se Mohačkom bitkom 1526. godine. Turci su 1521. godine zauzeli Beograd i Šabac, ključne tačke ugarskog odbrambenog

Sulejman Veličanstveni

sistema na Savi i Dunavu. Iste godine opustošili su Srem, posede despota **Stefana Berislavića** i despotice **Jelene Pal Tomori**, u čijoj vojsci je bilo mnogo Srba, postao je 1523. godine generalni kapetan *Donjih krajeva*, ali nije uspeo da obnovi poroznu granicu zbog nedostatka ljudstva i novca. Dolazak moćnog **Pavla Bakića** iz Srbije, poslednjeg srpskog despota, odjeknuo je 1525. godine u Ugarskoj kao dobar znak, ali to nije moglo da promeni sudbinu Ugarskog kraljevstva.

1.15. Mohačka bitka i raspad Ugarske

Turski sultan **Sulejman Veličanstveni** krenuo je 1526. godine u veliki pohod protiv Ugarske kraljevine. Turska je spremala taj pohod više od jednog veka. Srbi iz Srema povukli su se pred sultanovom ordijom u Pomorišje, a **Pal Tomori** zapisao je da u *Sremu nema nikoga*. Na Mohačkom polju, 29. avgusta, došlo je do odlučujuće bitke u kojoj je satrvana ugarska vojska i u kojoj je poginuo ugarski kralj **Lajoš II** (II. Lajos). U bici su učestvovali i srpske čete **Pavla Bakića** i **Radiča Božića**, vođa sremskih uhoda. Mohačka bitka bila je kraj srednjovekovne Ugarske.

U periodu do osvajanja Budima 1541. godine vodio se unutrašnji rat u Ugarskoj. Osvajanjem Budima učvrstila se osmanlijska vlast. Nije bilo više nade za Ugarsku. Kraljevsku titulu i zapadni deo Ugarske osvojio je **Ferdinand I Habzburški**. Srednji i južni deo pripao je Osmanlijama, a u istočnom je nastala kneževina Erdelj. Ljudi su tada ovu tragediju shvatili kao kaznu Božju, a katolici i protestanti krivili su jedni druge zbog te kazne.

* * *

2. OD MOHAČKE BITKE (1526) DO KARLOVAČKOG MIRA (1699)

Posle bitke na Mohaču, Ugarsko kraljevstvo zahvatila je panika. Za ugarsku krunu otimali su se pretendenti **Ferdinand Habzburški** i **Janoš Zapolja** (Zápolya János), budući erdeljski knez. Krvavi rat među njima podelio je turskim naletima opustošenu Ugarsku. Srpski despoti **Stefan Berislavić** i **Pavle Bakić**, uz njih hrvatski staleži i neke veće porodice mađarske vlastele, bili su uz habzburškog kandidata za presto, a **Radič Božić** uz erdeljskog. U sukobu sa vojskom **Radiča Božića**, kod Lipove 1528. godine, poginuo je **Kommen**, jedan od braće **Bakić**. Srpski feudalci na tlu Ugarske živeli su po društvenom modelu ugarskog plemstva. Njihov ulazak u sukobe na prostoru Ugarske bio je samo vid njihove uključenosti u feudalni stalež Ugarske.

Turska opsada Beograda, 1521. godine

Mohačka bitka 1526. godine, turska minijatura

Turci ulaze u Ugarsku
(Mohačka bitka)

2.1. „Car” Jovan Nenad

Izuzetna pojava u basenu Podunavlja u prvim mesecima posle Mohačke bitke bila je pojava *cara Jovana Nenada* ili *Crnog čoveka*, kako su ga savremenici zvali. Ta pojava je slika moralne i duhovne zabune u kojoj su se nalazili narodi Podunavlja, neposredno posle Mohačke bitke. Pojava *Crnog čoveka* u Bačkoj, Banatu i delu Srema nastavak je socijalnog nereda u panonskom prostoru započetog još *ustankom Đerđa Dože* 1514. godine. Kao i taj ustanak, *pokret Crnog čoveka* okupio je niže socijalne slojeve, brojne skitnice i beskućnike koji su lutali Panonijom tražeći spas pred turskim napadima. Mada se idejno vezivao za tradiciju srpskih despota, *pokret Jovana Nenada* je svoje saborce, pored Srba, nalazio i među Mađarima i Rumunima koji su poticali iz istih socijalnih slojeva kao i pobunjeni Srbi. Pojava *Crnog čoveka* kao mesije koji spasava narod od Turaka bila je slika dubokog beznada panonskog čoveka u danima nakon mohačkog poraza.

U vojsci **Jovana Nenada** bilo je 15.000 ljudi i ona je predstavljala značajnu snagu u unutrašnjem ratu koji se vodio u Ugarskoj. Kako bi *Crnog čoveka* privukao na svoju stranu, **Ferdinand Habzburški** mu je obećao titulu despota. Središte *pokreta Jovana Nenada* nalazilo se oko Subotice, a izvesno vreme njegova vojska kontrolisala je Bačku, Banat i deo Srema. Oštrica *pokreta Jovana Nenada* bila je usmerena protiv plemstva, a u sukobu sa ustanicima poginuo je istaknuti ugarski feudalac **Ladislav Čaki** (Csáky Lajos). Značajne ličnosti u njegovoj vojsci bili su **Subota Vrlić**, **Čelnik Radoslav** i pop **Vasiljko**. Sekretar **Jovana Nenada** i njegov izaslanik bio je **Fabijan Literat**. Jula 1527. godine *pokret Jovana Nenada* bližio se svom kraju. Ugarski feudalac **Valentin Terek** (Török Bálint) odsekao je glavu **Jovanu Nenadu**, a njegove vojskovođe rasule su se širom Panonije, uplićući se u već postojeće sukobe.

Srpski feudalski u Ugarskoj neprijateljski su se odnosili prema *pokretu Jovana Nenada*. Po duhu i po vrednosnom sistemu, oni su bili ugarski plemići, a po tadašnjim shvatanjima staleška pripadnost bila je primarna veza među ljudima.

Sukob pretendencata na ugarski presto, turski pohodi i raseljavanje naroda kao posledica tih pohoda bili su slika Ugarske u prvim godinama posle Mohačke bitke.

Srpski i ugarski feudalski, kao i srpski i mađarski narod, bili su učesnici zajedničke tragedije hrišćanstva na prostorima Panonije.

2.2. Opsada Beča 1529. godine i slamanje otpora u Ugarskoj

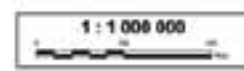
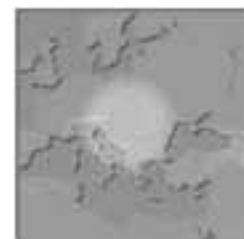
Osmanlije su, preko Srema i Bačke, 1529. godine usmerile svoj pohod na Beč i iste godine zauzele tvrđavu Bač. Prva opsada Beča silno je odjeknula u hrišćanskom svetu. Među braniteljima Beča istakao se i srpski velikaš **Pavle Bakić**. Posle smrti **Stefana Berislavića** 1535. godine, **Ferdinand Habzburški** imenovao je **Pavla Bakića** za srpskog despota, koji je dve godine kasnije poginuo u bici kod Gorjana, u blizini Đakova u Slavoniji. **Pavle Bakić** bio je poslednji značajniji ugarski feudalac srpskog porekla koji je učestvovao u odbrani Ugarske i Panonije.

2.3. Dalje jačanje srpskoslovenskog elementa u južnoj Ugarskoj i stalno ratno stanje

Neprekidno doseljavanje balkanskog življa u srce sudara hrišćanstva i islama iznedrilo je među doseljenim Srbima nove vođe neplemičkog porekla, istaknute ratnike ponikle iz naroda, koji su postali vođe ratničkih družina. Te ratničke družine naseljavale su novoosvojene teritorije Ugarske i pogranične teritorije dve imperije – Osmanlijske i Habzburške. Kao najamnici, živeli su od rata i plenidbe i priklanjali se onima koji su ih plaćali. Njihova istorijska pojava bila je završna slika istorijskog procesa pretvaranja srpskog čoveka iz kmeta u ratnika.

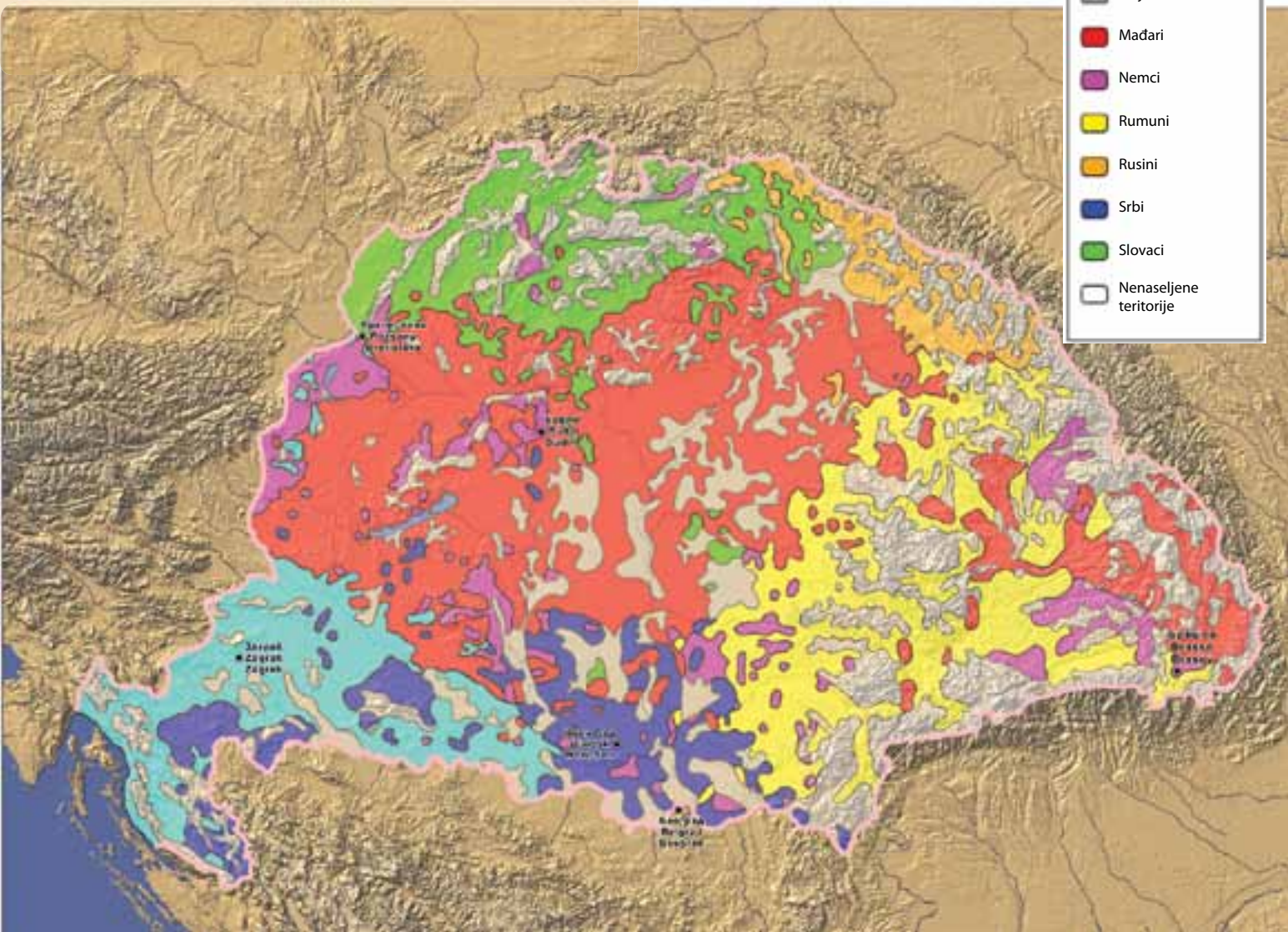
Srpske najamničke čete učestvovala su u svim neredima četrdesetih i pedesetih godina XVI veka na tlu Ugarske, na obe zaraćene strane. One su služile i u tvrđavama širom Ugarske i ratovala često kao *šajkaši* na rekama. Zajedno sa mađarskim posadama ili najamničkim družinama drugih naroda bile su živo tkivo unutrašnjih sukoba. Filozofija najamnih vojski bila je jedinstvena, bez obzira na njihovo etničko poreklo: ratovalo se za onoga ko plaća, bilo u novcu, bilo u plenu. Gospodar se napuštao kada bi mu blagajna postala prazna i tada se hitalo ka novom gospodaru.

Legenda

- Granica
- Hrvati
- Poljaci
- Mađari
- Nemci
- Rumuni
- Rusini
- Srbi
- Slovaci
- Nenaseljene teritorije

Etnička slika Ugarskog dela Habzburške imperije

2.4. Zauzimanje Budima i posledice

Osmanlije su 1541. godine još jedan svoj vojnički pohod usmerile ka Ugarskoj i u tom pohodu osvojili Budim i osnovali Budimski pašaluk. Tako je granica sukoba hrišćanstva i islama pomerena daleko na sever, a Srem i Bačka ostali su u pozadini dodira sukobljenih strana. Središnji i južni deo Ugarske dospeli su pod trajnu i direktnu vlast Osmanlija. Istočni deo počeo je da funkcioniše kao Erdeljska kneževina, koja je uglavnom bila pod kontrolom Osmanlija. Zapadni i severni tanak pojas priključili su Habzburgovci svojoj teritoriji. Habzburgovci su imali snažnu podršku hrvatskog plemstva. Srbi su se naselili i u Erdeljsku kneževinu, u deo pod kontrolom Turaka, a neki su stigli i u severnu i zapadnu Ugarsku, pa čak i van njenih granica.

Budim u XV veku

2.5. Dalji pohodi Osmanlija

Poznati vojskovođa srpskog porekla, **Mehmed-paša Sokolović**, krenuo je 1551. godine sa vojskom na Banat. Srpska i mađarska vojska u banatskim tvrđavama suočila se sa velikom turskom vojskom. U tom pohodu Turci su zauzeli sve banatske gradove, osim Temišvara. Temišvar je branio ugarski plemić **Ištvan Lošonci** (Losonczy István), a u njegovoj vojsci nalazile su se i čete srpskih konjanika **Nikole Crepovića**. Iduće, 1552. godine, Turci su osvojili Temišvar i formirali Temišvarski pašaluk. Tokom ovog pohoda dogodilo se da su malobrojni branitelji odbranili Eger. Ovaj događaj bio je svetli primer koji je jačao svest o mogućoj pobeđi, isto kao i uspeh **Mikloša Jurišića** (Jurisics Miklós) koji je 1532. godine odbranio utvrdu Gisingovca (Kőszeg). Takođe, pamti se odbrana Sigeta (Szigetvár) kada je **Nikola Zrinski** (Zrinyi Miklós), žrtvujući se, dugo zadržavao najmoćnijeg vladara tog doba. On i njegovi potomci zapamćeni su u nacionalnim istorijama Hrvata, Slovaka i Mađara.

2.6. Teritorija Vojvodine u Osmanlijskom carstvu

Srem, Banat i Bačka našli su se tada u okviru ogromnog Turskog carstva. U toku ratovanja hrišćanskih i islamskih vojski, koje je trajalo vek i po, ovi prostori su opustošeni, a stanovništvo raseljavano. Civilizacijska dostignuća Ugarske su polako nestajala. Mađarsko stanovništvo sklanjalo se u unutrašnjost Ugarske i u močvarna područja Podunavlja pred turskim naletima, tražeći zaštićenije krajeve. Srpski narod stizao je u ratna područja gonjen dubokim duhovnim, mentalnim i socijalnim potresima izazvanim turskim prodorom na Balkan. Posle pada južne Ugarske pod tursku vlast Osmanlije su naseljavale ove prostore srpskim narodom. Kao biološki snažan narod, kao vojnici i stočari, Srbi su pokrivali pozadinu stalnog sukoba. Taktika Osmanlija bila je da konstantnim ratovima oslabe krajeve koje su želeli da osvoje. Tek pošto bi srušili društveni i ekonomski poredak, pojavio bi se sultan sa ogromnom vojskom.

Prostor Bačke, Srema i Banata ušao je tako u okvire islamske civilizacije. Turci su taj prostor prepleli mrežom svojih simbola: džamijama, medresama, hanovima, hamamima. Njihov cilj bio je da prvo uklone ostatke civilizacije koja je bila prisutna pre njih, a onda da sagrade svoju, koja je, mada drugačija, imala svoje vrednosti, a po mnogo čemu i nadmašivala civilizaciju zatečenu nakon osvajanja.

Mehmed-paša Sokolović je 1573. godine proglasio Bečkerek šeherom (gradom), a imanja oko grada postala su njegovo vakufsko dobro. Sa turskim vojnim posadama u gradove je stiglo i muslimansko stanovništvo. Sa Turcima došli su i Jermeni, Cincari, Romi. Područje Budimskog i Temišvarskog pašaluka postalo je tako etnički mozaik, karakterističan za Osmanlijsko carstvo. Civilizacijski i kulturološki, postalo je deo Azije.

2.7. Prvi srpski ustanak protiv Osmanlija i organizovana odbrana ostatka Ugarske

Prilikom prodora vojske **Mehmed-paše Sokolovića** u Banat 1551/52. godine, srpske posade u banatskim tvrđavama predale su gradove turskim četama. Četiri decenije potom (1594) banatski Srbi i Rumuni digli su veliki ustanak protiv Osmanlija, dok su **Habzburgovci** i ugarski staleži vodili borbe protiv njih. Ustanak u Banatu 1594. godine bio je prvi srpski ustanak protiv turske vlasti. Taj pokret banatskih Srba protiv Osmanlija bio je neposredan povod turskom **Sinan-paši** da spali mošti srpskog svetitelja **Svetog Save** na Vračaru, u blizini Beograda. U isto vreme, ugarska vlastela je uz pomoć **Habzburgovaca** vodila ogorčene bitke da bi sačuvala neko utvrđenje od Turaka. Svaka opsada ujedno je bila i *igra s vremenom*. Ako je i uspela dovoljno dugo da zadrži osmanlijsku vojsku (koja je nekada brojala i do 200.000 ljudi, sa ratnicima i propratnim osobljem), to je bio uspeh, jer se ona morala povući zbog dolaska jeseni i zime (osmanlijska vojska morala je da krene nazad u Anadoliju krajem leta da bi prezimila kod kuće). U odbrani su učestvovali i neki drugi narodi (Španci, Italijani). Ugarska vlastela je tada često održavala sabore, kao glavno obeležje ugarske državnosti, a njihova glavna tema bila je odbrana od Osmanlija.

Predvodnici banatskih Srba, u periodu između predaje Banata Turcima (1551/52) i Banatskog ustanka (1594), bili su samosvesne vođe vojničkih družina. Srbi u Banatu bili su privilegovani vojnički narod sa znatnom samoupravom. U Banatu je tada postojala gusta mreža pravoslavnih manastira (Vojlovica, Mesić, Zlatica, Hodoš, Drenovac, Sveti Đurađ) koja je od obnove srpske crkvene organizacije u Turskoj (Pečka patrijaršija 1557. godine) probudila samosvest banatskih Srba (u *vekovima vere* kolektivna svest nosila je u sebi uvek religijska osećanja).

2.8. Prvi akt verske tolerancije

Tokom ovih teških dana, koje je još više otežavala borba i netrpeljivost između protestanata i katolika, održan je Erdeljski Sabor u Tordi (današnja Rumunija) od 6. do 13. januara 1568. godine, na kome je prihvaćen *Edikt o verskoj toleranciji*. Ovaj akt bio je napredan, čak neshvaćen na Zapadu. Nekim religijama dozvoljavao je da javno predstavljaju svoje učenje, a svima je dozvoljavao da veruju po svome nahodjenju.

2.9. Period habzburško-osmanlijskih ratova

U XVI veku vođena su čak četiri duža habzburško-osmanlijska rata. Oni su ulivali nadu stanovništvu koje je stalno patilo zbog turskih nadiranja i pljačkanja. Ipak, nijedan od njih nije se završio trajnim mirom. Svi mirovni ugovori imali su karakter primirja, a pljačkaški pohodi nisu se zaustavljali ni kada su centri moći u Beču i Istambulu bili u miru.

Ti ratovi vođeni su sa ratnom srećom koja je nekad jednoj, a nekad drugoj strani bila naklonjena. Ipak, i pored uspeha hrišćanskih sila, mirovni ugovori bili su povoljniji za Osmanlijsku stranu. U to vreme se još nije naziralo kako je moguće da se pobedi ili da se zaustavi nadiranje te goleme sile.

2.10. Dugi rat (1593–1606), tzv. *Petnaestogodišnji rat*, i ustanci Srba

Uvod u *Petnaestogodišnji rat* je bio upad bosanskog beglerbega na teritorije pod kontrolom **Habzburgovaca**, 1591. godine. U početku, nizali su se osmanlijski uspesi. Glavnina borbi odigrala se u današnjoj Hrvatskoj i Mađarskoj. Takođe, erdeljski staleži snažno su se opirali nametnutoj osmanlijskoj dominaciji. Nakon vesti o velikom turskom porazu kod Siska (1593), počeo je ustanak banatskih Srba. Položaj privilegovanih vojničkih družina uoči *Dugog rata* bio je pogoršan i vođe vojničkih skupina u Banatu pokrenule su ustanak na prve znake turske slabosti. **Petar Majzoš**, jedan od hajdučkih vođa, napadom na Vršac dao je znak za početak ustanka u martu 1594. godine. To je bio značajan potez u ovom ratu. Iste godine, prilikom opsedanja Ostrogona (Esztergom), ranjen je, a nekoliko dana kasnije podlegao ranama, jedan od najvećih pesnika **Balint Balaši** (Balassi Bálint ili Gyarmati Balassa Bálint) i jedan od prvih pesnika koji je pisao svoje pesme na mađarskom jeziku, a koje su i danas razumljive.

Ustanak Srba i Rumuna u Banatu bio je masovan. U martu 1594. godine ustanici su zauzeli Bečkerek. Četiri puta su ustanici pobeđivali Turke u velikim bitkama, od kojih je najveća ona kod mesta Pretaja. Sva veća mesta u Banatu, osim Temišvara, nalazila su se u rukama ustanika. Mnoge snažne ličnosti među banatskim Srbima pojavile su se u ustanku kao vođe (**Sava Temišvarac**, **Velja Mironić**, **Đorđe Rac Slankamenac**).

2.11. Odjek ustanka

Banatski ustanak silno je odjeknuo i među Turcima i u hrišćanskom svetu. Na dvoru austrijskog cara **Rudolfa II** govorilo se o poredama banatskih Srba. Nemački, francuski i italijanski hroničari pisali su o pokretu Srba i Rumuna u Banatu. Sami ustanici tražili su susret sa vojskovođama **Rudolfa II**, ali se ustanak suštinski oslanjao na Erdelj. Erdeljski zapovednik **Ferenc Gest** (Geszi Ferenc) podsticao je Srbe na ustanak. Lugoški ban **Đerđ Palotić** snabdevao je ustanike oružjem. Vršački vladika

Teodor Tiodorović tražio je pomoć od erdeljskog vladara **Sigismunda Batorija** (Báthory Zsigmond). Banatski Srbi slali su erdeljskom vladaru trofeje i proglasili ga svojim kraljem. Vojnici **Sigismunda Batorija**, erdeljskog kneza, prelazili su u Banat i borili su se zajedno sa banatskim ustanicima protiv Turaka. Tako su banatski Srbi svoj pokret vezivali za opštehršćansku borbu protiv Turaka. Ustanak je podržavao i vlaški vojvoda **Mihajlo Hrabri**, koji je takođe bio u ratu sa Osmanlijama, nanevši im poraz u bici kod Kalugarenija 1595. godine. Banatski ustanak poljuljao je samosvest Osmanlija. Prvi put posle pada Srpske despotovine (1459) Srbi su se pobunili protiv turske vlasti.

Posle sloma banatskog ustanka **Sigismund Batori** naselio je u Tevišu u Erdelju 10.000 Srba. Jedan od vođa ustanka **Đorđe Rac Slankamenac** bio je u njegovoj službi. Srbi su mu u Temišvaru 1596. godine otvorili vrata *srpske varoši*, ali nije uspeo da zauzme grad.

Dugi rat, u prvoj fazi, uključivao je i Srbe iz Banata kao značajan faktor. U ustanku u Banatu, pored Srba i Rumuna, učestvovali su Mađari i Rumuni iz Erdelja (Transilvanija). Kao posledica susreta slovenskog i romanskog sveta u Banatu i na Karpatima negovana je verska istovetnost koja je narode u vekovima hrišćanstva činila bliskim. Učešće Rumuna u ustanku i saradnja sa erdeljskim vladarem i staležima davali su ustanku obeležje opštehršćanske borbe protiv Turaka.

Dugi rat (1593–1606) ukazao je na slabosti Osmanlijske carevine. Prvi put iz nekog rata protiv hrišćanskih država Turci nisu izašli kao pobednici.

2.12. Propast ustanka u Banatu

Uzroci propasti Banatskog ustanka bili su podele vođa ustanka i priroda vojničkih skupina koje su samostalno hitale za plenom. Dakle, ustanak nije imao objedinjujuću vojnu strategiju, a situacija i odnos dotičnih imperija nisu se tada korenito mogli promeniti, već će se to desiti godinu dana kasnije. U odlučujućoj bici kod Bečkereka, jula 1594. godine, borilo se 4300 ustanika protiv 36.000 Turaka i poraz je bio neminovan.

Nakon poraza usledila je turska osveta. Stanovništvo Banata bilo je izloženo iseljavanju i zatiranju. Vršački vladika **Teodor Tiodorović** živ je odbran. Preživelo srpsko stanovništvo pomerilo se ka severu. Istaknute vođe ustanka sa svojim četama kao najamnici u naredne dve decenije učestvovala su u svim nemirima, ratovima i četovanjima koja su zahvatila srednjoevropski prostor.

2.13. Sećanje na Banatski ustanak

U kolektivnoj istorijskoj i mitskoj svesti srpskog naroda ne postoji sećanje na Banatski ustanak, iako je on prvi pokret Srba protiv turske vlasti. Srpska pravoslavna crkva, koja je umnogome oblikovala mitsku svest srpskog naroda, spaljivanje moštiju **Svetog Save** odvojila je od toka Banatskog ustanka. U XIX i XX veku, kada je građena kolektivna svest o prošlosti, Banatski ustanak se nije pominjao, jer se dogodio van tzv. *matice* i njegovo pominjanje nije bilo u interesu tzv. *dvorske istoriografije*, koja je korene borbe protiv osmanlijske vladavine tražila u Šumadiji s početka XIX veka.

Masovni pokret Srba u Banatu protiv turske vlasti nije bio moguć bez duhovne obnove koju je inicirala svojom delatnošću Pečka patrijaršija. Duhovna obnova bila je široka i obuhvatala je pored Srba u Banatu i Srbe u Sremu i Bačkoj. Manastiri u Banatu i Sremu bili su sedišta obnovljene duhovnosti. Na prostoru Fruške gore u XVI i XVII veku postojalo je mnogo pravoslavnih manastira (Kuveždin, Beočin, Bešenovo, Đipša,

Grgeteg, Jazak, Krušedol, Mala Remeta, Velika Remeta, Staro Hopovo, Novo Hopovo, Petkovića, Privina Glava, Rakovac, Šišatovac, Vrdnik). Za neke od njih se zna vreme nastanka i ktitor (Krušedol – **Maksim i Angelina Branković**, Grgeteg – **Vuk Grgurević**); o nekim manastirima postoji predanje o ktitoru (Velika Remeta, Bešenovo – kralj **Dragutin Nemanjić**, Đipša – despot **Jovan Branković**), a većina njih se prvi put pominje u turskim defterima iz XVI veka. Fruškogorski manastiri bili su središta srpske kulture i duhovnosti. Mošti svetitelja čuvane su u nekima od njih, što im je davalo poseban značaj (**Brankovići** u Krušedolu, mošti **Svetog Stefana Štiljanovića** u Šišatovcu, od 1697. godine mošti **kneza Lazara** u Vrdniku, a od 1705. godine mošti **cara Uroša** u Jasku).

2.14. Preokret u habzburško-osmanlijskim odnosima

Tokom XVII veka slabosti Osmanlijskog carstva i sistema vladavine postale su vidljive. Iako dobro organizovano, zaostajalo je u ekonomskom razvoju i u naučnim dostignućima za Zapadom. Gubitak inicijative na morima slabio je imperiju. Takođe, usporavanje, pa i zastoj u daljim osvajanjima, podrivalo je sistem čija je osnova bila stalno teritorijalno proširivanje. U to vreme već se ukazivala mogućnost uspešnog ratovanja protiv Turaka. Hrvatski ban **Nikola Zrinski** (Zrinyi Miklós), pored toga što je opevao herojstvo svog dede u delu *Propast kod Sigeta* (Szigeti veszedelem), napisao je i teorijsko delo o mogućoj pobedi nad Turcima *Lek protiv turskog otrova* (Török á fium ellen való orvosság). Osim što je pisao, počeo je i sa gradnjom najmodernijeg utvrđenja. Pojavljivanjem antihabzburških pokreta u Ugarskoj koji su dobijali pomoć od Osmanlija, hrišćanske sile su slabile.

Na prostoru današnje Vojvodine XVII vek je bio mnogo mirniji od XVI, jer se društvo staložilo, a privreda oživela. Iako se skoro sve izmenilo, novo društvo počelo je da funkcioniše. Sa Balkana stizalo je voće i povrće, a donete su i sorte vinove loze, do tada nepoznate. Mada su dve imperije bile suprotstavljene, prelaz granica bio je gotovo bez prepreka. Izvoz stoke i uvoz nekih proizvoda bili su unosni poslovi. Tokom ovog mirnijeg veka oporavak društva nije okončan, a dalja ratovanja razoriće i ono što je počelo da niče.

Turska opsada Beča 1683. godine

U toku XVII veka Tursko carstvo vodilo je još jedan dug i iscrpljujući rat sa Mletačkom republikom (Kandijski rat, 1645–1669). Četrnaest godina kasnije, Turci su se poslednji put našli pred vratima Beča i bili su poraženi. Posle turske katastrofe pod Bečom, počeo je rat na prostorima Balkana i Podunavlja, poznat pod nazivom Veliki bečki rat (1683–1699).

2.15. Veliki bečki rat (1683–1699)

Veliki bečki rat promenio je odnos snaga u jugoistočnoj Evropi u korist hrišćanstva, doveo je do velikih potresa i seoba stanovništva, završio se 1699. godine mirom u Sremskim Karlovcima i promenio granice Podunavlja. Posle ovog rata, Bačka se našla u okvirima Habzburške monarhije, Banat je ostao u okrilju Turskog carstva, a Sremom je išla granica između dve carevine i dva sveta (linija Mitrovica–Slankamen).

Prvi veliki uspeh ovog rata bilo je zauzimanje, to jest oslobađanje Budima 1686. godine. U ovom ratu učestvovali su svi narodi Balkana i Podunavlja, pa i mnogi iz srednje i zapadne Evrope. Prilikom opsade Beograda 1688. godine srpski letopisac **Atanasije Daskal** napisao je: *Nemci, Srbi i Ugri došli pod veliki Bjelgorod*. Istovremeno, oko Subotice i Sombora, u ovom ratu pojavila se milicija sastavljena od Bunjevaca sa njihovim vođama na čelu (**Dujo Marković, Juro Vidaković**). Banatski Srbi sa **Novakom Petrovićem** na čelu su 1687. godine prešli Tisu i u Bačkoj bili pod komandom generala **Ištvana Čakija** (Csáky István). General **Veterani**, vojskovođa italijanskog porekla, imao je u sastavu svoje vojske Srbe koji su pod njegovom komandom učestvovali u oslobađanju banatskih gradova Karansebeša i Mehadije. Kao i prethodni ratovi protiv Turaka u XVI i XVII veku i ovaj je imao opštehršćanski karakter, a u odnosu na Osmanlijsko carstvo narodi Podunavlja predstavljali su jedinstvo.

2.16. Srbi u Velikom bečkom ratu

U Velikom bečkom ratu masovno su učestvovali Srbi od Segedina do Kumanova i od Temišvara do Zadra. Još 1686. godine podigla se srpska raja protiv Turaka između Segedina i Arada. Zauzimanje Petrovaradina 1687. godine podstaklo je pobunu Srba u Sremu. O tome kolika je bila snaga Srba u Sremu unutar srpskog naroda govori činjenica da su na Narodnocrkvenom saboru u Beogradu, 18. juna 1690. godine, na kojem su donete važne odluke za budućnost srpskog naroda u Habzburškoj monarhiji, iz Srema bila sedmorica od 11 prisutnih kapetana, dvojica od tri zastupnika opština i petorica od sedam igumana manastira.

2.17. Prodor austrijskih vojskovođa u srce Balkana

Austrijski vojskovođa **Maksimilijan Emanuel** (Maximilian Emanuel) 6. septembra 1688. godine zauzeo je Beograd, kapiju Balkana. Pad Beograda silno je odjeknuo u Evropi i od Dunava do Skoplja i Peći razbuktao je ustanak protiv Turaka. U oktobru je Ludvig Badenski izdao naređenje za formiranje srpske milicije sa **Pavlom Nestorovićem Dejakom** i **Antonijem Znorićem** na čelu. Krajem oktobra, austrijski general **Pikolomini** (Piccolomini) stigao je do Skoplja, a hrišćanske pretihodnice do Štipa i Velesa.

Hrišćanske trupe nisu imale snage za dalje prodore u dubinu turske teritorije. Osmanlijsko carstvo, osetivši da je ugroženo, skupilo je sve svoje snage i uz pomoć krimskih Tatara krenulo u protivnapad. Početkom januara 1690. godine hrišćanska vojska bila je poražena u borbama u Kačaničkoj klisuri, što je otvorilo put turskoj vojsci ka Kosovu i Metohiji. Januara 1690. godine turski i tatarski odredi harali su Kosovom, a general **Veterani** javljao je iz Niša da su Priština i okolina pretvoreni u pepeo. Tako je krenula velika seoba srpskog naroda ka severu.

2.18. Velika seoba Srba, njihovo prihvatanje u južnoj Ugarskoj i Hrvatskoj i privilegije

Prvi znak za seobu dali su pečki patrijarh **Arsenije III Čarnojević**, visoko sveštenstvo i srpska milicija. Za njima su ka severu krenuli bogati i ugledni građani i svi ostali. Ka Savi i Dunavu, bežeći od Turaka, hitao je narod iz severne Makedonije,

sa Kosova, Metohije, iz Prizrena, doline Lima, Starog Vlaha, Užica, Pomoravlja. Goreli su manastiri Đurđevi Stupovi, Lesnovo, Pečka patrijaršija, Mileševa, Sopoćani, Dečani, Gračanica...

Austrijski car **Leopold I** 6. aprila 1690. godine uputio je Srbima *Invitatoriju*, poziv na ustanak uz obavezu da će biti poštovane njihove povlastice u Habzburškoj monarhiji. U Beogradu, gde su se sakupile izbeglice, 18. juna 1690. godine održan je Narodno-crkveni sabor uz učešće patrijarha, episkopa, igumana uglednih manastira i znamenitih kapetana. Za srpskog kralja proglašen je austrijski car **Leopold I**, rešeno je da se digne ustanak i da se sa narodom pređe u Ugarsku. U šest punktacija (tačaka) tražena je od austrijskog cara privilegija kojom se Srbima u Habzburškoj monarhiji garantuje pravo veroispovesti, slobodno biranje arhiepiskopa, primena starog kalendara, sloboda patrijarhove jurisdikcije, oslobođanje crkvenih imanja od dažbina i sudsko pravo patrijarha. Jenopoljsko-aradski episkop **Isaija Đaković** odneo je punktacije sa ovog sabora u Beč.

Dvorska kancelarija 21. avgusta 1690. godine izdala je prvu *Privilegiju Leopolda I* kojom je srpski narod priznat kao autonomna celina. Pravoslavna crkva priznata je u statusu javnog prava, a prihvaćene punktacije priznale su nezavisnost života i ustrojstva Pravoslavne crkve. *Privilegija* je postala temelj položaja srpskog naroda u Habzburškoj monarhiji krajem XVII i u XVIII veku, a potvrđena je u decembru 1690. i martu 1695. godine.

Arsenije III Čarnojević (1633–1706) bio je patrijarh srpski (1674–1691) i mitropolit sentandrejski (1691–1706). Rođen je u Bajicama, u blizini Cetinja. Posle pljačke Gračanice 1688. godine zarobio ga je turski Jegen Osman-paša. Za njegov otkup isplaćeno je 10.000 talira. Od 1686. godine održavao je kontakte sa Mletačkom republikom, a 1688. godine obratio se pismom papi Inoćentiju XI. Predvodio je seobu Srba 1690. godine. Januara 1690. godine otišao je

u Beograd, a u jesen iste godine u Sentandreju i Budim. Inicijator je narodno-crkvenog sabora 1690. godine. Od cara Leopolda tražio je i dobio privilegije za pravoslavnu crkvu i njene vernike u Habzburškoj monarhiji. U novoj sredini, njegove aktivnosti, sve do smrti, bile su uglavnom usmerene protiv pokušaja unijačenja pravoslavnih.

Njegov lik naslikao je Paja Jovanović na slici *Seoba Srba*. Umro je u Beču, a sahranjen je u manastiru Krušedol.

2.19. Đorđe Branković, vizionar, znalac, istoričar, pisac

U kovitlacu Velikog bečkog rata, koji je pomerio narode jugoistočne Evrope, među Srbima pojavila se snažna ličnost grofa **Đorđa Brankovića**. Bio je poreklom iz Banata i predstavljao je izuzetnu pojavu među Srbima krajem XVII veka. Poznao

Grof Đorđe Branković (1645–1711) bio je grof, diplomata i istoričar. Proglasio se potomkom srpskih despota Brankovića. Uz podršku vlaškog vojvode Šeršana Kantakuzina i svedočanstva patrijarha Arsenija III Čarnojevića, od austrijskog cara Leopolda I dobio je baronsku, a 1688. godine i grofovsku titulu. Bečki dvor je očekivao da će preko njega pridobiti Srbe na stranu Austrije u Velikom ratu protiv Turaka (1683–1699). Zbog

planova o obnavljanju srpskog carstva, izloženih u Memorandumu caru Leopoldu I, austrijskom dvoru učinio se opasnim, pa je 1689. godine konfiniran u Beč, a 1703. godine u Heb, u Češkoj, gde je i umro. Njegovo delo – *Slavenoserbske hronike* je, pored istorije Srba i roda Brankovića, sadržalo i njegove memoare i značajno je uticalo na srpsku historiografiju i srpsku inteligenciju tokom XVIII veka.

je sedam jezika i bio je vešt diplomata. Jedno vreme boravio je na dvoru vlaškog vojvode **Šerbana Kantakuzina**. U junu 1689. godine, dok je trajao rat na Balkanu, grof **Đorđe Branković** izdao je proglas Srbima iz Oršave na Dunavu sa zahtevom da se dignu na ustanak. Po nalogu komandanta austrijske vojske **Ludviga Badenskog**, **Đorđe Branković** je uhapšen u Kladovu, a potom otpremljen u tamnicu u Sibinj.

Kasnije, **Đorđe Branković** bio je zatočen u tvrđavi Heb (Cheb) u Češkoj. Godinama je tu stvarao obimno delo *Slavenoserbsku hroniku* u kojoj je dao svoje viđenje prošlosti jugoistočne Evrope. Na rumunskom jeziku napisao je *Hroniku Slovena Ilirika, Gornje Mezije i Donje Mezije*. Preminuo je u Hebu. Tokom *Rata za austrijsko nasleđe* (1740–1748) vojnici pukovnika **Raškovića** preneli su njegovo telo u manastir Krušedol.

2.20. Novi talas „bežanija”

Turska konjica ušla je u Beograd u jesen 1690. godine. Posle pada Beograda, **Ludvig Badenski** naredio je da se isprazni Mitrovica. To su bili znaci za novo bekstvo ka severu.

Četrdeset dana trajalo je putovanje do Budima i Sentandreje. Bežalo se kopnom i vodom. Kuga, glad i razbojnici pratili su narod u pokretu. Monasi manastira Ravаницe nosili su mošti **kneza Lazara**. Nešto naroda zadržalo se oko Subotice i Segedina, a 30.000 ljudi stiglo je u kraj oko Budima i Sentandreje.

2.21. Dalji tok i posledice Velikog bečkog rata

Već u prvoj fazi rata austrijske vojskovođe napredovale su u više pravaca. Erdelj, zapadna Ugarska i srednja Ugarska bile su nekad u isto vreme, a nekad naizmenično na udaru. Devet godina posle pada Beograda trajao je rat Austrije i Turske. Srem, Banat i Bačka bili su ratno poprište, uz velika razaranja. Nemci, Mađari, Hrvati i Srbi borili su se protiv Turaka u blatima Panonije, a i svugde gde je bilo potrebno. Turci su poraženi 1691. godine kod Slankamena i tada je poginuo turski veliki vezir **Mustafa Ćuprilić** (Köprülü Musztafa). U bici kod Lugoša (Lugos, Lugoj) 1695. godine poginuo je general **Veterani** i komandant srpske milicije **Znorić**. Iste godine došlo je do bitke kod Perleza u Banatu, a iduće, 1696. godine, na Begeju, kod Hetina, kada su Osmanlije porazile vojsku kneza **Fridriha Avgusta**.

2.22. Bitka kod Sente

Obe zaraćene strane unele su sve svoje raspoložive snage u ovaj rat, a mogućnost mira nije se nazirala. Osmanlije su razmišljale o tome da ponovo zauzmu izgubljene teritorije.

Najveća od svih bitaka dogodila se kod Sente 11. septembra 1697. godine. Proslavljeni austrijski vojskovođa **Eugen Savojski** (Fransois-Eugène de Savoie-Carignan) pobedio je Turke. Zapravo, iskoristio je trenutak kada je vojska Osmanlija bila ranjiva i napao je prilikom prelaza preko Tise. U ključnom trenutku razbio je topovima most preko reke, a snage

Princ Eugen Savojski

Bitka kod Sente 1697. godine

koje su je prešle uništio u potpunosti. To je bila poslednja, velika bitka *Velikog bečkog rata* koji je potrajao 16 godina. Posle ogromnih gubitaka i nemogućnosti da se sakupi nova vojska, Osmanlije su započele pregovore. Osmanlijsko carstvo tog vremena već nije moglo da pokaže snagu. Sistem vladavine nije se modernizovao, a nekad odane spahije i janičari su sve manje bili upotrebljivi za ciljeve sultana. Ovog puta se, stoga, moglo sklopiti primirje koje je bilo mnogo povoljnije za Habzburgovce.

2.23. Karlovački mir

Karlovački mir presudan je za buduće teritorije i narode Vojvodine. Veliki ratni vihor *izmešao* je narode Balkana i Podunavlja. Više puta prošle su razne vojske

Mapa Karlovačkog mira

Oslobađanje ugarskih teritorija od turske vlasti od 1683. do 1699. godine

Bačkom, Sremom i Banatom, paleći i uništavajući sve pred sobom. Samo u Bačkoj za vreme ovog rata uništeno je 91 naselje. Karlovački mir doneo je predah od rata 26. januara 1699. godine. Savremenici verovatno i nisu bili svesni da je on umnogome odredio dalju sudbinu srednje Evrope, ali i Balkana (iako će se situacija još više raščistiti posle Požarevačkog i Beogradskog mira). Borba za moć između hrišćanstva i islama u Podunavlju još nije bila okončana. Ipak, XVIII vek će doneti mnoge novine, a područje buduće Vojvodine ući će u sastav imperije Habsburgovaca.

* * *

3. OD KARLOVAČKOG MIRA (1699) DO SMRTI JOSIFA II (1790)

3.1. Novi izazovi i nova situacija u XVIII veku

Ogromna sila Rusija pojavice se na evropskoj i balkanskoj sceni u XVIII veku, koji ce Turskoj doneti do tada nevideno propadanje. Mađari ce posle svih silnih promena postati manjina u svojoj zemlji. Istorija Mađara ce u XVIII veku dobiti i novi kontekst. Najvažnije pitanje biće odnos sa Habzburgovcima, tj. mogućnost udaljavanja od njih, što je i do tada bila inspiracija ustanicima. U ovom kontekstu, Habzburgovci ce iskoristiti veliku odanost Srba, čiji su osnov bile privilegije. Habzburgovci su imali veće poverenje u Srbe graničare, nego u nepouzdanu hrvatske i ugarske feudalce. Vojna granica bila je direktno podređena dvoru, što je značilo da su Srbi imali direktne veze sa vladarem, a ne posredstvom ugarskog ili hrvatskog plemstva.

Osnovno pitanje koje se pojavilo među Srbima u Ugarskoj jeste pitanje očuvanja i izgradnje nacionalnog i verskog identiteta i njegovog odnosa sa srednjoevropskim civilizacijskim modelom. Očuvati sebe, a prihvatiti blagodati evropske civilizacije i kulture, bilo je veliko srpsko pitanje XVIII veka. Srpsko građanstvo koje se obogatilo u Ugarskoj na to pitanje dalo je tokom XVIII veka jasan odgovor: biti Evropejac i Srbin jeste jedinstvo, a ne suprotnost. Simbol tog istorijskog prevrata i istorijskog kompromisa postali su pravoslavni hramovi i manastiri u koje je prodrlo barokno viđenje sveta. Barokni stil u graditeljstvu crkvi i u njihovom oslikavanju bio je spoljno obeležje urastanja srpskog naroda u srednjoevropski kulturološki model. Manastir Krušedol dobio je 1726. godine svoj prvi barokni zvonik, a potom su i drugi fruškogorski manastiri dobijali barokne građevine (Velika Remeta, Rakovac, Šišatovac, Hopovo, Beočin, Jazak itd.). Barokna arhitektura fruškogorskih manastira bila je obrazac za gradnju hramova u Sremu, Bačkoj i Banatu u XVIII veku. Ovaj vek doneće Srbima ogromne uspehe u smislu nacionalnog opstanka, razvoja ekonomske moći i intelektualne elite, kao i kulture.

Osamnaesti vek bio je i *vek vere*. U Habzburškoj monarhiji državna vera bila je katolička, u Osmanlijskom carstvu islam, a u Rusiji pravoslavna. Sve druge vandržavne religije u tim carstvima imale su gori status. Religijsko viđenje sveta, prisutno u XVIII veku, zatvaralo je verske zajednice u sopstvene okvire. Hrišćanstvo, kao ideja i verovanje, činilo je bliskim katolike, protestante i pravoslavce na tlu južne Ugarske. Pripadnost hrišćanskom svetlu, koji je u XVIII veku živeo duž Save i Dunava, kao suprotnost islamu oličenom u Osmanlijskom carstvu, zbližavala je hrišćane na jugu Habzburške monarhije. U ovom veku ojačale su ideje prosvetiteljstva koje su zbližile narode bez obzira na versku pripadnost.

Za Habzburšku monarhiju XVIII vek je bio vek iskušenja. Iskušenja nisu bili samo brojni ratovi (60 godina ratovanja), već i raznolikost naroda, vera i jezika, staleža i regionalnih posebnosti. Ova iskušenja načinila su Habzburšku monarhiju konglomeratom malih država koji nije više predstavljao najjaču svetsku silu (Habzburgovci su izgubili Španiju i Južnu Ameriku). Ipak, na ovom smanjenom prostoru, sa smanjenim vidicima, ona je bila uspešna država, a Habzburgovci uspešna dinastija. Tokom XVIII veka, naročito u doba **Marije Terezije** (Maria Theresa) i njenog naslednika **Josifa II** (Joseph II), Habzburška monarhija težila je usklađivanju svojih različitosti, reformama i modernizaciji, pokušavajući, pritom, da se heterogeno područje Podunavlja zaokruži u jedinstvenu političku, ekonomsku i civilizacijsku celinu.

3.2. Odomaćenje Srba na novim prostorima

Dolazak pečkog patrijarha, mnogih episkopa i igumana značajnih manastira, kao i uglednih i bogatih trgovaca i zanatlija u Velikoj seobi 1690. godine, uz privilegije dobijene od **Leopolda I**, uticao je na to da Srbi postanu značajna činjenica političkog i društvenog razvoja Ugarske u XVIII veku. U rađanju moderne srpske nacije Ugarska, u širem smislu Habzburška monarhija, imaće ključnu ulogu. Dobijene privilegije, potvrđivane više puta u XVIII veku, ojačale su specifičnu poziciju srpskog korpusa unutar Ugarske. Istovremeno, dobijenim privilegijama crkva je bila kao i ranije tumač interesa srpskog naroda u Habzburškoj monarhiji. Razvoj srpskog građanstva u XVIII veku, na koji su uticale i reforme habzburškog vladara **Josifa II**, doveo je u poslednjim decenijama XVIII veka u pitanje vodeći položaj crkvene hijerarhije u srpskom narodu. Simbol tih promena za srpski narod bila je ličnost srpskog prosvetitelja i pisca **Dositeja Obradovića**.

3.3. Naši krajevi u novom istorijskom kontekstu

Na područje Banata, Srema i Bačke u XVIII veku uticali su bitni istorijski događaji u Podunavskoj monarhiji. Deevropeizirano dugom turskom vladavinom i brojnim ratnim pustošenjima, ovo područje je tokom XVIII veka bilo izloženo ponovnoj evropeizaciji i modernizaciji, to jest povratku u srednjoevropski kulturni milje. Specifičnost istorijskog razvoja ovog područja je postojanje institucije Vojne granice, zbog njenog graničnog položaja sa Osmanlijskim carstvom i neprekidne kolonizacije koja je od nje stvorila specifičan etnički mozaik. U istorijskom prostoru Bačke, Srema i Banata tokom XVIII veka našli su se zajedno mnogi evropski narodi: Bugari, Cincari, Francuzi, Hrvati, Italijani, Jevreji, Jermeni, Mađari, Nemci, Romi, Rumuni, Rusini, Slovaci, Srbi, Španci. Unutar tog prostora postojale su socijalne, pravne i ekonomske različitosti. Deo ovog područja imao je specifičan razvoj u okviru institucije Vojne granice; postojale su i privilegovane socio-ekonomske celine kao što su Velikokikindski i Potiski dištrikt u Banatu i Bačkoj; deo ovog područja činili su feudalni posedi i županije kao teritorijalne jedinice; graničarski komuniteti i slobodni kraljevski gradovi imali su, opet, svoj specifičan razvoj. Verske različitosti (katolici, pravoslavci, evangelisti, kalvinisti, unijati, judaisti) tokom XVIII veka određivale su model verske trpeljivosti, što je dobilo potpuni izraz u ediktu **Josifa II** iz 1781. godine o verskoj toleranciji.

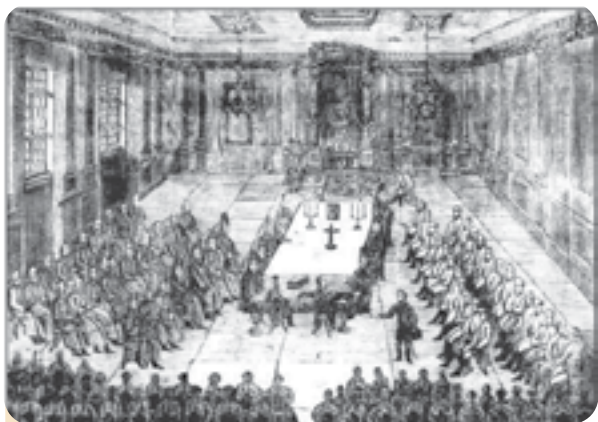
3.4. Uloga pravoslavne crkve u srpskom društvu

Unutar srpskog naroda, tokom XVIII veka, crkva je bila ta koja je uglavnom odlučivala o svim pitanjima narodnog napretka. Srbi su tokom ovog veka formirali svoje plemstvo, zatim militaristički stalež, izrastao iz institucije Vojne granice i brojnih ratova koje je vodila Habzburška monarhija, kao i građanstvo, proizašlo iz otvorenosti trgovačkih puteva ka Balkanu i Jadranskom moru, evropeizacije i modernizacije Srema, Banata i Bačke. Ton društvenom razvoju srpskog naroda, naročito u prvoj polovini XVIII veka, ipak je davala crkvena hijerarhija. *Jerarhija* je u sebi nosila veliki strah, ne bez razloga, da se ne izgubi pravoslavni identitet unutar Habzburške monarhije kao katoličke države. Zato je bila sklona svojevrsnom konzervativizmu, zatvaranju u sebe celokupnog srpskog naroda i ideološkom okretanju ka verski istovetnoj Rusiji. To zatvaranje izazivalo je potrebu za preispitivanjem svih civilizacijskih koraka koje

je preduzimala Habzburška monarhija, naročito u svojoj prosvetiteljskoj epohi. Tek ojačalo građanstvo, u poslednjoj četvrtini XVIII veka, uspelo je u sebi da nađe srećan spoj različitosti i da svoj identitet u Habzburškoj monarhiji zasnjuje na temelju istorijskog kompromisa: prihvatanja evropskih civilizacijskih vrednosti i očuvanja nacionalne i verske samosvojnosti, a uz poštovanje specifičnosti srednjoevropskog kulturnog miljea (kulturoloških, verskih, nacionalnih).

3.5. Uloge patrijarha i crkveno-narodnih sabora

Do 1706. godine, na čelu srpske crkve nalazio se **Arsenije III Čarnojević** koji je vodio Veliku seobu 1690. godine i koji je u godinama Velikog bečkog rata i početkom XVIII veka odredio poziciju pravoslavne crkve unutar Habzburške monarhije. Sedište srpskog mitropolita nalazilo se od 1708. godine u fruškogorskom manastiru Krušedol. U vreme Varadinskog rata (1716–1718), Turci su prodrli u Srem i spalili Krušedol, što je uticalo na mitropolita **Vićentija Popovića Hadži Lavića**, da sedište mitropolije prenese u Sremske Karlovce. Od tada Sremski Karlovci postaju jedna od ključnih tačaka istorijskog razvoja srpskog naroda u južnoj Ugarskoj.

Temišvarski sabor 1790. godine

Tokom XVIII veka narodno-crkveni sabori bili su vid okupljanja elite srpskog društva u Ugarskoj (tj. imali su autonomiju u odlučivanju u vezi s nekim pitanjima). Oni su sazivani prilikom izbora mitropolita, a održavali su se u Sremskim Karlovcima uz prisustvo ovlašćenog carskog komesara. Najznačajniji od svih sabora održan je van Karlovaca, u Temišvaru 1790. godine. On je bio slika istorijskog razvoja srpskog društva u Ugarskoj u XVIII veku, kao i različitih političkih i idejnih koncepcija koje su se javile unutar srpske zajednice u Ugarskoj. Saboru je prisustvovalo po 25 predstavnika plemstva, sveštenstva, oficirskog i građanskog staleža. Tom prilikom, do izražaja su došle dve političke koncepcije koje su se tokom XVIII veka iskristalisale među Srbima: prva, većinska, koju je predvodio general **Pavle Dimić Papila**, bila je za to da se uz podršku bečkog dvora za Srbe u Ugarskoj obezbedi autonomna oblast (Banat) i predstavljala je izraz interesa crkvene hijerarhije i militarističkog staleža među Srbima i druga, manjinska, čiji je zastupnik bio **Sava Tekelija**, je izražavala mišljenje srpskog plemstva i smatrala da se sistem srpskih privilegija mora uključiti u ugarske zakone.

3.6. Bečki dvor, njegova politika prema Srbima i veze srpske crkvene hijerarhije i Bečkog dvora

Visoka crkvena hijerarhija tokom XVIII veka održavala je kontakte sa svim činionicima na Bečkom dvoru koji su imali uticaja na položaj srpskog naroda. To su bile institucije koje su se bavile specifičnim srpskim pitanjima: Ilirska dvorska komisija (1745–1747), *Ilirska dvorska deputacija* (1747–1777) i *Ilirska dvorska kancelarija* (1791–1792). Najviše državne vlasti u XVIII veku nazivale su Srbe Ilirima. *Dvorski ratni savet* i *Dvorska komora*, koji su se bavili vojnim i finansijskim pitanjima, takođe su bili značajni za Srbe. Karlovački mitropoliti XVIII veka održavali su te kontakte živim i bili povezani sa vrhom bečke dvorske politike, a neki od njih (**Putnik**, **Nenadović**, **Antononović**) nosili su titule tajnih carskih savetnika. Nakon osnivanja

Ilirske dvorske kancelarije 1791. godine, pet uglednih Srba, a među njima i temišvarski episkop **Petar Petrović** i general **Arsenije Sećujac**, bili su imenovani za savetnike **Franje Balaša** koji je bio čelnik ove institucije. Srbi, visoki carski oficiri, granali su svoje veze tokom XVIII veka ka vojnim institucijama i uticali na njih. Visoka crkvena hijerarhija i militaristički stalež među Srbima odražavali su upućenost ugarskih Srba ka habzburškoj državi i carskim institucijama u Beču.

Karlovačka mitropolija tokom XVIII veka bila je nosilac duhovnog života među Srbima u južnoj Ugarskoj. Sastojala se od osam episkopija. Pravoslavni kler činili su tzv. *crni kler* (monaštvo) i *plavi kler* (svetovno sveštenstvo). Poseban uticaj među Srbima imali su Mitropolitiski dvor u Sremskim Karlovcima i ugledni manastiri, posebno fruškogorski. Manastiri su raspolagali brojnim imanjima (*prnjavorima*) koja su činila osnovu njihove ekonomske snage. Pod jurisdikcijom Karlovačke mitropolije nalazili su se i pravoslavni Rumuni.

3.7. Barok u Vojvodini

Barok je bio vodeći stil u građevinarstvu XVIII veka. Po uzorima sa zapada, na tlu Vojvodine grade se mnoge nove građevine.

Barokni stil oslikavanja hramova među ugarske Srbe došao je sa istoka, iz Kijeva i Ukrajine, sa prostora koji je takođe bio na granici dodira pravoslavnog i katoličkog sveta. Ukrajinski slikar **Jov Vasilijevič** (1750/51) oslikavao je manastir Krušedol u baroknom stilu. Aradski slikar **Stefan Tenecki**, inače kijevski učenik, nastavio je njegovo delo 1756. godine u Krušedolu i na taj način barokno slikarstvo ušlo je u pravoslavne hramove Bačke, Srema i Banata. Istorijski kompromis bio je obezbeđen za narednih sto pedeset godina.

Jov Vasilijevič bio je ukrajinski slikar koji je uneo barokni stil u srpsko slikarstvo XVIII veka. Arsenije IV Šakabenta ga je zaposlio u Sremskim Karlovcima kao pridvornog slikara 1743. godine. Živopis u manastiru Krušedol,

u baroknom stilu, slika sa Stefanom Teneckim između 1750. i 1756. godine. Slikari Nikola Nešković i Vasa Ostojić pripadali su njegovom slikarskom krugu oko Patrijaršijskog dvora u Sremskim Karlovcima.

Barok nije bio samo karakteristika jednog naroda, već je uticao i na sakralne građevine katolika, kao i na ostale građevine koje su predstavljale državnu ili lokalnu vlast. Konačno, neke karakteristike baroka obeležile su i izgradnju privatnih kuća, što je stvorilo zajednički estetski milje koji je spajao sve narode na prostoru buduće Vojvodine.

3.8. Pitanje verske tolerancije

Kao što smo videli, verska tolerancija nije bila strana ugarskim staležima, ni Habzburgovcima, nasuprot ostalim delovima Evrope.

Jačanje verske tolerancije u Habzburškoj državi, tj. priznavanje etničke i verske realnosti u ovoj monarhiji moglo se pratiti tokom XVIII veka. Prethodni vekovi na prostoru srednje Evrope nisu XVIII veku doneli u baštinu primere verske tolerancije. Deklaratorijom iz 1727. godine bilo je naređeno da se pravoslavni hramovi u monarhiji ne mogu popravljati niti graditi bez vladareve dozvole. Šesnaest godina kasnije, 1743. godine izdata je privilegija koja je zabranjivala da se narod ometa pri likom zidanja hramova. Carska naredba iz 1753. godine regulisala je pitanje zidanja i

popravke pravoslavnih hramova. Tim aktom, bez pitanja nadležnih vlasti, Srbi su mogli da zidaju crkve tamo gde žive u većini ili gde živi najmanje 30 pravoslavnih porodica. *Edikt o verskoj toleranciji* među hrišćanskim verama **Josifa II** donet je 1781. godine, a 02. januara 1782. godine tolerancijski patent za Jevreje.

Jačanje verske trpeljivosti uočavalo se i prilikom popravke ili gradnje pravoslavnih hramova u Sremu, Bačkoj i Banatu. Pravoslavne crkvene vlasti ove radove često su poveravale nemačkim majstorima. Tako je zvonik fruškogorskog manastira Velike Remete od 1733. do 1735. godine radio nemački majstor **Johan Vilhem** (Johannes Wilhem). Pridvornu crkvu Svetog Trifuna u Sremskim Karlovcima 1742. obnavljao je Nemač **Matijas Erlibinger** (Mathias Erliebinger). Vladičanski dvor u Vršcu 1760. radili su *prajski majstori*, a obnovu banatskog manastira Mesića sudetski Nemač **Anton Blumberger**. Spoljnu dekoraciju i toranj somborskog hrama Svetog Georgija 1790. godine radio je **Anton Haker** iz Pešte. Sedamdesetih godina XVIII veka hram u sremskom selu Lačarku gradili su italijanski majstori.

Posebno je zanimljiv podatak da je 26. septembra 1769. godine car **Josif II** odobrio Slovacima protestantima naseljavanje na teritoriju Vojne granice, u pustaru Pazovu. Dozvolio im je slobodu veroispovesti, da imaju svog sveštenika i da obavljaju svoja bogoslužjenja.

Srpske privilegije, 1743. godina

3.9. Srpsko-ruske kulturne i verske veze

Izraženi strah visoke crkvene hijerarhije od gubljenja identiteta otvarao je put srpsko-ruskim vezama u XVIII veku. Tako je srpska kultura u Ugarskoj primala dvostruke uticaje, iz srednjoevropskog kulturnog miljea i iz Rusije. To govori o svojevrsnoj duhovnoj sintezi koja je stvarana u srpskom narodu u Ugarskoj.

Iz Rusije su dolazili učitelji i stizale crkvene knjige, što je uticalo na razvoj jezika i književnosti. Prema Rusiji su se kretale i srpske seobe iz Banata i Bačke u XVIII veku. Tako je prvi ruski učitelj među Srbima bio **Maksim Suvorov** koji je 1726. godine došao u Sremske Karlovce, a potom je u Sremske Karlovce stigao i ukrajinski učitelj **Emanuil Kozačinski**, koji je 1734. godine režirao dramu *O tragediji Uroša Pjatego...* Od ruskog Sinoda je 1724. godine u Sremske Karlovce stiglo 400 primeraka bukvara i 100 primeraka gramatike. Sve ovo uticalo je da posle 1730. godine ruskoslovenski jezik, uz slavenoserbski i srpski narodni jezik, postane jedan od tri srpska književna jezika. Slavenoserbski jezik pojavio se tokom XVIII veka kao jezik građanstva, kao vrsta jezičkog kompromisa između ruskoslovenskog i narodnog jezika. On nije bio odraz samo jezičkih kontroverzi u kolektivnoj svesti srpskog naroda u Ugarskoj.

3.10. Veze Srba sa srednjom Evropom i narodima sa kojima su živeli

Dok je svojim idejama crkvena hijerarhija pokušavala da napravi distancu od idejnih strujanja koja su u XVIII veku uticala na život srednje Evrope, u istorijskoj stvarnosti XVIII veka srpsko društvo u Banatu, Bačkoj i Sremu prihvatilo je tekovine srednjoevropskog kulturološkog modela. Tome je znatno doprineo privredni razvoj gradova, koji je dao početni impuls nastanku građanstva u čitavoj Habzburškoj monarhiji, pa i na području današnje Vojvodine. Građanstvo kod Srba činili su trgovci i zanatlije, pojedinci iz slobodnih profesija i tzv. *honoraciori* (lekari, profesori, učitelji, advokati, umetnici) i drugi ugledni stanovnici gradova koji su se bavili poslovima značajnim za sredinu u kojoj su živeli. Biti *građanin* značilo je imati određen društveni status, sistem vrednosti i stil života. Sam život bio je isuviše bujan i bogat, kao i svakodnevna komunikacija srpskih trgovaca, zanatlija, oficira i plemstva sa habzburškom državom i ljudima drugih vera i nacija, što je dovelo do evropeizacije srpskog građanstva u svim sferama života. Uočavale su se promene na svakom koraku: u odevanju, načinu ishrane, gradnji kuća, higijeni i zdravstvenim navikama, poznavanju jezika, komunikacijama, školstvu, slikarstvu i književnosti, načinima zabave, vrednosnom sistemu... Svakodnevni živi jezik bio je najvidljiviji odraz tih promena. Tako su u srpski jezik ušle nemačke reči koje su u vezi s vojskom (lager, šanac, štab, muštrati...), a i reči koje su u vezi s društvenim poretком pretrpele su uticaj nemačkog jezika (paor, riter, ceh, liferant). Najviše novih reči odnosi se na pojmove materijalne kulture: mesing, pleh, štof, mider, štranga, šnala, flaster, fleka, flaša, špric, plajvaz, šolja, krompir, farba, vaga, šupa, plac, šuster, šnajder, molovati...

Iz mađarskog jezika u srpski ušle su reči kao što su: astal, ašov, birovo, biroš, vašar, gazda, doboš, kecelja, kočijaš, lopov, parlog, prsluk, salaš, soba, fioka, čeze, džak, šargarepa, šator itd.

3.11. Začeci nove srpske elite: plemstvo

Nosioci civilizacijskih promena u srpskom društvu bili su srpski trgovci, oficiri i plemstvo. U XVIII vek Srbi su ušli kao narod bez plemstva. U vreme vladavine Marije Terezije (1740–1780) dodeljeno je 90 plemićkih titula Srbima u Ugarskoj. Pedeset plemićkih titula dodeljeno je srpskim oficirima 1. marta 1751. godine, u doba razvojačenja vojnih granica. Dvadeset Srba dobilo je titule posle Austro-turskog rata 1791. godine. Plemićke titule među Srbima najčešće su dobijali oficiri, zatim crkveni velikodostojnici, trgovci i značajni činovnici. **Teodor Janković Mirijevski**, upravitelj škola u Banatu i reformator školstva, dobio je plemićku titulu za svoj doprinos u oblasti obrazovanja. **Malenica** je dobio plemićku titulu 1773. godine za svoj rad u zdravstvu, a **Đuričko** za istrebljenje razbojnika u Banatu. **Andra Andrejević**, upravitelj pošte u Sremskim Karlovcima 1763. godine, dobio je plemićku titulu za razvoj poštanskog saobraćaja. Čuvene srpske plemićke porodice bile su: **Čarnojevići, Raškovići, Tekelije, Jakšići, Atanackovići, Bibići, Julinci, Vujići, Isakovići...** Kao i plemićke porodice cincarskog i jermenskog porekla, srpsko plemstvo nakon dobijanja plemićke diplome prilagođavalo se duhu, običajima, mentalitetu i vrednostima staleža kome su pripadali.

3.12. Srpsko građanstvo i pismenost

Nosilac celokupnog privrednog, kulturnog, društvenog života srpskog naroda u južnoj Ugarskoj bilo je srpsko građanstvo. Srpski trgovci bili su najaktivniji deo srpskog društva. Oni su se nalazili na trgovačkom putu između Balkana i srednje Evrope i bili su posrednici u trgovini između Panonije i primorskih gradova. Napredak srpskog građanstva bio je vidljiv tokom XVIII veka. Istorijski izvori govore da su Srbi 1702. godine živeli u Futogu u zemunicama, a 1703. u Sremskim Karlovcima u bednim kolibama pored Dunava. Istorijski izvori iz 1732. godine svedoče da su se u sremskim selima Kraljevci, Šatrinici i Stejanovci nalazile crkve pod zemljom. U drugoj polovini veka izgrađena je u Kraljevcima velika barokna crkva, a srpski građanski stalež u gradovima živeo je u bogatim i dobro uređenim kućama (kuća **Sabova** u Sremskim Karlovcima, kuća porodice **Karamata** u Zemunu). Na kraju XVIII veka, srpski građanski stalež hranio se i zabavljao na evropski način, poznao jezike, svoju decu slao na školovanje u škole Srednje Evrope, čitao knjige, imao svoje slikare, književnike, advokate, lekare (prvi školovani lekari Srbi bili su **Petar Miloradović** iz Novog Sada i **Jovan Živković** iz Sremske Kamenice).

Jačanje srpskog građanstva podudaralo se sa svim onim civilizacijskim promenama koje su se događale na području Habzburške monarhije za vreme vladavine **Marije Terezije**, a posebno njenog sina **Josifa II**, kada su na ovom području utemeljene prosvetiteljske ideje. Novoformirani sloj srpskog građanstva borio se za novu kulturu, oslobođenu tradicionalnog i konzervativnog uticaja crkve. Osnivaju se nacionalne institucije, razvija se prosveta, stvaraju se dela inspirisana temama iz nacionalne prošlosti, a iz redova građanstva javljaju se prvi pisci prosvetitelji. Srpsko građanstvo, čiji je simbol bio lik srpskog prosvetitelja i prvog srpskog antiklerikalca **Dositeja Obradovića**, dovelo je u pitanje dominantan položaj visoke crkvene hijerarhije u srpskom društvu južne Ugarske. **Dositej Obradović** je o XVIII veku govorio kao o veku zdravog razuma i smatrao je da srpsko društvo mora ići putem prosvetiteljskih promena.

Dositej Obradović (1742–1811) bio je prvi srpski prosvetitelj, književnik, filozof, pedagog i pristalica reformi u srpskom društvu XVIII veka. Rođen je u Čakovu, u Banatu. Nakon rane smrti roditelja, o njemu je brinuo teča koji je malog Dimitrija dao na kapamađzijski zanat. Odatle je pobjegao u manastir Hopovo, gde se 1758. godine zakaluderio i dobio ime Dositej. Već 1760. godine pobjegao je iz manastira i od onda počinju njegova putovanja s ciljem obrazovanja i usavršavanja (Lika, Crna Gora, Sveta Gora, Albanija, Grčka, Austrija, Italija, Moldavija, Nemačka, Francuska, Engleska, Rusija...). Znao je šest jezika. U Srbiju se vratio 1806. godine, a dve godine kasnije osno-

vao je Veliku školu. Prvi ministar prosvete u Srbiji postao je 1811. godine. Želeći da evropeizira srpski narod i izvede ga na put savremenih evropskih tokova širio je bogato znanje i onovremene napredne ideje. Prevodio je razna dela među kojima su najpoznatije *Ezopove basne*. Zalagao se za upotrebu narodnog jezika u književnosti, postavio je osnove moderne srpske književnosti. Govorio o XVIII veku kao o veku zdravog razuma. Neka od značajnih dela Dositeja Obradovića su: *Život i priključenje, Pisma Haralampiju, Sovjeti zdravog razuma, Basne, Etika i filozofija naravnoučitelna, Sobranije raznih naravnoučitelnih veščeja*... Umro je u Beogradu.

Srpsko građanstvo u južnoj Ugarskoj u XVIII veku iznedrilo je mnogo pisaca. Pisali su na tri jezika: ruskoslovenskom, srpskoslovenskom i narodnom. Pored **Dositeja Obradovića**, istaknuta imena srpske književnosti ovog veka su: **Zaharije Orfelin**, **Pavle Julinac**, **Jovan Rajić**, **Atanasije Stojković**, **Vikentije Ljuština**, **Aleksije Vezilić**. Među najznačajnijim srpskim prosvetiteljima su: **Lukijan Mušicki**, **Jovan Muškatirović**, **Uroš Nestorović** i **Mihailo Vitković**. Srpski prosvetitelji uspostavili su kulturne veze sa mnogim mađarskim prosvetiteljima, od kojih su najznačajniji: **Ferenc Kazinci** (Kazinczy Ferenc), **Mihalj Čokonai Vitez** (Csokonai Vitéz Mihály), **Jožef Katona** (Katona József), **Mihalj Fazekaš** (Fazekás Mihály), **Mihalj Verešmarti** (Vörösmárty Mihály), **Ferenc Kelcei** (Kölcsey Ferenc) i drugi.

3.13. Formiranje Vojne granice

Formiranje Vojne granice bio je dugotrajan i postepen istorijski proces koji je trajao skoro 80 godina u XVIII veku. Posle Karlovačkog mira, 1703. godine, osnovane su Podunavska, Posavska, Potiska i Pomoriška vojna granica. Podunavska vojna granica obuhvatala je naselja sa sremske i bačke obale Dunava i bila je deo slavonsko-sremske granice sa sedištem u Osijeku. Potiska vojna granica imala je svoj centar u Segedinu, a Pomoriška u Aradu. Vojničke naseobine u Somboru i Subotici, sastavljene uglavnom od južnoslovenskih katolika i pravoslavaca, bile su u okviru Vojne granice zbog borbe protiv narasle hajdučije.

U periodu od 1745. do 1750. godine razgraničen je prostor Vojne granice i Sremske županije. Šajkaški bataljon u Bačkoj osnovan je 1763. godine, između Dunava i Tise, sa štapskim mestom Titelom i još 13 naselja. Ilirski graničarski puk u Banatu osnovan je 1764. godine, a iduće Nemački graničarski puk. Vlaški bataljon, koji je formiran 1769. godine, spojio se 1774. godine sa Ilirskim pukom u Vlaško-ilirski puk. U periodu od 1770. do 1773. godine razgraničavan je prostor Vojne granice od zemljišta Dvorske komore u Banatu. Veliki deo južnog i deo srednjeg Banata ušao je u okviru Vojne granice.

U Vojnoj granici naseljeno stanovništvo dolazilo je u dodir sa vojničkom vlašću koja je bila u vezi s institucijom Dvorskog ratnog saveta u Beču. Neposredni izvršioци militarističkog duha koji je vladao u Vojnoj granici bili su oficiri. Da bi vojnički ojačale ovaj prostor, vojne vlasti preduzimale su značajne korake koji su unapredili život stanovništva. Tako su evropeizacija i modernizacija područja Vojne granice tekle uz naredbe vojnih vlasti u njoj.

Vojna granica krajem XVIII veka

3.14. Život na Vojnoj granici

Život na Vojnoj granici i česti ratovi, koje je u XVIII veku vodila Austrija, doprineli su formiranju militarističkog sloja među Srbima u Ugarskoj. Srpske oficirske porodice, koje su iznedrile oficire u više generacija, bile su nosioci militarističkog duha među Srbima. To su bili: **Raškovići, Isakovići, Milutinovići, Stanisavljevići, Zake, Monasterlije** itd. Najviši čin među njima dosegao je feldmaršal **Petar Duka**. U prvoj polovini XVIII veka srpski oficiri bili su narodni oficiri, neprilagođeni svom staležu. U drugoj polovini veka u njihovoj pojavi osetile su se sve one civilizacijske promene kroz koje je prolazilo srpsko društvo u Ugarskoj. To su bili oficiri koji su poštovali duh i norme svog staleža, poznavali etikeciju, jezike, naročito nemački, i bili, po svom mentalnom sklopu, jednaki drugim svojim staleškim kolegama. Neki od njih bili su odlikovani najvišim austrijskim odlikovanjem, Viteškim krstom, koje je uspostavila carica Marija Terezija 1757. godine (**Duka, Papila, Sečujac, Sokolović, Davidović, Vukosavić**).

Postojanje Vojne granice na tlu Banata, Srema i Bačke značajno je odredilo tokom XVIII veka duh i mentalitet tog područja. Nakon završetka Velikog bečkog rata, Habzburška monarhija počela je da gradi instituciju Vojne granice na obodima carstva ka Osmanlijskoj carevini. Ta institucija,

Srpski vojnik iz Srema, 1742. godina

građena uglavnom u XVIII veku, obuhvatala je područje od Like do Erdelja, bila je izvor brojne i jeftine vojske (od 400.000 vojnika kojih je Habsburška monarhija imala u XVIII veku, 120.000 je dolazilo iz Vojne granice) koja se mogla iskoristiti na svim ratištima širom Evrope, ali i u sukobima unutar Habsburške monarhije. Vojna granica bila je militaristička institucija, sa potpuno militarizovanim životom i militarizovanom kolektivnom svešću njenog življa. U etničkom smislu nju su činili Srbi, Hrvati, Nemci, Rumuni, Mađari, kojima je zajednička karakteristika bila negovanje ideje vernosti monarhiji i caru.

3.15. Ratovi vođeni uz učešće graničara

Graničari iz Vojne granice tokom XVIII veka ratovali su protiv Turske u tri rata: Varadinskom (1716–1718), koji je završen Požarevačkim mirom, u ratu od 1737. do 1739. godine završenim Beogradskim mirom, i u ratu od 1788. do 1791. godine koji je završen mirom u Svištovu. Varadinskim ratom od turske vlasti oslobođeni su Banat i deo Srema koji su ostali u okviru Turskog carstva nakon Karlovačkog mira 1699. godine. Ovi ratovi bili su obeleženi velikim žrtvama graničara i preseljenjima stanovništva iz Srbije, pre svega u Srem i Banat.

Tokom XVIII veka graničari su se borili i na drugim bojištima: u Bavarskoj, Češkoj, Šleziji, Lombardiji, na Rajni. Posebno značajni ratovi u kojima su učestvovali graničari bili su Rat za austrijsko nasleđe (1740–1748), Sedmogodišnji rat (1756–1763) i ratovi protiv Francuske revolucije posle 1792. godine.

Graničari su sudelovali i u unutrašnjim sukobima u Habsburškoj monarhiji, tako da su ratovali u vreme ustanka **Ferenca Rakocija** (Rákóczi Ferenc) od 1703. do 1711. godine, na strani Bečkog dvora i centralnih vlasti, a protiv **Rakocijevih kuruca**. Srbi graničari iz Semlaka i graničarski kapetan iz Sente **Obrad Lalić** bili su na strani **Rakocijevih** ustanika.

3.16. Rakocijev ustanak

Rakocijev ustanak je jedna od najvećih borbi za slobodu mađarskog naroda. Njihov slogan *Cum Deo pro patria et libertate* (Sa Bogom za otadžbinu i slobodu) bio je veoma napredan, ali i u duhu mađarske tradicije. U ustanku je najviše učestvovala populacija koja se nije mogla snaći u novim prilikama, kada je nestalo stalno ratovanje i odbrana u smislu zadržavanja Osmanlija. Ujedno, to je bila reakcija na poteze Habsburgovaca koji su želeli da svoju imperiju učine što efikasnijom (iako se Srbi nisu tada pobunili protiv racionalizacije Vojne granice, kasnije su se suprotstavljali tome).

Ustanak je trajao od 1702. do 1711. godine. U prvoj fazi došlo je do borbi između Srba i Mađara. Srbi su bili odani caru protiv koga se bunio **Rakoci**. Trebalo bi reći da *Rakocijeva buna* nije bila samo pobuna Mađara, već su u njoj učestvovali i Rusini, koje su tada nazivali *Rakocijevim narodom*. Takođe, podržavali su ga i Srbi iz Erdelja (koji su bili odvojeni od svojih sunarodnika i u geografskom smislu; tada ih je razdvajao Banat koji je bio u sastavu Osmanlijske imperije).

Graničar Potiske vojne krajine, bakrorez Martina Engelsbrehta

Graničar Pomoriške vojne krajine, bakrorez Martina Engelsbrehta

Ferenc II Rakoci

Rakocijeva pobuna završila se neuspešno za vođu. Plemstvo je pronašlo svoje interese priklonivši se Habzburgovcima, dok je narod, tj. nekadašnje posade u malim utvrđenjima širom Ugarske, morao zauvek da promeni svoj život.

3.17. Ratovi u XVIII veku, Varadinski rat

Varadinski rat (1716–1718) pokazao je vojnu umešnost graničara. Austrijska vojska, sastavljena od Nemaca, Mađara, Hrvata i Srba, pod vođstvom austrijskog vojskovođe **Eugena Savojskog**, potukla je 1716. godine Turke u bici kod Petrovaradina, a iduće godine oslobodila Banat i severnu Srbiju. Banatsku miliciju, posle Požarevačkog mira, osnovao je prvi administrator Banata, grof **Klaudije Florimund Mersi** (Claudius Florimund, Graf von Mercy) i ona je obuhvatala Temišvarsku, Čakovsku, Međešku i Mutničku oberkapetaniju.

Predaja turske vojske u Pančevu 1716. godine

Klaudije Florimund Mersi (Claudius Florimund Mercy, 1666–1734) bio je konjički feldmaršal. Rođen je u mestu Longvi, u Loreni. Učestvovao je u oslobađanju Banata od Turaka. Na predlog Eugena Savojskog, imenovan je za prvog administratora Banata (1718–1733). Trudio se da Banat postane napredna oblast, te je započeo proces modernizacije i evropeizacije te oblasti. Na njegov predlog, Banat je podeljen

na 12 dištrikata. Bio je sjajan organizator, merkantilista. Gradio je puteve, osnivao nova naselja, uvodio plemenitije kulture, nove rase stoke, razvijao zanate, manufakture, kolonizovao Banat. Radio je na isušivanju močvara i regulaciji reka. Po njegovom naređenju poručnik Kajzer je 1723. godine izradio plan regulacije Begeja. Radovi na regulaciji otpočeli su 1728. godine. Umro je u Parmi, u Italiji.

3.18. Ratovi u XVIII veku, Rat za austrijsko nasleđe

Car **Karlo VI** (Karl VI) nije imao muškog potomka, te je za života učinio sve da obezbedi nasledstvo svojoj najstarijoj kćeri.

Donošenjem *Pragmatične sankcije* (1713) obezbeđena je pravna pozadina nasleđivanja prestola po ženskoj lozi. **Marija Terezija** je postala prestolonaslednica, a njen otac pobrinuo se da se to prihvati u svim delovima njegove imperije. Ugarski staleži su to prihvatili 1723. godine, međutim susedne zemlje nisu. Pragmatičnu sankciju osporili su pruski kralj **Fridrih II** (Friedrich II) i bavarski knez **Karlo Albert** (Karl Albert), što je dovelo do Rata za austrijsko nasleđe (1740–1748). Njima su se pridružili Francuska, Španija i Venecija. Mađarski državni staleži su od 1741. godine bili uz **Mariju Tereziju**, dajući joj odlučujuću podršku.

Rat je završen Ahenskim mirom 1748. godine. **Marija Terezija** je kasnije vodila Sedmogodišnji rat (1756–1763) protiv Pruske.

Rat za austrijsko nasleđe bitno je odredio sudbinu Vojne granice. U prethodnom austro-turskom ratu, koji je završen 1739. godine Beogradskim mirom, Austrija

je izgubila Srbiju, ali je stabilizovala svoje granice prema Turskoj, na Savi i Dunavu. Potiska i Pomoriška vojna granica našle su se daleko od granice sa Turskom i 1741. godine Ugarski sabor u Požunu svojim 18. članom tražio je njihovo ukidanje.

U periodu od 1743. do 1745. godine, razvojačeni su šančevi u Segedinu, Subotici, Somboru i Brestovcu. Razvojačena je, takođe, Podunavska vojna granica, a nova Podunavska granica formirana je od 1745. do 1750. godine na prostoru Zemun–Petrovaradin.

3.19. Austro-turski ratovi i mirniji tok istorije na ovim prostorima

Austro-turski ratovi (1737–1739 i 1788–1791) doveli su novo stanovništvo iz Srbije u južnu Ugarsku, uglavnom u Srem i Banat. U vreme rata od 1737. do 1739. godine, patrijarh **Arsenije IV Jovanović Šakabenta** doveo je nove talase naseljenika iz Turskog carstva u Habzburšku monarhiju. Na područje sremske Posavine pukovnici **Atanasije Rašković** i **Vuk Isaković** doveli su stanovništvo iz Srbije. Sa starovlaškim vođom **Atanasijem Raškovićem** došli su i katolički Albanci iz plemena Klimentata, pod vođstvom svojih vojvoda **Deda** i **Vata**. Klimenti su nakon doseljavanja bili raspoređeni u pet sremskih naselja, a od 1755. godine trajno su se naselili u sremskim selima Hrtkovci i Nikinci. Posle Beogradskog mira 1739. godine, prelasci stanovništva iz Srbije u Banat i Srem bili su stalni, ali istorijski nevidljivi. Novi austro-turski rat (1788–1791) doveo je do novog talasa naseljavanja. Samo u Banatsku vojnu granicu tada je iz Srbije prešlo 2000 porodica, koje su uglavnom i ostale u njoj.

Marija Terezija

3.20. Gradovi na području Vojne granice

U Vojnoj granici stanovništvo je živelo i stvaralo uslove za preživljavanje uglavnom baveći se zemljoradnjom, ali tako da bi, kada se ukaže potreba, mogli veoma brzo da funkcionišu kao organizovana vojna sila. Radi snabdevanja, vojsci su bile potrebne zanatlije. Zbog toga su Habzburzi podržavali i pomagali razvoj gradova. Gradovi na području Vojne granice, naravno, bili su pod punom kontrolom vojnih vlasti, ali bili su i središte trgovine, zanatstva i poprište multietničkih odnosa. Imali su status slobodnih graničarskih komuniteta pod vrhovnim nadzorom Dvorskog ratnog saveta. Status slobodnih graničarskih komuniteta dobili su Zemun (1749), Karlovci i Bukovac (1753), Mitrovica (1763), Bela Crkva (1777) i Pančevo (1794).

3.21. Civilna, županijska vlast na teritoriji buduće Vojvodine

Bačka. – Najveći deo Bačke tokom XVIII veka našao se u okviru županijske vlasti i izdelfen je na velike feudalne posede, spahiluke. Nakon oslobođenja Bačke od Turaka, najveći deo Bačke našao se pod vlašću Dvorske komore u Beču. Takvih poseda bilo je 56, a seljaci na posedima nazivali su se *kamaralisti*. Dokaze da su na tlu Bačke imali posede pre turskih osvajanja posedovali su samo Kaločka nadbiskupija (Bač) i porodica **Cobor** (Baja). Tokom XVIII veka na prostoru Bačke osnovano je više feudalnih poseda, kao što su futoški (**Čarnojevići** od 1744), kulpinski (**Strati-mirovići**), plavnski (**Gražalkovići** od 1755), temerinski (**Sečenji** (Szécheny) 1796). Bački urbar regulisao je 1762. godine davanja seljaka na bačkim feudima.

Srem. – Na prostoru Srema u XVIII veku često su se menjali imovinski odnosi. Šid, Čerević i Berkasovo bili su komorski posedi (1745–1777), kada su dode-

Karlo VI

ljeni unijatskoj biskupiji u Križevcima, što je dovelo do iseljavanja stanovništva u Vojnu granicu (Slankamen, Krčedin). Najveća vlastelinstva u Sremu bila su iločko, zemunsko, mitrovačko i batajničko. Vlasnik najvećeg od njih, Iločkog feuda, bila je od 1697. godine rimska plemićka porodica **Odeskalki**. Iločki spahiluk imao je dva središta: Ilok i Irig i njime su upravljali italijanski i nemački činovnici. Zemunsko vlastelinstvo bilo je vlasništvo grofa **Šenbrona** (Schönbronn), imalo je 22 naselja i tokom XVIII veka bilo je uključeno u Vojnu granicu. Mitrovačko vlastelinstvo obuhvatalo je 15 naselja, čiji je vlasnik bio grof **Kolerado**. Ovaj spahiluk je 1745. godine bio otkupljen za potrebe Vojne granice. Karlovački feud kupio je 1728. godine **Leopold Ifeli**. Ovaj feud imao je devet naselja i 1747. godine otkupljen je za potrebe Vojne granice. Posed Vojka, sastavljen od 10 naselja, vlasništvo barona **Bernata**, takođe je bio otkupljen za potrebe Vojne granice. Od 1720. vlasnik Batajničkog spahiluka bio je grof **Odvajer**. Davanja i obaveze seljaka na spahilucima regulisani su tokom XVIII veka urbarima: Urbar **Karla VI** za Srem i Slavoniju iz 1737. godine, **Keglević–Serbolonijev** iz 1755. godine i Urbar za Srem i Slavoniju iz 1756. godine.

Banat. – Područje Banata pripalo je Habzburškoj monarhiji tek Požarevačkim mirom, 1718. godine. Do 1779. godine bilo je pod neposrednom upravom Dvorske komore u Beču. Neposrednu vlast u Banatu imala je Banatska zemaljska administracija sa centrom u Temišvaru. Njen prvi i najpoznatiji administrator bio je grof **Klaudije Florimund Mersi** (1718–1733), koji je započeo isušivanje močvara, regulaciju banatskih reka, gradnju puteva, uvođenje novih biljnih kultura i kolonizaciju stanovništva. Tako je 1728. godine počela regulacija Begeja, 1745. isušivane su močvare oko Vršca, a šezdesetih godina XVIII veka Holanđanin **Maks Fremo** (Max Fremaut) radio je na regulisanju Tamiša.

Austrijska carica **Marija Terezija** donela je 1778. godine odluku da se onaj deo Banata, koji nije ušao u okvire Vojne granice i Velikokikinskog dištrikta, uključi u ugarske županije. Kao posledica te odluke, 1781/82. godine pod kontrolom carskog poverenika **Krištofa Nickog** (Niczky Kristóf) došlo je do prodaje Banata na četiri velike licitacije u Beču i Temišvaru. Kupci banatskih poseda bili su veliki zakupci banatskih pustara i trgovci stokom jermenskog i cincarskog porekla koji su kupovinom spahiluka dobijali plemićke diplome i ulazili u red ugarskog plemstva. Tada su **Nake** kupile posed Nakovo i Sent Mikluš kao najveći u Banatu. **Kasonji** (Kaszonyi) su kupili posed Sečanj, **Serviski** – Novu Kanjižu, **Damaskin** – Hajdučicu, Kiš Itebej, Begejski Sveti Đurađ, Elemir i Aradac; **Lazar** – Ečku, Klek i Jankov Most, **Sisanji** – Vranjevo; **Karačonji** (Karácsonyi) – Beodru i Topolu; **Nikolić** – Rudnu. Položaj seljaka i njihovi odnosi sa feudalcima regulisani su 1780. godine Banatskim urbarom koji je bio povoljniji od Bačkog.

3.22. Pitanje seoskog stanovništva

Između seljaka i vlasnika feuda često je dolazilo do sukoba tokom XVIII veka. Vlasnici spahiluka i njihovi činovnici bili su skloni zloupotrebama, a seljaci su na te zloupotrebe odgovarali žalbama, povremenim bunama, prisutnom hajdučijom i preseljenjima u Vojnu granicu.

Seljaci u Bačkoj žalili su se na zloupotrebe komorskih činovnika, a 1735. godine odbili su da plaćaju dažbine. Zbog borbe protiv zloupotreba komorskih činovnika **Mirko Vujić** iz Petrovaradinskog Šanca tamnovao je četiri godine. Seljaci iz Bačke žalili su se poimence na zloupotrebe komorskih činovnika **Čupora**, **Gomboša** i **Bilarda**, a 1744. godine žalili su se na zloupotrebe činovnika **Redla**. Kulski knez

Nedeljko Barjaktarević podsticao je 1756. godine otpor seljaka, što je bio povod da **Kotmanova** komisija ispita stanje u Bačkoj. Kasnije, seljaci u Baču, posedu kaločkih nadbiskupa, žalili su se na nasilja. Futoški feudalac **Čarnojević** izbatinao je 1765. godine u svom dvorcu 15 seljaka iz Gložana.

U Sremu je, takođe, bilo seljačkih nemira. Od 1726. do 1733. godine žalili su se seljaci na činovnika na zemunskom feudu, **Augustina Kolhunta**. Pandurskih zloupotreba na iločkom vlastelinstvu bilo je 1732. godine. Do velike pobune seljaka na iločkom, zemunskom i šidskom spahiluku došlo je 1736. godine. Najpoznatiji od tih seljačkih nemira bila je buna **Pere Segedinca** u Pomorišju 1735. godine, opisana kasnije u delu Laze Kostića, pod nazivom *Pera Segedinac*. **Pera Segedinac**, graničarski kapetan iz Pečke, predvodio je pobunu mađarskih kmetova i zato bio osuđen na smrt i pogubljen. Na spahijska nasilja u Banatu osamdesetih godina XVIII veka banatski seljaci odgovarali su najčešće seobama u Banatsku vojnu granicu.

3.23. Hajdučija

Kao sastavni deo turskog nasleđa i zbog nerešenih socijalnih pitanja, tokom XVIII veka u Banatu i Sremu bila je prisutna hajdučija. U Banatu 1727. godine svaki od 12 dištrikata bio je dužan da drži četu husara koja bi gonila hajduke. Čuvene hajdučke harambaše u prvoj polovini XVIII veka u Banatu bili su: **Jovan Dejak**, **Živan Vrgović**, **Petar Marković** i harambaša **Rista**, čija su se skloništa nalazila po nepristupačnim banatskim močvarama.

Hajdučija je bila stalno prisutna u Sremu u XVIII veku. Naročito je bila izražena u sremskom Podunavlju u pojasu Petrovaradin–Zemun. Hajduci su 1729. godine mučili vlasnika Surduka **Mihajla Jakšića**, a 1732. godine danju su ulazili u sela Bukovac i Banovce. Hajdučke družine ugrožavale su čak i Zemun. Velika potera za hajducima prošla je Sremom 1732. godine, a 1734. donet je Patent protiv jataka kako bi se suzbila hajdučija. Na kraju XVIII veka u Sremu je hajdukovao harambaša **Lazar Dobrić**, koji je prelazio u predele Turskog carstva, tj. u Beogradski pašaluk. U njegovoj četi nalazio se čuveni šumadijski hajduk **Stanoje Glavaš**, koji se istakao u Prvom srpskom ustanku kao vojskovođa.

3.24. Slobodni kraljevski gradovi

Slobodni kraljevski gradovi bili su zajednice građana, koji su uspeali da dobi-ju velik stepen samouprave od vladara. Na području Bačke i Banata u XVIII veku bilo je nekoliko slobodnih kraljevskih gradova koji su nastali kao posledica razvoja trgovine, modernizacije, kolonizacije i povećanja broja stanovnika u južnoj Ugarskoj.

Novi Sad se pod nazivom Petrovaradinski Šanac od 1703. godine nalazio u Podunavskoj vojnoj granici. Njegov razvoj počeo je dolaskom beogradskih trgovaca i zanatlija posle Beogradskog mira, 1739. godine. Za status slobodnog kraljevskog grada stanovnici Petrovaradinskog Šanca 1748. godine dali su 80.000 forinti. Grad je tada nazvan *Neoplanta*, a srpski stanovnici grada nazvali su ga Novim Sadom. Na čelu prvog gradskog magistrata (uprave) nalazio se Nemač **Ignjac Hajl** (Ignac Heil). Novi Sad je u drugoj polovini XVIII veka doživeo intenzivan razvoj kao centar stočne i žitarske trgovine.

Sombor se razvijao kao središte Bačko-bodroške županije i od 1749. godine postao je slobodan kraljevski grad, a Subotica 1779. godine. Zrenjanin, tada nazivan Veliki Bečkerek, u svom razvoju pratio je razvoj Banata posle oslobođenja od Turaka. Pravo da održava vašare dobio je 1718. godine, 1769. postao je varoš, a 1778. slobodan grad, da bi godinu dana kasnije postao centar Torontalske županije.

Od slobodnih kraljevskih gradova niži rang imale su varoši (trgovišta), koje su od Dvorske komore ili od spahija putem slobodnih ugovora dobijale izvesne povlastice u pogledu dažbina i obaveza, kao i varoške uprave i sudstva, koje su omogućavale uspješni razvoj zanatstva, trgovine i drugih neagrarnih delatnosti. U Vojnoj granici sličan položaj imale su slobodne graničarske opštine – komuniteti i štapska mesta.

U XVIII veku stanovništvo se neprekidno slivalo u Banat, Bačku i Srem. Tu su ga dovodile mere austrijskih vlasti, spahije, ratovi, trgovački putevi. Zemlji uništenoj dugom turskom vlašću i pustošenjima bilo je potrebno ljudstvo. Po nekim proračunima, Banat je 1718. godine imao samo 50.000 stanovnika, tj. dva do tri po kvadratnom kilometru. Slično je bilo i sa Bačkom i Sremom. Doseljenici su stizali sa Balkana, iz Podunavlja, ali i iz zapadne i južne Evrope. Svi oni suočavali su se sa negostoljubivom zemljom, močvarama i bolestima, novim počecima, dramom kolonizacije. Učili su se tokom XVIII veka zajedničkom životu, poštovanju različitosti i harmoniji. Austrijska država, koja je tokom XVIII veka gradila svoje obrise, težila je da toj harmoniji da prepoznatljivost, a od ljudi na jugu Monarhije da stvori korisne i poslušne podanike, seljake i vojnike.

3.25. Reorganizacija Vojne granice i reakcije na nju

Od početaka stvaranja vojnih granica promenilo se stanje na terenu. Granice dveju imperija postale su drugačije. Da bi obavila svoju funkciju, u Beču su odlučili da reorganizuju Vojnu granicu. Odluke o reorganizaciji promenile su položaj Srba, nametnuvši im probleme koje je donosila nova situacija.

Odluka o potpunom razvojačenju Potiske i Pomoriške vojne granice doneta je 1750. godine. Graničarima je ostavljena mogućnost da ostanu u svojim selima i prihvate provincijalni status ili da se isele u drugo mesto. Ta odluka izazvala je proteste u jesen i zimu 1750/51. godine u Bečeju, Čurugu, Nadlaku itd. i iseljavanje u Rusiju od 1751. do 1752. godine. Saznanje da Potiska i Pomoriška vojna granica mogu biti izdvojene kao feudalni posedi, a oni pretvoreni u obespravljene seljake, dovela je do seobe 22.000 porodica 1751/52. godine u Banat, koji je bio pod neposrednom upravom Dvorske komore u Beču. Privlačnost Vojne granice, u kojoj se mogla dobiti iluzija slobode, dovela je do više iseljavanja iz provincijalnih delova Banata, Srema i Bačke u Vojnu granicu u XVIII veku. Tako je 1773. godine došlo do seobe 460 porodica iz Velikokikinskog dištrikta u Banatsku vojnu granicu. Posle prodaje Banata od 1781. do 1782. na feude, više stotina porodica iselilo se iz Ečke, Aradca, Elemira, Itebeja, Begejskog Svetog Đurđa u Banatsku vojnu granicu. U Podunavsku vojnu granicu posle 1750. godine selilo se stanovništvo iz bačkog Potisja, a posle 1777. godine sa feudalnog poseda u Šidu i Berkasovu. Naselja Potiskog dištrikta Čurug, Gospođinci, Kovilj i Feldvarac tražila su da uđu u sastav Vojne granice i 1769. godine ušli su u sastav Šajkaškog bataljona. Kada je feudalac **Sečenji** (Szécheny) 1796. godine kupio posed Temerin, temerinski Srbi su se iselili u Šajkašku, u Đurđevo.

Razvojačenje vojnih granica, Potiske i Pomoriške, pokrenulo je seobu graničara u Rusiju. U toku 1751/52. godine 2000 lica iz Banata i Bačke, predvođeni pukovnicima **Jovanom Horvatom**, **Jovanom Ševićem** i **Rajkom Preradovićem**, odselilo se na

jug Ukrajine i formiralo dve oblasti: *Novu Serbiju* i *Slavjanoserbiju*. Novim naseljima dali su nazive mesta iz kojih su potekli: Subotica, Kanjiža, Petrovo selo, Mošorin, Slankamen, Bečej, Pančevo, Pavliš, Vršac. U Rusiji su ovi naseljenici ušli u ruski militaristički stalež i dali ruskoj vojsci model lake konjice (husarski pukovi).

3.26. Otpor graničara reinkorporaciji u Ugarsku

Iako je život na Vojnoj granici nosio u sebi mnogo rizika, u njoj se ukazivala prilika da se ostvari karijera ili bar dostojanstven život. Na teritorijama civilne vlasti kmetski način života nije pružao mogućnost napretka, a rad i dažbine koje su se plaćale lišile su taj život dostojanstva. Tako da su i Mađari i Hrvati želeli da budu uključeni u život Vojne granice, ali su feudalci to onemogućili, čak su želeli njeno ukidanje. Deo feudalaca je želeo da vrati svoje posede i da stanovništvo granice pretvori u kmetove koji bi radili za njih. Smetalo im je što je granica funkcionisala na drugačiji način. Znajući za ove razloge, bilo je prirodno da su Srbi bili za očuvanje granica.

Otpor uspostavi feudalnih poseda i županijske vlasti ogledao se i u formiranju dve privilegovane oblasti izuzete iz spahijske i županijske vlasti. Prva je Potiski krunski dištrikt sa centrom u Bečeju (1751–1872) koji je obuhvatao 14, a od 1769. godine deset naselja bivše Potiske vojne granice. Druga privilegovana oblast je bio Velikokikindski dištrikt (1774–1876) stvoren u Banatu sa centrom u Velikoj Kikindi i sa deset naselja u okolini.

Van teritorija Vojne granice i privilegovanih dištrikta postojale su županije kao ugarske teritorijalne jedinice, spahijski posedi i slobodni kraljevski gradovi u kojima je naseljeno stanovništvo uživalo poseban položaj. Na teritoriji Srema nalazila se Sremska županija čije je sedište bilo u Vukovaru, na području Bačke Bačkobodroška, sa sedištem u Somboru, a na teritoriji Banata, posle 1779. godine i njegovog priključenja Ugarskoj, Tamiška, Krašovanska i Torontalska županija sa centrom u Velikom Bečkereku.

* * *

4. DOSELJAVANJA

Posle burnih ratova, područja kroz koja su prolazile vojske bila su opustošena. Najviše su stradale nizije. Veliki deo nekadašnje Ugarske, tj. njen središnji nizijski deo, u demografskom smislu bio je uništen. Prirodno je bilo da se ti predeli polako nasele, a u ekonomskom interesu Habzburgovaca bilo je da se što pre nasele. Stoga, ne samo da su podržavali, nego su i aktivno učestvovali u naseljavanju tih teritorija. Interes vlasnika novooslobođenih županija takođe je bilo naseljavanje stanovništva.

4.1. Naseljavanje Nemaca

Na novooslobođenim teritorijama austrijska državna politika tokom XVIII veka započela je naseljavanje Nemaca u Bačku, Srem i Banat. Njih je Bečki dvor na jug Monarhije naseljavao kao radne, dinastičkim i državnim interesima verne podanike. Nemački doseljenici su uglavnom poticali iz Švapske, Porajnja, Franačke i Falačke.

U Bačkoj su se Nemci naseljavali od Požarevačkog mira 1718. godine. U Petrovaradinskom Šancu (Novom Sadu) prisutni su 1739. godine, a u Odžacima, Kolutu, Prigrevici, Bačkoj Palanci i Gajdobri od 1748. godine.

U Apatin i Bukin naselili su se 1750. godine. Njihov dolazak u Odžake beleži se 1759. godine, gde su ubrzo sagradili svoju crkvu. U periodu od 1763. godine do 1768. godine naseljeni su u Gajdobru, Gakovo i Karavukovo. U godinama od 1784. do 1786. doseljenici Nemci došli su u Crvenku, Vrbas, Sekić, Buljkes, Sivac, Kulu, Parabuć, Stanišić, Čonoplju. Temerinski feudalac **Arpad Sečenji** (Szécsenyi Árpád) naselio je Nemce u Bački Jarak.

Prva velika kolonizacija Nemaca u Banat bila je tokom i nakon završetka Varadinskog rata (1716–1718). Tada je u Banat dolazilo stanovništvo iz Falačke i Franačke. Nemci su 1717. godine došli u Temišvar i Belu Crkvu, a 1723. godine u Pančevo. Međutim, rat od 1737. do 1739. godine, razbojnici, a pogotovo velika epidemija kuge 1738. godine, uništili su nemačko stanovništvo u Banatu.

Druga velika kolonizacija Nemaca (*Terezijanska kolonizacija*) dogodila se u Banatu od 1763. do 1773. godine, kada je doseljeno 11.000 porodica. Marija Terezija je 1763. godine izdala *Patent o kolonizaciji* kojim je regulisala prava i obaveze doseljenika. I posle ovog perioda nastavljeno je intenzivno naseljavanje Nemaca na teritoriju Banata. Tako su 1770. godine nemački doseljenici došli u Kovin, 1774. godine u Glogonj, 1776. godine u Omoljicu, Jabuku i Mariolanu, 1784. godine u Modoš, a 1790. godine u Crnju i Nakovo.

Nemačko stanovništvo dolazilo je uglavnom na prostor Vojne granice, gde je od 1765. godine postojao Nemačko-banatski puk, ali i na imanja spahija. Tako je porodica **Nako** naselila na svoj spahiluk Nemce u Nakovo, Hajfeld i Mastort. Srbi iz Martinice su 1781. godine otišli su u Vojnu granicu, u Čentu. Oko 1800. godine na imanje **Lazara** u Martinicu i u novo naselje Lazarfeld došli su Nemci iz blizine Velike Kikinde (Soltur, Sveti Hubert, Šarlevil). Iz Badenske oblasti naselili su se Nemci 1802. godine i svom novom naselju dali naziv po ministru rata Karlu, Karlsdorf.

4.2. Doseljavanje Srba

Doseljavanje srpskog stanovništva iz Like, Dalmacije, Banije i Korduna na područje Srema, Bačke i Banata bilo je trajna pojava XVIII veka. Gladne godine i bolji uslovi života u južnoj Ugarskoj uticali su da taj priliv doseljenika bude stalan. Vojna granica bila je područje naseljavanja ovog stanovništva, jer ono se i u starom kraju nalazilo u okvirima Vojne granice. Najintenzivnije naseljavanje tog stanovništva bilo je u Sremu, gde je svako selo tada dobilo svoj *rvatski* ili *šijački* šor ili kraj (doseljenici iz ovih krajeva nazivani su *Šijacima*). U Bačkoj, Šajkaški bataljon je bio prostor useljavanja doseljenika iz zapadnih krajeva. Šijaci u Gospodincima i Čurugu pominju se 1770. i 1786. godine. Još do 1848. godine mnogi Šijaci iz Mošorina i Vilova su se sastajali na međama atara. Ova doseljenička struja dopirala je delimično i do Banatske vojne granice (Kovin, Omoljica, koji imaju svoj *rvatski kraj*).

4.3. Doseljavanje Hrvata

Doseljavanje Hrvata u Bačku, Srem i Banat bilo je različito kada je reč o uzrocima, poreklu stanovništva i strukturi doseljenika. Autohtono hrvatsko sremsko stanovništvo za vreme napada Turaka iselilo se iz Srema. Srpska većina tada je u Sremu asimilovala katolike u nekim sremskim naseljima (Velika Remeta, Mandelos, Voganj, Dobrinzi, Golubinci). Tokom XVIII veka Hrvati su se naselili u Sremu u onim naseljima u kojima su ranije živeli. Tada je došlo do velikog priliva šokačkog stanovništva iz Bosne, pa je u zapadnim delovima Srema preovladalo ikavsko narečje. Hrvatsko stanovništvo u Sremu pohrvatilo je doseljene Nemce i katoličke Klimente u Nikincima i Hrtkovicima.

Južnoslovensko katoličko stanovništvo u Bačkoj raznorodnog porekla je i vremena doseljavanja. Ono je poreklom iz Bosne, Dalmacije i Like. Posle 1622. godine došlo je do naseljavanja grupa bunjevačkog stanovništva u kraj oko Subotice i Sombora. Druga grupa istorodnog stanovništva doselila se 1686. godine pod vođstvom kapetana **Đure Vidakovića** i **Duje Markovića**. U doba Velikog bečkog rata (1683–1699) i posle potpisivanja Karlovačkog mira, talas šokačkog stanovništva iz Bosne prelio se iz Slavonije i Srema u Bačku i naselio osam naselja od Bača do Santova.

U XVIII i početkom XIX veka doseljavali su se Hrvati u Banat. Prva grupa doseljenika bili su Šokci ikavskog narečja koji su se naselili u Vojnu granicu u Perlezu, Starčevu, Omoljici i Opovu. Drugu grupu naseljenika činili su kajkavski plemići. Arondacijom zemljišta za potrebe karlovačkog generaliteta (1784–1788) Zagrebačka nadbiskupija izgubila je zemlju duž reke Kupe. Dvorski ratni savet tada je Nadbiskupiji ponudio zemljište u Banatu, što je ozakonjeno 1801. godine kada je došlo do naseljavanja kajkavskog plemstva, nadbiskupskih vazala, u Boku, Neuzinu, Jarkovac, Botoš, Margiticu, Klariju. Treća grupa hrvatskih naseljenika došla je 1803. godine u Banat. Stanovnici iz tri krašovanska naselja naselili su se u Karlsdorfu (Banatski Karlovac).

4.4. Doseljavanje Mađara

Uzrok doseljavanja Mađara u Bačku i Banat tokom XVIII veka je obnova ugarske županijske vlasti u južnoj Ugarskoj i utemeljenje feuda u Bačkoj i Banatu. Mađarsko stanovništvo doseljavano je, pre svega, kao radna snaga na feudalnim imanjima, a veleposednici su bili glavni pokretači kolonizacije (ne samo Mađara). Inkorporiranjem Banata 1779. godine pod vlast Ugarske i stvaranjem županijske vlasti u njemu, kao i spahijskih imanja, počela su doseljavanja Mađara u Banat.

U Bačkoj je doseljeno mađarsko stanovništvo došlo na područje Bačkobrodške županije i Potiskog krunskog dištrikta. Mađarsko stanovništvo je 1746. i 1747. godine počelo da naseljava Suboticu, 1748. godine Bezdan, 1749. godine Kulu. Grof **Anton Gražalković** zadužio je 1750. godine **Ferenca Čizovskog** (Csizovszky Ferenc) da naseli topolsku pustaru, koja je već 1774. godine imala 247 domova naseljenika iz severne Ugarske. Posle 1751. godine mađarski doseljenici došli su u Sentu, od 1751. do 1753. godine u Adu i Mol; 1753. godine Dvorska komora naselila je mađarsko stanovništvo u Kanjižu, a od 1750. do 1762. godine doseljenici su stigli u Bečej, Čonoplju, Kupusinu, Doroslovo. Posed Bajšu je 1751. godine dobio potiski kapetan **Stevan Zako**, koji je 1759. prodao posed **Jakovu** i **Luki Vojniću**. U Bajšu su se 1760. godine doseli Mađari katolici, a 1785. godine reformatske veroispovesti. Mađarsko stanovništvo došlo je 1767. godine u Petrovo Selo, 1769. godine u Idoš, a 1771. godine u Martonoš. Spahija **Mikloš Karas** (Kárász Miklós) od 1746. do 1772. naseljavao je mađarskim življem pustaru Horgoš. U Staru Moravicu 1786. godine

naselile su se 334 mađarske reformatske porodice iz Kišujšalaša (Kisújszállás), Kunmadaraša (Kunmadaras) i Jaskiškera (Jásziskér). Iste godine, stanovnici Kišujšalaša naselili su Pačir. Mađarske porodice stigle su 1787. godine u Feketić, a 1799. godine grof **Sečenji** naselio je Mađare na svoj temerinski feud.

I pre inkorporiranja Banata u Ugarsku, manje grupe mađarskog stanovništva stizale su u Banat. Mađarski živalj je 1773. godine stigao u Novu Kanjižu, Majdan i Krstur, od 1774. do 1776. godine doseljavali su se Mađari u Orosin (Rusko Selo) i Tordu. U Čoku je mađarsko stanovništvo došlo 1782. godine, a 1783/84. u Mađarski Itebej. Pošto je srpski živalj napustio Debeljaču, iz severnog Potisja Mađari reformatske veroispovesti stigli su 1794. godine u ovo naselje. Mađarsko stanovništvo je 1801. godine kolonizovalo Mađarsku Crnju.

Doseljavanje Mađara, iako je bila u pitanju Ugarska, nije pomagala centralna vlast, jer nije postojao plan za naseljavanje Mađara. Naprotiv, većina mađarskog stanovništva naseljavala se bez znanja i dozvole države i feudalaca.

4.5. Doseljavanje Rumuna

Doseljavanje Rumuna u nizijski Banat tokom XVIII veka bilo je slika kolonizacionih pomeranja, planskog i stihijskog naseljavanja rumunskog stanovništva sa prostora Banatskih planina i iz doline Moriša i Karaša.

Rumunsko stanovništvo bilo je prisutno u zapadnom Banatu i pre XVIII veka. Rumuni su u nizijski Banat doseljavani u Vojnu granicu i na imanja feudalaca. Nakon doseljavanja, rumunska naselja mogla su se grupisati u tri tipa: sela u donjem toku Nere i Karaša, kao i ona u dolinama Moravice i Mesića čiji su se stanovnici nazivali *goranima*, zatim naselja u Vojnoj Granici, u okolini Pančeva, Alibunara i Bele Crkve, čiji stanovnici su se nazivali *graničarima* i pet naselja u srednjem Banatu, čiji stanovnici su se nazivali *Rumuni sa pustare*.

Posle 1740. godine intenzivira se doseljavanje Rumuna u nizijski Banat. Tada se doselilo rumunsko stanovništvo u Margitu, u Sent Joan (Barice), a 1744. godine u Mali i Veliki Gaj. **Marija Terezija** je 1765. godine izdala patent da se iz svih rumunskih naselja, u koje bi trebalo da dođu nemački kolonisti, isele Rumuni. Dve godine kasnije, 1767. godine, rumunski živalj napustio je svoje sela oko Temišvara i u dolini Moriša i naselio naselja oko Begeja: Mali i Veliki Torak, Jankov Most, Ečku, Klek. Stanovnici sela Sakalaza kod Temišvara naselili su Veliki Torak, a iz sela Serdina u dolini Moriša Mali Torak. Ukupno je u Mali i Veliki Torak stiglo 340 porodica. Rumunski živalj pristigao u Jankov Most bio je poreklom sa Moriša. Rumunska naselja oko Begeja posle prodaje u spahiluke (1781–1782) ušla su u posed **Luke Lazara i Isaka Kiša**.

Vojne vlasti su, takođe, sprovodile kolonizaciju Rumuna u Vojnu granicu. Tako su 1765. godine naseljeni rumunskim stanovništvom Banatsko Novo Selo, Dolovo, Alibunar, Seleuš i druga mesta; krajem XVIII veka rumunski živalj došao je u Uzdin, Kovin, 1805. godine u Mramorak, 1807. godine u Deliblato, a 1808. godine formirano je rumunsko naselje Vladimirovac (Petrovo Selo). Rumuni u selima u okolini Vršca bili su starosedeci.

Na području Banata došlo je do intenzivnog prožimanja srpskog i rumunskog stanovništva. U veku vere, verska istovetnost zbližavala je narode, a komunikaciju među njima činila je lakšom. U periodu od 1713. do 1864. godine Rumuni su u verskom pogledu pripadali srpskoj crkvenoj organizaciji, Karlovačkoj mitropoliji, osim onih koji su prihvatili uniju sa katoličkom crkvom (od naših naselja Rumuni u Jan-

kovom Mostu i Markovcu). Brakovi između Srba i Rumuna bili su česti, kao i međusobna asimilacija. U istočnom Banatu u XVIII veku počela je rumunizacija srpskog živilja, a u zapadnom asimilacija Rumuna sa Srbima. Asimilacija je lakše tekla kod verski istovetnih naroda (primeri: međusobne asimilacije Srba i Rumuna, germanizacija Italijana i Francuza), jer su kontakti među njima bili češći.

4.6. Doseljavanje Slovaka

Slovačko stanovništvo tokom XVIII veka naselilo se u Bačku, Banat i delimično u Srem. Slovački živalj dolazio je na poziv ugarskih feudalaca, kao radna snaga na feudima, zatim su ga naseljavali na Komorska imanja i Vojnu granicu. Kolonizacija počinje 1745. godine, kada je impopulator **Martin Čanji**, na osnovu dogovora sa vlasnikom futoškog vlastelinstva **Mihajlom Čarnojevićem**, doveo 2000 Slovaka iz Novograda (Novohrada), Orave, Liptova, Honta, Zvolena, Turca u Petrovac u Bačkoj. Doseljenici su dve godine potom, 1747. godine, sklopili ugovor sa spahijom. Sa tog područja naseljenici su 1746. godine došli u Kulpin na imanje spahija braće **Stratimirović**, 1754. godine Slovaci protestanti naseljavaju se u Bajšu, 1756. godine u Gložan, 1758. godine u Selenču, koja je jedino multikonfesionalno naselje, protestantsko i katoličko. Slovački doseljenici su 1773. godine došli u Kisač, a od 1790. do 1791. godine u Pivnice i u Lalić. Iz sela Selenče u Bačkoj proterano je 1770. godine 98 slovačkih protestantskih porodica, koje su se naselile po specijalnoj dozvoli cara **Josifa II** u Pazovi, na teritoriji Petrovaradinske pukovnije.

Na posed **Kristifora Naka** u Banatu došlo je 1782. godine slovačko stanovništvo iz Novogradske, Peštanske, Nitranske i Zvolenske županije. Doseljenici su osnovali naselje Novi Komloš. Na njihovom čelu bili su učitelj **Samuel Gerškovič** i sveštenik **Matija Baranji**, poreklom iz liptovačkog kraja. **Matija Baranji** preveo je 1784. godine deo naseljenika u selo Pardanj na imanje **Gabriela Butlera**, a dve godine potom iz Pardanja doseljenici su stigli u Aradac, kod Velikog Bečkereka, na imanje **Isaka Kiša**. Iz Pardanja je slovački živalj 1788. godine prešao u Ečku, a iz Ečke sa sveštenikom **Janom Bosidellerskim** 1802. godine u Kovačicu. U ovim godinama (1806) slovačko stanovništvo došlo je u Padinu i Šandorf (Janošik), a iz Šandorfa 30 slovačkih porodica naselilo se u Hajdučicu. Veća grupa doseljenika 1829. godine iz Padine takođe je naselila Hajdučicu.

4.7. Doseljavanje Rusina

Prve rusinske porodice iz Zakarpatja, tadašnje severoistočne Ugarske, dolaze u Bačku četrdesetih godina XVIII veka. Na popisu stanovništva Kule 1746. godine prvo je zapisano troje Rusina, a nakon njih, iste godine, još 11 rusinskih porodica. Prvi rusinski kolonisti dolazili su u Bačku pojedinačno, kao nadničari, u vreme većih sezonskih radova, pa su se neki od njih tu i naselili.

Organizovano naseljavanje Rusina u Bačku počinje 1751. godine: upravnik komorskih imanja u Bačkoj, **Franc Jozef de Redl** (Franz Joseph de Redl) je, na molbu slobodnjaka **Mihajla Munkačija** (Munkácsy Mihály) iz županije Bereg (danas u Zakarpatskoj oblasti Ukrajine), izdao i potpisao kontrakt o naseljavanju 200 rusinskih grkokatoličkih porodica iz severoistočne Ugarske na pustaru, nenaseljeno komorsko naselje Veliki Krstur. Iste godine u selu je osnovana grkokatolička parohija, a 1753. počela je da radi škola u kojoj se nastava odvijala na rusinskom jeziku. Rusinsko

stanovništvo je 1751. godine naseljeno na područje komorske pustare Ruskog Krstura, na osnovu ugovora o naseljavanju koji je potpisao administrator komorskih imanja u Bačkoj **Jozef de Redl**. Dve godine potom, u Krstur je pristiglo rusinsko stanovništvo iz županija Šariš, Zemplin, Boršod, a naseljavanje je nastavljeno do početka sedamdesetih godina XVIII veka do kada su pristizali novi doseljenici sa široke teritorije tadašnje severoistočne Ugarske, iz 14 županija na kojima se prostirala crkvena jurisdikcija Munkačevske grkokatoličke eparhije.

Doseljavanje Rusina u Kucuru počelo je 1763. godine, kada je **Franc Jozef de Redl** potpisao ugovor o naseljavanju 150 grkokatoličkih rusinskih porodica u komorsko naselje Kucuru i dao ga **Petru Kišu** iz Krstura da prikupi i dovede zainteresovane koloniste iz severoistočne Ugarske. 41 rusinska porodica došla je 1763. godine, a dve godine kasnije još 42. One su uglavnom poticale iz parohije Mučenj. Godine 1764. rusinski knez u Kucuri zvao se **Janko Čordaš**, a prvi grkokatolički sveštenik u Kucuri (od 1766. godine) bio je **Osif Kirda**. U Kucuri su već živeli pravoslavni Srbi. Rusinska škola u Kucuri osnovana je 1765. godine, a grkokatolička parohija 1766. godine. Na državnom popisu 1787. godine u Krsturu je bilo oko 2200, a u Kucuri oko 1600 Rusina.

U doba vladavine cara **Josifa II** 1786. godine u vojnu službu je primljeno oko 8000 zaporoških kozaka koji su naseljeni u okolinu Sente.

Doseljavanje pojedinih rusinskih porodica iz Krstura i Kucure u Novi Sad počelo je već šezdesetih godina XVIII veka, a 1780. godine u Novom Sadu je osnovana grkokatolička parohija.

U drugoj polovini XVIII veka Rusini su se u manjem broju doseljavali i u neka druga naselja u Bačkoj: Šovu i Obrovac, ali se nisu održali u njima.

Rusini koji su se od sredine XVIII veka doseljavali u Bačku bili su grkokatolici, ali su od 1751. godine bili pod jurisdikcijom rimokatoličke Kaločke nadbiskupije. U početku su im sveštenici Rusini dolazili iz Mukačevske i iz grkokatoličke Velikovaradinske (Veliki Varadin, danas Oradea u Rumuniji) eparhije. Iz te eparhije su u početku Rusinima dolazili u Bačku prvi grkokatolički sveštenici i donosili najneophodnije crkvene ćirilске knjige. Za grkokatolike, unijate u Hrvatskoj i za Rusine u Bačkoj osnovana je 1777. godine Križevačka episkopija, u okviru koje su Rusini ostali sve do 2003. godine, kada je osnovan Apostolski egzarchat za grkokatolike u Srbiji i Crnoj Gori.

Pojedine rusinske porodice, ponekad i veće grupe, iz Krstura i Kucure tokom XVIII i XIX veka preseljavaju se u druga naselja i tako formiraju nove rusinske kolonije. Križevačka eparhija je 1777. godine dobila posed Šid i Berkasovo, pa je početkom XIX veka počelo naseljavanje Rusina na taj posed. Naseljavanje u Šid je počelo 1803. godine, a u Berkasovo 1810. godine. U Bačince se Rusini naseljavaju od 1834. godine.

4.8. Jevreji u Vojvodini

Pozicije jevrejskog stanovništva u Sremu, Bačkoj i Banatu bile su određene položajem Jevreja u Habzburškoj monarhiji. Patent **Marije Terezije** dozvolio je Jevrejima da žive u gradovima uz plaćanje *tolerancijske takse*. Reforme **Josifa II** omogućile su Jevrejima rad u državnoj službi. Jevreji su činili gradsko stanovništvo koje se bavilo trgovinom. U Novom Sadu je 1728. godine živelo 12 jevrejskih porodica, 1743. godine 26, a 1748. godine postojala je jevrejska opština. Porodica **Jakova Hercela** prva se 1775. godine stalno naselila u Suboticu, a 11 godina kasnije osnovana je jevrejska opština.

4.9. Narodi o kojima (ni)je ostalo samo sećanje

U doba kada je Banat bio najveći kolonizacijski prostor u Evropi, doseljena je tu grupa Katalonaca iz Španije. Kada su Habzburzi izgubili Napulj i Siciliju 1731. godine, Katalonci su pristigli u Beč. Četiri godine lutali su Bečom i austrijskim gradovima, te su habzburške vlasti odlučile da ih nasele u Veliki Bečkerek. Oni su lađama stigli na Begej i formirali svoje naselje Novu Barselonu. Prvi su počeli da sade dudove u Banatu. Uništili su ih napadi razbojnika, a naročito kuga 1738. godine. Od cele naseobine ostalo je samo 30 siročadi koja su raspoređena po sirotištima u Ugarskoj.

Uz Nemce, doseljavali su se i Italijani koji su naselili okolinu Temišvara, ali su vrlo brzo bili germanizovani. Iz oblasti Alzasa i Lorene u periodu *terezijanske kolonizacije* došli su i Francuzi. Oni su u okolini Velike Kikinde 1770. godine osnovali svoja naselja: Soltur, Šarlevil, Sent Hubert, Molin, koja su ubrzo germanizovana. Tragovi doseljenih Francuza ostali su u prezimenima banatskih Nemaca: Ševalije, Dipon, Bartu, Lefler, Boase itd.

U vreme Velikog bečkog rata, Bugari-katolici naselili su sela Bešenevo i Vingu, u blizini Temišvara. Na posed **Lazara** u Ečku došli su 1793. godine, a od 1823. do 1825. godine naselili imanje Dvor **Josipa Petrovića** u Banatu. Neki od njih su se 1895. godine iselili u Ivanovo kod Pančeva, a neki su otišli u Bugarsku. Feudalac **Ludvig Barač** naselio je 1838. godine pustaru bugarskim naseljenicima i oni su je nazvali Baračhaza (Baraczháza), kasnije Stari Lec. Bugarski naseljenici uglavnom su se bavili baštovanstvom.

Tragovi Bugara, Italijana, Francuza, Španaca uglavnom su nestali, ali ne potpuno. U Vojvodini često možemo čuti čudna prezimena, koja nisu u skladu ni sa jednim jezikom koji se danas govori ovde. Štaviše, moguće je da je neko od naših predaka pripadao ovim narodima, te da o njima nije ostalo samo sećanje.

4.10. Doseljavanje i poreklo Roma

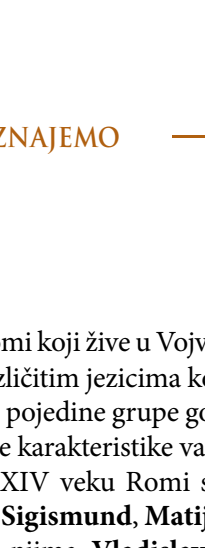
Romi su nedovoljno proučen i poznat narod, iako prisutan u Evropi mnogo stotina godina. Njihova istorija odigravala se tako da je jedva bila u vezi s krupnijim događajima evropske istorije, pa prema tome i istorijskim događajima u Ugarskoj ili Srbiji. U svesti raznih naroda, a i u svesti samih Roma, postojalo je oštro razdvajanje nastalo zbog različitog načina života, jezika i različite kulture. Razne grupe Roma razdvajaju se na osnovu jezika koji govore, običaja i naziva koje koriste za sebe. Mnogi prihvataju naziv *Romi*, koji potiče iz jezika hindu, a današnje značenje te reči je *muškarac* (teritorija u Maloj Aziji gde su Romi bili prisutni u XI veku nazivala se u Vizantiji i u vreme Turaka Roma ili Rum). Neki koriste razne forme naziva *Cigan*, koji na nekim od jezika jednostavno znači *čovek*, tj. *ljudsko biće*. Ova reč je poreklom iz grčkog jezika (*athiganos*), ali je po mišljenju većine Roma nepoželjna, pogrdna. Karakteristično je da Romi dugo nisu beležili podatke iz svoje istorije, tako da je to prepušteno drugima i zbog toga je ona puna otvorenih pitanja, predrasuda ili pogrešnih tumačenja.

Mada je to malo verovatno, neki naučnici misle da se prvi talas migracije Roma desio već za vreme **Aleksandra Velikog**.

Sigurno je da ih je put kojim su prolazili učinio da budu još različitiji. Neki su se zadržali više u Persiji, neki na Bliskom istoku, neki u severnoj Africi, neki u današnjoj Ukrajini, Jermeniji, u Maloj Aziji i na Balkanu. Balkan je bio jedan od najvećih centara odakle su se naseljavali u druga područja Evrope. Ostali su stigli do Zapadne Evrope i Rusije, te je i njihova istorija potekla drugim putem.

Romi koji žive u Vojvodini proveli su puno vremena na Balkanu i u Srednjoj Evropi. U različitim jezicima koje govore prisutne su reči iz grčkog, slovenskih i mađarskog jezika, a pojedine grupe govore jezik koji se može okarakterisati kao novolatinski i koji pokazuje karakteristike varijante rumunskog jezika govorenog pre više vekova.

U XIV veku Romi su bili prisutni na mnogim mestima na Balkanu. Ugarski kraljevi **Sigismund**, **Matija Korvin**, **Vladislav II**, kao i **Jovan Zapolja** su izdali dokumente o njima. **Vladislav II** ih je nazivao *narodom faraona* jer se verovalo da potiču iz Egipta, a **Jovan Zapolja** im je vratio slobodu kretanja. Po legendi Romi su skovali gvozdeni presto, na kojem je kažnjen **Đerđ Doža**. Tokom osmanlijske vlasti dolazak Roma na teritoriju Ugarske bila je neprekidna pojava. Tokom Rakocijevog ustanka se pojavljuju kao svirači. Za vreme **Marije Terezije** i **Josifa II** izvršeni su i nasilni pokušaji da ih odvrate od stalne selidbe kao načina života.

Trifun Dimić (1956–2001) je utemeljivač romologije u Srbiji. Rođen je u Gospođincima. Za života je vredno skupljao i beležio dela narodnog usmenog stvaralaštva. Na romskom i srpskom jeziku 1979. godine objavio je *Antologiju usmene poezije Roma*. Osnivač je Maticе romske u Jugoslaviji 1996. godine. Sačinio je nastavni plan i program za nastavni predmet Jezik i nacionalna

kultura Roma. Napisao je prvi bukvar na romskom jeziku. Za pravoslavne Rome posebno je značajan njegov prevod crkvene knjige *Službenika*, jer se u Sabornoj crkvi u Novom Sadu održala prva u svetu liturgija na romskom jeziku. Od bisera svetske književnosti preveo je i *Ep o Gilgamešu*. Ceo život posvetio je obrazovanju i kulturnoj emancipaciji Roma. Umro je u Novom Sadu.

4.11. Posledice naseljavanja teritorije buduće Vojvodine

Tokom XVIII veka Srem, Banat i Bačka dobili su karakter istorijskog prostora na kom su se susretali mnogi narodi srednje Evrope. Polja njihovog prožimanja bila su vojska, trgovina i gradovi. Modernizacija i evropeizacija na ovom prostoru pružale su mogućnosti prožimanja naroda i vera. Gradnja zajedničkog srednjoevropskog kulturnog modela, koja je počela u XVIII veku na prostoru Podunavlja, približavala je srednjoevropske narode koji su od XVIII veka počeli da žive po istovetnom kulturološkom obrascu.

Banat, Bačka i Srem menjali su se tokom XVIII veka. Simbol Vojne granice i njenog militarističkog duha, Petrovaradinska tvrđava, građena je tokom XVIII veka i završena je 1780. godine. Simbol poboljšane komunikacije XVIII veka, poštanska dilažansa, svakih 14 dana saobraćala je između Zemuna i Pešte, a na svake četiri nedelje između Temišvara i Beča. Srednjoevropski simbol, pivo, počelo je da se proizvodi na ovim prostorima u XVIII veku (u Pančevu 1722. godine, u Velikom Bečkereku 1745. godine, u Apatinu 1756. godine). Razvijalo se i vinogradarstvo. Doseljeni Nemci iz doline Mozela doneli su kulturu vina u Belu Crkvu i Vršac, a karlovačka vina prodavala su se u Pešti, Beču, Poljskoj, Češkoj. Nemački doseljenici uneli su kulturu krompira u južnu Ugarsku i tako pokrenuli revoluciju u ishrani. Doktori medicine postali su brojniji. Sredinom XVIII veka Novi Sad je dobio bolnicu, a Zemun 1769. godine. Prva apoteka otvorena je u Novom Sadu 1764. godine, 1780. godine u Subotici, 1784. godine u Vršcu i Velikom Bečkereku, a 1785. godine u Somboru. U Pančevu i Zemunu nalazili su se *kontumaci* (karantini) kojima se Habzburška monarhija štitila od epidemija iz Osmanlijske carevine.

* * *

5. CIVILIZACIJSKI I KULTURNI RAZVOJ U XVIII VEKU

U XVIII veku započeo je kulturni procvat na teritoriji buduće Vojvodine. Kao prvo, broj stanovnika se povećao. Vojvodina je bila veoma značajna za Srbe. Naime, u Osmanlijskom carstvu nisu bili dobri uslovi (ekonomski i politički) za razvoj, dok su uslovi u Ugarskoj, tj. Habzburškoj monarhiji bili relativno povoljni, mada ne i idealni.

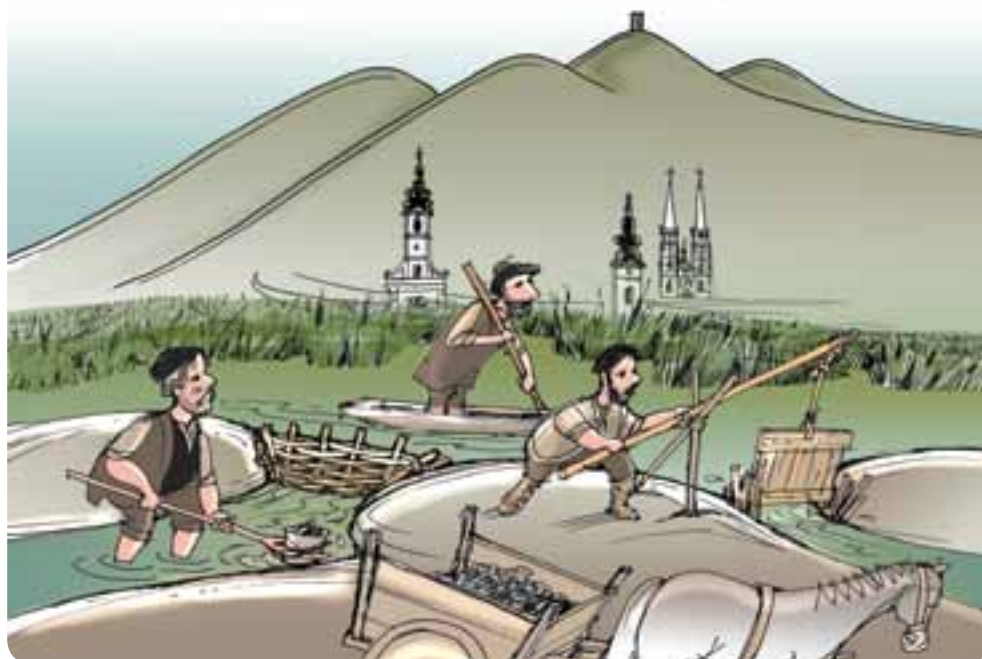
Kad je reč o Mađarima, centri kulturnog razvoja bili su na teritorijama koje nisu pretrpele turski period.

Kada su stigli u naše krajeve Slovaci i Rusini, odvojeni od matice svog naroda, bili su uglavnom isključeni iz kulturnog razvoja matice. Najznačajnija žarišta rumunske kulture bila su u unijatskim centrima u Erdelju.

Kulturni doprinos Nemaca gotovo je neprocenjiv, ali je skoro i nepoznat, jer je kasnijim nestankom ovog naroda sa ovih prostora i sećanje na njihov kulturni doprinos izbledeo.

5.1. Počeci navodnjavanja i izgradnje

Razvoj naših krajeva nije bio zamisliv bez ukroćivanja voda i izgradnje. U to su mnogo truda i znanja uložili učeni ljudi: **Antal Bauer** (Bauer Antal), **Lerinc Bedeković** (Bedekovich Lőrinc), **Antal Cigler** (Czigler Antal), **Janoš Kostka** (Kosztka János), **Janoš Kovač** (Kovács János), **Pal Petrovič** (Petrovics Pál). Najgenijalnija su bila braća **Kiš, Jožef** i **Gabor** (Kiss József és Gábor). Oni su projektovali najveći kanal svog vremena, *Francov kanal*, koji je i danas deo sistema kanala Dunav–Tisa–Dunav. Dokaz o veličini njihovih dela je u činjenici da su se ona nastavila tek u XX veku.

Razvoj ne bi mogao da započne bez progresivne aristokratije i preduzetnika. **Jožef Čik** (Csík József) isticao se u razvoju industrije, **Antal Grašalković** (Grassalkovich Antal), **Lerinc** i **Marton Marcibanji** (Marcibányi Lőrinc és Márton) isticali su

se naseljavanjem naših teritorija (Sombora, Čoke), a istaknuti biznismen tog perioda bio je **Arumun Krištof Nako** (Nákó Kristóf).

Još u to doba počeo je razvoj medicine. U toj oblasti posebno su se isticali **Ignac Ambro** (Ambró Ignác), **Ede Florian Birli** (Birly Ede Flórian), poreklom iz Švajcarske, **Jožef Biki** (Büky József), **Mihalj Gelei** (Gellei Mihály), **Ištvan Pal Bačmeđei** (Bácsmegyei István Pál). **Tamaš Anderle** (Anderle Tamás) je, uz to što je bio lekar, bio i prvi farmaceut u našim krajevima, a **Pal Kitajbel** (Kitajbel Pál) bio je prvi koji je opisao ovdašnju botaniku.

5.2. Kulturni razvoj

Razvoj uopšte otvorio je nove mogućnosti raznim delatnostima, te se pojavljuju istoriograf **Ištvan Andre** (André István), pravnik **Bela Barič** (Barics Béla), začetnik uzgajanja konja **Jožef Čekonič** (Csekonics József), livac zvona **Janoš Fogaraši** (Fogarasi János), latinista **Janoš Gros** (Grósz János), vojskovođa **Andraš Hadik** (Hadík András), pisac **Jožef Hajnoci** (Hajnóczy József), etnograf **Fedor Karči** (Karcsey Fedor), glumci **Ištvan Balog** (Balogh István) i **Adam Janoš Lang** (Láng Adám János), kartograf **Nandor Končag** (Koncság Nándor)... **Danijel Šator** razmišljao je o plovidbi na Begeju, **Janoš Zakarijaš Saks** je 1786. godine izradio veoma dobru kartu Banata, **Franc Šams** (Schams) bio je jedan od prvih istoričara koji se bavio istorijom naših prostora, a njihov veoma lep opis dao je **Domokoš Teleki** (Teleki Domokos). **Jožef Toldi** (Toldi József) je uložio mnogo truda kako bi se na našim prostorima odmaćilo pčelarstvo. **Ferenc Irmenji** (Ürményi Ferenc) je, između ostalog, zaslužan za naseljavanje Jermenovaca. Rad **Ferenca Šrauda** (Schraud) preteča je epidemologije na našim prostorima. Među znamenitim ljudima tog doba našli su se zaista veliki naučnici, kao što su **Farkaš Kempelen** (Kempelen Farkas), irskog porekla, jedan od najboljih matematičara i pronalazača, i **Jožef Miterpaher** (Mitterpacher József), matematičar, teolog i filozof.

5.3. Razvoj školstva u južnoj Ugarskoj i šire

Određena pažnja posvećivana je školstvu na prostorima današnje Vojvodine, što je doprinelo kulturnom razvoju. Ističu se učitelji i nastavnici **Janoš Pajor** (1765–1682), jezuita **Matjaš Sladkovič** (1754–1805), **Andrej Volni** (Wolny, 1759–1827), jedan od začetnika školstva na našim prostorima, **Janoš Ašbot** (Asbóth János), sa protestantske strane, **Ferenc Balaša** (Balassa Ferenc), kao administrator i organizator, **Krištof Nicki** (Nicky Kristóf), kao reformator, zatim **Mihalj Čupor** (Csupor Mihály) i **Pavel Magda** (Magda Pavel), koji su radili sa malom decom. Takođe, ističe se **Maćaš Lang** (Láng Mátyás) koji je 1. septembra 1789. godine postao nastavnik u prvoj srednjoj školi, u novosadskoj katoličkoj gimnaziji.

U oblasti školstva, književnosti i slikarstva bile su uočljive promene koje su bile izraz novih, evropskih strujanja. Do 1769. godine škole među Srbima u Bačkoj, Banatu i Sremu bile su u nadležnosti crkve i nosile su naziv *trivijalne*, a od te godine školstvo je u nadležnosti državne uprave. Aktom **Marije Terezije** 1777. godine odre-

đeno je da nastavni planovi za celu Monarhiju budu jedinstveni i da se nastava odvija na maternjem jeziku. Vrhovnu upravu nad srpskim školama (i rumunskim u Banatu) dobili su: **Stefan Vujanovski** za Srem, **Avram Mrazović** za Bačku, **Teodor Janković Mirijevski** i **Gligorije Obradović** za Banat.

Značajna institucija srpskog školstva osnovana je 1792. godine u Sremskim Karlovcima. Zahvaljujući donaciji karlovačkog trgovca **Dimitrija Anastasijevića Sabova** osnovana je Karlovačka gimnazija.

5.4. Književnost

Putevi srpske književnosti u XVIII veku takođe su se uklapali u sliku građanstva u razvoju. Tokom XVIII veka srpske knjige štampane su u Trgovištu, Blažu, Jašiju i Rimniku (Târgoviște, Blaj, Iași). Od 1770. godine u Beču je postojala **Kurckbekova** štamparija za štampanje srpskih knjiga pisanih ćirilčkim pismom, koja je od 1796. godine radila u Budimu. **Emanuil Janković** je 1790. godine otvorio prvu srpsku knjižaru u Novom Sadu. Potom, otvorena je **Kaulicijeva** knjižara, takođe u Novom Sadu, a u Zemunu **Kovačevićeva**. Velike lične biblioteke imali su pisci, generali, crkvene ličnosti, ali i građani kao što su **Sava Vukanović** iz Novog Sada i **Mihailo Nedeljković** iz Bele Crkve.

Rafael Takač (1748–1820) je prvi doneo mašinu za štampanje u buduću Vojvodinu. U banatskom selu Padeju, 1791. godine, publikovao je svoje delo *Dodatak rečniku Pariza-Papaia* (Toldalék a Páriz-Pápai szótárhoz) i time značajno doprineo razvoju nauke, tj. razvoju lekarske terminologije.

5.5. Slikarstvo

U slikarstvu XVIII veka dominirao je barok. Poznati srpski slikari bili su **Teodor Dimitrijević Kračun**, najznačajnije ime baroknog slikarstva, **Teodor Ilić Češljarić**, **Jakov Orfelin**, **Nikola Nešković**, **Dimitrije Popović**, **Dimitrije Bačević** itd. Većina srpskih slikara druge polovine XVIII veka školovala se na Bečkoj likovnoj akademiji, a mnogi od njih putovali su u Italiju radi studija. **Andrija Petrić** (Petrich András, 1765–1842), poreklom sa prostora današnje Vojvodine, kao slikar, ali i inženjer, imao je sjajnu karijeru. Takođe, bila je poznata i porodica Kranoveter, a među njima najviše slikar **Pal Kranoveter** (Kranovetter Pál).

Teodor Kračun Dimitrijević (prva polovina XVIII veka –1781), istaknuti je predstavnik srpskog baroknog slikarstva. Rođen je u Sremskoj Kamenici. Slikarstvo je učio kod živopisca D. Bačevića, kome je pomagao pri slikanju ikonostasa crkve u selima Krušedol i Beočin. Njegov prvi samostalni rad, ikonostas manastira u Hopovu (1770), skoro je uništen u Drugom svetskom ratu. Posle perioda

studija u Beču ili Italiji, o kom se malo zna, slikao je ikonostase u Somboru, Neštinu, Laćarku, Suseku, u crkvi Sv. Stefana u Sremskoj Mitrovici, u Sabornoj crkvi u Sremskim Karlovcima. Pored ikona, naslikao je i portrete mitropolita Pavla Nenadovića i Jovana Georgijevića. Kada je reč o senzibilnosti za boju, bio je iznad svih ostalih srpskih slikara svog vremena. Preminuo je u Sremskim Karlovcima.

II POGLAVLJE

ISTORIJA NARODA VOJVODINE U DUGOM DEVETNAESTOM VEKU (1790 –1914)

U ovom razdoblju započela je modernizacija naših krajeva i njihovo približavanje Evropi. Tada se javila i moderna ideja nacije, u koju su se tada već počeli ubrajati i niži društveni slojevi, a ne samo plemstvo kako je to bilo ranije. Revolucija 1848. godine, koja je imala odjeka i na području današnje Vojvodine, dala je sa nacionalnog i društvenog aspekta podstrek ovim prostorima, te su mogli ubrzano ekonomski da se razvijaju, posebno posle Austro-ugarske nagodbe (1867).

1. OD VLADAVINE LEOPOLDA II DO REVOLUCIJE 1848. GODINE

1.1. Sukob mađarskog plemstva i Josifa II

Mađarsko plemstvo shvatalo je državno uređenje **Josifa II** kao raskidanje društvenog ugovora zaključenog između vladara i plemićkog staleža. Po shvatanju plemstva, koje se još u to vreme jedino računalo u naciju, davalo se pravo za zaključivanje novog tzv. društvenog ugovora. Deo mađarskog plemstva smatrao je tada da su Habzburgovci izgubili pravo na mađarski presto, pošto se **Josif II** nikad nije krunisao za mađarskog kralja. Bez obzira na revolt mađarskog plemstva, detronizacija (lišavanje prestola) do tada vladajuće dinastije nije učinjena, jer je više mađarsko plemstvo (aristokratija) na kraju ustuknulo i prihvatilo odlučujuću prevagu Bečkog dvora u Ugarskoj.

1.2. Pokret mađarskog plemstva

Kada je **Josif II** na samrti (1790) povukao svoje uredbe, osim onih u vezi s verskom tolerancijom i slobodnom selidbom kmetova, nacionalna euforija u Mađarskoj dostigla je vrhunac. Počele su pripreme da se kruna sv. Stefana (prvog mađarskog kralja krunisanog 1000. godine; bez krunisanja tom krunom niko se nije mogao smatrati ugarskim), koju je **Josif II** čuvao u Beču kao muzejski eksponat, vrati u Budim, gde joj je i bilo mesto. Ovakve spoljašnje manifestacije prikrivale su ozbiljne političke sadržaje. Jedinstveno odupiranje jozefinskim centralističkim težnjama toliko su povećali samopouzdanje mađarskog plemićko-nacionalnog pokreta, da su njegove vođe počele da razmišljaju i o eventualnom izdvajanju Ugarske iz Habzburške monarhije. Radi ostvarivanja ovih ciljeva pokušavali su da obezbede

spoljnu pomoć (vođeni su tajni razgovori sa pruskim dvorom). Povod za ovakve aktivnosti mađarskog plemstva bilo je zasedanje Državnog sabora (parlamenta), koji je posle dvadeset pet godina pauze sazvaio novi mađarski kralj **Leopold II**, u leto 1790. godine u Budimu.

1.3. Vladavina Leopolda II i zavera mađarskih jakobinaca

Leopold II pokazao se kao vešt vladar, jer je u vreme nesigurno za svoju dinastiju (u Belgiji je došlo do antihabzburškog ustanka, austro-turski rat od 1788. do 1791. godine bio je u toku itd.), posle napada mađarskog plemstva, na saboru Ugarske uspeo da sačuva celinu svog carstva i kraljevstva. U jesen se iz Budima u Požun (današnja Bratislava) preselio državni sabor, na kojem je došlo do kompromisa dvora i mađarskog plemstva, tako da do prave samostalnosti Ugarske unutar Habzburškog carstva nije došlo. Samostalnost je, bez obzira na donete zakone, uglavnom ostala na papiru, nasuprot nastojanjima jednog dela mađarskog plemstva. Tu bi trebalo još da napomenemo da je sredinom devedesetih godina XVIII veka, tačnije 1794. godine, u Ugarskoj došlo do protivaustrijske zavere, koju je dvor otkrio. Vođe zavere **Ignacije Martinović** (Martinovics Ignác), **Jožef Hajnoci** (Hajnóczy József), **Janoš Lacković** (Laczkovics János), **Ferenc Sentmarjai** (Szentmarjai Ferenc) i **Jakob Šigrai** (Sigray Jakab) pogubljene su naredne godine u Budimu, a mnogi učesnici zavere osuđeni su na dugogodišnje robije, kao npr. književnik i modernizator mađarskog jezika **Ferenc Kazinci** (Kazinczy Ferenc). Zaverenici su se nazivali mađarskim jakobincima, jer su, kao i francuski, težili društvenoj jednakosti. Cilj zaverenika bio je da se Mađarska oslobodi habzburške vlasti i da dođe do korenitih društvenih promena (izgrađivanje građanskog društva). Radi sprovođenja zavere, a kasnije i ustanka, osnovana su tajna društva pod nazivima *Društvo reformatora* i *Društvo slobode i jednakosti*. Glavni vođa ove zavere bio je franjevački kaluđer i profesor matematike i filozofije **Ignacije Martinović**, koji je rođen u porodici srpskog porekla u Pešti.

Leopold II

Ferenc Kazinci (Kazinczy Ferenc, 1739–1831) bio je prosvetitelj, reformator mađarske književnosti, pesnik, pisac i akademik. Studirao je teologiju i pravo. Bio je učesnik jakobinske zavere protiv cara. Oženio se bogatom Sofijom Terek (Török

Zsófia). Imetak je koristio za razvoj književnosti. Bio je zagovornik obnove mađarskog književnog jezika. Nemačku verziju pesme *Hasanaginica* preveo je na mađarski jezik i mnogo doprineo njenoj popularnosti u mađarskoj intelektualnoj javnosti.

1.4. Temišvarski sabor

Leopold II je, u vreme sazivanja ugarskog Državnog sabora, odobrio i sazvaio 1. septembra 1790. godine u Temišvaru srpski narodno-crkveni sabor. Taj sabor postao je ujedno i raspravni i izborni, pošto je došlo do izbora novog mitropolita. Umesto umrlog **Mojseja Putnika**, za karlovačkog mitropolita izabran je **Stevan Stratirović**. Trebalo bi reći da je mađarski državni vrh inače bio spreman da prihvati neku vrstu simboličnog srpskog predstavnštva na *Dijeti* (latinski naziv za sabor, odnosno parlament), obezbeđujući u njoj mesta za srpske episkope. Glavno pitanje koje je na saboru postavljeno bilo je da li će Srbi u Ugarskoj postati narod ili će ostati pod carskom zaštitom u nesigurnom privilegovanom položaju. Ugarski sabor, koji je bio u toku, nije bio raspoložen da Srbima da kolektivna prava, dok, istovremeno,

austrijski dvor u okviru privilegija nije štiti pojedinačna građanska prava Srba. Za prvu soluciju, tj. za borbu za kolektivna prava i za stvaranje autonomne oblasti založili su se neki srpski plemići, trgovci, intelektualci i oficiri. Osnova njihovog zahteva bila je da car tzv. ilirskoj naciji dodeli *neki teritorij* na upravljanje (predviđalo se da bi srpska autonomna teritorija mogla biti u Tamiškom Banatu). **Sava Tekelija** jedan od vođa srpskog plemstva na Temišvarskom saboru i njemu bliski plemići odbili su takvu mogućnost, jer su to smatrali *državom u državi*. Takođe, mislili su da su mađarski zakoni mnogo bolji od carskih privilegija koje Mađarska nije priznavala. Deo plemstva i visoko sveštenstvo bili su istrajni u odbrani privilegija. Car i kralj (austrijski car i mađarski kralj) **Leopold II** 1791. godine osnovao je *Ilirsku dvorsku kancelariju*, na čijem čelu je bio hrvatski ban grof **Franja Balaša** (Balassa Ferenc), koji je, uzgred, bio protestant. Balašu nije podnosio mitropolit **Stratimirović**, te je srpska *Ilirska dvorska kancelarija* bila ukinuta čim je **Leopold II sklopio oči**, 1792. godine. Bez obzira na ovo, Srbi, kao i još neki narodi drugih veroispovesti, dobili su građanska prava u Kraljevini Mađarskoj, tj. Ugarskoj posle 1790. godine, pošto je izvršena delimična inartikulacija (ugrađivanje) srpskih privilegija u mađarsko zakonodavstvo. To se u narednom periodu ogledalo, pre svega, u osnivanju prosvetnih ustanova, razvijanju kulturnih institucija, reformisanju jezika i pravopisa, čime su se stvorile pretpostavke za savremeni nacionalni pokret koji je, kada je reč o Srbima, dobio snažan podsticaj rađanjem srpske države posle Prvog (1804) i Drugog (1815) srpskog ustanka.

1.5. Uticaj Francuske građanske revolucije

U isto vreme, narodi u današnjoj Vojvodini (Srbi, Mađari, Slovaci, Rusini, Rumuni, Hrvati, Nemci itd.) bili su pod neposrednim uticajem evropskih događanja i ideja Francuske revolucije iz 1789. godine. Svi ekonomski i civilizacijski procesi uticali su na ovo područje. Srednja Evropa, ujedinjena unutar Habzburške monarhije, sve više je postajala celina. Narodi koji su živeli ovde postajali su civilizacijski prepoznatljivi, što je dovelo do toga da postepeno dođe do nacionalnog buđenja. Hronološki, ovaj proces može se smestiti u razdoblje između 1789. i 1848. godine. Bez obzira na to što su se neki interesi preklapali i što su postojale razlike u nacionalnom buđenju i formiranju nacija naroda na tlu današnje Vojvodine, može se zaključiti da je prva polovina XIX veka epoha i međuetničke tolerancije i prožimanja. Na primer, 1818. godine u Rumi su sve zanatlije, bez obzira na naciju i veroispovest, bile u jednom esnafu (cehu). U Srbobranu, Starom Bečeju, Senti i u još nekim drugim mestima na funkciji čelnika opština i naselja menjali su se naizmenično, u mandatnim periodima, pripadnici određenih nacionalnosti. Ta praksa se u nekim sredinama zadržala i kasnije, sve do Prvog svetskog rata.

Usled spoljašnjih uticaja i unutrašnjih promena krajem XVIII i početkom XIX veka u Ugarskoj je započelo rađanje onih snaga (prerastanje trgovačkog i zanatlijskog društvenog sloja u građanstvo, pojava liberalnog plemstva itd.) koje će u narednom periodu biti nosioci nacionalnog i kulturnog preporoda, skoro kod svih naroda koji su živeli na području današnje Vojvodine.

* * *

2. NAPOLEONOVI RATOVI, SRPSKA REVOLUCIJA, EKONOMSKI I DRUŠTVENI ŽIVOT

2.1. Habzburgovci u novoj evropskoj konstelaciji

U razdoblju između 1793. i 1815. godine, rat je postao uobičajena pojava u Evropi, a godine mira ličile su sve više na vanredne događaje. Habzburška monarhija bila je članica svih antinapoleonskih koalicija, koje su htele da onemoguće širenje revolucije u Evropi i koje su se borile protiv širenja francuskog uticaja na Starom kontinentu. Mada je Habzburška monarhija u toku Napoleonovih ratova postigla i neke manje uspehe, ukupno gledano, ovi ratovi naneli su joj teške gubitke (1794. godine izgubljena je Belgija, 1797. godine izgubljen je veći deo italijanskih poseda itd.). To je uticalo i na vladara **Franca I** (Franz I), koji se 1806. godine odrekao titule cara Svetog Rimskog Carstva (od 1804. godine nazivao se naslednim carem Austrije).

2.2. Unutrašnji problemi Habzburške monarhije

Najveći udarci za Habzburško carstvo, kao i za Ugarsku (u čijem sklopu se tada nalazilo i područje današnje Vojvodine) usledili su, pre svega, na ekonomskom planu. Funkcionisala je sprega vladara, dvora i mađarske aristokratije, koju je održavao strah od širenja revolucionarnih ideja. **Napoleonov** proglas Mađarima da se otcepe od Austrije, 1809. godine, posle neslavno izgubljene bitke kod Đera (Győr), nije naišao na odjek, mada je Napoleon mađarsko plemstvo samo pozvao na otcepljenje i nije imao nikakvu nameru da se meša u unutrašnje (društveno-ekonomsko) uređenje Ugarske. Nije bilo snaga koje bi tu ideju mogle sprovesti u delo. Doduše, čak i malobrojna (inače proganjana) inteligencija, kao i liberalno plemstvo opredeljeno za reforme i promene videli su u **Napoleonovoj** ponudi novu zavisnost, jer ako bi se i oslobodili zavisnosti od Habzburgovaca, novog kralja bi im svakako nametnuo **Napoleon**.

2.3. Odgovor Habzburgovaca na nove izazove i apsolutizam

Posle obračuna režima sa pristalicama slobodarskih ideja i njihovim tajnim organizacijama, na prekretnici XVIII i XIX veka, u doba vladavine **Franca I** (1792–1835), zavladao je strah u zemlji. Progoni intelektualaca i onog dela plemstva koje je aktivno učestvovalo u nacionalnom pokretu ili mu je bilo naklonjeno postali su svakodnevnici. Smenjeni su mnogi nosioci visokih državnih funkcija. Jedna od glavnih smernica upravljanja dvora mađarskom državom sastojala se od uvođenja jake državne administracije, prisustva nemačkih i čeških pukova u zemlji i jačanja uticaja Katoličke crkve. Podržavano je pooštavanje cenzure, proširivanje mreže i nadležnosti tajne policije.

2.4. Poslednji austro-turski rat i Prvi srpski ustanak

Poslednji austro-turski rat (1788–1791), Napoleonovi ratovi, Prvi i Drugi srpski ustanak doneli su nemire u Vojnu granicu, kao i u one delove današnje Vojvodine koji joj nisu pripadali. Istovremeno, ponovo je otvoreno i pitanje hajdučije, posebno u sremskim i južnobanatskim predelima. Srpska revolucija (1804–1815) predstavljena u Prvom i Drugom srpskom ustanku trajno se odrazila na Srbe u Sremu, Bačkoj i Banatu.

Franc I

Prvi srpski ustanak (1804–1813) je posebno uzburkao emocije Srba u Bačkoj, Banatu i Sremu. Za pripreme u vezi s ustankom znali su i karlovački mitropolit **Stevan Stratimirović**, novosadski episkop **Jovan Jovanović** i **Sava Tekelija**. Ustanak je omogućio srpskim trgovcima u Sremu i Banatu unosne poslove sa ustanicima. Srpski trgovci snabdevali su ustanike oružjem, municijom i hranom. U toj trgovini preko Save i Dunava, za vreme ustanka, isticali su se mitrovački trgovac **Dimitrije Puljević**, Pazovčani braća **Petrović**, zemunski trgovci **Miloš Urošević**, **Dimitrije Bratoglič**, kao i mnogi trgovci iz Novog Sada, Sremskih Karlovaca, Rume, Iriga, Pančeva, Vršca itd. Ustanak je ustalasio stanovništvo širom Vojne granice, pogotovo u banatskom i sremskom delu. Srbi, Rumuni i nemački oficiri komandanti graničara puštali su da se ustanici snabdevaju ratnim materijalom i ostalim potrebštinama. Pored toga što su trgovali, srpski trgovci su i prikupljali priloge (pre svega novčane) za ustanike u Srbiji. Mnogi su čak, pre svega zanatlije (livci, okivači topova), učestvovali u ustanku na strani ustanika. U ustaničku Srbiju prelazili su i mnogi intelektualci, kao npr. **Lukijan Mušicki**, **Dositej Obradović** (koji je imao zasluge u otvaranju beogradske Velike škole i bio prvi srpski ministar obrazovanja), te **Boža** i **Mihailo Grujović**, **Miljko Radonjić**, **Ivan Jugović** i dr.

Razvoj ustanka odražavao se i prilivom stanovništva iz Srbije u Srem i Banat. Krize ustanka 1804, 1806, 1809, te njegova propast 1813. godine pokrenuli su reku izbeglica ka ovim prostorima. Sam **Karadorđe** se neko vreme nalazio u sremskom manastiru Feneku. Pod uticajem događanja u Srbiji, izbila je 1807. godine tzv. *Ticanova buna*, koja je dobila naziv po svom vođi **Teodoru Avramoviću Ticanu** iz sela Jazak. Buna je imala socijalne i nacionalne zahteve. Zahvatila je fruškogorske posede Mitropolije, rumski i iločki spahiluk, a ugušena je intervencijom austrijske vojske kod sela Bingule. Iste godine (1807), buna je zahvatila i južnobanatske Srbe i Rumune, a u junu te godine izbila je *Krušička buna*, čije su vođe bile Rumuni **Prvu Zumanka** i **Toma Skripeće** i Srbi **Marijan Jovanović** i **Dimitrije Georgijević**. Buna je ugušena u samom početku, a njene vođe kažnjene su smrću.

2.5. Odraz ekonomskog razvoja nastalog ratovanjima, posledice i položaj plemstva

Početak XIX veka za vreme ratnih događaja privreda je bila u usponu, ali je ta konjunktura posle imala i svoju cenu. Najveći kupac proizvoda bila je država koja je u vreme ratnih godina imala stalni deficit (gubitak). Na primer, 1810. godine državna dugovanja celokupne Habzburške monarhije bila su dvanaest puta veća od njenog godišnjeg prihoda. Manjak je pokrivan izdavanjem papirnih novčanica koje su brzo gubile vrednost, te je došlo do inflacije. Vlada je u periodu između 1810. i 1816. godine više puta sprovela devaluaciju novca. Plemstvo, koje je dotad imalo koristi od konjunktura, bilo je u velikim gubicima, jer je za vreme inflacije brzo opadala i vrednost proizvoda. Zbog toga je na Državnom saboru, održanom 1811/12. godine, došlo do sukoba između vladara i plemstva, jer je plemstvo dovelo u pitanje pravo vladara da bez odobrenja sabora sam odlučuje o emisiji (izdavanju) papirnih novčanica. Zbog toga, a i zbog jačanja snage Bečkog dvora, **Franca I** nije ni sazivao državni sabor u periodu između 1812. i 1825. godine.

Okvire ekonomskog razvoja Kraljevine Ugarske određivala je ekonomska politika Habzburške monarhije koja je imala tri osnovne smernice: povećanje državnog prihoda, snabdevanje austrijskih naslednih pokrajina poljoprivrednim proizvodima i sirovinama za industrijsku proizvodnju i zaštitu austrijske industrije, odnosno obezbeđivanje monopola za industrijske proizvode ovih pokrajina.

2.6. Poljoprivreda

Stanovništvo zemlje pretežno se bavilo poljoprivredom. Povećanje broja stanovnika i razvoj privrede u naslednim austrijskim pokrajinama, tj. u zapadnom delu carstva, davali su jak podstrek razvoju poljoprivrede i proizvodnji sirovina u Mađarskoj. Ovu potražnju, pre svega, zadovoljavala je proizvodnja na velikim posedima, čiji su vlasnici pretežno bili pripadnici viših slojeva plemstva. Proizvodnja većeg obima na srednjim i sitnijim posedima, pre početka konjunktura, za vreme Napoleonovih ratova, postojala je samo u južnim (i na delu teritorije današnje Vojvodine) i središnjim krajevima države. Poljoprivreda se od početka XIX veka razvijala i u kvalitativnom i u kvantitativnom smislu. Isušivanjem močvara i krčenjem šuma (što je potrajalo ceo XIX vek) uvećana je obradiva površina zemlje. Poboljšan je i kvalitet oruđa za obradu zemlje. Do izvesne modernizacije došlo je i na sitnim posedima, ali su oruđa seljaka uglavnom još bila od drveta.

Počele su da se gaje nove vrste biljaka (detelina, lucerka itd.). Sve veće površine zasejavane su pšenicom, mada ne u svim delovima zemlje, jer je osnovna sirovina za hleb bila raž. Od biljaka koje je potrebno okopavati, najrasprostranjeniji bio je kukuruz, pre svega u onim delovima zemlje gde su živeli Rusini i Rumuni. Krompir, čija je proizvodnja u XVIII veku još bila pod državnom kontrolom, tokom prve polovine XIX veka rasprostranio se u celoj državi i ubrzo postao jedna od osnovnih namirnica. Počela se razvijati proizvodnja duvana i šećerne repe. Uvođenjem novih tehnologija proizvodnje, razvijalo se gajenje vinove loze (u našim krajevima, pre svega na Fruškoj gori, u južnom Banatu i na severu Bačke) i vinarstvo. Najvažnija grana stočarstva bila je uzgoj goveda i svinja. U ovom razdoblju, sve više se širio stajski uzgoj stoke. Počelo se i sa selektiranjem rasa i uzgojem novih i boljih vrsta (goveda i konji). Najviše se razvijao uzgoj ovaca, jer je potreba austrijskih predionica za vunom bila velika.

2.7. Zanatstvo i industrija

Privrednom napretku prostora današnje Vojvodine, posle izgradnje Velikog bačkog kanala (1795–1802), melioracionih radova i regulisanja reka, umnogome je doprinela izgradnja železničkih pruga u periodu od 1869. do 1894. godine, koja je povezivala sva veća vojvođanska mesta sa Budimpeštom i Bečom, a preko njih i sa svetom.

Na području današnje Vojvodine istorijski tragovi zanatstva datiraju iz daleke prošlosti (u Novom Sadu iz XIII veka). Na vašarima već od XIV veka, pored trgovaca, bilo je i zanatlija koje su prodavale svoje proizvode. Za vreme turskih osvajanja južna Ugarska je opustošena, pa je nastao zastoje u razvoju zanatstva. U gradovima se javljaju tzv. *turski zanati*.

Posle proterivanja Turaka, postepeno se obnavljaju stari zanati. Naseljavanjem Srba, a kasnije Nemaca, Mađara, Slovaka, Rumuna i Rusina dolazi do mešanja uticaja i različitih kultura, što je uticalo na ukupne ekonomske odnose, kao i na razvoj zanatstva. Bačka je bila vodeća kada je u pitanju stepen razvoja zanatstva. Krajem XVIII i početkom XIX veka kao važniji zanati pominju se krojački, obućarski, kožarski, zidarski i drugi. Zanatstvo tog razdoblja imalo je veliki značaj i bitno mesto u privrednom životu. Materijalni standard stanovništva i asortiman potreba je porastao, a zanatlijski proizvodi su usavršavani. Broj zanatlija je bio u stalnom porastu, naročito u gradovima.

Iako cehovi (esnaf) postoje još od srednjeg veka, u vojvođanskim gradovima masovno se osnivaju u XVIII i XIX veku. Oni postoje sve do 1872. godine kada su

donošenjem *Zakona o zanatima* ukinuti. Nakon ukidanja cehova, osnivaju se zanatlijske zadruge i druga udruženja.

Na osnovu rezultata popisa stanovništva 1910. godine, u Bačkoj, Banatu i Sremu bilo je 48.005 zanatskih radnji (zajedno sa građevinarstvom i ugostiteljstvom). Jedna od osnovnih karakteristika zanatstva toga doba je da se skoro 70% zanatskih radnji nalazi u selima, a svega 30% u gradovima.

Zanatstvo je i u ovom periodu bilo najrazvijenije u Bačkoj, gde je bilo koncentrisano 52,4% od ukupnog broja zanatskih radnji, u Banatu 32,4%, a u Sremu samo 15,2%. Od gradova, najjači zanatski centar bila je Subotica, sa imponantnim brojem od 3380 radnji, zatim Novi Sad, Vršac, Sombor, Veliki Bečkerek, Pančevo, Velika Kikinda.

Uporedo sa pojavom industrijskih proizvoda na tržištu, u Vojvodini se javlja kriza u pojedinim zanatima. Propadaju kabaničarski, opančarski, papučarski, cipe-larski, čurčijski zanat, ali se javljaju novi: električarski, mehaničarski, bravarski...

2.8. Trgovina

U prvoj polovini XIX veka, žitna i stočna trgovina razvijala se i u našim krajevima. Kada je reč o ovoj vrsti trgovine, poznatiji centri bili su: Ruma, Mitrovica, Zemun, Novi Sad, Sombor, Bečej, Veliki Bečkerek (današnji Zrenjanin), Velika Kikinda, Vršac, Apatin itd. Tadašnja tri najvažnija grada sa statusom slobodnog kraljevskog grada (posebne municijalne gradske privilegije) na našem području su: Novi Sad (status slobodnog kraljevskog grada stekao 1748), Sombor (status slobodnog kraljevskog grada stekao 1749) i Subotica (status slobodnog kraljevskog grada stekla 1779).

Od navedenih gradova sa našeg područja, posebno se isticao Stari Bečej (današnji Bečej) kao glavno mesto za izvoz žita u Peštu, pa dalje u Austriju. Bečejsko žito se tokom XIX veka posebno beležilo na peštanskoj i bečkoj berzi.

Trgovci su se udruživali u trgovačke kompanije koje su imale svoje privilegije i statute. Gradovi na rekama imali su pristaništa sa magacinima za robu, a kompanije su imale svoje trgovačke lađe, što je značajno doprinelo usponu izvozne i uvozne trgovine u ovim krajevima. I pored prodiranja kapitalističkih odnosa, vojvođanski gradovi ostali su na nivou trgovačko-industrijskih-poljoprivrednih centara, a manufaktura i industrija se uglavnom zasnivala na preradi poljoprivrednih proizvoda.

Kao i danas, sva ova nabrojana naselja i gradovi, kao uglavnom i ostala mesta, od druge polovine XVIII veka postali su mešoviti iz ugla nacionalnog i konfesionalnog sastava stanovništva. Ovo je imalo veliki uticaj na njihov ekonomski i kulturni razvoj tokom XIX veka.

2.9. Osnovne karakteristike društva u Mađarskoj

Društvo u Ugarskoj u prvoj polovini XIX veka delilo se na tri osnovne kategorije: visoko plemstvo (aristokratija), srednje i niže plemstvo (džentri) i seljaštvo (uglavnom u kmetovskom položaju). Kao nova društvena klasa počelo se javljati građanstvo, koje u početku nije još imalo tu slojevitost kao plemstvo. Građanstvo u Ugarskoj u prvoj polovini XIX veka uglavnom je bilo stranog porekla. Iako u povelju, građanstvo je do 1848. godine steklo izvesni uticaj u društvu. Tada, kada je reč o narodnostima, jedino se kod Srba pojavila značajnija građanska populacija. Pred revoluciju 1848. godine, u Ugarskoj je bilo oko 550.000 pripadnika plemstva. Svaki 24. stanovnik zemlje pripadao je plemstvu (samo u Poljskoj je postojao veći procenat plemstva). Plemstvo je pokazivalo veli-

ku šarolikost. Bilo je onih sa više hiljada ili više desetina hiljada jutara zemlje, a bilo je i onih sa mnogo skromnijim posedom, kao i onih koji su imali samo okućnice. Neki od ovih pripadnika plemstva bez poseda s vremenom su postali deo sloja seljaštva ili inteligencije, postavši advokati, lekari, učitelji, profesori, državni činovnici itd. Dok je visoko plemstvo pretežno živelo u gradovima (pre svega u Beču i Pešti), niže plemstvo živelo je uglavnom u provinciji. Način života ovog sloja plemstva bio je sličan načinu života bogatijih pripadnika građanstva ili seljaštva. U posmatranom periodu, tj. do 1848. godine, broj ukupnog stanovništva zemlje povećan je za 40%, a gradskog za 100%, što je značilo da je do kraja četrdesetih godina XIX veka svaki sedmi stanovnik zemlje živeo u gradskom naselju. Ipak, najbrojniji deo društva činilo je seljaštvo, koje je do 1848. godine pretežno bilo u kmetskom položaju. U prvoj polovini XIX veka došlo je do pretapanja malobrojnog srpskog plemstva u mađarsko plemstvo, to jest do pomađarivanja na staleškoj osnovi bez obzira na veroispovest. Mora se istaći da su Srbi plemići u sebi nosili jak nacionalni osećaj, ali i osećaj pripadnosti mađarskoj naciji, što je tada značilo pripadnost plemićkom staležu. Najbolji primer bio je **Sava Tekelija**. Velikih poseda bilo je i na prostoru današnje Vojvodine. Srpsko plemstvo izdvajalo je velike priloge za mađarsku vojnu akademiju *Ludovika*. **Aleksandar Nako**, viđeni srpski plemić, oženio se mađarskom groficom **Feštetič** i prešao u katoličku veru. Pored toga, mnogi srpski plemići koji su bili u mešovitim brakovima na osnovu toga bili su na istaknutim funkcijama u Kraljevini Ugarskoj (**Nako**, **Damaskini**, **Čarnojevići** itd.). U Sremu su veliki posedi pripadali porodicama **Pejačević**, **Marcibanji**, **Brunsvik**, **Janković**, **Ode-skalki**. U Bačkoj i Banatu su takođe postojali veliki spahiluci koji su pripadali porodicama **Nako**, **Čekonič**, **Kiš** itd. Ipak, najveći deo stanovništva pripadao je seljačkom društvenom sloju. Seljaštvo je činilo otprilike četiri petine od ukupnog stanovništva. Samo jedan manji deo seljaštva bio je slobodan. Na području današnje Vojvodine u tom razdoblju, najveći deo stanovništva pripadao je ovoj društvenoj klasi.

* * *

3. DOBA REFORMI, NACIONALNO BUĐENJE I KULTURNI ŽIVOT

3.1. Grof Ištvan Sečenji i druge ideje o preuređenju Ugarske

Početak XIX veka u Ugarskoj obeležen je brigom za državu. Intelektualci, neki pripadnici aristokratije, razmišljali su kako da učine Ugarsku modernom i perspektivnom zemljom. Svojim značajem izdvaja se krupni aristokrata grof **Ištvan Sečenji** (Széchenyi István).

Grof Ištvan Sečenji (Széchenyi István, 1791–1860) bio je političar, pisac, „najveći Mađar”. Rođen je u Beču, u jednoj od najvećih aristokratskih porodica. Kao mlad proputovao je zapadnu Evropu. Tek kao mladić naučio je mađarski jezik. Inspirisan radom grofa Vešelenjija (Wesselényi) počeo je da razmišlja o modernizaciji Ugarske. Zajedno sa još trojicom aristokrata 1827. godine obavezao se da će godišnje prihode sa svojih imanja pokloniti za osnivanje Akademije nauka.

Iste te godine inicirao je osnivanje Nacionalne kassine sa 150 članova. Nakon toga, slična udruženja će nicati po celoj zemlji. Kasnije je pisao knjige u kojima predlaže načine modernizacije. Najznačajnije su: *Kredit*, *Svet*, *Stadium*. Nije nikad bio za revoluciju, ali je hteo da postepeno unapredi svoju zemlju. Za Vojvodinu je značajno da je predlagao, što je kasnije i ostvareno, racionalizaciju korita Tise. Umro je u Deblingu (Döbling, Austrija).

Prevodnica na kanalu kod Bečeja

Liberalne ideje ukorenjene su u društvu zahvaljujući delovanju grofa **Ištvana Sečenjija**, koji je među prvima uvideo besperspektivnost postojećeg uređenja. U svojim delima *Kredit* (Hitel), *Svet* (Világ) i *Stadijum* (Stádium) zalagao se za ukidanje kmetstva i ukidanje plemićkih privilegija (od kojih je najvažnije bilo neplaćanje poreza i nemogućnost otuđenja plemićkih poseda), koje su kočile izgradnju građanskog, tj. kapitalističkog uređenja. Pored ovog, **Sečenji** se zalagao i za veću samostalnost Ugarske u odnosu na Beč i za izgradnju infrastrukture. On je do revolucije uspeo da sprovede neke svoje ideje i u praksi. Na primer, vodio je i finansirao radove na osposobljavanju reka Tise i Dunava za plovidbu. Njegova je zasluga i omogućavanje plovidbe kroz Đerdapsku klisuru (danas na tom mestu stoji spomen ploča u njegovu čast), kada su 1833. godine minirane stene koje su do tada ometale prolaz kroz nju. Pored toga, **Sečenji** je osnovao ili učestvovao u osnivanju više udruženja, fabrika, štedionica i banaka. Od kraja tridesetih godina vodio je izgradnju Lančanog mosta između Budima i Pešte, dovršenog i aktiviranog 1848. godine, a izgrađenog od beočinskog cementa. Ovaj most bio je prvi stalni most na Dunavu.

Njegovo ime će se pominjati u tekstu koji sledi zbog toga što su njegova zapažanja veoma bitna, a predložene mere izuzetno značajne. **Lajoš Košut** (Kossuth Lajos)

nazvao je grofa **Sečenjija** *najvećim Mađarem*, mada se u detaljima u vezi s pitanjima reformi nisu slagali. **Košut** je hteo brže reforme. Konzervativna aristokratija zamišljala je budućnost Ugarske pod strogom kontrolom Austrije i nisu bili svesni problema, niti su predlagali rešenja.

U prvim decenijama XIX veka Bečki dvor je doneo više nepopularnih uredbi, pa je stanje u istočnom delu Habzburškog carstva počelo da liči na stanje iz 1790. godine. Ugarsko plemstvo se sve više bunilo, a županije (upravno-pravne teritorijalne jedinice) su odbijale sprovođenje uredbi, pa je vladar bio primoran da, posle dužeg vremena, 1825. godine sazove državni sabor, koji je u istoriju ušao kao prvi reformski sabor, a trajao je dve godine.

3.2. Prvi ugarski reformski sabor

Na prvom reformskom saboru donete su dve važne odluke. Prva je bila osnivanje *Mađarske akademije nauke i umetnosti* (1825). Ideja o njenom osnivanju prvi put se pojavila još 1760. godine. Jedna predstavka iz pera književnika **Đerđa Bešenjeija** (Bessenyei György) stigla je 1781. godine i do cara **Josifa II**. U njoj je bilo reči o osnivanju mađarskog učenog društva. Naravno, car to nije prihvatio zbog svojih centralističkih težnji. MANU je ipak osnovana 1825. godine po ugledu na akademiju u Francuskoj, sa 40 *besmrtnih* članova. Bilo je ideja i da se nova akademija poveže sa univerzitetom u Pešti i *Nacionalnim muzejom*, kao ozbiljnom institucijom za naučno istraživanje, koji je 1802. godine osnovao grof **Ferenc Sečenji** (Széchenyi Ferenc), otac grofa **Ištvana Sečenjija**. Grof **Išvan Sečenji** bio je inicijator i prvi donator za fond akademije; dao je jednogodišnji prihod svojih imanja u iznosu od 60.000 srebrnih forinti. Time je podstakao i druge magnate da daju priloge novoosnovanoj naučnoj ustanovi, što nije bilo toliko teško, jer su mnogi pripadnici plemstva tada bili za promene u duhu liberalnih ideja. Na kraju, akademija je ipak izrasla u samostalnu naučnu instituciju koja postoji još i danas.

Druga važna odluka sabora iz 1825. godine bila je u vezi s izradom plana za reformu postojećeg društveno-političkog i ekonomskog sistema, jer je političkoj eliti polako postalo jasno da su promene neophodne. To, međutim, u početku nije išlo lako, jer je postojalo mnoštvo planova i mišljenja o merama i izvodljivosti reformi.

3.3. Sabor od 1832. do 1836. godine i nastup Lajoša Košuta

Mnoge **Sečenjijeve** ideje, koje su zadirale u osnove postojećeg sistema, počele su se ostvarivati na saboru održanom između 1832. i 1836. godine. Na tom saboru učinjeni su prvi koraci za oslobađanje kmetova, kada je donet zakon o mogućnosti dobrovoljnog otkupa od kmetских obaveza. Dvor je sve do 1840. godine kočio sprovođenje tog zakona. Na saboru su se pojavile i prve grupacije, koje su bile nalik na zapadne političke stranke, koje su u raznim programima zahtevale ubrzanije sprovođenje reformi, a istovremeno su zahtevale sve veću samostalnost od Beča, pominjući čak i formiranje parlamenta odgovorne vlade, kao u Engleskoj. Na ovom saboru pojavio se drugi veliki reformator tog vremena, **Lajoš Košut**, koji je postepeno od četrdesetih godina XIX veka postajao neprikosnoveni vođa liberalnog pokreta u Ugarskoj. On je išao dalje čak i od **Sečenjija**. Pored **Košuta**, vođe liberalnog pokreta bile su još **Ferenc Deak** (Deák Ferenc), baron **Mikloš Vešelenji** (Wesselenyi Miklós) i grof **Lajoš Baćanji** (Battyányi Lajos). Na tom saboru pokrenut je prvi politički list koji je imao sve više čitalaca, iako je rađen primitivnom tehnikom. Posle nekoliko godina, tačnije od 1841. godine, pod uredništvom **Lajoša Košuta** počeo je da se objavljuje prvi moderni politički list na mađarskom jeziku *Pesti Hirlap* (*Peštanske novine*). *Peštanske novine* su imale značajnu ulogu u organizovanju opozicionog pokreta, koji je 1848. godine vodio i revoluciju. Najznačajnije ideje koje su se pojavile u listu bile su u vezi s potpunim ukidanjem kmetstva i to bez otkupa, te da se uvede jednakost u plaćanju poreza i jednakost pred zakonom za sve društvene klase. Na saborima iz 1839/40. i 1843/44. godine nastavilo se sa donošenjem novih zakona koji su bili u duhu reformi, ali bilo je potrebno još nekoliko godina da bi došlo do revolucije, kao i stvarnog početka sprovođenja korenitih reformi.

Lajoš Košut

3.4. Poslednji staleški sabor u Ugarskoj

Na poslednjem staleškom saboru, održanom 1847/48. godine, osnovana je tzv. *Opoziciona stranka* koja je u svom programu, pod nazivom *Deklaracija opozicije*, iznela zahteve, koji su ozakonjeni u revolucionarnoj 1848. godini. Među njenim vođama, pored već pomenutih reformskih političara, bile su i mnoge aristokrate, kao što su bili grofovi **Teleki**, **Andraši** (Andrássy), **Karolji** (Károlyi), te baron **Jožef Etveš** (Eötvös József). Pre izbivanja revolucije, mađarski reformski pokret imao je šarenu bazu, što je značilo da nije bilo reči o klasnoj borbi, jer su linije podele između onih koji su želeli reforme i onih koji su ih odbacivali i branili staro uređenje išle unutar već postojećih društvenih klasa.

3.5. Nacionalna struktura kao preduslov za buđenje nacionalnih pokreta

Svest o pripadnosti određenoj naciji u to vreme postala je važnija od drugih vidova pripadnosti, kao što su, recimo, vezivanje za određenu klasu, stalež, veru, mesto itd. U to vreme, u Kraljevini Ugarskoj živeli su mnogi nemađarski narodi. Mađara je

bilo oko 4 800 000 (38%), Rumuna oko 2 200 000 (17%), Slovaka 1 700 000 (13%), Nemaca oko 1 270 000 (9,8%), a Srba je, na osnovu popisa, bilo oko 1 250 000 (statističari su u ovu etničku zajednicu ubrajali i Bunjevce kao Srbe katolike) ili 9,7% celokupnog stanovništva. Broj Hrvata procenjen je na oko 900 000 (7%), a Rusina na oko 440 000 (3,5%). Jevreja je pri kraju prve polovine XIX veka bilo oko 240 000 (oko 2%). Ostale manje etničke zajednice (Slovenci, Bugari, Grci, Jermeni, Francuzi itd.) zajedno nisu dostizale zastupljenost veću od 0,5% u ukupnom stanovništvu zemlje. Nacionalni preporodi narodnosti tekli su uporedo sa mađarskim nacionalnim preporodom. U isto vreme, između preporoda narodnosti i mađarskog nacionalnog preporoda bilo je izvesnih vremenskih pomeranja, zbog različitog stepena razvoja pojedinih narodnosti, tj. zbog njihove unutrašnje društvene strukture. Jedino između mađarskog i hrvatskog (ilirskog) pokreta nije bilo veće razlike, zbog sličnosti strukture društva. Naime, Hrvati, kao i Mađari, mada nešto manje, imali su potpunu društvenu strukturu – od kmetova, do inteligencije i plemstva.

3.6. Nacionalno buđenje Nemaca, Rumuna, Slovaka, Rusina i Srba

Nacionalno buđenje u prvoj polovini XIX veka zahvatilo je i narodnosti, tj. nemađarske narode. Nemačka etnička zajednica u Ugarskoj imala je odlike građanskog društva. Sasi (Nemci) iz Erdelja (Transilvanije) i iz drugih krajeva Ugarske, kao i na našim prostorima razlikovali su se u osnovi po tome što su predstavljali srazmerno zatvorenu nacionalnu zajednicu, a građanska prava su im se zasnivala na privilegijama dobijenim u prethodnim vekovima.

Viši društveni slojevi, tj. plemstvo Rumuna, Srba, Slovaka i Rusina, preko svojih staleških privilegija, uglavnom se stopilo sa mađarskim plemstvom. Većinu ovih nacionalnih društava činili su seljaci – kmetovi i sitno građanstvo. Među Srbima i Rumunima brojno je bilo slobodno seljaštvo (pre svega u Vojnoj granici). Značajnu ulogu u razvijanju nacionalne ideje kod Srba odigrao je sloj trgovaca, od kojih su neki na osnovu svoje ekonomske moći i uticaja pripadali višim krugovima društva. Srpsko građanstvo u Ugarskoj je bilo jedno od najosvešćenijih, u odnosu na građanstvo ostalih nacionalnih zajednica.

3.7. Uloga sveštenstva i inteligencije u nacionalnom buđenju Srba, Rumuna, Slovaka i Rusina

U okviru svih nacionalnih zajednica, ako ne kada je u pitanju brojnost, onda kada je reč o uticaju, značajnu ulogu u prosvetivanju odigrala je inteligencija, naročito sveštenici i učitelji. Uloga i uticaj sveštenstva kod pravoslavnih etničkih zajednica, (npr. kod Srba) posebno na početku razvoja nacionalne svesti, bili su često presudni. Sličnu ulogu, kada je reč o Rumunima, imala je grkokatolička, tj. unijatska crkva. Ona je bila, u izvesnom smislu, nacionalna crkva. Među narodnostima upravo je napredna inteligencija započela osvešćivanje naroda, budeći njihovu nacionalnu svest, osećaj pripadnosti svom narodu, a ne mađarskoj političkoj naciji. Prvo i osnovno sredstvo stvaranja posebne nacije, po mišljenju nemačkih filozofa i književnika **Herdera** i **Šilera**, bio je jezik. Na početku posmatranog razdoblja (prelaz iz XVIII u XIX vek), nijedna od pomenutih narodnosti nije imala svoj jezik. Slovaci, posebno pripadnici evangelističke vere, kao svoj jezik koristili su srednjovekovni češki, dok su Slovaci katolici koristili više lokalnih dijalekata. Srbi su u to vreme koristili staroslo-

venski jezik, koji je veoma ličio na ruski jezik. Rumunski grkokatolički sveštenici bili su među prvima koji su već krajem XVIII veka pokušali da uvedu narodni jezik kao književni jezik, a i koristili ga na bogoslužjenjima.

Prilikom stvaranja književnog jezika, najveće zasluge od svih Slovaka imali su **Jan Kolar** (Ján Kollár), slovački pesnik, ideolog slovačkog i predstavnik češkog narodnog preporoda i **Ljudovit Štur** (Ľudovít Štúr), vodeći predstavnik slovačkog narodnog preporoda, koji je za književni jezik uzeo srednjoslovački dijalekt. Centri Slovaka na prostoru današnje Vojvodine u prvoj polovini XIX veka bili su Bački Petrovac (Bačka), Kovačica (Banat) i Stara Pazova (Srem). Početkom XIX veka, zahvaljujući inteligenciji iz redova sveštenstva i učitelja, nastaju počeci književnosti kod Slovaka u Vojvodini. Evangelistički sveštenik u Gložanu **Juraj Rohonj** (Juraj Rohoň) objavio je 1802. godine svoju prvu knjigu na slovačkom jeziku *Kratke pesme za seljačku omladinu* (Kratochvílné zpěvy pro mládež rolnícku). Putem škola koje su nastajale pri crkvenim opštinama, a prvenstveno zahvaljujući agilnim učiteljima iz Slovačke, očuvao se nacionalni identitet Slovaka. Učitelj u Staroj Pazovi **Jan Kutlik** (Ján Kutlík) bio je posebno agilan. Inače, porodica **Kutlik** ostavila je traga i u srpskoj istoriji, jer je **Ciril Kutlik** (Cyril Kutlík) bio osnivač Srpske slikarske škole u Beogradu. Zahvaljujući inteligenciji i sveštenstvu, koje je pristizalo iz Slovačke, Slovaci su opstali i održali su se u tim teškim vremenima. U to vreme, formira se slovačka inteligencija na području Vojvodine. Jedan od prvih pripadnika slovačke inteligencije bio je Staropazovčanin **Jan Blazi** (Jan Bllazy).

Jan Blazi (Ján Bllazy, 1783–1836) bio je prosvetni radnik. Bio je dete siromašnih graničara iz Stare Pazove, ali je kao vredan učenik nastavio dalje školovanje u preparandiji, u Banskoj Šćjavnici (Banská Štiavnica). Nakon završetka školovanja, došao je

1808. godine u Novi Vrbas i počeo da radi kao privatni učitelj. Pošto je njegov rad postao poznat imao je sve više učenika, što se 1822. godine okončalo osnivanjem gimnazije Bačko-sremskog seniorata, koja je kasnije prerasla u gimnaziju u Vrbasu. Umro je u Kulpinu.

U našim krajevima najviše Rumuna je bilo u Banatu. Neki od njih živeli su u banatskom delu Vojne granice. Pripadnici plemstva i inteligencije bili su malobrojni u okviru rumunskog društva. Banatski Rumuni u verskom pogledu pripadali su Karlovačkoj mitropoliji. Neko vreme karlovački mitropolit bio je verski poglavar čak i Rumuna u Erdelju (Transilvaniji). To je predstavljalo opasnost od asimilacije koja je mogla da *zaoštri* odnose između dva naroda, ali je to rešeno 1864. godine kada je nastala posebna rumunska pravoslavna mitropolija.

Rusini su se nastanjivali na prostor današnje Vojvodine tokom XVIII veka. Najviše ih je naseljeno na komorske posede, a tek od početka XIX veka, Rusini iz Bačke, ali i iz severoistočnih oblasti tadašnje Ugarske naseljavaju se i na privatna feudalna imanja u Sremu. U odnosu na druge narodnosti, njihovo plemstvo se skoro u potpunosti mađarizovalo. U verskom pogledu, Rusini su uglavnom bili grkokatolici, tj. unijati. Centri Rusina u današnjoj Vojvodini od njihovog naseljavanja bili su Ruski Krstur, Đurđevo i Kucura (Bačka), kao i okolina Novog Sada, dok ih je u Sremu najviše bilo u Šidu.

Od početka XIX veka mnoge rusinske porodice iz Bačke naseljavaju se u Srem: u Šid, na vlastelinstvo Križevačke eparhije (1803), u Berkasovo (1810) i Bačince (1834).

Sredinom XIX veka iz severoistočne Ugarske, iz oblasti Bardejova (današnja Slovačka) dolazi novi talas Rusina u Srem i naseljava se u Sremskoj Mitrovici i njenoj široj okolini. Kasnije, osamdesetih i devedesetih godina XIX veka u južnu Ugarsku

dolazi i treći talas Rusina iz severoistočne Ugarske i iz Galicije i naseljava se u Bikić i Privinu Glavu.

U prvoj polovini XIX veka mnoge rusinske porodice iz Krstura i Kucure naselile su se u skoro sva naselja Šajkaške, ali tek od sedamdesetih godina počinje masovnije naseljavanje Rusina u Đurđevo i nešto manje u Gospođince. U Đurđevu su se održali do danas.

Posle Revolucije 1848/49. godine počelo je naseljavanje Rusina iz Kucure i Krstura u Vrbas.

U naseljima u kojima su u XIX veku osnivali svoje kolonije, Rusini su formirali svoje parohije u okviru kojih su radile rusinske konfesionalne škole. Na taj način, čak i relativno male rusinske zajednice, u sredinama gde su živeli zajedno sa pripadnicima drugih religija i nacionalnosti, uspevale su da sačuvaju svoj nacionalni identitet.

U vreme Revolucije 1848/49. godine, rusinski sveštenici iz Bačke u ime svih Rusina Bačke formulišu nacionalnocrkvene zahteve, među kojima se ističe zahtev za očuvanje maternjeg rusinskog jezika i školovanje rusinske inteligencije na maternjem jeziku.

Od sedamdesetih godina XIX veka Rusini u Bačkoj i Sremu uspostavljaju bolje veze sa Rusinima/Ukrajincima u Galiciji. Iz Galicije su stizale novine, časopisi i knjige. U Ruskom Krsturu i Kucuri osnovane su prve čitaonice u kojima su organizovana predavanja za odrasle. Tada započinje kulturno-nacionalni preporod Rusina, koji će se nastaviti u periodu između dva svetska rata.

Istaknuti ukrajinski etnograf i folklorist **Volodimir Hnatjuk** 1897. godine u Ruskom Krsturu i Kucuri napravio je etnografske zapise o Rusinima, prikupio i zapisao veoma bogatu građu rusinske usmene narodne književnosti. Sve je to objavljeno u pet velikih tomova i na osnovu toga se delatnost **Hnatjuka** i njen značaj za Rusine može porediti sa radom **Vuka Karadžića** i njegovim značajem za Srbe.

Poreklom Rumuna se među prvima bavio **George Sinkai** (Gheorge Sincai). **Jan Kolar** je u svojim sonetima pod naslovom *Kći slave* (Slávy dcera) opevao slavnu prošlost Slovaka, s ciljem da ih nacionalno osvesti. **Jovan Rajić** (iguman koviljskog manastira) imao je sličnu ulogu kada je reč o Srbima. On nije napisao samo istoriju Srba, nego i drugih slovenskih naroda. Sva ova dela, iako su imala naučne pretenzije, stvarana su u duhu romantizma. Nasuprot osveščivanju narodnosti, kada je nacionalna pripadnost u pitanju, u prvoj polovini XIX veka došlo je do saradnje između mađarske kulturne elite i pripadnika kulturnih elita drugih narodnosti. Značajna je bila saradnja između mađarskog književnika i reformatora mađarskog jezika **Ferenca Kazincija** (Kazinczy Ferenc) sa **Lukijanom Mušickim**

Lukijan Mušicki (1777–1837) bio je prvi umetnički pesnik u srpskoj književnosti. Rođen je u Temerinu, a školovao se u Novom Sadu i Segedinu, dok je pravo i filozofiju završio u Pešti. Zakaluderio se 1802. godine u manastiru Grgeteg, gde je umesto krštenog imena Luka dobio ime Lukijan. Arhimandrit manastira Šišatovac postao je 1812. godine. Zbog lošeg upravljanja manastirom, ali i zato što je hvalio ideje Dositeja Obradovića i bio prijatelj Vuka Karadžića, postavljen je 1824. godine za administratora Gornjokarlovačke

eparhije u Plaškom. Četiri godine docnije postao je episkop. Bio je jedan od najobrazovanijih pisaca svog vremena. Pored klasičnog grčkog i latinskog jezika, govorio je više evropskih jezika. Napisao je četiri knjige lirskih pesama rodoljubivog, moralnog i didaktičkog sadržaja. Poznata dela su mu: *Programske pesme*, *Glas narodoljupca* i *Glas harfe šišatovačke*. Podržavao je Vukovu reformu, ali je želeo da se sačuva i crkvenoslovenski jezik. Uveo je slovo ħ (đ) u srpsku azbuku. Umro je kao episkop u Plaškom.

Mihailo Vitković (1778–1829) bio je mađarski književnik srpskog porekla, advokat, političar. Rodio se u Egeru, a nakon završenih studija prava 1801. godine postaje advokat u Pešti. Njegov dom bio je glavni književni salon u Pešti. Afirmisao je srpski jezik i književnost u mađarskoj javnosti i doprineo duhovnom približavanju

Mađara i Srba. Objavio je studije o mađarskim književnicima pravoslavne vere. Preveo je na mađarski jezik više srpskih narodnih pesama i balada. Preneo je deseterac trohejskog karaktera iz srpske narodne poezije u mađarsku, pa ga tako nalazimo u delima Verešmartija i Šandora Petefija. Umro je u Pešti.

i **Mihailom Vitkovićem**, kao i saradnja između **Jakova Ignjatovića** i mađarskog pesnika **Šandora Petefija** (Petőfi Sándor), nešto kasnije. Izuzetno dobro su saradivali i **Mor Jokai** (Jókai Mór) i **Antonije Hadžić**, a na političkom planu grof **Ištvan Sečenji** i **Jan Kolar**.

3.8. Ilirizam kod Hrvata

Prve reforme jezika kada su u pitanju Hrvati sproveo je tokom tridesetih godina XIX veka **Ljudevit Gaj**, koji je time ujedno pokrenuo i pokret ilirizma. **Gaj** je bio pobornik kulturnog i političkog jedinstva južnoslovenskih naroda. Bio je mišljenja da je naziv *ilirski* pogodan za zbližavanje južnih Slovena, jer je sve južnoslovenske narode smatrao potomcima Ilira. On i njegovi saradnici radili su ubrzano na stvaranju hrvatskog književnog jezika, koji su prvobitno smatrali svejužnoslovenskim jezikom. Hrvati su bili i u povoljnom političkom položaju u okviru Ugarske, jer su od svih ostalih narodnosti i naroda jedino oni imali tokom vekova zagaranovanu autonomiju svojih teritorija. Imali su svoj sabor, županije, upravni aparat i svoje poslanike na mađarskom saboru. Zbog toga se kod njih među prvima javila ideja za široku samostalnost u okviru zemalja krune Sv. Stefana. Tu ideju nameravali su u početku da ostvare u saradnji sa ostalim južnoslovenskim narodima. Jedan od prvih takvih političkih programa, koji je razmatrao već i neka društveno-ekonomska pitanja, a pre svega politička, bila je *Disertacija* hrvatskog grofa **Janka Draškovića** iz 1832. godine.

3.9. Romi u dugom XIX veku

U *dugom* XIX veku Romi, koji su pristigli u Ugarsku iz rumunskih kneževina, bavili su se zanatima potrebnim lokalnom stanovništvu. Namesnik Ugarske, **Jozef Habzburg**, cenio ih je i družio se s njima, ujedno istražujući njihov jezik i običaje. Romi koji su se bavili muzikom bili su veoma cenjeni i inspirisali su kompozitore kao što je **Franc List** (I.iszt Ferenc). Većina njih svirala je u kafanama. Najpoznatiji je bio **Pišta Danko**.

3.10. Reforma jezika kod Srba, Vuk Stefanović Karadžić

Reformu srpskog jezika sproveo je **Vuk Stefanović Karadžić**. Zbog konzervativizma crkve, pa čak i dela građanstva, kao i zbog privrženosti slavenoserbskom i staroslovenskom jeziku, prihvatanje narodnog jezika kao književnog bilo je sporije, ali je do kraja prve polovine XIX veka narodni jezik ipak

Georgije Magarašević

preuzeo prvenstvo nad staroslovenskim jezikom. Tako je započela i izgradnja kulturnih institucija kod Srba. Novosadski profesor **Georgije Magarašević** pokrenuo je 1824. godine *Letopis Matice srpske*, koji se objavljuje i danas, a jedan je od najstarijih stručnih časopisa u Evropi.

3.11. Razvoj srpske kulture u Ugarskoj, Matica srpska i Tekelijanum

U prvoj polovini XIX veka, Pešta i Budim bili su kulturna sedišta Srba. U Pešti je 1812. godine prvi put na mađarskom jeziku bila prikazana istorijska drama glumca i pisca **Ištvana Baloga** (Balog István) o **Karađorđu**, vođi Prvog srpskog ustanka.

U Pešti je 1826. godine osnovana Matica srpska (srpska naučno-kulturna ustanova, nalik na akademiju), koja je svojevremeno bila najznačajnija kulturna institucija u Srba, a i danas se svrstava među najznačajnije. Prvi predsednik Matice srpske bio je **Jovan Hadžić**, a prvi urednici *Letopisa Matice srpske* bili su: **Georgije Magarašević** (1825–1830), **Jovan Hadžić** (1830–1831), **Pavle Stamatović** (1831–1832), **Teodor Pavlović** (1832–1841), **Jovan Subotić** (1841–1848)... Plemić **Sava Tekelija** 1838. godine zaveštao je sredstva Matici srpskoj za formiranje fondacije za školovanje srpskih siromašnih đaka. Ova ustanova nazvana je Tekelijanum, a nalazi se i danas u Pešti i pod upravom je Matice srpske iz Novog Sada.

Prva srpska zadužbina za srpske đake osnovana je 1794. godine pod nazivom Stepindarius Servickianus, a osnovala ju je cincarsko-grčko-srpska porodica **Đurković-Servicki**, poreklom iz okoline Soluna. Glava porodice, **Marko Đurković**, za potrebe talentovanih đaka zaveštao je 30.000 forinti. Potporu ove fondacije koristio je za vreme svojih studija i **Lukijan Mušicki**, kasnije iguman fruškogorskog manastira Šišatovac. Ovu fondaciju nadmašio je jedino **Sava Tekelija** kada je 1838. godine osnovao svoju zadužbinu sa kapitalom od 100.000 forinti.

Tekelijanum je bio zavod za pomoć Srbima na školovanju u Pešti. Najstarija stalna srpska biblioteka, čiji je osnivač **Jovan Hadžić**, takođe je vezana za Tekelijanum, gde je bilo njeno sedište. Osnovana je 1826. godine. Od 1832. godine, Ruska akademija razmenjivala je redovno knjige sa bibliotekom Matice srpske. Prve velike zbirke knjiga biblioteci poklonili su vladika **Platon Atanacković** i **Sava Tekelija**. Biblioteci su knjige poklanjali i **Teodor Pavlović**, **Vuk Karadžić**, **Petar II Petrović Njegoš**, **Jovan Subotić**, **Jan Kolar** itd. U toku Revolucije 1848/49. godine biblioteka i zadužbina nisu radile. Biblioteka je sa Maticom srpskom preseljena iz Pešte u Novi Sad 1864. godine. U razdoblju između 1838. i 1878. godine Tekelijanumom je upravljala Matica srpska, a posle toga peštanska Srpska pravoslavna crkvena opština. Zgrada Matice srpske nalazi se i danas u užem centru Pešte, u Ulici supruge Pala Vereša. U Tekelijanumu su se održavali književni susreti srpskih studenata. Tamo je

Teodor Pavlović (1804–1854) bio je književnik, publicista, sekretar Matice srpske i jedan od njenih osnivača, urednik *Letopisa Matice srpske*. Rođen je u banatskom selu Karlovo (Novo Miloševo), gde je završio osnovnu školu, dok je gimnaziju učio u Hacfeldu, Temišvaru, Velikoj Kikindi, Segedinu i Sremskim Karlovcima. Završne razrede položio je u Segedinu, a potom je na poziv prijatelja Konstantina Peičića prešao u Požun (Bratislava) gde je 1825. godine završio pravni fakultet. U Požunu je stekao simpatije pre-

ma romantičarskim idejama slovačkog panslavizma, što će biti jedna od izraženih karakteristika njegovog poznijeg javnog rada. Kao advokatski pripravnik radio je u kancelariji Mihaila Vitkovića u Pešti, gde se sretao sa brojnim intelektualcima. Ponet idejama o društvenim reformama Ištvana Sečenjija posvetio se društvenom i kulturnom radu i prosvetavanju srpskog naroda. Pokrenuo je *Srpski narodni list* (1835) i *Srpske narodne novine* (1838), kao i almanah *Dragoljub* (1845–1847). Umro je u rodnom mestu.

Sava Popović Tekelija (1761–1842) bio je narodni dobrotvor, književnik, političar. Rođen je u Aradu, gde je pohađao osnovnu školu, a gimnaziju je završio u Budimu, zatim kao prvi Srbin 1786. godine doktorirao prava u Pešti. Potiče iz ugledne plemićke porodice. Političku karijeru je vrlo brzo napustio, pa je svu pažnju i energiju usmerio ka nacionalnom radu. Dobro je saradivao sa ugarskim plemstvom, ali se celog života zalagao i za srpske interese. Osnivač je zadužbine

Tekelijanum u Pešti (1838), kroz koju je od osnivanja do 1914. godine prošlo 346 studenata iz svih srpskih krajeva. Bio je i dobrotvor mnogih srpskih i mađarskih ustanova. Matici srpskoj poklonio je ličnu biblioteku, kupio štampariju, a pred kraj života i sve nekretnine i novac. Izabran je za doživotnog predsednika Matice srpske. U književnosti je ostavio traga svojim *Memoarima*. Umro je 1842. godine u Pešti, a sahranjen je u crkvi Sv. Nikole u Aradu.

1866. godine **Svetozar Miletić** pokrenuo list *Zastava*, koji je bio najznačajniji list Srba iz Ugarske. Godinu dana kasnije, uredništvo lista prešlo je u Novi Sad. Biblioteka Matice srpske je u periodu između dva svetska rata, a i kasnije, radila kao javna i naučna biblioteka. Centralna (matična) biblioteka Vojvodine postala je 1948. godine.

Današnju zgradu Matica srpska dobila je od grada Novog Sada na svoj stoti rođendan, 1926. godine. Za kulturni razvoj Srba značajne su bile još *Srpska gimnazija*, osnovana 1791. godine u Sremskim Karlovcima i *Novosadska gimnazija* (današnja *Gimnazija „Jovan Jovanović Zmaj”*) iz 1810. godine, kojoj je **Sava Vuković** (Vukovics Sebő) ostavio pozamašna sredstva za dalji rad. Poznati direktori i profesori ovih ustanova bili su: **Pavel Jozef Šafarik**, **Milovan Vidaković**, **Jovan Hadžić**, **Đorđe Natošević** itd. Pored ovih ustanova u Novom Sadu, bilo je još gradova na području današnje Vojvodine u kojima su delovala srpska i nacionalno mešovita društva, osnivale se čitaonice, privremena pozorišta itd. U umetnosti i književnosti u prvoj polovini XIX veka dokazali su se: **Konstantin Danil**, **Arsa Teodorović**, **Nikola Aleksić** (slikarstvo), **Lučijan Mušicki**, **Jovan Sterija Popović**, **Branko Radičević** (književnost) itd. U borbi za priznavanje narodnog jezika kao književnog istakao se učeni srpski filolog **Đura Daničić**, prihvativši Vukove reforme iz 1847. godine.

Tekelijanum

Pavel Jozef Šafarik (Pavol Jozef Šafárik, 1795–1861) bio je filolog, pesnik, jedan od prvih slavista, istoričar književnosti, istoričar, etnograf. Rođen je u Kobeliarovu, u Slovačkoj, u porodici protestantskog sveštenika. Završio je filozofiju, pravo i teologiju. Život je proveo u Slovačkoj, Nemačkoj, Južnoj Ugarskoj i Češkoj. Kao profesor i direktor

srpske gimnazije u Novom Sadu radio je 1819–1833. godine. Iz ogromnog naučnog rada izdvajaju se sledeći radovi: *Slovenske starine*, *Monumenta i Lirika*, *Slovenska etnologija*, *Narodne pesme Slovaka u Mađarskoj*, *Spomenici književnosti Južnih Slovena*, *Istorija južnoslovenske književnosti*, *Svetske pesme Slovaka u Ugarskoj*. Umro je u Pragu.

Branko Radičević (1824–1853) bio je veliki srpski pesnik, jedan od najvećih pobornika i pristalica jezičke reforme Vuka Karadžića. Rođen je u Slavanskom Brodu; u Sremskim Karlovcima izučio je slavenoserbsku, a u Temišvaru pijarističku gimnaziju. Tri godine je proveo kao student prava u Beču. Tamo je objavio svoje *Pesme* (1847), koje su otvorile novu epohu u srpskoj poeziji. Pesme su imale elegičan ton,

a njegov najdublji lirski doživljaj bili su rastanak i oproštanje (*Đački rastanak*, *Tuga i opomena*, *Kad mladijah umreti*). Najčešće pesničke slike su mu sunce i noć, svetlost i tama, dan i noć kao jedinstvo života i smrti. Nakon revolucionarnih događaja 1848/49. godine posvetio se studijama medicine u Beču, gde je i umro od tuberkuloze. Njegovi posmrtni ostaci preneti su na Stražilovo 1883. godine.

Milovan Vidaković (1780–1841) bio je književnik, jedan od prvih pisaca romana u novoj srpskoj književnosti. Rođen je u selu Nemenikuće, u okolini Beograda, a 1788. godine zbog rata je prebegao na teritoriju današnje Vojvodine, gde se školovao u raznim mestima. Studirao je prava u Kežmarku. Uglavnom je živeo u Pešti radeći kao domaći učitelj, a jedno vreme bio je profe-

sor gimnazije u Novom Sadu. Njegovi romani, pisani slavenoserbskim jezikom, fantastičnog su sentimentalnog sadržaja. Iako nisu imali naročitu književnu vrednost, bili su rado čitani među najširoom publikom. Među njegovim poznatijim ostvarenjima su: *Ljubomir u Jelisijumu*, *Velimir i Bosiljka*, *Kasija Carica*, *Usamljeni junoša...* Umro je u Pešti.

3.12. Unapređivanje kulture i poboljšanje školskog sistema

U periodu od 1790. do 1848. godine kulturni nivo kod većine društvenih slojeva je unapređen. To je bio rezultat reforme školstva iz 1777. godine, kada je kraljica **Marija Terezija** izdala svoje uredbe (*Ratio Educationis*) o obaveznom osnivanju nižih narodnih škola. Na osnovu toga, školski sistem razvijao se sve više. Za posmatranih pedesetak godina, broj nastavnog osoblja povećao se za 150%, a u razvijenijim krajevima zemlje (posebno u centralnim i zapadnim delovima) poboljšana je nastava. Tada se počelo i sa stvaranjem srednjoškolskih ustanova, tj. gimnazija. U Ugarskoj (zajedno sa našim krajevima) 1846. godine bilo je 102 gimnazije, a u Erdelju 20 gimnazija.

Tridesetih godina XIX veka u Ugarskoj je gimnazije pohađalo od 20.000 do 22.000 učenika. Do 1844. godine, nastavni jezik u gimnazijama bio je latinski, a od tada je u većini gimnazija nastavni jezik postao mađarski (po zakonu), dok su postojale gimnazije i sa drugim nastavnim jezikom (npr. u Sremskim Karlovcima, Novom Sadu itd.). Bilo je i nekoliko visokoobrazovnih institucija, kao Univerzitet u Pešti i nekoliko akademija i protestantskih kolegija – liceja.

3.13. Zaključak

Na kraju ovog poglavlja može se zaključiti da se nacionalna svest naroda i narodnosti u Ugarskoj probudila u prvoj polovini XIX veka. Razvijenost nacionalnih društava nije bila istovetna, a ni njihov položaj u tada još feudalnom društvu. Neke narodnosti (Slovaci, Rusini i Rumuni) su tek počele sa stvaranjem onih klasa koje će kasnije povesti ozbiljnu borbu za očuvanje nacionalnog identiteta, dok su neke preko svojih ranije zadobijenih privilegija i autonomija (Hrvati, Srbi, Nemci) uspele da postave i svoje prve političke zahteve. Nacionalni pokreti narodnosti u Ugarskoj u prvoj polovini XIX veka uglavnom su se zadržali na planu kulture.

* * *

4. GRAĐANSKA REVOLUCIJA I RAT ZA OSLOBAĐANJE UGARSKE (1848/1849)

U Ugarskoj su postojale različite vizije o budućnosti zemlje. Deo plemstva zalagao se za staro uređenje, a deo za korenite društveno-ekonomske promene. Međutim, na različite načine se ocenjivalo koliko bi brze i duboke trebalo da budu te promene. Grof **Sečenji** je bio za umerene i lagane promene, dok su **Lajoš Košut** i baron **Etveš** bili za ubrzanije promene. Za sve političare i mislioce tog doba stvaranje nacije i nacionalne svesti bilo je jedno od najvažnijih pitanja ne samo u Ugarskoj, već u čitavoj Evropi.

4.1. Početak evropskih revolucija 1848/1849. godine

1847/48. godine, počelo je revolucionarno vrenje u čitavoj Evropi. Već početkom 1848. godine došlo je do revolucije na Siciliji, a posle i u Francuskoj. Talas protesta širio se prema Srednjoj Evropi. U martu je revolucionarni zanos stigao i do granica Habzburškog carstva. Zahvaljujući tim uticajima, počeo se ubrzavati rad i na poslednjoj staleškoj skupštini. Najagilniji vođa mađarske opozicije **Lajoš Košut** je već 3. marta 1848. godine na saboru opominjao svoje kolege poslanike da se ne smeju razići pre nego što usvoje zakone koje od njih narod očekuje.

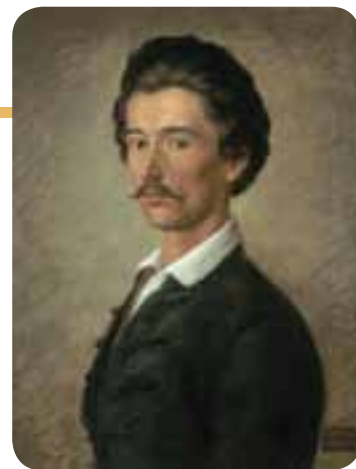
4.2. Revolucija u Beču

Revolucija u Beču izbila je 13. marta 1848. godine. Dan kasnije, krenula je delegacija Ugarskog sabora u Beč, sa ciljem da kod vladara izdejstvuje imenovanje prve odgovorne mađarske vlade. Članovi delegacije bili su: grof **Ištvan Sečenji**, **Lajoš Baćanji**, **Lajoš Košut**, **Moric Sentkiralji** (Szentkirályi Móric) i **Bertalan Semere** (Szemere Bertalan).

Stanovništvo Beča dočekalo je delegaciju sa velikim ovacijama, posebno **Košuta**, jer su mu bili zahvalni što je u svom saborskom govoru zahtevao donošenje ustava i za zapadne delove Monarhije. Vest o bečkoj revoluciji stigla je u Peštu 14. marta. Revolucionarno opredeljena omladina, okupljena oko organizacije *Mlada Mađarska*, čije su vođe bile tada već istaknuti mladi intelektualci, kao što su **Šandor Petefi**, **Mor Jokai** i **Pal Vašvari** (Vasvári Pál), odlučila se za delovanje.

Šandor Petefi (Petéfi Sándor, 1823–1849?) bio je mađarski lirski pesnik, poeta slobode i ljubavi i jedna od ključnih ličnosti Revolucije 1848/49. godine. Rođen je u Kiškerešu (Kiskőrös) kao Aleksandar Petrović od oca Stefana-Ištvana i majke Marije r. Hruz, Slovakinja. Kršten je u evangelističkoj crkvi. Bez obzira na poreklo, Šandor Petefi imao je izražen mađarski nacionalni osećaj. Bio je kulturni vođa radikalne omladine u Revoluciji (1848/49). Napisao je neke od najvećih nacionalnih pesama Mađara, npr. *Nacionalna pesma* (Nemzeti dal). Na početku piše vesele pesme

u kojima slavi vino i kafane, pa je tako nastala njegova čuvena poema *Vinski podrum* (A borozó). Najpoznatije poeme su mu *Vitez Jovan* (János vitéz) i *Apostol* (Apostol), kao i roman *Krvnikovo uže* (A hóhér kőtele). Nestao je bez traga nakon bitke kod Šegešvara (Segesvár) 31. jula 1849. godine i nakon toga postao simbol mađarskog patriotizma, a njegov pesnički opus svojevrsna himna. Danas, na stotine ulica i škola širom Mađarske nose njegovo ime, kao i u zemljama gde Mađari žive u većem broju. Mađarski nacionalni radio takođe nosi njegovo ime.

4.3. Od revolucije do početka rata za oslobođenje

Revolucija u Ugarskoj imala je dvostruke ciljeve: građanske i nacionalne. Oko građanskih ciljeva mogli su da se slože različiti narodi, ali svi su imali i svoje posebne nacionalne ciljeve. Zbog toga je revolucija u Ugarskoj složena pojava. Neki njeni učesnici bili su poneti više zajedničkim ciljevima, a neki više nacionalnim.

4.4. Revolucija u Pešti, slavni početak bez krvoprolića i prva parlamentu odgovorna mađarska vlada

Revolucija u Pešti započela je 15. marta 1848. godine kada su vođe omladine iz poznate kafane *Pilvaks*, uz podršku studenata peštanskog univerziteta, krenule prema štampariji *Landerer* i *Hekenast* u kojoj su odštampali svoj program od 12 tačaka u vidu letka. To su uradili bez ovlašćenja cenzure i zato se taj dan smatra danom rođenja slobodne mađarske štampe. Zahtevi iz tog programa bili su: 1) sloboda štampe i ukidanje cenzure; 2) imenovanje parlamentu odgovorne vlade sa sedištem u Pešti; 3) sazivanje državnog sabora svake godine u Pešti; 4) jednakost pred zakonom bez obzira na društvenu i versku pripadnost; 5) osnivanje nacionalne garde (vojske); 6) uvođenje poreske obaveze za svakog; 7) ukidanje kmetstva; 8) konstituisanje porotnih sudova; 9) osnivanje nacionalne banke; 10) da vojska polaže zakletvu na ustav, da se mađarski vojnici vrata u zemlju, a vojnici iz drugih zemalja carstva da odu iz zemlje; 11) oslobođenje svih političkih zatvorenika; 12) stvaranje unije Erdelja i Mađarske. Ovi zahtevi *Martovske omladine* umnogome su se poklapali sa zahtevima reformističke opozicije iznetim na Državnom saboru.

Svih 12 tačaka programa bilo je prihvaćeno u narodu koji se pridružio revolucionarima. Doneta je odluka da se program uputi Skupštini grada Pešte na usvajanje. Među revolucionarima nalazilo se i nekoliko funkcionera peštanske županije i skupštine grada – **Pal Njari** (Nyári Pál), **Gabor Klauzal** (Klauzál Gábor) i drugi. Delegacija je bila upućena i u Namesničko veće u Budim. Vlast je bila zbunjena. Sa delegacijom je razgovarao potpredsednik Namesničkog veća Ferenc **Ziçi** (Zichy Ferenc). Tog dana ukinuta je cenzura štampe, a Namesničko veće je obećalo da se vojska neće mešati u tok stvari. Pušteni su i politički zatvorenici. Na vest o peštanskoj revoluciji i Bečki dvor je počeo da deluje. Posle tri dana neodlučnosti, vladar **Ferdinand V** imenovao je **Lajoša Baćanjija** za predsednika prve odgovorne ugarske vlade. Sabor u Požunu je užurbano počeo raditi na donošenju novih zakona, s kojima se završilo 11. aprila 1848. godine, kada ih je vladar i potvrdio. Zakoni su promenili političko i društveno uređenje zemlje. Tog dana je pred vladarem položila zakletvu i prva mađarska vlada, koja je svoje sedište ubrzo premestila u Peštu.

Ferdinand V

4.5. Zahtevi srpskih intelektualaca i prvi nemiri

Miran tok života u Sremu, Bačkoj i Banatu poremetila je Revolucija 1848/49. godine, u narodu poznatija kao *Velika buna*. Revolucija 1848/49. godine postala je u pamćenju naroda odredišna tačka, jer se vreme merilo na ono *pre i posle Velike bune*.

Grupa srpskih peštanskih intelektualaca (**Jakov Ignjatović**, **Jovan Đorđević**, **Đorđe Stojaković**, **Jovan Subotić**, **Isidor Nikolić**, **Lazar Marković** i drugi) od 17. do 19. marta formulisala je srpske zahteve u 17 tačaka, što je bio prvi srpski program u ovoj revoluciji. Nemiri iz Pešte krajem marta i u aprilu proširili su se u Srem, Banat i Bačku. U Zemunu i Pančevu 22. marta došlo je do pokreta mase, a krajem marta i u Mitrovici. U Sremskim Karlovcima došlo je do nemira 2. aprila, a zatim u Novom Sadu. Viđeni omladinci raspaljivali su pobunu: **Đorđe Radak** u Velikoj Kikindi i Velikokikindskom dištriktu, **Svetozar Miletić** u Šajkaškoj oblasti, **Mija Vlaškalić** u Novom Bečeju, **Bogoboj Atanacković** u Somboru i Subotici. Pokreti masa u martu i aprilu nosili su socijalni karakter i bili su usmereni protiv bogataša i za ukidanje feudalnog sistema. Srpski zahtevi dobili su uskoro i nacionalni prizvuk. Vođstvo srpskog naroda bilo je konzervativno i na čelu te konzervativne struje stajao je karlovački mitropolit **Josif Rajačić**, verni pristalica austrijskog dvora. Konzervativna struja smatrala je da se srpska nacionalna prava mogu jedino ostvariti nasuprot mađarskog revolucionarnog vođstva, a uz pomoć kuće Habzburga. Vođstvo mađarske revolucije preuzelo je srednje plemstvo koje je zastupalo tezu o *jedinstvenom mađarskom političkom narodu* što je vodilo sudaru sa srpskom koncepcijom u revoluciji.

Nisu svi Srbi bili protiv revolucije Mađara, iako su činili manjinu. Među njima se kao najznačajniji izdvajaju major **Jovan Damjanić** (kasniji general mađarske domobranske vojske, pogubljen u Aradu 1849) i major **Josif Zako** iz Bajše. Oni su sve do kraja bili verni revolucionarnim idejama, dok je Srbe pod vođstvom **Rajačića** Bečki dvor iskoristio za svoje interese.

4.6. Delegacija vojvođanskih Srba u Požunu

Novosadski Srbi poslali su na sabor u Požunu (današnja Bratislava) sa srpskim zahtevima delegaciju sa **Đorđem Stratimirovićem** i **Aleksandrom Kostićem** na čelu. Ubrzo je došlo do sukoba između delegacije i **Lajoša Košuta** oko srpskih zahteva. Krajem aprila, ugarska vlada je imenovala potomka **Arsenija Čarnojevića** tamiškog velikog župana **Petra Čarnojevića**, za kraljevskog komesara i opunomoćila ga da uguši pobunu u Bačkoj i Banatu.

Đorđe Stratimirović

4.7. Majska skupština i Srpska Vojvodina

Između 13. i 15. maja u Sremskim Karlovcima održana je tzv. *Majska skupština*. Na njoj je za patrijarha izabran mitropolit **Rajačić**, a za vojvodu graničarski pukovnik **Stevan Šupljikac**. Na skupštini je osnovan Glavni odbor sa **Đorđem Stratimirovićem** na čelu, koji je potom formirao okružne odbore i pododbore. Na majske skupštini proglašena je i *Srpska Vojvodina* koja je stupila u politički savez sa Trojednom Kraljevinom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom. Priznata je *vlaška narodna samostalnost*. Jedna delegacija trebalo je da odluke Majske skupštine saopšti vladaru i Hrvatskom Saboru u Zagrebu, a druga da se uputi na Sveslovenski kongres u Prag.

Stevan Šupljikac

Josif Rajačić (1785–1861) bio je mitropolit karlovački i patrijarh srpski. Rođen je u selu Lučani, kod Ogulina u Lici. Studirao je filozofiju u Segedinu i prava u Beču. Zamonašio se 1810. godine, a u periodu od 1811. do 1822. godine bio je arhimandrit manastira Gomirje. Administrator Pakračke eparhije je od 1822. do 1829, episkop dalmatinski od 1829. do 1834, a vršački episkop od 1834. do 1842. godine. Za mitropolita u Sremskim Karlovcima hirotonisan

je 1842. godine. Sa tog položaja još se energičnije borio za prava srpskog naroda u Habzburškoj monarhiji. Dao je veliki doprinos razvoju školstva. Osnovao je mnoge srpske škole, otvorio je patrijaršijsku biblioteku i štampariju. Na Majske skupštini (1848) proglašen je za srpskog patrijarha. Bio je duhovni vođa Srba i njihov politički lider. Svoju političku energiju uložio je za stvaranje autonomne srpske oblasti u Habzburškoj monarhiji.

Majska skupština u Sremskim Karlovcima, 1848. godine

4.8. Počeci oružanih sukoba

Od proleća do jeseni 1848. godine, najviše je ojačao pokret Hrvata, Srba i delimično Rumuna iz Erdelja. Rešavanju *hrvatskog pitanja* veliku pažnju posvetili su i Beč i Pešta. Bečki dvor sprečio je kombinacije ugarske vlade u vezi s proširenjem prava Trojedne Kraljevine u okviru Ugarske i još 23. marta **Josip Jelačić** (rođen u Petrovaradinu), kao poverljiv čovek dvora, imenovan je za hrvatskog bana. On je učinio sve da se prekinu veze Hrvatske i Ugarske. Hrvatsku je učinio jakim uporištem Bečkog dvora. Kada je mađarska vlada 27. avgusta 1848. priznala potpunu autonomiju Hrvatske, bio je odlučan u tome da, prema uputstvu dvora, pokrene vojsku protiv Mađarske.

Nisu svi Hrvati i Srbi imali isto mišljenje o revoluciji: Hrvat **Antun Josipović** i Srbin **Jakov Ignjatović** bili su pristalice mađarske revolucije.

Srpski pokret je pre hrvatskog došao u oružani sukob sa Mađarima. U junu 1848. godine već je došlo do ozbiljnih oružanih sukoba, kada je komandant Petrovaradinskog garnizona, general **Janoš Hrabovski** (Hrabovszky János), izdao naredbu svojim vojnicima da slome srpski pokret.

Josip Jelačić (1801–1859) bio je general i hrvatski ban (1848–1859). Rođen je u Petrovaradinu od oca Franje, austrijskog podmaršala. Završio je vojnu školu Terezijanum u Beču. Vojnu karijeru započeo je u Galiciji, da bi je nastavio u Italiji i Hrvatskoj. Nakon izbijanja Revolucije u Austriji i Mađarskoj, postaje vodeća politička ličnost u Hrvatskoj i vojskovođa hrvatske vojske koja se borila protiv mađarskih revolucionara. Hrvatskim banom

i tajnim kraljevskim savetnikom u činu general-majora koji zapoveda s obe banske pukovnije proglašen je 23. marta 1848. godine. Za hrvatskog bana ustoličen je 6. juna 1848. godine, a njegovu instalaciju izvršio je karlovački mitropolit Josif Rajačić. Nakon završetka Revolucije pomagao je razvoj kulturnog života u Hrvatskoj. Između ostalog, njegovim zalaganjem osnovano je *Društvo za povijestnicu jugoslavensku*. Umro je u Zagrebu.

4.9. Narodnosti u Revoluciji 1848/49. godine

Rumunski pokret je već tokom marta počeo da pokazuje svoje rezerve prema promenama koje su se desile u martu i aprilu. Rumuni su zahtevali da i oni dobiju status naroda. Na svom saboru održanom u maju 1848. godine u mestu Blaž (u današnjoj Rumuniji), Rumuni su istakli zahtev za posebnu autonomnu oblast, a nije im bila strana ni ideja o oružanoj pobuni. Na to su mogli računati zbog toga što su imali dobro izvežbane i naoružane rumunske graničarske pukove. Rumunski pokret se za oružani ustanak konačno odlučio u septembru na svom drugom saboru održanom takođe u Blažu. U Banatu Rumuni su bili bliski mađarskom revolucionarnom pokretu, a na narodnoj skupštini u Lugošu jedan od glavnih zahteva bio im je izdvajanje iz Karlovačke mitropolije i stvaranje posebne rumunske pravoslavne crkvene organizacije.

Ignjatije Vuja (Ignatie Vuia, 1809–1852), prosvetni radnik, revolucionar. Rođen je u seljačkoj porodici u Vojvodincima kod Vršca, gde je završio i osnovnu školu. Školovanje je nastavio u Oravici i Temišvaru, a studije filozofije završio je u Pešti. U Klirikalnom učilištu u Vršcu pohađao je nastavu od 1829. do 1832. godine. Kao profesor u Učilištu je radio od 1835. godine. U Vršcu se zadržao do 1848. godine. Velika narodna skupština banatskih Ru-

muna u Lugošu 27. juna 1848. godine predložila ga je za administratora Vršačke eparhije, što je potvrdio i Ugarski sabor i revolucionarna vlada. Definitivnim slomom revolucije bila je rešena i Vujina sudbina na episkopskom prestolu. Posle poraza revolucije 13. avgusta 1849. godine bio je prinuđen da napusti zemlju, te je prešao preko Vlaške i Bugarske da bi stigao u Negotin. U blizini ovog mesta primio je jednu parohiju na upravljanje. Umro je u Negotinu.

Konstantin Dijakonović Loga (Consantin Diaconovici Loga, 1770–1850) bio je prosvetitelj, profesor. Rođen je u Karansebešu, kao unuk đakona Vasilija, koji je polovinom XVIII veka osnovao slikarsku školu u Velikom Središtu kod Vršca. Školovao se u Karansebešu, Lugožu i Sremskim Karlovcima. Studirao je prava i političke nauke u Budimu. Učitelj u rumunskoj i cincarskoj školi u Budimu postao je 1808. godine. Od 1812. godine radio je kao profesor rumunske i srpske gramatike u aradskoj preparandiji. Direktor nacionalnih škola u Vlaško-ilirskoj regimenti, sa sedištem u Karansebešu, postao je 1830. godine. Istovremeno je organizovao preparandijske tečajeve

za učitelje srpskih i rumunskih graničarskih škola, naizmenično u Karansebešu i Beloj Crkvi, gde je boravio u periodu od 1836. do 1850. godine. Dao je značajan doprinos razvoju rumunske kulture i školstva u prvim decenijama XIX veka. Napisao je više udžbenika i knjiga iz oblasti pedagogije, a pod pokroviteljstvom vladike Josifa Putnika objavio je na rumunskom jeziku i dve crkvene knjige: *Oktoih* i *Tipik*. Zbog navodne umešanosti u revolucionarne događaje 1848/49. godine u Beloj Crkvi suspendovan je sa dužnosti. Na suđenju u Temišvaru, pred prekim vojnim sudom, Loga je bio oslobođen, ali je ubrzo umro u Karansebešu, tri meseca nakon što je penzionisan.

Malobrojnoj inteligenciji, koja je bila predvodnik slovačkog pokreta, nije pošlo za rukom da pokrene šire mase svojih sunarodnika. Na Majskom saboru u Liptovskom Svetom Mikulašu (današnji Liptovský Mikulaš u Slovačkoj) prihvatili su dokument sa zahtevima formulisanim u 14 tačaka (samostalnost naroda, slovački jezik za službeni, opšte pravo glasa, ukidanje kmetstva itd.). Ugarska vlada je prema ovim zahtevima zauzela negativno stanovište i u Slovačkoj je proglasila vanredno stanje. Za vođama revolucije Hurbanom, Šturom i Hodžom je raspisala poternice. Vođe slovačkog pokreta učestvovala su i na Sveslovenskom kongresu u Pragu, gde su kasnije obrazovali jednu dobrovoljačku jedinicu. Pokret Slovaka ostao je za vreme revolucije istrajan u svojim zahtevima formulisanim u 14 tačaka. Posle nekoliko neuspešnih borbi na teritoriji današnje Slovačke stavljeni su bili pod austrijsku komandu u borbi protiv Mađara. Zahvaljući Evangelističkoj crkvi uspostavljene su veze između revolucionara iz Slovačke i vojvođanskih Srba. Za vreme revolucije došlo je do intenzivne saradnje, kada je vođa slovačke revolucije Hurban (čiji je sin 1875. godine postao sveštenik u Staroj Pazovi) boravio u Srbiji, tražeći pomoć u oružju i municiji. Pri povratku je u Staroj Pazovi oformio dobrovoljački konjički odred sastavljen od oko 100 Slovaka, koje je kasnije odveo u Sremske Karlovce. Zajedno sa njim u ovoj akciji je učestvovao Branislav Abafi iz Aradca, jedan od vojnih komandanata tzv. Slovačke garde za vreme revolucije, a kasnije sveštenik Evangelističke a.v. crkve u Aradcu.

Tokom Revolucije 1848/49. godine, pojavili su se Romi kao svirači i potpomagali su regrutovanje honveda, te na taj način dali svoj doprinos revoluciji Mađara. Drugi su pomagali honvede kao livničari u proizvodnji topova. **Košut** je dodelio čin poručnika **Ferencu Šarkeziju**.

Kada je bio u pitanju stav prema nacionalnim pokretima, vođe mađarske revolucije nisu bile jedinstvene. Neke vođe su želele da pregovaraju sa predstavnicima narodnosti radi njihovog pridobijanja za ciljeve mađarske revolucije, a neke su istrajale u svojim nepopustljivim stavovima. Kad se većina vođa revolucije složila da prihvati pregovore i saradnju, već je bilo kasno.

* * *

5. RAT ZA OSLOBOĐENJE UGARSKE OD HABZBURŠKE VLASTI, PROGLAŠENJE NEZAVISNOSTI I SLOM

5.1. Revolucija i pitanje narodnosti

U Evropi XIX veka nije se razmišljalo o narodnostima. Naprotiv, politička elita bila je zaokupljena stvaranjem jedinstvenih nacija. Pomenute ideje prodrle su iz zapadne Evrope do srednje i istočne teritorije našeg kontinenta.

Građanski preobražaj u Ugarskoj suočio se s apsolutističkim težnjama i otporom habzburškog dvora, ali i sa zahtevima nekih nemađarskih naroda koji su živeli u Ugarskoj. Mađarska revolucija bila je tako primorana da vodi borbu na dva fronta. Prvo su se Srbi iz Vojvodine okrenuli protiv revolucije u Ugarskoj zbog svojih nacionalnih interesa i zbog toga što nisu bile uslišene njihove želje, a i patrijarh je bio naklonjen bečkom dvoru. Međutim, da je bilo razumevanja među vođstvom mađarske revolucije, a i među vođstvom pokreta narodnosti, ne bi došlo do tako krvavog i teškog sukoba.

5.2. Planovi austrijskog dvora o slamanju mađarske revolucije i napad na nju

Do kraja leta, dvor se odlučio na oružanu intervenciju protiv mađarske revolucije. Glavni adut bio je ban Jelačić, koji je sa svojim trupama 11. septembra 1848. prešao granicu Ugarske i uputio se prema Pešti, u kojoj su počele nove demonstracije. Predsednik vlade **Lajoš Baćanji** dao je ostavku. Ubrzo je formirana jedna nova revolucionarna vlada (Zemaljski komitet za odbranu), čiji je predsednik bio **Lajoš Košut**. Započelo se sa pripremama za odbranu zemlje, formirane su nove vojne jedinice.

5.3. Prve pobeđe revolucionarne vojske i preokret u ratnoj sreći

Do prvih bitaka došlo je u zapadnom delu zemlje, kod mesta Pakozd i Ozore, krajem septembra i početkom oktobra.

Na vest o poredama revolucionarne mađarske vojske i proterivanju carske vojske iz Ugarske, u Beču je 6. oktobra došlo do novog ustanka. Kolebanje komandanta mađarske vojske da li da nastave i pomognu Bečlijama kobno se završilo, jer je 30. oktobra mađarska vojska poražena u okolini Beča, kod Švehata.

5.4. Novi car i novi uspesi Habzburgovaca

Došlo je do promene pri kraju 1848. godine i na čelu Habzburške monarhije. Dvorska kamarila uklonila je dotadašnjeg vladara **Ferdinanda V** i na njegovo mesto postavila je osamnaestogodišnjeg **Franju Josifa**. Borbe su se nastavile na više frontova. Carska vojska početkom januara 1849. godine zauzela je Budim i Peštu (tada su to još bila dva grada), a ugarska vlada morala je da beži u Debrecin.

5.5. Prolećni pohod revolucionarne vojske

U proleće 1849. godine, mađarskoj vojsci pošlo je za rukom da u seriji bitaka ostvari pobedu nad carskim trupama i oslobodi veliki deo zemlje, čak i glavni grad. Žestokih sukoba u to vreme je bilo i na prostoru današnje Vojvodine. Velike bitke su vođene oko Sentomaša, koji je kasnije dobio naziv Srbobran. Bitaka je bilo još i kod Starog Bečeja, Malog Idoša itd. U Banatu, mađarska vojska pod komandom dvojice talentovanih generala **Ernea Kiša** (Kiss Ernő) i **Jovana Damjanića** (Damjanich János) imala je više uspeha u bitkama kod Perleza, Pančeva, Bašaida itd. O tim i bitkama u drugim krajevima zemlje svedoče umetničke slike **Tana Mora** (Than Mór), koji je rođen u Starom Bečeju. U borbe u južnoj Ugarskoj umešali su se i srpski dobrovoljci iz Srbije sa vojvodom **Stevanom Petrovićem Knićaninom** u Banatu i **Jaksimom Novićem** u Sremu na čelu.

General Ernea Kiš

5.6. Od detronizacije do propasti revolucije

Posle uspešnih prolećnih bitaka, 14. aprila 1849. godine u Debrecinu je izvršena detronizacija Habzburga i proglašena nezavisnost Ugarske. Državni upravitelj-regent postao je **Lajoš Košut**. Situacija se za vreme proglašavanja nezavisnosti i dalje komplikovala. Početkom maja, ruski car najavio je zvanično da će pružiti vojnu pomoć austrijskom caru. Tako je u maju došlo do intervencije ruske vojske, što je zaustavilo prodor mađarske vojske prema zapadu. Početkom juna, vlada se vratila u Peštu, kao i državni aparat, ali su odmah morali da prave planove za novu evakuaciju. Vlada se u ovom slučaju preselila u Segedin, a posle mesec dana u Arad. U poslednjim trenucima, ponovo je došlo do pregovora sa predstavnicima narodnosti s ciljem postizanja saradnje. U pregovorima se najdalje stiglo sa Rumunima, a krajem jula (1849) donet je i zakon o pravima narodnosti i nacionalnih zajednica. Taj zakon je za svoje vreme bio veoma napredan, jer je u sebi sadržao sve zahteve koje su narodnosti još 1848. godine zahtevale. Tim zakonom su prvi put regulisana i prava Jevreja u Ugarskoj.

General Jovan Damjanić

Poslednja velika bitka odigrala se 9. avgusta kod Temišvara, gde su mađarsku oslobodilačku vojsku porazile austrijska i ruska carska vojska. Dva dana posle ove bitke, Lajoš Košut je abdicirao, vlast je predao generalu **Arturu Gergeiju** (Görgey Artur) i krenuo u izgnanstvo u Tursku. Gergei se 13. avgusta 1849. predao ruskoj vojsci kod mesta Vilagoš, u blizini Arada. Nisu se odmah svuda završile borbe, pa su npr. Petrovaradinska i Komaromska tvrđava u habzburške ruke došle tek početkom septembra i početkom oktobra.

Kapitulacija mađarske vojske kod Vilagoša, avgust 1849. godine

5.7. Teror u Ugarskoj

Posle sloma revolucije i rata za oslobođenje, u Mađarskoj su neko vreme (otprilike do sredine 1850) vladali teror i vojna diktatura, na čelu sa baronom **Julijusom Hajnauom** (Julius Haynau), komandantom carske vojske u Ugarskoj. Na osnovu istorijskih izvora utvrđeno je da je u jesen 1849. godine, za vreme odmazde, doneto i izvršeno oko 120 smrtnih presuda, a da je još više osoba likvidiranih bez sudske presude. Osim toga, doneto je više od 1200 sudskih presuda o vremenskim zatvorskim kaznama. Od 40.000 do 50.000 pripadnika bivše mađarske revolucionarne vojske silom je bilo regrutovano u austrijsku carsku vojsku. Mnogo bivših honveda (domobrana) pobešlo je van granica Ugarske. Kada je preki sud u Pešti na smrt osudio grofa **Lajoša Baćanjija**, predsednika prve ugarske vlade, a vojni sud u Aradu na smrt osudio 13 generala revolucionarne mađarske vojske (među njima i generala **Damjanića**), vlade velikih sila su protestovale, kao i međunarodno javno mnjenje. Uspeh je izostao, jer su osuđenici 6. oktobra 1849. godine ipak pogubljeni. Taj dan se u mađarskoj istoriji smatra danom žalosti.

* * *

6. DOBA NEOAPSOLUTIZMA (1849–1860)

6.1. Bahov apsolutizam

Neuspeh mađarske revolucije i rata za oslobođenje došao je habzburškom dvoru u najpogodnije vreme, jer se carskom dvoru ukazala prilika da ukine dotadašnju samostalnost Kraljevine Ugarske u okviru Habzburške monarhije, čemu je Bečki dvor odavno težio. Teritorija Ugarske je posle 1849. godine bila raskomadana. Unija sa Erdeljom bila je raskinuta. Erdelj je ponovo došao pod neposrednu upravu Bečkog dvora, kao posebna krunovina. Takođe, Hrvatska je bila izdvojena iz sastava Ugarske i stavljena pod upravu Beča. Na jugu Ugarske, koja je u nacionalnom smislu bila mešovita teritorija (npr. Bačko-bodroška, Torontalska, Tamiška i Krašovsko-severinska županija i delovi Sremske županije – rumski i iločki srez), carskim dekretom od 18. novembra 1849. godine osnovano je *Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat*. Teritorija Vojne granice nije ušla u novoformiranu krunovinu, kojom su, kao i ostalim otcepljenim delovima, upravljali iz Beča. Car **Franc Josif** uzeo je titulu „Velikog vojvode Vojvodstva Srbije”, a imenovao je za podvojvodu grofa **Koroninija** (do 1859), koga je zamenio **Josip Šokčević**. Sedište ovog vojvodstva bilo je u Temišvaru. Službeni jezik krunovine bio je nemački. Vojvodstvo je u početku bilo podeljeno na dva okruga (bačko-torontalski i temišvarsko-krašovski), dok je kasnije podeljeno na pet okruga.

Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat etnički je bilo raznorodno i jasno je ocrtavalo šarenu etničku sliku područja južne Ugarske. Prema popisu iz 1850–1851. godine, na njemu je živelo 1.426.221 stanovnik: 397.459 Rumuna, 335.080 Nemaca, 321.110 Srba, 221.845 Mađara. Osim najbrojnija četiri pomenuta naroda, na ovom području živeli su još Slovaci, Rusini, Jevreji, Romi, Česi, Bugari i drugi. Od preostale teritorije Ugarske sačinjeno je još pet okruga, koji su u početku bila pod vojnom upravom, a kasnije su njima upravljali veliki župani koji su svoje instrukcije takođe primali iz Beča.

U vreme postojanja Vojvodstva Srbija i Tamiški Banat (1849–1860), drugi čovek u Habzburškoj monarhiji, kada je vlast u pitanju, pored vladara, bio je **Aleksandar Bah**, ministar unutrašnjih poslova. Taj period naziva se u istoriji i *Bahovim periodom*.

U vreme njegove vladavine, dominirao je činovničko-policijski aparat u čitavoj zemlji. Činovnici, koje su nazivali „Bahovi husari” u potpunosti su kontrolisali život. Bez obzira na karakter režima, izgrađen je tada moderan administrativni aparat, uvedena je opšta poreska obaveza, razvijalo se školstvo i donete su neke uredbe, povoljne za razvoj privrednog života (ukidanje nekih ranijih privilegija, unutrašnjih carina itd.).

6.2. Kriza Bahovog apsolutizma

Posle poraza Austrije 1859. godine u bitkama kod Solferina i Mađente u sukobu sa Pijemontom i Francuskom, Bahov apsolutistički režim zapao je u krizu, čemu je doprinela i finansijska kriza u Austriji iz 1857. godine, kao i aktivnosti mađarske političke emigracije na Zapadu, koju je predvodio **Lajoš Košut**. Do početka šezdesetih godina u odnosu na nastojanja Bečkog dvora da centralizuje carstvo u južnoj Ugarskoj, a i šire, srpska i mađarska politička elita došla je u opoziciju. Taj jedinstveni položaj rezultirao je početkom šezdesetih godina i zajedničkim srpsko-hrvatskim delovanjem u Hrvatskoj. Srpska činovnička inteligencija tražila je sve više oslonac u Mađarima radi ostvarivanja svojih nacionalnih prava i napuštala je tradicionalnu politiku oslonca na Bečki dvor. Poslednji guverner Vojvodstva Srbije, **Sent Kantén**, na srpsko-mađarski zajednički nastup reagovao je 1860. godine, kada je vrenje bilo sve jače, hapšenjima Srba i Mađara i njihovom internacijom u tvrđavu Jozefštadt.

Franc Josif pokušao je da prevaziđe političku krizu prelaskom na „ustavnu” vladavinu donošenjem *Oktobarske diplome* 1860. godine. U decembru te godine ukinuto je Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat. *Oktobarska diploma*, kao dokument konzervativnog karaktera, nije mogla da reši ustavnu krizu u Habzburškoj monarhiji i brzo je povučena. Već u februaru 1861. godine izdat je novi ustavni zakon, *Februarski patent*, koji je promovisao centralizam. Taj dokumenat je samo doveo do novih nemira i revolta u javnosti, pa je za april 1861. godine vladar sazvao u Peštu Ugarski državni sabor. Skoro istovremeno, održani su i Hrvatski sabor u Zagrebu i Srpski narodno-crkveni sabor (Blagoveštenski sabor) u Sremskim Karlovcima. Te godine i Slovaci su održali svoj kongres u Turčinskom Svetom Martinu (današnja Slovačka), gde su istaknuti zahtevi za priznavanje Slovaka za narod, a dve godine kasnije (1863) osnovana je i *Matica slovačka*. Na sva četiri sabora izneto je veliko negodovanje protiv postojećeg uređenja u Habzburškoj monarhiji. Svi su tražili svoja prava, priznavanje nacionalnih prava i objedinjenje svojih teritorija. Kao novi likovi politike u to vreme pojavili su se: **Ferenc Deak** (Deák Ferenc), **Kalman Tisa** (Tisza Kálmán), **Svetozar Miletić** itd.

Budim i Pešta oko 1860. godine

6.3. Političke prilike kod Mađara i Srba tokom Bahovog apsolutizma

Kod Mađara, kao i kod Srba došlo je do sukoba konzervativne i liberalne struje. Liberali nisu uspjeli da se izbore za svoje ideje. Konzervativizam je pobedio, uz sve-srdnu podršku Bečkog dvora. Sazvani sabori su zbog svojih čvrstih zahteva prema Beču 1861. godine bili raspušteni. Na nekoliko godina se vratio u zemlju, a s tim i na naše prostore, bečki centralizam, s tom razlikom što je za vreme Bahovog režima javnost bila pasivna, a za vreme novonastalog *provizorijuma* (privremena prinudna uprava) javnost i politička elita bili su veoma aktivni.

* * *

7. PROVIZORIJUM I AUSTRO-UGARSKA NAGODBA

7.1. Modernizacija u okvirima apsolutizma i Provizorijuma

Na području današnje Vojvodine, posle Revolucije 1848. godine sve do sklapanja Austro-ugarske nagodbe, nastavila se modernizacija uz brojne promene započete još u XVIII veku, koje su bitno menjale svakodnevni život ljudi. Tako je 1853. godine Subotica dobila hotel, 1856. uličnu rasvetu, a 1858. godine gimnaziju i vrtić. Godine 1860, u Somboru je bilo 29 kuća na sprat od kojih su dve bile dvo-spratne. U Vrbasu je 1850. godine izgrađena uljara, a 1865. kudeljara. Bačka Topola je 1865. godine dobila čitaonicu. U Vršcu je 1859. godine izgrađena pivara, a dve godine pre i klanica. U Vršcu je 1859. godine osnovana je i gradska muzička škola, a od 1852. do 1871. godine postojala je i učiteljska škola. Godine 1867. u Velikom Bečkereku održan je i prvi javni koncert, a 1857. godine grof Koronini, administrator i poglavar Vojvodstva Srbije i Tamiškog Banata, otvorio je železničku prugu Segedin–Velika Kikinda–Temišvar. U Velikoj Kikindi je 1864. godine počela da radi ciglana „Mesaroš”, a 1876. ciglana „Bon”. Plandište u današnjem Banatu 1864. godine dobilo je apoteku, a 1866. poštu. Bela Crkva 1869. godine dobila je svoje gimnastičko društvo. Navedeni su samo neki segmenti svestranog civilizacijskog razvoja područja južne Ugarske u razdoblju od 1849. do 1867. godine. Modernizacija se ubrzavala.

7.2. Mađari u Šmerlingovom sistemu

Protiv privremene prinudne uprave najviše su se bunili Mađari, koji su i imali najjači nacionalni pokret, ali su se s vremenom počele buniti i političke elite narodnosti. **Anton Šmerling**, koji je bio „duša” novog režima, znao je često da kaže – što je u suštini predstavljalo i njegov politički program – da su Mađari sa svojom revolucijom iz 1848. godine i pobunom protiv svog vladara „proigrali svoja prava”. Naime, u periodu između 1861. i 1865. godine, županijske administracije nisu radile, nego su njima rukovodili činovnici podređeni Beču. Tako je to bilo i u županijama koje su postojale na prostoru današnje Vojvodine.

7.3. Konceptije rešavanja statusa Ugarske

Od kraja pedesetih i početkom šezdesetih godina XIX veka počele su se kristalisati dve koncepcije o rešavanju državno-pravnog pitanja i statusa Ugarske, kojoj je pripadala i teritorija današnje Vojvodine. Prva je imala pobornike unutar zemlje, a to je bilo liberalno plemstvo (predvodnici **Ferenc Deak**, grof **Đula Andraš**i i drugi). Njihova koncepcija bila je da se status Ugarske reši u okviru Habzburške monarhije u dogovoru sa Bečkim dvorom, kako bi Ugarska dobila visok stepen samostalnosti. Druga koncepcija bila je zamisao mađarske emigracije, čiji su predvodnici bili **Lajoš Košut**, grof **Laslo Teleki** i **Đerđ Klapka**, po kojoj bi Ugarska trebalo da se osamostali i da se izbori za svoju nezavisnost, te da se posle udruži sa nastajućim državama okolnih naroda. Ova koncepcija zasnivala se na **Košutovom Planu Dunavske konfederacije** (savez podunavskih država) iz 1862. godine. **Košut**, jedan od vođa mađarske revolucije iz 1848. godine, u to vreme bio je dosta netrpeljiv prema narodnostima, ali je posle sloma u emigraciji

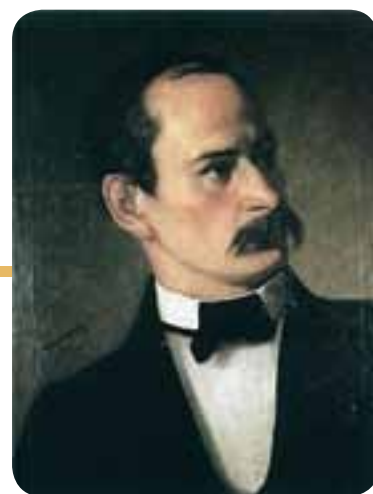
preispitao svoje stavove i postao je pobornik saradnje naroda u Podunavlju. Po njegovom mišljenju, nezavisna Mađarska bi trebalo da stupi u savez sa državama Hrvata, Srba i Rumuna. Po mišljenju **Košuta**, na taj način stvorila bi se snaga koja bi se posle raspada Habzburške monarhije mogla odupreti prodoru nemačkog i ruskog uticaja u srednjoj i jugoistočnoj Evropi. Međutim, mađarska politička elita odbila je ovaj Košutov plan i sve više je naginjala ka Beču. Tako joj je i pošlo za rukom da se izbori da vladar, posle četiri godine, ponovo sazove mađarski sabor u Pešti, koji je započeo sa radom u decembru.

7.4. Srpski pokret šezdesetih godina XIX veka

Šezdesetih godina XIX veka u našim krajevima najagilniji i najorganizovaniji narodnosni pokret bio je pokret južnougarskih Srba. Uz **Svetozara Miletića**, kao političara liberalnih uverenja, isticao se i **Mihailo Polit-Desančić**. *Srbski dnevnik Jovana Đorđevića* i **Svetozara Miletića** bilo je glasilo liberalne, promađarske i antihabzburške orijentacije. List *Napredak* bio je konzervativan i rusofilski, a *Srbobran* konzervativno-klerikalno i prodinastički list. Od 1866. godine list *Zastava* zamenio je *Srbski dnevnik*, kao liberalno glasilo.

Đorđe Popović – Đura Daničić (1825–1882) bio je lingvista, prevodilac i istoričar jezika. Rođen je u Novom Sadu, u kući pravoslavnog sveštenika. Studirao je filologiju u Beču, gde je pomagao Vuku Karadžiću u prevodenju Novog zaveta. U Beču je objavio poznati polemički spis *Rat za srpski jezik i pravopis* u kom se zalagao za Karadžićevu reformu

jezika. Značajna dela iz filologije su mu: *Mala srpska gramatika*, *Srpska sintaksa*, *Oblici srpskog ili hrvatskog jezika*, *Osnove srpskog ili hrvatskog jezika...* Na početku karijere bio je pristalica Karadžićevog jezičkog svesrpstva, a kasnije postaje uvereni pristalica jugoslovenske ideologije, tj. jezičkog jedinstva Srba i Hrvata. Umro je u Zagrebu.

Kao izraz novostvorene srpske inteligencije i probuđenih romantičarskih shvatanja, u Novom Sadu je 1866. godine osnovana *Ujedinjena omladina srpska*. U narednim godinama ona je diktirala nacionalno-romantičarski duh među Srbima u Sremu, Bačkoj i Banatu, pa i šire. Istovremeno, započeo je i kulturni polet među južnougarskim Srbima. **Jovan Đorđević** je 1861. godine osnovao Srpsko narodno pozorište u Novom Sadu, koje je bilo prvo stalno pozorište u okviru celog srpstva. U Novom Sadu od 1860. godine izdavani su književni časopisi *Danica* i *Javor*. **Jovan Jovanović Zmaj**, **Laza Kostić**, **Đura Jakšić**, **Jakov Ignjatović** počinjali su značajne književne karijere.

Platon Atanacković (1788–1867) bio je episkop budimski (1839–1851) i bački (1851–1867), pisac, politički radnik i veliki dobrotvor srpske prosvete. Rođen je u Somboru. Gimnaziju i bogosloviju završio je u Karlovcima, a zatim je položio učiteljski ispit. U manastiru Krušedol zakaluđerio se 1829. godine, a deset godina kasnije postavljen je za budimskog episkopa. Svoju apologiju pod naslovom *Analitika* štampao je u Beču 1850. godine. Bio je predsednik Matice srpske, zatim počasni član ruskog *Obščestva istorji i drevnostej* pri univerzitetu u Moskvi. Među najznačajnije njegove radove

svrstavaju se: *Prinos rodoljubivih mislej na žertvenik narodnoga napretka*, *Dijetalne besjede* i *Povjest rezidencije episkopata budimskoga*. Objavio je mnogo udžbenika o nauci o veri, srpskom i nemačkom jeziku, matematici, pedagogiji i katihetici... U borbi oko pravopisa bio je na strani konzervativaca. Bio je osnivač somborskog Platoneuma i profesor u srpskom somborskom Pedagogijumu. Politički rad Atanackovića ogleda se u njegovoj knjizi *Dijetalne besjede* iz 1845. godine u kojoj su štampani njegovi govori sa zasedanja Ugarskog sabora od 1837. do 1844. godine.

7.5. Državni sabor 1865. godine i sklapanje Austro-ugarske (1867) i Mađarsko-hrvatske (1868) nagodbe

Državni sabor, započet 1865. godine, radio je dve godine. Na njemu je ubrzanim tempom došlo do nagodbe između Bečkog dvora i mađarske političke elite. Rezultat *Austro-ugarske nagodbe* sklopljene 1867. godine je nastanak dualističke (dvojne) Austro-ugarske monarhije. Na osnovu ove nagodbe, Habzburška država nije bila više jedinstvena, nego su u okviru nje postojale Austrija (zapadni deo) i Ugarska (istočni deo). Dve države bile su uglavnom samostalne. Imale su svoje parlamente i vlade i kompletnu strukturu državnog aparata. Između dva dela Monarhije zajednički poslovi su bili spoljna politika, vojska i finansije za zajedničke poslove. Sve ostalo, što je bilo u vezi s zajedničkim interesima, vlade i parlamenti Austrije i Ugarske usaglašavali su i odlučivali posebno. Po uzoru na *Austro-ugarsku nagodbu*, 1868. godine sklopljena je i *Hrvatsko-ugarska nagodba*, koja je na sličan način regulisala odnose između Ugarske i Hrvatske, s tom razlikom što je Hrvatska i dalje bila uže vezana za Ugarsku, nego ova za austrijski deo Monarhije. Područje današnje Vojvodine bilo je podeljeno između Ugarske (u njenom administrativnom sastavu su bile županije Bačko-bodroška u Bačkoj, Torontalska i Tamiška u Banatu) i Hrvatske (u čijem sastavu se našla Sremska županija). Ovakvo uređenje ostalo je sve do kraja Prvog svetskog rata. Ugarska je posle 18 godina dobila i svog kralja, jer je dotadašnji car Austrije Franja Josif krunisan u Budimu i za mađarskog kralja. Od tada **Franja Josif** je u Austriji bio car, a u Mađarskoj kralj.

Franja Josif

* * *

8. DOBA DUALIZMA (1867–1918)

8.1. Stabilizacija dualističkog uređenja i političke stranke

Posle pomenute nagodbe, nastale su u Mađarskoj značajne političke stranke, koje su u vreme dualizma određivale karakter političkog života. Najznačajnije stranke tada bile su Deakova stranka (vođa **Ferenc Deak**), Stranka levog centra (vođa **Kalman Tisa**) i Četrdesetosmaška stranka, koja je posle nekoliko godina promenila naziv u Nezavisnjačku stranku (vođa **Laslo Madaras**, a kasnije **Lajoš Močari** i **Ferenc Košut**). Godine 1875, prve dve stranke ujedinile su se i nastala je Slobodoumna stranka, koja je tada i došla na vlast i držala je narednih tridesetak godina (do 1905), kada se i raspala.

Današnja Vojvodina na karti izdatoj u Lajpcigu 1881. godine

Do novog pregrupisanja političkih stranaka došlo je početkom XX veka, kada se društvo u Ugarskoj susrelo sa novim izazovima. Većina stranaka, koje su se formirale posle nagodbe i postojale u vreme dualizma, nije bila ideološka, mada je svaka u osnovama bila takva. Razlika među njima je bila u različitom gledištu na državnoopravno uređenje zemlje, tj. na sistem stvoren *Austro-ugarskom nagodbom* (njeno prihvatanje ili odbacivanje). Zbog toga se u historiografiji nazivaju državnoopravnim strankama.

Novi izazovi početkom XX veka zahtevali su (sa pojavom novih društvenih struktura

ra) formiranje modernih političkih stranaka na ideološkim osnovama. Tako su 1890. godine osnovane Socijaldemokratska stranka Ugarske (koja se borila za prava tada nove klase, proletarijata), 1895. Katolička narodna stranka (konzervativna, verski obojena stranka) i 1914. Građanska radikalna stranka (stranka koja je zahtevala suštinski društveni preobražaj u građansko društvo i bila za saradnju različitih naroda). Jedan od vođa ove stranke, **Oskar Jasi** (Jászi Oszkár) je u modernoj formi prihvatio ideje **Lajoša Košuta**. Krajem Prvog svet-skog rata je kao vid rešavanja nacionalnog pitanja u Ugarskoj i celoj Monarhiji prihvatio njenu federalizaciju. Sve ove velike stranke imale su podružnice na području današnje Vojvodine, pa zbog toga ovdašnji Mađari sve do 1918. godine nisu osnivali posebne stranke, s tim da ove stranke nisu bile isključivo mađarske. Slična situacija je bila i kod Hrvata, Slovaka i Rumuna, jer su i oni bili pod uticajem političkih struktura iz svojih matičnih oblasti.

Oskar Jasi (Jászi Oszkár, 1873–1957) bio je novinar, naučnik i političar. Rođen je u Nađkarolju (Nagykároly), u porodici lekara jevrejske veroispovesti koja je 1881. godine prešla u reformatsku veru. U poslednjoj godini XIX veka bio je u uredništvu časopisa *Dvadeseti vek*, koji se bavio sociološkim istraživanjima. Jasi i njegovi istomišljenici 1901. godine osnivaju Udruženje za društvene nauke. Sve-stan problema Austrougarske, osnovao je 1914. go-

dine Državnu građansku radikalnu stranku koja se zalagala za temeljnu rekonstrukciju svih segmenata društva (između ostalog i za sekularizaciju crkvenih imanja), ali i za poštovanje ljudskih prava i sloboda. Tokom 1918/19. godine bavio se s mnogo razumevanja problemima nacionalnosti u Ugarskoj, ali u tom trenutku njegove ideje nisu se mogle ostvariti. Kada su komunisti osvojili vlast 1919. godine emigrirao je u Beč, a kasnije u SAD, gde je i umro.

Od početka sedamdesetih godina XIX veka dualizam se počeo stabilizovati. Započelo je objedinjavanje teritorija i nivelisanje svih specifičnih prostora koji su dotada bili van županijskog sistema, kao i uključivanje u jedinstvenu županijsku administraciju i izgradnja moderne državne uprave. Tako je od 1871. do 1873. godine ukinuta Vojna granica, a njen prostor inkorporiran u okolne županije. Godine 1872. ukinut je Potiski krunski dištrikt sa sedištem u Starom Bečeju, a 1876. ukinut je i Velikokikindski dištrikt. To je bilo suprotno interesima Srba.

8.2. Zajednica Srba u Ugarskoj sa autohtonim političkim životom

Od svih narodnosnih pokreta jedino su južnougarski Srbi imali svoj domaći autohtoni politički život zbog toga što su im važniji centri (npr. Novi Sad – *Srpska Atina*, Sremski Karlovci, Velika Kikinda, Vršac itd.) bili na našem tlu. Istina, Srbija preko Save i Dunava je u to vreme bila autonomna kneževina i brzo je napredovala ka nezavisnosti, ali njen glavni grad Beograd će tek posle dobijanja državne nezavisnosti (1878) više određivati karakter srpskog političkog života uopšte.

Srpsko društvo u Sremu, Banatu i Bačkoj bilo je društveno i ekonomski različito i nije imalo jedinstven odgovor na pitanja koja je otvorila *Austro-ugarska nagodba*. Jedan deo društva, tzv. *vladinovci* ili *notabiliteti* smatrao je da bi u okviru ove nagodbe, sa priznanjem političke realnosti Ugarske, trebalo tražiti potrebna rešenja za specifična pitanja koja su bila u vezi s razvojem srpskog naroda na prostoru južne Ugarske.

Srpska narodna slobodoumna stranka (osnovana u Velikom Bečkerek 1869), sa **Svetozarom Miletićem** i **Mihailom Polit-Desanićem** na čelu, u svom *Bečkerečkom programu* istakla je svoj opozicioni stav prema pomenutoj nagodbi i zahtevala je priznavanje Srba za narod, dobijanje prava na službeni jezik, zaokruženje nekih županija po nacionalnom principu itd. Zaoštravala se borba između notabiliteta i liberala u okviru srpskog društva na području današnje Vojvodine. Osamdesetih godina XIX veka, promenom situacije, došlo je do daljih podela.

U Budimpešti, u hotelu *Hungarija*, 1884. godine formirana je konzervativna tzv. Stranka notabiliteta (vođe **Nika Maksimović**, **Svetislav Kasapinović** i dr.). **Miletićeva** stranka se te godine raspala i iz nje su nastale Narodna srpska radikalna stranka (vođa **Jaša Tomić**) i Srpska liberalna stranka (vođa **Mihailo Polit-Desančić**). Prva se vremenom ugasila, dok su ove dve poslednje do kraja dualizma, sa više ili manje uspeha, zastupale srpske interese u saboru i drugim državnim organima Ugarske. Međutim, trebalo bi istaći da je jaz između **Politovih** liberala i **Tomićevih** radikala bio veoma veliki (i na političkom i na privatnom planu), što je čak dovelo i do ubistva liberalnog prvaka **Miše Dimitrijevića**, koje je izvršio **Jaša Tomić**.

8.3. Jačanje dualističkog sistema i stabilizacija političkog i pravnog sistema u Ugarskoj

Razdoblje između 1875. i 1890. godine može se nazvati stabilizacijom dualističkog uređenja, jer su, pre svega, u oba dela Monarhije, i u Austriji i u Ugarskoj, postojale stabilne vlade sa istim predsednicima skoro kroz ceo taj period. U zapadnom delu na čelu austrijske vlade bio je grof **Eduard Tafe** (Taaffe Eduard 1879–1893), a na vrhu mađarske vlade stajao je **Kalman Tisa** (Tisza Kálmán 1875–1890). Ideološki, obojica su bila na granici liberalizma i konzervativizma, što je i odredilo celu stabilizaciju.

U ugarskom delu su tada doneti skoro svi važniji zakoni (o sudovima, o državnoj administraciji, o ukidanju esnafa, o žandarmeriji i policiji itd.) koji su bili potrebni za izgradnju moderne države i društva. Bez obzira na neka polovična rešenja, Ugarska je u vreme dualističkog uređenja od agrarne postala agrarno-industrijska zemlja. O ovome će biti reči u narednim poglavljima, jer su se ovi razvojni procesi osećali i u našim krajevima.

8.4. Kriza dualističkog sistema

Kriza dualističkog uređenja počela se javljati na samom kraju XIX i početkom XX veka i to u oba dela Habzburške monarhije. Razlog toj krizi, koja se javila u nekoliko sfera života, bila je sama bit dualističkog uređenja, koje je još od vremena sklapanja *Austro-ugarske nagodbe* bilo dosta protivrečno. Na prekretnici dva veka (XIX i XX), zbog čestih smena vlada i njihovih predsednika, stanje je u obe polovine carstva postalo nestabilno. Prvo, se javila politička kriza u vidu sukoba stranaka i to, pre svega, starih vladajućih struktura i stranaka novih društvenih slojeva (npr. Socijaldemokratske stranke). Na početku XX veka, demonstracije u organizaciji tzv. *Stranke nebirača* bile su svakodnevne širom Ugarske. Ponekad je čak bilo i krvavih sukoba, kao 1912. godine kada je zbog intervencije vojske i žandarmerije u Budimpešti bilo i mrtvih. Trebalo bi napomenuti da ove demonstracije nisu imale samo socijalni karakter, nego i antiratni prizvuk. Do sukoba između dve polovine Monarhije došlo je i zbog obnavljanja carinskog saveza 1907. godine (što je po nagodbenom zakonu bilo predviđeno svake desete godine), a nesporazum je nastao i zbog reforme vojske, kada je mađarska strana istrajala u tome da se u Ugarskoj u zajedničku vojsku uvede mađarski jezik kao komandni. Na kraju, unutrašnjoj krizi početkom XX veka doprineli su i česti neuspesi ili poluuspesi Habzburške monarhije na spoljnom planu (carinski rat između Austro-Ugarske i Srbije, aneksija Bosne i Hercegovine, marokanska kriza, albansko pitanje itd.). U takvom položaju je Austro-Ugarska, a u sklopu nje i narodi koji su živeli na njenim prostorima, dočekala 1914. godinu, kada je jedan đak u Sarajevu, **Gavrilo Princip**, ubio austrougarskog prestolonaslednika **Franca Ferdinanda** (Franz Ferdinand), čime je zapalio *balkansko bure baruta* i započeo Prvi svetski rat, u kojem su četiri godine ispaštali najčešće obični ljudi, koji za to nisu bili krivi.

8.5. Nacionalno pitanje (nacije u Ugarskoj) i pokušaji regulisanja pitanja nacionalnih zajednica

U višenacionalnoj Mađarskoj, u vreme *Austro-ugarske nagodbe*, Mađari su imali relativnu većinu od oko 40%. Njihov broj se za vreme dualizma brže povećavao nego broj pripadnika narodnosti. Državni popisi (statistike) pokrenuti su od 1869. godine, ali su tek od 1880. godine redovno beležili i nacionalnu pripadnost. Dok se broj Mađara u periodu između 1880. i 1910. godine povećao za 34%, dotle se u istom periodu broj narodnosti povećao za 17%. To je 1910. godine značilo da je zastupljenost mađarske populacije u celokupnom stanovništvu Ugarske (bez Hrvatske) iznosilo oko 55%, a oko 45% je bilo narodnosne populacije. Savremenici su vodili velike polemike i rasprave o porastu mađarskog stanovništva u državi. Najčešće se to pripisuje asimilaciji, pri čemu se zaboravlja da se, iako u manjem procentu, povećavao ujedno i broj narodnosti. Mada su neki politički krugovi nastojali da asimiliraju narodnosti, osim u nekim periodima, to nije sistematski sprovedeno. Ako je do asimilacije i dolazilo, razlozi za to su bili, pre svega, ekonomski. Prava središta asimilacije bili su gradovi, industrijski centri koji su tada nastajali. U porodicama ljudi koji su tada dolazili sa periferije u gradove za generaciju ili dve dolazilo je do asimilacije. Takođe, do asimilacije je dolazilo i zato što je bilo bolje pripadati mađarskoj naciji, radi boljeg društvenog položaja. To je bilo karakteristično za sloj inteligencije. Među asimilovanim stanovništvom bilo je najviše Jevreja, Nemaca, Slovaka i Ukrajinaca (Rusina). Kada je reč o narodima koji su uživali izvesnu samostalnost (Hrvati, Srbi) ili su pak pripadali onim veroispovestima kojih nije bilo među Mađarima (Srbi, Rumuni pravoslavci), asimilacija nije bila mnogo značajna. Na kraju, mora se primetiti da je, procentualno gledano, mnogo više pripadnika narodnosti nego Mađara otišlo u ekonomsku emigraciju kada je počela velika migracija prema zapadnoj Evropi i Americi (prekretnica XIX i XX veka).

Nakon što je federalističko preuređenje Ugarske 1861. godine onemogućeno, pravci narodnosti, posle zaključenja *Austro-ugarske nagodbe*, zalagali su se za priznavanje statusa nacije svojim sunarodnicima i za dobijanje kolektivnih prava. Jedna od takvih bila je i zamisao **Svetozara Miletića** o *arondiranju* (zaokruženju) županija Ugarske prema nacionalnom principu.

Svetozar Miletić (1826–1901) bio je politički vođa vojvodanskih Srba u drugoj polovini XIX veka, advokat i gradonačelnik Novog Sada. Rođen je u Mošorinu, u Šajkaškoj. Pohađao je gimnaziju u Novom Sadu i Bratislavi, a doktorat prava odbranio je u Beču 1854. godine. Napisao je patriotsku pesmu: *Već se srpska zastava vije svuda javno* koja postaje himna vojvodanskih Srba. U politici je bio veliki borac za slobodu i prava Srba, ali i drugih ljudi u Austrougarskoj. U politički život vraća se 1860. nizom članaka u *Srbskom dnevniku*. Naročito značajan bio je njegov *Tucindanski članak*, u kome je pozvao

srpski narod da u savezu sa mađarskim narodom povedu borbu protiv austrijskog apsolutizma. Osnovao je Ujedinjenu omladinu srpsku (1866–1871), a bio je osnivač i lider Srpske narodne slobodoumne stranke. Osnivač je stranačkog lista *Zastava*, koji je izlazio od 1866. godine. Bio je poslanik u saborima Hrvatske i Ugarske, dva puta je izabran za gradonačelnika Novog Sada (1861. i 1867). Umro je u Vršcu, a sahranjen je u Novom Sadu. Miletićevim imenom nazvana su tri sela u Vojvodini: Svetozar Miletić pored Sombora, Srpski Miletić u blizini Odžaka i Miletićevo u opštini Plandište.

Etnička karta Austrougarske iz 1911. godine

Vodećim mađarskim političkim krugovima je i to bilo suviše, pa je tako, kao svojevrsni kompromis između načelnog liberalizma i sistema nacionalnih autonomija, 1868. godine nastao *Zakon o narodnostima* (44. zakonski članak). Njegovi tvorcima bili su baron **Jožef Etveš** i **Ferenc Deak**. Oni su tim zakonom, uz priznavanje pojedinačnih građanskih prava pripadnicima nemađarskih naroda i uz reorganizaciju sistema državne uprave na bazi administrativne samouprave na opštinskom i eventualno županijskom nivou, hteli da premoste jaz između pozicije vodećih mađarskih političara i zahteva narodnosti. Zakon jeste priznavao samo mađarsku političku naciju, ali su na osnovu njega mađarskoj političkoj naciji pripadali i ostali stanovnici zemlje bez obzira na etničku pripadnost. Sam zakon, koji je za svoje vreme bio napredan (u to vreme, nacionalno pitanje je zakonom bilo rešeno samo u Švajcarskoj), zbog nekih suprotnosti koje je u sebi nosio, a posebno zbog kasnije zloupotrebe, kojoj je bila sklona vladajuća elita, nije uspeo da postigne svoj osnovni cilj – rešavanje nacionalnog pitanja. Narodni poslanik i jedan od vođa Nezavisnjačke stranke **Lajoš Močari** (Mocsári Lajos), koji je bio omiljen među narodnostima (posebno među Rumunima i Srbima), decenijama se borio u mađarskom parlamentu za njegovu primenu. Nije se primenjivao najviše zbog toga što nisu bile predviđene nikakve sankcije za one koji ga nisu primenjivali. Za vreme dualizma, neki njegovi delovi ipak su bili primenjivani i to oni koji su se odnosili na korišćenje jezika. Pripadnici narodnosti su svoj jezik mogli koristiti u kontaktu sa državnim organima, na sudskim procesima na opštinskom i županijskom nivou. U mnogim mešovitim sredinama (Novi Sad, Sombor, Stari Bečej, Veliki Bečkerek, Vršac, Sremska Mitrovica itd.) u gradskim i opštinskim organima koristilo se više službenih jezika uporedo.

8.6. Zastupljenost nemađarskih nacija u politici i sukob političkih elita

U dualističkom periodu, zastupljenost narodnosti u Parlamentu nije odgovarala njihovom udelu u celokupnom stanovništvu, ali je u postnagodbenom periodu ova zastupljenost ipak bila značajna. Opadanje broja narodnosnih poslanika prouzrokovano je time što su neke narodnosti u političkom smislu postale pasivne, pa nisu izlazile ni na izbore, a neki njihovi članovi osvajali su mandate za mađarske stranke, pa se nisu ni računali u poslanike narodnosti. Upravo zbog toga su 1865. godine **Đorđe Stratimirović** i **Karol Kuzmanji** (Karol Kuzmányi) potpisali *zajedničku srpsko-slovačku opozicionu izbornu konvenciju*, prema kojoj će Srbi i Slovaci u Kulpinskom izbornom okrugu naizmenično kandidovati predstavnike za Ugarski sabor, s time da se jednom kandiduje srpski, a zatim slovački kandidat i da svi daju glasove zajedničkom kandidatu koji će tako imati uslova da pobeđi na izborima i dobije mandat poslanika u Ugarskom saboru. Sam kulpinski izborni okrug bio je specifičan po tome što su na njegovoj teritoriji živeli Srbi, Slovaci, Nemci, Mađari. Prvi zajednički kandidat bio je Srbin **Miša Dimitrijević**, a 1869. godine Slovak **Vilijam Paulinji Tot** (Viliam Paulíny Tóth) a, koji će docnije postati predsednik Matice slovačke.

Na izvesno vreme se pritisak na narodnosti pojačao početkom devedesetih godina XIX veka, kada je na vlasti bio baron **Deže Banfi** (Bánfy Dezső), predstavnik krugova koji su težili ka sužavanju prava narodnosti. To je upravo bilo vreme obeležavanja *milenijuma*, tj. hiljadugodišnjice dolaska Mađara u Panonsku niziju (1896). Godinama ranije započele su pripreme za te svečanosti. U predvečerje milenijumskih proslava, u avgustu 1895. godine, u Budimpešti je sazvan *Kongres narodnosti*, kojem su prisustvovali predstavnici Rumuna, Srba i Slovaka. Cilj ovog kongresa bilo je organizovano suprotstavljanje pritisku vlade i izražavanje neslaganja sa načinom proslave. Na kongresu su ponovo izneseni zahtevi za prekrajanje županija po nacio-

nalnom principu i uvođenje jezika narodnosti u službenu upotrebu na svim nivoima, kao i neki zahtevi koji su se odnosili na pravednije određivanje izbornih jedinica, pravo glasa itd. Ove političke borbe pomalo su zasenile monumentalnu proslavu i sve one rezultate koji su tada postignuti, jer upravo te milenijumske, 1896. godine, u Budimpešti je izgrađena podzemna železnica (metro), koja je posle londonske bila druga u Evropi. Na svečanostima je dat privid sloge, jer je za tu priliku u izgrađenom tzv. *milenijumskom selu*, koje je postojalo oko pola godine (od maja do novembra 1896), bilo podignutih narodnosnih kuća i iz naših krajeva (nemačkih, srpskih, romskih), kao primer mnogonacionalnosti Ugarske.

8.7. Stanje pred Prvi svetski rat

U godinama pred Prvi svetski rat bilo je primera saradnje (Hrvatsko-srpska koalicija i mađarska Nezavisnjačka stranka za vreme izbora 1905. godine i dolazak koalicije na vlast). Srpsko-slovačka izborna konvencija u Kulpinskom izbornom okrugu doživela je na izborima za Ugarski sabor potpuni trijumf kada je kandidat **Milan Hodža** (kasnije prvi premijer Čehoslovačke) ubedljivo pobedio na izborima u Kulpinu. Nikada nije krio zahvalnost prema Srbima i njegovim Slovacima za njegov prvi politički trijumf. Pojavom mladih i agilnih advokata i žurnalista dr **Ljudevita Mičateka** (Eudevít Mičátek) i dr **Miloša Krna**, koji su političko delovanje započeli u Novom Sadu uz svesrdnu pomoć **Jaše Tomića** i **Mihaila Polita Desančića**, počinje da se javlja politička elita kod Slovaka u Vojvodini.

Ljudevit Mičatek (Eudevít Mičátek, 1874–1928) bio je advokat. Osnovnu školu završio je u rodnom Kisaču, gimnaziju u Sarvašu, a studije prava u Debrecinu i Budimpešti. U Novom Sadu, 1902. godine, otvorio je advokatsku kancelariju. Zajedno sa dr Krnom bio je osnivač časopisa

Dolnozemski Slovak (Dolnozemský Slovák). Aktivno je radio na polju saradnje srpskog i slovačkog naroda. Zbog izuzetnih zasluga za razvoj zajedništva Srba i Slovaka odlikovan je 1927. godine ordenom Sv. Save. Bio je počasni član Matice srpske. Umro je u Beču.

Miloš Krno (Miloš Krno, 1869–1917) bio je advokat, javni delatnik. Rođen je u Čerenčanima. U periodu od 1894. do 1917. godine radio je kao advokat u Novom Sadu i bio je bliski saradnik Mičatka. Zajedno su osno-

vali časopis *Dolnozemski Slovak* (Dolnozemský Slovák). Zbog svoje orijentacije ka saradnji Srba i Slovaka 1914. godine bio je interniran u Debrecinu. Bio je počasni član Matice srpske. Umro je u Novom Sadu.

Ipak, porastao je pritisak na nemađarske narode, na šta su uticale i međunarodne okolnosti, jer su se države matice narodnosti koje su živеле u Ugarskoj nalazile uglavnom na strani Antante. Tako je 1912. godine ukinuta srpska narodno-crkvena autonomija koja je faktički postojala od vremena Velike seobe. Na kraju ovog dela mora se zaključiti još i to da su narodnosti za viševjekovni život u Ugarskoj, uspele i da prosperiraju, jer je i među njima došlo do društvene diferencijacije koja je vodila ka izgradnji građanskog društva. Pojavio se, dakle, jedan bogatiji sloj koji je mogao učestvovati u svim onim dobrobitima koje je donela kapitalizacija, bilo kulturnog, bilo ekonomskog karaktera.

* * *

9. DRUŠTVO, PRIVREDA, OBRAZOVANJE I KULTURA

9.1. Klase u mađarskom društvu

Plemstvo je i u vreme dualizma ostalo jedna od osnovnih društvenih kategorija i imalo je presudnu ulogu u životu zemlje, mada se, usled uticaja opšteg ekonomskog razvoja, vrlo brzo razvijala građanska klasa (krupno, srednje i sitno građanstvo). Do kraja XIX veka viši slojevi građanske klase su u bogatstvu i moći sustizali, a ponekad čak i prestizali, plemstvo (aristokratiju). Seljaštvo je bilo druga osnovna klasa u društvu zemlje. Kao i u prvoj polovini XIX veka, seljaštvo je i u vreme dualizma predstavljalo najmnogoljudniju društvenu strukturu. Za razliku od prve polovine XIX veka, u drugoj su se i neki seljaci obogatili, te kada je reč o imovini i načinu života sustigli deo džentrija, to jest srednje plemstvo koje je do kraja veka sve više gubilo svoju moć i ranije stečeni položaj. Siromašni seljaci i bezemljaši su s vremenom postali najamna radna snaga na velikim posedima (kakvih je u našim krajevima bilo mnogo) i postali su baza sloja agrarnog proletarijata. Tada se pojavila i nova društvena klasa, a to je radništvo, to jest proletarijat koji se od početka XX veka sve više uključivao u život zemlje kao organizovana društvena klasa. Klasna pripadnost obuhvatala je i ujedinjavala različite narode, iako nisu svi narodi ravnomerno zastupljeni u svim klasama. Važno je da klasno raslojavanje nije favorizovalo Mađare, što dokazuje činjenica da su bili veoma zastupljeni među seoskom sirotinjom i bezemljašima.

9.2. Industrijalizacija

Još u vreme mađarske vlade s **Kalmanom Tisom** na čelu (1875–1890), doneti su zakoni koji su omogućili industrijalizaciju. Vlade su, tokom dualizma, pomagale razvoj industrije i raznim subvencijama (pomoć države novčano, materijalom, sirovinama itd.). Razvoj je omogućen i time što se državni budžet, posle dugo godina, početkom osamdesetih godina XIX veka uravnotežio, te je ojačala i valuta. Platežno sredstvo bila je forinta do 1892. godine, kada je monetarnom reformom uvedena kruna sa zlatnom podlogom, koja je vredela 2 forinte. Od sedamdesetih godina XIX veka započeta je izgradnja železnica širom zemlje, a nastajale su i velike fabrike i banke. Kada je reč o broju štedionica i banaka, Ugarska je bila prva u Evropi. Postojanje mnogih štedionica bilo je karakteristično i za područje današnje Vojvodine. Pojavom monopolkapitalizma početkom XX veka, mnoge štedionice i banke sa ovog područja postale su podružnice velikih peštanskih bankarskih konzorcija. Pored ove privredne grane, u Mađarskoj se još razvijala proizvodnja prehrambenih i tekstilnih proizvoda. Kada je reč o teškoj industriji najrazvijenija grana bila je proizvodnja poljoprivrednih mašina. Trebalo bi napomenuti da su u industrijalizaciji Ugarske veliku ulogu imali Jevreji. Njihov udeo u celoj privredi višestruko je nadmašio njihovu brojnost u društvu, a sličan slučaj je bio i kada su u pitanju intelektualna zvanja.

9.3. Položaj današnje Vojvodine u ekonomskom sistemu Ugarske

Na perifernim oblastima, kao što je to bilo i područje današnje Vojvodine, ekonomski razvoj bio je slabiji, ali, srazmerno gledano u odnosu na centar, ipak je bio značajan za te oblasti. Najviše se razvijala poljoprivreda. Na području današnje Vojvodine, kao i u drugim delovima Mađarske, postojali su veliki posedi čiji su vlasnici

uglavnom bili mađarski i nemački plemići, mada je bilo vlasnika i među domaćim stanovništvom, kao npr. porodice **Dunderski**, **Gavanski**, **Kaćanski**, baroni **Nikolići** itd. U nekim segmentima, poljoprivredna proizvodnja u našim krajevima uspjela je da prestigne druge periferne oblasti Ugarske, pa čak i neke centralne delove zemlje. Razvoj privrede na području današnje Vojvodine bio je uslovljen poljoprivrednim sirovinama, što je značilo da se najviše razvijala proizvodnja brašna, šećera, svile, jestivog ulja. Pored poljoprivrede, značajne su bile proizvodnje građevinskog materijala, tekstila i nekih poljoprivrednih mašina. Iz ovog proizlazi da je, u društvenom smislu, na našim prostorima u vreme dualizma najznačajniji bio sloj sitnog građanstva, agrarnog proletarijata i delom inteligencije.

Modernizacija Srema, Banata i Bačke bila je ključni čini-lac međuetničkog prožimanja, koje je bilo najizraženije u gradovima. Gradnja željeznice bila je ključni faktor modernizacije i pokretanja razvoja privrede. Među prve izgrađene pruge na našim prostorima spada pruga Sombor–Segedin koja je izgrađena 1869. godine. Pruga Budimpešta–Zemun izgrađena je 1883. godine, a dve godine kasnije pruga Baja–Sombor–Novi Sad. Železnica je 1882. godine prošla kroz Indiju, 1889. godine izgrađena je pruga Senta–Subotica, a 1881–1883. godine pruga Veliki Bečkerek–Velika Kinda. Devedesetih godina XIX veka su izgrađene još neke važnije linije pruge u današnjoj Vojvodini: Pančevo–Veliki Bečkerek, Pančevo–Vršac, Veliki Bečkerek–Vršac itd.

Industrija se kasno javila i sporo razvijala u odnosu na zapadnoevropske zemlje. Začeci industrije na području današnje Vojvodine javljaju se u drugoj polovini XVIII veka. Zasnivala se, pre svega, na korišćenju poljoprivrednih sirovina, te su nastajali mlinovi, klanice, kudeljare, šećerane...

Georg – Đorđe Vajfert (1850–1937) bio je industrijalac, bankar, dobrotvor. Rođen je u Pančevu, a poreklom je Nemač, čiji su se preci doselili iz Gornje Austrije. Osnovnu školu i nižu realku završio je u Pančevu, trgovačku školu u Budimpešti, a pivarski odsek poljoprivredne akademije u Venštrefanu (Bavarska). Nastanio se u Beogradu 1871. godine i posvetio se proizvodnji piva. Prvi se u Srbiji počeo baviti istraživanjem ruda. Njegovom zaslugom otvoreno je nekoliko rudnika, a među njima su: rudnik uglja Kostolac

(1873), rudnik žive na Avali (1886), Borski rudnik bakra (1903) i drugi. Jedan je od osnivača Narodne banke Jugoslavije i njen prvi viceguverner (1884) i guverner (1890), a od 1926. i doživotni počasni guverner jugoslovenske Narodne banke. Bio je veliki dobrotvor i utemeljivač mnogih društava i zadužbina. Posedovao je bogate kolekcije medalja, srednjovekovnog i antičkog novca. Sačuvana je samo antička zbirka, koju je poklonio Beogradskom univerzitetu (1923). Nosilac je više odlikovanja.

Posledica grananja pruga u Sremu, Banatu i Bačkoj bio je razvoj privrede. Samo da navedemo neke primere: u Beočinu se cement proizvodio još u prvoj polovini XIX veka, ali je u drugoj polovini veka nastala fabrika, koja je ubrzo postala svetski poznata, pa je tako 1871. godine osnovana fabrika cementa braće **Orenštajn**, pre kojih je vlasnik fabrike bio **Jožef Čik**; prvi parni mlin osnovan je u Pančevu 1843. godine; u Bačkoj Topoli je 1891. godine otvoren mlin *Forgač*, a iduće godine mlin *Bačka*; u Vrbasu je 1893. godine počela proizvodnja nameštaja; u Vršcu je tada izgrađeno osam mlinova, dve fabrike sirćeta, fabrika čokolade, špiritusa, likera, ruma i konjaka... Ovo je povezano i sa razvojem vinogradarstva i proizvodnjom vina, prikazanom na izložbama u Beču, Parizu, Briselu, Budimpešti, Londonu. U Zrenjaninu je 1888. godine otvorena fabrika tepiha.

Fabrika kudelje **Johana Ertla** u Odžacima osnovana je 1907. godine, naredne godine u Staroj Kanjiži otvorena je parna ciglana, a 1913. godine u Vrbasu je sa

radom započela fabrika šećera *Bačka*... Ovo su samo neki od mnogobrojnih primera osnivanja privredno-industrijskih postrojenja na našem podneblju.

U skladu s izgradnjom javnih objekata za različite potrebe širom Ugarske, za vreme dualizma, građene su slične građevine i na području današnje Vojvodine. Kod Sente preko Tise 1873. godine izgrađen je most, a 1880. godine rečno pristanište, radi poboljšanja drumskog i vodenog saobraćaja. Železnički most *Franc Josif*, preko Dunava kod Novog Sada, izgrađen je 1883. godine. Još 1873. godine započeta je sadnja Dunavskog parka, a 1910. godine Futoškog. U Novom Sadu se 1900. godine pojavio prvi automobil, a 1911. godine prvi tramvaj. Slično je bilo i u drugim gradovima na području današnje Vojvodine, a posebno u pomenutim slobodnim kraljevskim gradovima. Tako je Sombor 1905. godine već imao električnu energiju, 1906. parno kupatilo, dok je 1907. godine održana i prva filmska predstava. U to vreme, Subotica je napredovala, te je na prekretnici XIX i XX veka bila po broju stanovnika treći grad u Ugarskoj (posle Budimpešte i Segedina). Subotica je u 1897. godini dobila tramvaj, 1904. godine osnovana je fabrika veštačkog đubriva (prethodnik nekadašnje *Zorke*) a 1912. godine je izgrađena velelepna gradska kuća u stilu secesije.

Na osnovu podataka službene mađarske statistike, 1910. godine u Bačkoj, Banatu i Sremu bilo je 177 industrijskih preduzeća sa preko 20 radnika (upošljavala su ukupno 12.553 radnika). Iznenađuje činjenica da je najjača industrija bila u Sremu (4.619 radnika), zahvaljujući, pre svega, Beočinskoj cementari (1.833) i rudniku uglja u Vrdniku (708). U bačkoj industriji radilo je 4.578 radnika, a u banatskoj 3.356. Kada je u pitanju broj radnika, najjači industrijski centri bili su Novi Sad, Velika Kikinda, Subotica, Veliki Bečkerek.

Kao najjači privredni centri izdvajaju se Novi Sad, Subotica, Pančevo, Vršac, Veliki Bečkerek, Kikinda, Sombor i Sremska Mitrovica. Privredni razvoj gradova krajem XVIII i početkom XIX veka uslovio je razvoj građanstva u svim delovima Habzburške monarhije, pa i na području današnje Vojvodine. Ovaj društveni sloj postao je nosilac naprednih ideja i osnova novog društvenog i duhovnog razvoja naroda na ovom području. Evropeizirani su gradovi i njihova arhitektura, kućni nameštaj, društveni i zabavni život, način odevanja, umetnost... Građanstvo stiče glavnu društvenu poziciju i uvodi, na osnovu evropskih uzora, novi sistem vrednosti i stil života.

9.4. Školstvo, visoko obrazovanje i sport

Navedenim rezultatima i opštem razvoju, posebno u nauci i umetnosti, umnogome je doprinela i reforma školstva, koja je u Ugarskoj izvedena tokom sedamdesetih i osamdesetih godina XIX veka. Presudnu ulogu u tome odigrali su ministri baron **Jožef Etveš** i **Agošton Trefort** (Trefort Ágoston). Tada je uvedena četvorogodišnja osnovna i osmogodišnja (4+4) srednja škola u vidu nižih i viših gimnazija, realki, te stručnih škola. Pored ovog, razvijala se i univerzitetska nastava. Tada je, uz već postojeći Peštanski univerzitet, osnovan univerzitet i u današnjem Klužu (Koložvar u današnjoj Rumuniji). Tokom sedamdesetih godina osnivani su još i razni tehnički fakulteti, akademije umetnosti (likovna, muzička, pozorišna itd.), na kojima je studiralo i usavršavalo se mnogo đaka i studenata i iz naših krajeva.

Zgrada Matice srpske u Novom Sadu

Prema statistici iz 1910. godine u Ugarskoj postojalo je tri univerziteta i još nekoliko posebnih fakulteta, 10 pravnih akademija (viših škola), 46 teoloških viših škola raznih konfesija, 245 gimnazija (realnih i klasičnih), 48 privredno-trgovačkih stručnih škola, 43 umetničke škole i 49 učiteljskih škola (liceja) s nastavom koja se odvijala na raznim jezicima. O radu i koordiniranju, posebno viših škola, fakulteta i univerziteta, podizanju nivoa nastave i sličnom, brinula se, pored nadležnih državnih organa, Mađarska akademija nauka i umetnosti.

Zahvaljujući ovim reformama, ubrzano su se razvijale nauka i umetnost širom zemlje, pa i na prostorima današnje Vojvodine. Krajem XIX i početkom XX veka pojavilo se nekoliko svetski priznatih pronalazaka koji se i danas koriste. Na primer, **Tivadar Puškaš** 1877. godine izumeo je telefonsku centralu, **Donat Banki** 1892. godine karburator, a početkom XX veka **Kalman Kando** konstruisao je prvu električnu lokomotivu itd. Na budimpeštanskom univerzitetu početkom XX veka stasalo je nekoliko matematičara i fizičara koji su kasnije imali presudnu ulogu u razvoju atomske fizike, a od kojih su trojica dobili i Nobelovu nagradu: **Janoš Nojman** (Neuman János), **Leo Silard** (Szilárd Leó), **Jene Vigner** (Wigner Jenő). Takođe, među naučnicima i pronalazačima svetskog glasa, rođenim u Austrougarskoj, su i **Nikola Tesla** i **Mihailo Pupin** (rođen u južnom Banatu u Idvoru) koji su svojim pronalascima čovečanstvu obezbedili bolji život.

U pionire svetske avijatike ubrajaju se i Banaćanin **Trajan Vuja**, koji je u Parizu 1906. godine poleteo avionom, čiji je motor sam konstruisao i **Aurel Vlajku**, koji je u Vršcu održao aeromiting 1912. godine.

Bartolomej Godra (1832–1874) bio je etnograf i lekar. Rođen je u Laliću. Studije medicine završio je u Beču, a nakon toga radio je kao glavni lekar u vojnoj bolnici u Sremskoj Mitrovici i bio glavni lekar IX pešadijskog graničarskog

petrovaradinskog puka. Puno pažnje posvećivao je botanici. Autor je topografskog etnografskog istorijskog dela o Petrovaradinu i botaničke monografije Srema pisane trojezično (latinski, nemački, srpski). Umro je u Rumi.

Mihailo Pupin (1854–1935) je jedan od najznačajnijih svetskih naučnika i pronalazača s kraja XIX veka. Rođen je u banatskom selu Idvoru. U potrazi za znanjem i spoznajom večne istine rano se otisnuo iz roditeljskog doma. Put u svet nauke vodio ga je od Pančeva, preko Praga, do Amerike, a zatim ponovo u Evropu, na Kembridž i Berlinški univerzitet, gde je doktorirao 1889. godine. Na Kolumbija univerzitetu u Njujorku radio je kao pedagog i naučnik od 1889. do 1929. godine. U tom periodu ostvario je preko trideset patentiranih izuma. Najviše njegovih otkrića je iz oblasti elektronike i telekomunikacija. Za svoj stručni i naučni

rad odlikovan je mnogim priznanjima i medaljama. Neobičan životni put od banatskog čobančeta do naučnika svetskog glasa, Pupin je najbolje sam opisao u autobiografiji *From immigrant to Inventor* (1923), za koju je dobio Pulicerovu nagradu u oblasti književnosti (1924). Ovo delo je prevedeno na nekoliko svetskih jezika, a na srpskom jeziku je objavljeno 1929. godine pod naslovom *Sa pašnjaka do naučenjaka*. Uprkos postignutoj svetskoj slavi, celog života je ostao emotivno vezan za rodni Idvor i svoju prvu otadžbinu, o čemu svedoče njegove brojne donacije. Umro je u Njujorku, a sahranjen je u Bronksu.

Mileva Marić Ajnštajn (1875–1948) bila je saradnica i supruga Alberta Ajnštajna. Rođena je u Titelu, a školovala se u Rumi, Novom Sadu i Zagrebu. Kao peta žena završila je Elektrotehniku u Cirihi. Ajnštajn je svojom Opštom teorijom relativiteta (1913–1916) načinio epohalno otkriće, za šta mu je 1922. pripala Nobelova nagrada. Mileva ga je u tom radu svesrdno podržavala i pomagala. Međutim,

njihov brak se nije održao i nakon razvoda 1918. godine Mileva nastavlja da živi u Cirihi, sa njihova dva sina. Ajnštajn je novčani iznos Nobelove nagrade (121.572 švedske krune) predao Milevi. Bez sumnje osećao se njenim dužnikom, jer je znao koliki je bio njen doprinos njegovoj teoriji. Mileva je umrla u Cirihi. U Novom Sadu je 1993. godine jedna ulica nazvana po njoj, a kasnije i jedna srednja škola.

Ivan Sarić (1876–1966) bio je biciklista, motociklista, automobilista, konstruktor aviona i avijatičar. Rođen je u Subotici, gde je završio gimnaziju i radio kao činovnik u računovodstvu gradske administracije. Od 1897. godine lokalna štampa beleži njegove stalne uspehe u biciklizmu. Kulminacija je bila 1900. godine kada je postao prvak Ugarske i učestvovao na svetskom prvenstvu u Parizu. Narednih godina bio je trostruki prvak Ugarske u motociklizmu, da bi 1905. godine učestvovao u automobilskoj trci između Sombora i Subotice. Bio je član uprave najstarijeg fudbalskog kluba na teritoriji nekadašnje Jugoslavije, FK Bačka, osnovanog 1901. godine. U godini kada je Francuz Blerio (Blériot) preleteo Lamanš, Sarić je u Parizu učestvovao na automobilskim trkama. Ako ne pre, tu je upoznao pionire avijacije i oduševio se konstrukcijama aviona. Na-

kon povratka u Suboticu, odlučio je da i sam napravi avion. U jesen iste godine avion *Sarić 1* bio je gotov, napravio je elisu, a početkom 1910. godine ugradio je trocilindrični motor Delfos od 24 KS. Na gradskom trkalištu, u leto 1910. godine, Ivan Sarić je vršio probne letove. Nepunih sedam godina posle letova braće Rajt i pola godine posle leta prvog Jugoslovena Edvarda Rusijana, uspešno je leteo na avionu sopstvene konstrukcije. Zadovoljan postignutim rezultatima priredio je javni let 16. X 1910. godine, kome je prisustvovalo oko 7000 posetilaca. Leteo je oko 3 km na visini od 30 m. Početkom 1911. godine usavršavao je konstrukciju aviona koji je nazvao *Sarić 2*. Njegove teškoće prilikom nastajanje aviona, ali i reakcije sredine opisani su u romanu *Leteći Vučidol* Geze Čata, Emila Havaša i Artura Munka. Umro je u Subotici. Aeroklub u Subotici nosi njegovo ime.

U poslednjim decenijama XIX veka i prvim decenijama XX veka započeto je sa osnivanjem i prvih sportskih društava (veslačkih, gimnastičkih, fudbalskih, mačevalačkih itd.).

9.5. Doprinos naših krajeva kulturi

Teško je nabrojati sve značajne umetnike iz delova Ugarske, kao i s područja današnje Vojvodine koji su u to vreme stvarali i dali svoj doprinos kulturi, ali ćemo to ipak pokušati, radi uvida u bogatu umetničku riznicu tog doba. Kada je reč o književnosti, među najznačajnije stvaraocce onoga vremena spadaju: **Mor Jokai** (Jókai Mór, koga je ordenom za stvaralaštvo odlikovao srpski kralj **Aleksandar Obrenović**), **Kalman Miksat** (Mikszáth Kálmán), **Endre Adi** (Ady Endre), **Ferenc Herceg** (Herczegh Ferenc – rođen u Vršcu), Subotičani **Deže Kostolanji** (Kosztolányi Dezső) i **Geza Čat** (Csáth Géza), zatim **Đura Jakšić**, **Jovan Jovanović Zmaj**, **Laza Kostić**, **Stevan Sremac**, **Jovan Sterija Popović**... Kada su slikari u pitanju ne možemo zaobići **Uroša Predića**, **Paju Jovanovića**, **Mihalja Munkačija** (Munkácsi Mihály), **Franca Ajzenhuta** (Eisenhut Ferencz), **Mora Tana** (Thán Mór) i **Karolja Jakobija** (Jakobey Károly)... Iz sfere muzičke umetnosti tog vremena svakako moramo pomenuti **Petra Konjovića**, **Josifa Marinkovića**, **Isidora Bajića**, **Belu Bartoka** (Bartók Béla) i **Zoltana Kodalja** (Kodály Zoltán).

Janoš Aranž (Arany János, 1817–1882) bio je mađarski pesnik, pored Šandora Petefija, najznačajniji predstavnik narodnjačkog pravca u mađarskoj književnosti XIX veka. Napisao je više značajnih dela, a među njima se posebno ističe trilogija, ep o narodnom junaku Miklošu Toldiju: *Toldi*, *Toldijeva ljubav*, *Toldijevo veče*. Ovaj ep

je na srpski jezik preveo Jovan Jovanović Zmaj (1858, 1870, 1896), kao i njegovo delo *Otmu Muranigrada* (1878). Pored ovih ostvarenja, Aranž je poznat i po istorijskim baladama: *Božji sud*, *Agneza*, *Komišanje*, *Kralj Ladislav V*. Pisao je i pesme iz narodnog života u kojima je opevao nostalgiju građanina za prirodom i jednostavnošću.

Endre Adi (Ady Endre, 1877–1919) bio je pesnik, liričar. Osnovnu školu završio je u rodnom Ermindsentu (Érmindszent), dok je gimnazijsko obrazovanje stekao u Nadkarolju (Nagykároly) i Zilahu. Dve godine je slušao pravo u Debrecinu (Debrecen) i Budimpešti, te se zaposlio kao činovnik u sudu, a kasnije i u privatnoj advokatskoj kancelariji. Od 1899. godine objavljuje poeziju, a paralelno radi u mnogim novinskim redakcijama. Putuje po evropskim zemljama. Na jednom od

putovanja 1903. godine upoznaje Adelu Brill (Brüll Adél) Ledu, ženu koja će odigrati značajnu ulogu u njegovom životu. Uređivao je napredni časopis *Njugat* (Nyugat) 1908. godine. Nezaboravne stihove objavio je u zbirci *Nove pesme* (Új versek) izdatoj 1906. godine. Umro je u Budimpešti, gde je i sahranjen. Nekrolog povodom njegove smrti napisao je i Miloš Crnjanski. Mnogi vojvođanski gradovi imaju ulicu sa njegovim imenom.

Deže Kostolanji (Kosztolányi Dezső, 1885–1936) bio je književnik, prevodilac i novinar. Rođen je u Subotici, kao sin Arpada (Árpád), direktora gimnazije i Eulalije Brener (Brenner Eulalia). Osnovnu školu završio je u rodnom gradu, kao i gimnaziju, koju je kraće vreme pohađao i u Segedinu. U *Budapesti Napló*-u (Budimpeštanski dnevnik) mu je već 1901. godine objavljena prva pesma pod naslovom *Jedan grob*. Studije je započeo u Budimpešti (1903) na odseku za mađarski i nemački jezik, nastavio u Beču (1904), ali ih nije završio. Karijeru je počeo kao novinar (*Szeged és Vidéke, Bácskai Hírlap, Pesti Napló*). Uspostavlja prijateljstvo sa Mihaljem Babičcem (Babits Mihály) i Đulom Juhasom (Juhász Gyula). Njegova

prva zbirka pesama *Između četiri zida* objavljena je 1907. godine, a naredne godine postao je glavni i odgovorni urednik časopisa *Njugat* (Zapad). Sa Ilonom Harmoš (Harmos Ilona) venčao se 1913. godine, a dve godine kasnije rodio im se sin Adam (Ádám). Prvi roman *Ševa* pojavio se 1924. godine, naredne *Zlatni zmaj*, a 1926. *Slatka Ana*. Počinje da piše tzv. slobodne pesme, objavljene u zbirci *Golišavi*. Od 1930. godine je član Kišfaludijevog društva (Kisfaludy Társaság), a iste godine izabran je za predsednika mađarskog PEN kluba. Prvi znaci bolesti (rak grla) pojavili su se u leto 1933. godine. Dve godine nakon toga objavio je zbirku pesama *Polaganje računa*, a umro je 1936. godine.

Laza Kostić (1841–1910) je najkarakterističiji pesnik srpskog romantizma. U rodnom Kovilju završio je osnovnu školu, realku u Pančevu, gimnaziju u Novom Sadu i Budimu, dok je pravo doktorirao u Pešti 1866. godine. Radio je kao profesor novosadske gimnazije, veliki beležnik opštine novosadske i predsednik suda u ovom gradu, bio je poslanik Ugarskog sabora, sekretar srpskog poslanstva u Petrogradu... Bio je jedan od najobrazovanijih ljudi tog doba, sa znanjem klasičnih i savremenih evropskih jezika. Kao političar, borio se protiv klerikalizma i reakcije u Austrougarskoj, a u Srbiji protiv birokratske stege i dinastičara. Bio je pokretač i urednik mnogih književnih i političkih listova i blizak

saradnik Svetozara Miletića. Književni rad Laze Kostića bio je veoma plodan i raznovrstan, a čine ga: oko 150 lirskih i dvadesetak epskih pesama, balada i romansi, tri drame, studija o lepoti, polemička knjiga o Zmaju, mnogi polemički članci, predavanja, skice i feljtoni. Prevodio je dela Šekspira (*Romeo i Julija, Ričard III, Hamlet*), Jožefa Kiša (*Jehova*) i drugih autora. Ostaće zapamćen po dramama *Maksim Crnojević* i *Pera Segedinac*, lirskim pesmama *Santa Maria della Salute, Durđevi stupovi, Samson i Dalila, Prometej* i po pripovetkama *Maharadža, Čedo vilino, Mučenica*. Bio je član Srpskog učenog društva i Srpske kraljevske akademije. Pred kraj života živio je u Somboru, a umro je u Beču.

Dura Jakšić (1832–1878) bio je pesnik, slikar, pripovedač, boem. Rođen je u Srpskoj Crnji. Nakon tri razreda gimnazije u Segedinu napušta školovanje i započinje privatno slikarsko obrazovanje u Temišvaru, Pešti, Beču i Minhenu. U međuvremenu je, kao šesnaestogodišnjak, bio dobrovoljac u buni 1848/49. godine. Vrativši se kući nakon školovanja, neko vreme je živio od slikanja, uglavnom ikonostasa, a zatim počinje njegovo službovanje, najčešće u školama, po

mnogim mestima Srbije. Čitajući svog Petefija, kako je govorio, te Bajrona, drugog velikog uzora, počeo je da piše stihove 1853. godine u Beču. Svrstava se u red najznačajnijih predstavnika srpskog romantizma. Napisao je zbirku lirskih pesama (*Pesme*), četiri sveščice pripovedaka, te drame: *Stanoje Glavaš, Seoba Srbalja, Jelisaveta, knjeginja crnogorska* i novelu *Ratnici*. Jedan je od najtalentovanijih srpskih slikara XIX veka. Umro je u Beogradu.

Jovan Jovanović Zmaj (1833–1904) bio je pesnik, književnik, urednik i lekar. Pored Đure Jakšića i Laze Kostića, jedan je od najznačajnijih pesnika srpskog romantizma i vodeća ličnost srpsko-mađarskog književnog života. Bio je povezan sa književnicima svoga doba. Rođen je u Novom Sadu. Prava je studirao u Pešti, Pragu i Beču, a medicinu u Pešti. Pored Novog Sada, radio je kao lekar i u drugim mestima. Poznati su njegovi

vi prevodi Šandora Petefija, Janoša Aranja i Imrea Madača. Na njegov književni rad ogroman uticaj imalo je delo Šandora Petefija, ali je pronašao i vlastiti književni izraz. Zbog zasluga izabran je 1867. godine za člana Kišfaludijevog društva – društva književnika Mađarske. Održavao je veze sa Janošem Aranjom i među Srbima naročito popularnim Morom Jokajem. Pokrenuo je i uređivao listove *Javor*, *3. maj*, *Starmali* i *Žiža*.

Stevan Sremac (1855–1906) bio je književnik, pripovedač. Osnovnu školu završio je u rodnoj Senti, a gimnaziju u Beogradu. Visoko obrazovanje stekao je na Velikoj školi u Beogradu, gde je studirao na filološko-istorijskom odelu. Radio je kao profesor u Nišu, Pirotu i Beogradu. Književnim radom počeo se baviti još za vreme boravka u Nišu i Pirotu, pišući svoje pripovetke pod zajedničkim nazivom

Iz knjiga starostavnih. Njegova humoristička i realistička dela napisao je kao već zreli četrdesetogodišnjak. Naročiti utisak na njega ostavio je mentalitet Nišlija i njihovi običaji, što je najbolje oslikao u *Ivkovoj slavi* i *Zoni Zamfirovoj*. Pored navedenih, značajna dela su mu: *Vukadin*, *Pop Ćira* i *pop Spira*. Bio je pristalica Liberalne stranke. Svesrdno je negovao srpsku istoriju i tradiciju. Umro je u Sokobanji.

Jovan Sterija Popović (1806–1856) bio je prvi srpski dramski pisac i komediograf, pesnik. Otac mu je bio Grk (po njemu je dobio nadimak), a majka Julijana, Srpkinja, bila je kćerka poznatog baroknog slikara Nikole Neškovića. U rodnom Vršcu započeo je školovanje. U Temišvaru i Pešti pohađao je gimnaziju, a studije prava u Kežmarku, u Slovačkoj. Radio je kao profesor i advokat u Vršcu, a 1840. godine postao profesor u kragujevačkom Liceju. Kao ministar prosvete u Srbiji (1842–1848) mnogo je učinio za razvoj školstva, kulturnih institucija i pozorišnog života u vreme kada u Beogradu nije bilo ni stalnog pozorišta, ni profesionalnih glumaca. Književnu delatnost započeo je

lošim stihovima, ali je vrlo brzo prešao na prozu, gde je postigao punu afirmaciju. Poznate Sterijine drame su: *Svetislav* i *Mileva*, *Miloš Obilić*, *Smrt Stefana Dečanskog*, *Vladislav*, *Skenderbeg* i druge. Najpoznatije komedije su mu: *Laža* i *paralaža*, *Tvrđica*, *Pokondirena tikva*, *Ženidba* i *udadba*, *Kir Janja*, *Rodoljupci...* U sklopu obeležavanja 150 godina od rođenja i 100 godina od smrti Jovana Sterije Popovića u Novom Sadu je 1956. godine osnovan pozorišni festival takmičarskog karaktera Sterijino pozorje, koji se održava i danas i na kojem učestvuju pozorišta iz zemlje i inostranstva. Iz nepoznatih razloga Sterija je napustio 1849. godine Srbiju i do kraja života živeo u Vršcu.

Uroš Predić (1857–1953) bio je srpski slikar. Pored Paje Jovanovića, jedan je od najizrazitijih predstavnika akademskog realizma. Rođen je u Orlovatu. Osnovnu školu završio je u Crepaji, a srednju u Pančevu. Akademiju je završio 1880. godine u Beču, kod profesora Gripenkerla. Prvi je pravi realistički žanr-slikar kod nas. Portretisao je gotovo sve znamenite ličnosti iz naše kulturne i političke istorije krajem XIX veka. Posebno su poznati njegovi portreti osmorice predsednika Srpske kraljevske akademije,

čiji član je i sam bio. Njegovi prvi radovi imali su moralizatorske teme iz narodnog života (*Vesela braća*, *Pod dudom*, *Mali filozof*). Naslikao je oko 1.000 ikona i izradio je ikonostase u Bečeju, Perlezu, Orlovatu, manastiru Grgetegu, Rumi, Pančevu... Najpoznatije slike su mu: *Hercegovački begunci*, *Kosovka devojka*, *Na majčinom grobu*, *Naburena devojčica...* Za vreme studija osvojio je Gundelovu nagradu za portret. Prvi je predsednik Udruženja likovnih umetnika u Beogradu (1919). Umro je u Beogradu.

Paja Jovanović (1859–1957) bio je najznačajniji slikar srpskog akademskog realizma. U rodnom Vršcu završio je osnovnu i srednju školu i dobio prve pojmove o slikarstvu od Vodeckog. Tokom šest godina na studijama u Beču (1878–1884), veliki uticaj na njegovo formiranje imao je profesor Leopold Karl Miler (Müller). Nakon slika *Guslar* i *Ranjeni Crnogorac* (1878), orijentisao se na slikanje scena iz života balkanskih naroda. Tako nastaju: *Arnautska straža*, *Crnogorska krčma*, *Borba petlova*, *Kićenje neveste...* Po porudžbini patrijarha

Brankovića za Milenijumsku izložbu 1896. godine naslikao je delo *Seoba Srba pod patrijarhom Arsenijem III Čarnojevićem*. Za potrebe Vršca, za istu priliku, naslikao je triptih *Žetva*, *Berba*, *Nedeljna pijaca*. Za Svetsku izložbu u Parizu (1900), po narudžbini Srbije, naslikao je *Proglašenje Dušanovog zakonika*. Nakon velikog uspeha ove slike nastavio je da radi na dekorativnom istorijskom slikarstvu: *Sv. Sava kruniše Prvovenčanog*, *Sv. Sava izmiruje braću*, *Dušanova ženidba*, *Spaljivanje moštiju Sv. Save...* Umro je u Beču.

Lujza Blaha (Blaha Lujza, 1850–1926) bila je glumica. Rođena je u Rimasombatu (Rimaszombat) kao Ludovika Rajndl, u braku glumice i oficira. Raspevana Lujza, kako su je tada zvali, detinjstvo je provela sa putujućim pozorištem. Sa sedam godina, dok još nije znala da piše i čita, bila je zvezda mnogih pozorišnih predstava. Kao čudo od deteta, nastupala je u Nemačkom narodnom pozorištu. Mlada se udala za dirigenta vojnog orkestra Blahu i već sa 19 godina ostala udovica. U Debrecinu 1866. godine potpisala je profesionalni ugovor, a 1870. godine prvi put nastupila u Narodnom

pozorištu u mađarskoj prestonici, gde će postati ljubimica publike. Dugo su se pamtile njene uloge u predstavama: *Prezaštićena devojčica* u pozorištu u Đeru (Győr) (1863–1865), *Veridba pod lampom* i *Čarobna violina* u subotičkom pozorištu (1865), *Riđobradi* (1867) i *Marča* (1871) u Debrecinu, *Žuži* i *Deda* u Narodnom pozorištu u Budimpešti (1871). Prvi i poslednji put je stala pred kamere u 73. godini života. Nakon humanitarnog koncerta za pomoć ranjenicima iz Srbije dobila je priznanje Natalija, počasni je i doživotni član Narodnog pozorišta u Budimpešti, nosilac Zlatnog krsta Franca Josifa.

U poslednjim decenijama XIX i prvoj deceniji XX veka područje današnje Vojvodine umnogome je promenilo izgled. Većina gradova u Vojvodini već tada je imala skoro potpuno organizovanu urbanu strukturu u kojoj je prazan prostor popunjavao izgradnjom velikih javnih i upravnih zgrada. Razvoj kulturnih, prosvetnih i javnih funkcija pratila je i izgradnja kapitalnih državnih i privatnih objekata. Pored države, velikom napretku građevinarstva značajno doprinosi i uvećan privatni kapital, podizanjem stambeno-poslovnih palata, kreditnih i bankarskih ustanova.

Država, kao glavni investitor kapitalnih objekata, ulagala je u izgradnju gradskih kuća i upravnih zgrada, školskih i bolničkih objekata, dok je lokalna vlast slobodnih kraljevskih gradova finansirala izgradnju različitih građevina, nekada čak i stambenog karaktera. Novi sloj građanske klase takođe je ulagao u izgradnju i građevinarstvo, prvenstveno porodičnih i najamnih zgrada i vila.

Na području današnje Vojvodine u drugoj polovini XIX veka, naročito u nekim gradskim sredinama, kao što su Novi Sad, Subotica, Sombor, Veliki Bečkerek, Vršac, Ruma i Zemun, bio je razvijen specifičan vid društvenog i kulturnog života. Svako veće naselje imalo je svoja čitalačka i pevačka društva, građanske kasine, staleška i sportska udruženja (kao streljačko udruženje u Novom Sadu ili vatrogasna društva). Organizovanost ovih lokalnih udruženja umnogome je zavisila od ekonomske snage osnivača. Osim verskih udruženja, u tom razdoblju javljaju se i prva ženska i staleška udruženja raznih zanimanja i radništva.

Skoro svako naselje imalo je svoj lokalni list i časopis, najčešće na nemačkom, srpskom i mađarskom jeziku. U tom domenu prednjačilo je nemačko stanovništvo, gde je bilo najviše štampara.

Taj period karakteriše i prva pojava i brzo širenje razglednica, kao vida poštanske komunikacije. Sa njih se danas može rekonstruisati nekadašnji izgled naših naselja u Vojvodini.

Svi sažeto prikazani primeri iz privrede, nauke, umetnosti, kao i iz obrazovanja i opšte kulture, samo ukazuju na potencijale ovog podneblja, a šire gledano na mogućnosti postizanja značajnih rezultata i napretka svih naroda koji su živeli i žive na području današnje Vojvodine. Ekonomski razvoj Austrougarske bio je od koristi svim narodima koji su živeli u njoj, što dokazuju navedena dostignuća.

III POGLAVLJE

ISTORIJSKI RAZVOJ VOJVODINE POSLE PRVOG SVETSKOG RATA

Prvi svetski rat doneo je preokret u istorijskom razvoju Evrope. Evropa tada ulazi u period burnih promena, koje su se reflektovale i na prostoru današnje Vojvodine. Na kraju rata osnovana je prva zajednička država Južnih Slovena. U okviru Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije Jugoslavije) našla se i današnja Vojvodina. Njen položaj nije bio definisan u periodu između dva svetska rata. Tek posle Drugog svetskog rata, dobila je status autonomne pokrajine u okviru Republike Srbije zbog svojih istorijskih, nacionalnih, kulturnih i ekonomskih specifičnosti, koje su je određivale i nekoliko vekova pre toga, a i danas je čine ovakvom kakva jeste.

Karta Kraljevine Jugoslavije 1931-41. god

1. NACIONALNO PITANJE, KRIZA, PRVI SVETSKI RAT I RASPAD UGARSKE

Austrougarska je početkom XX veka bila zemlja brzog ekonomskog razvoja, ali sa nekoliko nerešenih problema. Ekonomski razvoj uglavnom je bio koristan svima koji su se mogli uključiti u ekonomske tokove, ali postojao je sloj siromašnih seljaka koji su bili isključeni raspodele dobiti. Takođe, pitanja položaja radnika i socijalnog položaja građana nisu bila rešena. Međutim, kao kobno za Austrougarsku pokazalo se nacionalno pitanje.

Mađarska politička elita nije bila u stanju da poboljša politički i ekonomski sistem. Narodi u njoj (Slovaci, Rusini, Rumuni, Srbi i Hrvati) nisu mogli bitno da utiču na važna politička pitanja i bili su nezadovoljni. Zakoni koji su bili zamišljeni kao rešenja nisu bili adekvatni.

Ugarska je 1914. godine ušla u rat nepripremljena (ona se i opirala ulasku u rat, ali je želja austrijskog dela Dvojne monarhije prevagnula) i iscrpila se tokom njega. Njena politička elita nije bila u stanju da vodi efikasnu politiku, tako da se tokom 1918/19. godine našla u situaciji u kojoj više nije mogla da odlučuje o svojoj sudbini, te su o njoj odlučile velike sile.

* * *

2. SRBIJA KAO NOVA I USPEŠNA DRŽAVA

Srbija je tokom XIX veka, na osnovu tadašnjih merila, postigla ogromne uspehe. U razdoblju od 1804. do 1878. godine, uz pomoć velikih sila, ostvarila je nacionalnu državu. U spoljnoj politici imala je jake saveznike, u prvom redu Rusiju. Njeni interesi sukobljavali su se sa austrougarskim zbog želja za proširenjem. Srbija je svoju teritoriju povećavala u Balkanskim ratovima. Po okončanju Prvog svetskog rata našla se na pobeđničkoj strani, pošto je pretrpela velike gubitke. Naklonost velikih sila, želja Južnih Slovena i vojna sila Srbije, koja se 1918. godine dobro mogla iskoristiti, rezultirali su nastankom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Njoj su priključene teritorije bivše Austrougarske. Srbija je dala vladajuću dinastiju u novoj kraljevini, njena politička elita bila je najuticajnija, ali su i Hrvati i Slovenci postali deo te političke i društvene strukture, mada nisu bili zadovoljni svojim statusom. Područje današnje Vojvodine pripalo je južnoslovenskoj državi, te je započelo potpuno novo razdoblje u njenoj istoriji.

* * *

3. VOJVODINA U PRVOM SVETSKOM RATU

3.1. Odnos Srba prema Austrougarskoj monarhiji

Nemogućnost ostvarenja teritorijalne i nacionalne autonomije Srba u južnoj Ugarskoj i prve pojave ekonomske krize, nakon perioda privrednog uspona krajem XIX veka, te zategnuti odnosi između Dvojne monarhije i Kraljevine Srbije na početku XX veka koji su eskalirali *Aneksionom krizom* 1908. godine, doprineli su promeni

političke orijentacije Srba u Vojvodini. Pošto im je država u kojoj su živeli sve manje pružala, postajali su sve manje lojalni, tako da su od zahteva za teritorijalnom autonomijom stigli do zahteva za okupljanje svih Srba u zajedničkoj državi. Mađarski nacionalizam i ograničavanje nacionalnih prava manjina i kratkovidost političke elite u Ugarskoj doveli su u pitanje i zastarelu instituciju srpskog naroda, crkveno-prosvetnu samoupravu. *Aponijjev školski zakon* iz 1907. godine podsticao je uniformno obrazovanje i dotirao samo ustanove koje su ostvarivale jedinstveni školski program. To je bio deo politike koja je tada svugde u Evropi bila prihvaćena s ciljem stvaranja nacionalne države, jedinstvene nacije i unifikacije stanovništva u nacionalnom smislu. Ona nije imala u vidu interese svih građana i želela je da kroz integraciju afirmiše asimilaciju manjina. Kada je 1910. godine na vlast došla **Tisina** Nacionalna stranka rada, Ugarska se već nalazila u društvenoj krizi od koje su se vlasti branile mnogim merama: ekonomskim, podsticanjem asimilacije, a nekad i represijom. Srbija je predstavljana u veoma lošem svetlu zbog sukoba interesa na Balkanu. Kao bliski saveznik Rusije, ocenjivana je kao veoma opasna za Austrougarsku. Istovremeno, vizija okupljanja Srba, ali i drugih Južnih Slovena oko Srbije, jačala je sa poredama srpske vojske u Balkanskim ratovima 1912. i 1913. godine. Bez obzira na sve navedeno, srpsko stanovništvo Bačke, Banata, Baranje i Srema bilo je lojalno mađarskim vlastima skoro do raspada Austrougarske monarhije, kada je bilo jasno da će se formirati nove nacionalne države u Evropi.

3.2. Razlozi i povodi *Velikog rata*

U Evropi su se sklapali savezi, kao priprema za mogući rat koji se očekivao već nekoliko decenija. Velike sile pripremale su se za njega. Naime, postojao je stalni konflikt interesa koji nisu znale da premoste i da pronađu mirne metode rešavanja. Manje države su ih oponašale. U Evropi niko nije bio svestan mogućih razaranja i gubitaka i zbog toga su političari postupali prilično neodgovorno. U ovakvoj napetoj situaciji svaka je iskra mogla dovesti do eksplozije, a ubistvo prestolonaslednika Austrougarske bilo je savršen povod, mada ne bi moglo da izazove rat da nije bilo netrpeljivosti, nerazumevanja, uskogrudih interesa, pohlepe i zlih namera sa svih strana.

Predosetivši u Srbiji prepreku za nemački prodor na istok, nemačka politika želela je da zaustavi jačanje moći Srbije. Austrougarska je naslutila potencijalnu opasnost, tj. da bi Srbija mogla da postane Pijemont okupljanja Južnih Slovena. Austrijska ratna stranka, predvođena **Konradom fon Hecendorfom** (Konrad von Hötzendorf), tražila je obračun sa južnim susedom. **Ištvan Tisa** (Tisza István), ugarski predsednik vlade, pokušavao je da odvraća cara i ratnu stranku od napada, ali nije uspeo u tome. Ista politička struja zalagala se za trijalističko preuređenje Monarhije u kojoj bi, pored Austrije i Ugarske, bila formirana i slovenska jedinica. Razlog za razvoj trijalističke opcije svakako bi trebalo tražiti u onemogućavanju širenja jugoslovenske ideje i ruskih težnji, prvenstveno prekidom saradnje Srba i Hrvata u Ugarskoj, razbijanjem hrvatsko-srpske koalicije koja je imala većinu u Saboru Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Ubistvo prestolonaslednika **Franca Ferdinanda** dovelo je stranku raspoloženu za ratovanje u Austrougarsku monarhiju i podstaklo cara **Franja Josifa** da započne rat protiv Kraljevine Srbije, koja je optužena kao nalogodavac za likvidaciju prestolonaslednika. Srbija je napadnuta 28. jula 1914. godine, tačno mesec dana nakon Sarajevskog atentata.

3.3. Stvaranje južnoslovenske države

U želji da mobiliše srpsku javnost, ali i Južne Slovene u Austrougarskoj monarhiji, predsednik srpske kraljevske vlade **Nikola Pašić** je već sledeći dan nakon započinjanja ratnih dejstava nagovestio borbu srpske vojske za oslobađanje od agresora. Takođe, najavio je da će se srpska vojska boriti i za oslobađanje braće Srba, Hrvata i Slovenaca koji, po tada postojećoj propagandi, nisu bili slobodni u Austrougarskoj, kao i za proširenje Srbije. Taj ratni cilj Srbije proklamovan je *Niškom deklaracijom* 7. decembra 1914. godine. Naredne godine od emigranata iz Austrougarske osnovan je *Jugoslovenski odbor*, koji se kasnije povezo sa srpskom vladom i radio na propagiranju ideje stvaranja jugoslovenske države posle pobeđe u ratu. Predstavnici srpske vlade i Jugoslovenskog odbora, koji je predvodio **Ante Trumbić**, predvideli su uređenje buduće države kao ustavne i parlamentarne monarhije sa dinastijom Karadžorđević na čelu. *Krfska deklaracija* trebalo je da bude protivteža *Majskoj deklaraciji* koju su doneli poslanici, članovi Jugoslovenskog kluba u bečkom Parlamentu. *Majska deklaracija* predviđala je formiranje jugoslovenske države u okviru Austrougarske monarhije, ali se od toga brzo odustalo, jer je međunarodna situacija bila mnogo povoljnija.

3.4. Sistem represije Austrougarske u Srbiji

Pošto je objavljen rat Srbiji, ugarske vlasti zatvorile su većinu srpskih predstavničkih tela i kulturno-prosvetnih institucija. Zbog navodne saradnje sa Narodnom odbranom, internirane su vodeće srpske javne ličnosti i obustavljena je većina srpskih listova. Nakon što se srpska vojska povukla iz Srema 1914. godine, vlasti su streljale ugledne Srbe u Batajnici, Beški i drugim mestima. Represivne mere i promene raspoloženja Srba nakon velikih pobeđa srpske vojske na Ceru i Kolubari doprinele su svrstavanju Vojvođana, zarobljenih na ruskom frontu, u redove dobrovoljačkih jedinica. *Prva srpska dobrovoljačka divizija*, osnovana 1916. godine u Odesi, koja se borila na frontu u Dobrudži u jesen 1916. godine uglavnom je bila sastavljena od Vojvođana.

3.5. Povoljna međunarodna situacija i stvaranje južnoslovenske države

Prelomni trenutak u Prvom svetskom ratu u idejnom smislu u vezi s pitanjem očuvanja Dvojne monarhije, predstavljalo je objavljivanje dokumenta *O pravu naroda na samoopredeljenje u 14 tačaka* američkog predsednika **Vudroa Vilsona** (Woodrow Wilson), koji je proglašen 8. januara 1918. godine. Nakon probijanja Solunskog fronta sredinom septembra 1918. godine, ispostavilo se da je Austrougarska monarhija veoma ranjiva. Srbija je to iskoristila i veoma brzo, u vojnom smislu, zaposela velike teritorije Austrougarske. Zatim je jedna po jedna oblast proglašavala odvajanje, a 29. oktobra 1918. godine Hrvatski sabor proglasio je odvajanje Trojedne kraljevine od Austrougarske. *Narodno vijeće* novoformirane *Države Slovenaca, Hrvata i Srba* je u Zagrebu 6. novembra 1918. godine nagovestilo ujedinjenje sa Kraljevnom Srbijom koje je i realizovano 1. decembra 1918. godine u Beogradu.

3.6. Kolaps Austrougarske i ulazak njenih teritorija u južnoslovensku državu

Antiratno raspoloženje u Austrougarskoj kulminiralo je tokom 1917. i 1918. godine. U Ugarskoj je bilo sve više dezertera, a u Sremu se javlja *Zeleni kadar*, paravojna formacija sastavljena od dezertera.

Mađarska vlada, izabrana u novembru 1918. godine, predvođena **Mihaljem Karoljijem** (Károlyi Mihály) proglasila je republiku i pokušala nizom liberalnih mera prema manjinama da sačuva integritet države. Zakasneli pokušaji **Karoljijeve** vlade da se Ugarska preuredi nisu naišli na odaziv, jer uz pomoć srpske vlade i vojske u međuvremenu počinju da se formiraju srpski narodni odbori s ciljem otepljenja od Ugarske. Već 24. novembra 1918. godine *Konferencija izaslanika mesnih odbora Narodnog vijeća* u Rumi donosi odluku o direktnom priključenju Srema Srbiji, ako ne dođe do ujedinjenja jugoslovenskih zemalja. Sledećeg dana Skupština u Novom Sadu donela je odluku o otepljenju Banata, Bačke i Baranje od Ugarske i prisajedinjenju Srbiji u okviru nove jugoslovenske države. *Velikoj narodnoj skupštini* u Novom Sadu prethodilo je formiranje srpskih i bunjevačko-srpskih narodnih odbora na području Vojvodine. U Subotici 5. novembra 1918. godine formiran je Bunjevačko-srpski narodni sabor. Najuticajnija ličnost među Bunjevcima toga vremena bio je župnik **Blaško Rajić**. Radikali **Jaše Tomića** formirali su Srpski narodni odbor u Novom Sadu nedelju dana kasnije, a tokom novembra formirani su narodni odbori u većini gradova južne Ugarske, gde paralelno deluju s Mađarskim narodnim većima i Nemačkim narodnim većem, koji nastoje da sačuvaju državni okvir Ugarske. Narodni odbor u Novom Sadu organizovao je sprovođenje izbora za Veliku narodnu skupštinu. Na hiljadu srpskih, bunjevačkih, hrvatskih, slovačkih i ostalih slovenskih građana birao se jedan poslanik, te je na osnovu toga odluku o priključenju Bačke, Banata i Baranje Srbiji donelo 757 poslanika, a među njima 578 Srba, 84 Bunjevca, 62 Slovaka, 21 Rusin, tri Šokca, dva Hrvata, šest Nemaca i jedan Mađar.

Velika narodna skupština u Novom Sadu 1918. godine

Dakle, Skupština u Novom Sadu je imala krnji legitimitet, jer joj nisu prisustvovali autentični predstavnici mađarske, nemačke i rumunske zajednice u Vojvodini.

Na novosadskoj skupštini razrešena je dilema u vezi s ulaskom u jugoslovensku državu u nastajanju. Prevagnula je radikalna opcija direktnog priključenja Srbiji nasuprot demokratskoj opciji, koja se zalagala za priznavanje Narodnog vijeća u Zagrebu preko kojeg bi se obavilo ujedinjenje. Razlozi pobjede radikalne opcije bili su u opštem raspoloženju naroda, prisustvu pobjedničke srpske vojske na teritoriji Vojvodine od početka novembra i većem uticaju radikala nego demokrata u narodu.

Raspad Austrougarske i stvaranje Kraljevine SHS predstavljali su suštinsku političku promenu u Vojvodini. U periodu od 25. novembra 1918. godine do marta 1919. godine trajala je privremena prelazna faza vlasti. Narodna skupština u Novom Sadu izabrala je Veliki narodni savet, kao predstavničko telo kojem je izvršni organ bila narodna uprava. Činilo ga je 50 članova koji su donosili uredbe, a sprovodila ih je uprava podeljena u 11 odseka. Predsednik Narodne uprave bio je radikal, **dr Joca Lalošević**. Uprava se prostirala na području Banata, Bačke i Baranje omeđenom demarkacionom linijom određenom Beogradskim primirjem.

Srpska vlada nije nikada priznala Narodnu upravu, a probleme u radu predstavljala je opstrukcija vlasti, koju su činili stari mađarski kadrovi u upravi i sudstvu. Najizraženiji je bio nedostatak stručnih kadrova u školstvu, što je onemogućavalo promenu fizionomije škole, naročito na mađarskom i rumunskom jeziku. Odbijena su nastojanja Narodne uprave da učvrsti svoju vlast, a na inicijativu ministra predsednika vlade Kraljevine SHS, **Stojana Protića**, Narodna uprava bila je primorana da podnese ostavku i da svoje poslove preda centralnoj vlasti. Poslednja sednica Narodne uprave za Banat, Bačku i Baranju održana je 11. marta 1919. godine, a većina njenih odseka prebačena je u Beograd, dok je deo ostao u Novom Sadu u okviru Ministarstva za Banat, Bačku i Baranju.

* * *

4. POLITIČKE PRILIKE IZMEĐU DVA SVETSKA RATA

Prema mišljenju mnogih istoričara, mirovni ugovori krajem Prvog svetskog rata nisu bili temelj mirnom poretku, nego samo jedno dugo primirje. Međunarodni sistem nastao krajem Prvog svetskog rata izdržao je dve decenije. Pojavom ekstremnih ideologija, neodgovornošću zapadnih sila i velikom ekonomskom krizom slabio je međunarodni poredak. U međunarodnim odnosima nije bilo ni traga poverenju, a od tridesetih godina spremalo se opet u novi rat.

Italija je tokom čitavog međuratnog perioda bila oštra prema južnoslovenskoj državi, držala ju je pod stalnim pritiskom, kao i Slovene na njenoj teritoriji. Htela je da promeni granice u svoju korist.

Mađarska u međuratnom periodu nije mogla da se oslobodi šoka koji je doživela krajem Prvog svetskog rata. Gubici teritorija (izgubila je dve trećine svoje teritorije) i stanovništva stvarali su stalnu napetost. Najbolnije je bilo što se, posle mirovnih ugovora, svaki treći Mađar našao van teritorije Mađarske. Postala je i u industrijskom smislu, a pogotovo kada su prirodni resursi u pitanju, minorna. Jačala je želja za revizijom granica i radi toga Mađarska je bila voljna da sklapa saveze sa protivnicima južnoslovenske države, mada su njeni zahtevi bili veći kada su Rumunija i Čehoslovačka bile u pitanju. Jugoslavija se udružila sa ovim zemljama i držala Mađarsku pod pritiskom.

Bugarska i Albanija postavili su svoje teritorijalne zahteve prema Jugoslaviji, a odnosi sa Rumunijom i Grčkom mogli su se takođe pogoršati. Iako je bila relativno jaka država u regionu, Jugoslavija je imala mnogo nerešenih pitanja sa susedima.

4.1. Novi državni okviri i Vojvodina u njima

Nova južnoslovenska država od samog nastanka susretala se sa ogromnim problemima. Razlike u kulturi, nepostojanje zajedničke političke tradicije, strukturalne, nacionalne i ekonomske napetosti stalno su prouzrokovale probleme, a često i skandale. Susedi Kraljevine SHS bili su nezadovoljni granicama koje su smatrali nepravednim, zbog toga su iredentizam i revizionizam bili prisutni sa više strana.

Već pre ujedinjenja, Jugoslovenski odbor i vlada Srbije imali su različitu viziju, koje su uskladili zbog pritiska velikih sila. Odmah nakon ujedinjenja, ispoljene su razlike u vezi s pitanjem budućeg uređenja države. Naznake sukoba uočene su već nakon sastanka predstavnika srpske vlade, članova Jugoslovenskog odbora i Narodnog vijeća u Ženevi 9. novembra 1918. godine. Tada je relativizovano pitanje monarhije i dinastije **Karađorđević**, a ostavljena je mogućnost uređenja države na federalnom principu, što nije odgovaralo srpskoj političkoj eliti i stvarnom stanju na terenu, gde je srpska vojska zaposela teritoriju buduće države.

Do izbora za Ustavotvornu skupštinu, vođenje državnih poslova regent **Aleksandar Karađorđević** poverio je *Privremenom narodnom predstavništvu* i Vladi koju je predvodio **Stojan Protić**, čime je zaobiđen **Nikola Pašić**, kome kralj nije oprostio pristajanje na *Ženevsku deklaraciju*. Regentovim ukazom ukinute su tek formirane pokrajinske uprave i zamenjene odeljenjima centralne Vlade.

Velika narodna skupština za Banat, Bačku i Baranju, sazvana za 27. februar 1919. godine, izabrala je 24 poslanika i isto toliko zamenika poslanika koji su prisustvovali konstitutivnoj sednici Privremenog narodnog predstavništva, konstituisanog 1. marta iste godine. Uz 24 predstavnika Banata, Bačke i Baranje, ovo telo činili su predstavnici starog saziva srpske Narodne skupštine, Narodnog vijeća iz Zagreba i predstavnici skupština iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore, ukupno 272. Njihov zadatak bio je da pripreme izbore za *Ustavotvornu skupštinu*.

Na Velikoj narodnoj skupštini u Novom Sadu ispoljena su neslaganja između radikala i demokrata. Dan pre održavanja sednice, na sastanku Narodnog saveta koji se bavio predlaganjem kandidata za Privremeno narodno predstavništvo, radikali su tvrdili da sednica Saveta nije legalno sazvana i da Skupštini želi da se nametne volja demokrata članova Saveta. Demokrata **Petar Konjović** tvrdio je da Savet ima legislativnu funkciju, te da on bira kandidate, a ne Skupština koju su radikali nezakonito sazvali. Ostavši u manjini, 11 predstavnika demokrata napustilo je sednicu Saveta, a preostalih 18 članova nastavilo je rad donevši odluku da je Narodna skupština nadležna za izbor poslanika. Skupština je sledećeg dana izabrala poslanike za Privremeno narodno predstavništvo mimo demokrata.

4.2. Vidovdanski poredak

Izbori za Ustavotvornu skupštinu Kraljevine SHS održani su 28. novembra 1920. godine. Najviše poslaničkih mesta osvojile su Demokratska stranka (92) i Narodna radikalna stranka (91). Sledili su komunisti sa 59 poslanika i Hrvatska republikanska seljačka stranka sa 50 poslanika. Ostalih 18 izbornih lista osvojilo je preostalih 125 mesta u Parlamentu. Predstavnici neslovenskih manjina nisu imali biračko pravo.

Kralj Aleksandar Karađorđević

Demokratska i Radikalna stranka, uz pomoć nekoliko manjih stranaka, formirale su parlamentarnu većinu i vladu. Zahvaljujući tome izglasan je Ustav, na Vidovdan, 28. juna 1921. godine. Prema Ustavu, zemlja je bila ustavna parlamentarna monarhija sa centralistički uređenom upravom. Ustav nije imao u vidu želje i interese svih građana, pogotovo ne interese naroda i manjina.

Mađari su priključenje novoj državi doživeli kao šok. Promena službenog jezika i ponašanje birokratije su im umnogome otežavali život. Položaj nemačke manjine takođe nije bio mnogo bolji, dok su u Kraljevini SHS na slovenske manjine gledali sa više simpatija. Ipak, ideja vodilja SHS je bila ista kao i u nekadašnjoj Ugarskoj, stvaranje nacionalno homogene države. Ova težnja naročito je bila prisutna u Vojvodini.

U političkoj klimi vidovdanskog poretka, među vojvođanskim manjinama slavenske manjine imale su veća prava. Rusini su u toj državi stekli mnogo povoljnije uslove za svoj kulturno-prosvetni i nacionalni život. U Novom Sadu je 1919. godine osnovano *Rusinsko narodno prosvetno društvo*, koje je u periodu između dva svetska rata obavljalo značajnu izdavačku delatnost (kalendari, novine, beletristika, udžbenici) i organizovalo kulturno-nacionalni život Rusina u Jugoslaviji. U mnogim naseljima u kojima su živeli Rusini osnivane su filijale Rusinskog narodnog prosvetnog društva, u okviru kojih su delovale književne, pozorišne, horske i muzičke sekcije.

U razdoblju između dva svetska rata, u naseljima u kojima su živeli u većem broju, Rusini su u osnovnim školama imali nastavu na svom maternjem jeziku. Slovaci su tretirani slično, dok su Mađari, Nemci i Rumuni imali manje prava.

4.3. Stranački život u Vojvodini

Najuticajnija stranka u Kraljevini SHS, Narodna radikalna stranka, imala je uz demokrate najveću podršku birača i na kasnijim izborima. Vojvođanski radikali ujedinili su se sa strankom **Nikole Pašića** odmah na početku stranačkog života u Kraljevini, a političku tradiciju imali su počevši od Srpske narodne radikalne stranke, koja je nosila taj naziv od 1891. godine, a formirana je nakon podele u Srpskoj narodnoj slobodoumnoj stranci 1887. godine. Vojvođanskim radikalima priključila se i većina članova Srpske narodne stranke i Zemljodilske stranke, koja je zastupala interese bunjevačkih veleposednika. Vodeće ličnosti stranke bili su **Jaša Tomić**, **Joca Lalošević**, **Jovan Radonić**, **Vladislav** i **Jovan Manojlović** itd.

Vojvođanske demokrate nastale su prisajedinjenjem Liberalne stranke (Srpske narodne slobodoumne stranke) Jugoslovenskoj demokratskoj stranci koja je osnovana maja 1919. godine u Sarajevu i kikinjskih demokrata pod vođstvom **Vase Stajića** i **Tihomira Ostojića**. Stranci je pristupio manji broj članova Srpske narodne stranke. Demokrate su bile glavni zagovornici centralizma i unitarizma pod devizom stvaranja ujedinjenog jugoslovenstva, dok su se, za razliku od njih, radikali zalagali za očuvanje plemenskih razlika i za partikularne interese Srba.

Na prvim izborima za Ustavotvornu skupštinu izvestan značaj imala je Bunjevačko-šokačka stranka, koja se zalagala za autonomiju Vojvodine, ali se vremenom podelila na sekularno nacionalno krilo, koje je od 1927. godine pristupilo Hrvatskoj seljačkoj stranci, i klerikalno krilo **Blaška Rajića**, osnivača autonomističke Vojvođanske pučke stranke, koja je programski bila identična Slovenskoj ljudskoj stranci i Hrvatskoj pučkoj stranci.

Manjine, prvenstveno mađarska, bile su nekoliko godina isključene iz parlamentarnog života. Kada su 1923. godine manjine dobile mogućnost izlaska na izbore,

Vasa Stajić

formiranje i funkcionisanje Mađarske stranke bilo je onemogućavano na razne načine. Mađarska stranka je zato vodila oportunu politiku prema vlastima, saradujući uglavnom sa radikalima. Interesantno je to da nije bilo mađarsko-nemačke saradnje. Naprotiv, Mađari su se trudili da imaju izuzetno dobre veze sa vladajućom strankom, dok su Nemci svoje interese ostvarivali putem svoje stranke.

Od 1923. godine, u političkom životu Vojvodine pojavila se Samostalna demokratska stranka koja se odvojila od demokrata, a okupljala je uglavnom Srbe prečane, tj. Srbe iz nekadašnje Austrougarske monarhije. Iste godine, osnovana je i Rumunska stranka u Kraljevini SHS, koja je dobila i svog prvog poslanika na parlamentarnim izborima održanim te godine, advokata **Joana Žijanua** iz Alibunara. Ova stranka objavljivala je svoje glasilo *Foaia popularui român* (List rumunskog naroda) u Pančevu, a kasnije nedeljnik *Nădejdea* (Nada) u Vršcu.

Do zabrane rada nakon Obznane i Zakona o zaštiti države uticajna je bila i Komunistička partija Jugoslavije, koja je nastala od grupa levih mađarskih socijaldemokrata, pelagićevaca i učesnika Oktobarske revolucije u Rusiji.

4.4. Privredne prilike

Formiranje Kraljevine SHS uključilo je u nju veoma različita područja i u smislu ekonomskog razvoja, zbog čega se pojavljuju razlike koje ni vlada ni kralj nisu mogli ublažiti. Uz to, razvijala se varijanta kapitalizma, koja je prouzrokovala socijalnu napetost.

Ulaskom u Kraljevinu SHS, Vojvodina je na ekonomskom planu doživela značajnu transformaciju. Od relativno ekonomski manje razvijenog dela Mađarske, ona uz Sloveniju postaje privredno najrazvijeniji deo nove države. Međutim, odmah su se ispoljili ograničavajući faktori razvoja, gubljenje ekonomskog zaleđa na severu, zbog stalno *zategnutih* odnosa Beograda i Budimpešte. Pored toga, Vojvodina je plaćala trostruko veći porez od poreza određenog u Srbiji. Kraljevina je imala slabo razvijeno unutrašnje tržište koje nije moglo da apsorbuje tržišne viškove Vojvodine, a izvoz je bio otežan protivmerama koje su druge zemlje preduzimale zbog zaštitnih carina, kojima se štitila domaća proizvodnja.

Industrijski razvijeni delovi države brže su se razvijali, što je doprinelo ubrzanom razvoju Slovenije koja je imala dva i po puta brži razvoj industrijske proizvodnje

od Vojvodine, a Hrvatska se razvijala gotovo dva puta brže. Bez rudnih bogatstava, Vojvodina je bila manje interesantna stranim investitorima, a vojvođanska industrija bila je tehnološki zaostala, fabrike su uglavnom bile male, a poreklo kapitala često špekulantsko. Najrazvijenija je bila prehrambena industrija. Između ostalih, isticale su se šećerane u Crvenki, Novom Vrbasu i Petrovgradu (nekadašnji Veliki Bečkerek, danas Zrenjanin). Tradicionalno je bila razvijena industrija piva, zahvaljujući proizvodnji hmelja, u čemu su prednjačili Slovaci oko Bačkog Petrovca. Pored izvoza, hmelj je korišćen u domaćim pivarama u Pančevu, Vršcu, Bečkereku, Be-

čuju i Apatinu. Mlinska industrija je zaostajala, kao i industrija mesa, zbog gubitka tržišta u Mađarskoj. Fabrike su uglavnom imale zastarelu opremu, koja je davno bila izbačena u konkurentskim industrijama Austrije i Čehoslovačke. Mnoge fabrike bile su u rukama stranog kapitala pretežno sa područja bivše Austrougarske monarhije.

Finansijski kapital bio je usitnjen, banke su imale mnogo sitnih ulagača i štediša, pa se vojvođansko bankarstvo nije moglo nositi sa hrvatskom konkurencijom.

Razvoj saobraćajne infrastrukture u Vojvodini bio je usporen zbog malog izdvajanja za javne radove iz državnog budžeta. Dok je u Srbiju i današnju Makedoniju investirano 63% svih sredstava za javne radove, u Vojvodinu je to ulaganje iznosilo svega 4% i to u izgradnju mostova preko Dunava i Tise.

4.5. Situacija u poljoprivredi i agrarna reforma

Kao izrazito poljoprivredna regija, Vojvodina je imala razvijenu proizvodnju ratarskih kultura, pre svega hlebnog žita, a pored toga gajen je ječam i industrijsko bilje.

Kada je reč o posedima zemlje, u Vojvodini je bilo dve petine bezemljaša, među njima najviše Mađara, a pored njih mnogo sitnih posednika zemlje. Bilo je i krupnih poseda, naročito u severnoj Bačkoj. Iako je započeta agrarna reforma, ona nije dovršena, niti je urađena principijelno. Najveći posedi bili su podržavljeno gazdinstvo Belje u Baranji, državno dobro Plavna, **Kotekovo** futoško vlastelinstvo, vlastelinstvo **Marije Sečenji** u Vajskoj, posedi porodice **Dunderski**, posedi kaločke biskupije u Baču, posedi Pravoslavne crkve u Sirigu i Kovilju, posedi opština Subotice, Kanjiže i Sente, sve u Bačkoj; vukovarsko vlastelinstvo grofa **Elca** u Sremu; posed **Andrije Čekonjića** u Banatu. Mnoštvo seoske sirotinje, optanti i nagrađivanje kolonista dobrovoljaca iz Prvog svetskog rata bili su razlozi da se sprovede agrarna reforma, pored nastojanja da se usitni uglavnom strani veleposed.

Agrarna reforma započela je 1919. godine. Iz nje su u startu bili isključeni Mađari. Optanti su bili Srbi i Bunjevci u Mađarskoj ili Mađari u Kraljevini SHS koji su *Trijanonskim sporazumom* dobili pravo slobodnog izbora države u kojoj će živeti. Prvih godina, zainteresovani poljoprivrednici dobijali su zemlju u jednogodišnji zakup, koji je vremenom postao četvorogodišnji, da bi tek 1931. godine zemlja bila dodeljivana seljacima u vlasništvo i to od tri do pet hektara. Dotadašnji veleposednici uspeali su da predviđeni supermaksimum od oko 70 hektara povećaju tri puta, oslanjajući se na podršku političara koji su se protivili kolonizaciji. Ukupno je podeljeno

oko 1.700.000 hektara zemlje, a zemlju su dobile porodice dobrovoljaca, nešto preko 10.000, ostali kolonisti, oko 4000 porodica, preko 1500 optanata, takođe i autokolonisti, izbeglice i bezemljaši preko 2000 porodica. Nedosljedno sprovedena, agrarna reforma izvedena je polovično i trajala je sve do početka Drugog svetskog rata. Zbog nedostatka zemljišta država je 1938. godine nenaseljenim dobrovoljcima – kolonistima počela izdavanje državnih obveznica. Agrarnom reformom nisu bili obuhvaćeni pripadnici nacionalnih manjina, osim pripadnika slovačke zajednice kao slovenske. U Hajdučici u Banatu, u agrarnoj zajednici koja je pomagala naseljenike jeftinim kreditom za gradnju kuća, nabavku hrane, alata, semena i stoke, nalazili su se zajedno lokalni Slovaci i kolonisti dospeli iz Hercegovine.

Sredinom dvadesetih godina počinje kriza u poljoprivredi koja se naročito osjetila nakon što je velika svetska ekonomska kriza sa zakašnjenjem zahvatila i jugoslovensku privredu. Država je bila prinuđena da otpiše enormne dugove seljacima, što je urušilo bankarski sistem u zemlji.

4.6. Industrija, zanati, trgovina

Vojvodina je u međuratnom periodu imala blizu 38 hiljada zanatskih radnji, više od jedne četvrtine svih zanatskih radnji u predratnoj Jugoslaviji. U zanatskoj proizvodnji bilo je zaposleno preko 70 hiljada radnika; dakle, dvostruko više nego u industriji. Kvalifikaciona struktura zanatskih radnika bila je sedam puta bolja nego struktura radnika u industrijskoj proizvodnji.

Trgovina u Vojvodini bila je najrazvijenija, što je doprinelo osnivanju Produktne efektne berze u Novom Sadu i Berze poljoprivrednih proizvoda u Somboru.

Evidentno skroman napredak vojvođanske privrede u međuratnom periodu, uz potpuno zanemarivanje poljoprivrede, ipak nije sasvim narušio vodeću ulogu Vojvodine, koja je uz Sloveniju ostala ekonomski najrazvijeniji deo države. Uprkos recesiji, stranim investitorima bila je interesantnija privreda Vojvodine od privrede nerazvijenih delova zemlje, te je u Vojvodini uloženo 124 dinara po glavi stanovnika, dok je, na primer, u Srbiji i Makedoniji uloženo svega 110 dinara stranog kapitala. Pred početak Drugog svetskog rata jačao je uticaj nemačkog kapitala preko kreditne organizacije *Agrarija*, koja se oslanjala na brojno i bogato nemačko stanovništvo Vojvodine. Nemci su činili nešto preko petine stanovništva Banata, Bačke i Baranje, a posedovali su trećinu zemljišta, trećinu zanatskih radnji, gotovo polovinu industrijske proizvodnje i 30% finansijskog kapitala.

* * *

5. VOJVODINA NAKON ZAVOĐENJA ŠESTOJANUARSKOG REŽIMA

Tokom dvadesetih godina prošlog veka, Kraljevina SHS prolazila je kroz stalnu društvenu i političku krizu. Spolja su je ugrožavali albanski, bugarski, italijanski, mađarski revizionizam i iredentizam. Na unutrašnjem planu najznačajniji politički problem bilo je tzv. *hrvatsko pitanje*, tj. nastojanje Hrvata da im se prizna nacionalni identitet i teritorija, što je ugrožavalo unitarističko-centralistički koncept uređenja države. Privredna nerazvijenost i kulturna zaostalost praćene agrarnim krizama dovele su zemlju u rastrojstvo, što je kralj **Aleksandar** nastojao da reši zavodenjem lične vlasti. Povod monarhističkoj diktaturi bilo je ubistvo vođa Hrvatske seljačke stranke

u Narodnoj skupštini u Beogradu 1928. godine. Diktatura je proglašena 6. januara 1929. godine, a već u oktobru 1929. promenjen je naziv zemlje u *Kraljevina Jugoslavija*, čime je kralj želeo da spreči dalje međunacionalne političke sukobe propagirajući ideju integralnog jugoslovenstva. Obračunavši se sa opozicijom, režim se oslonio na mlađe projugoslovenski orijentisane kadrove iz Radikalne, Demokratske i Slovenske ljudske stranke i drugih režimskih organizacija.

U želji da uguši pokrajinske partikularizme, vlada sa generalom **Petrom Živkovićem** na čelu ukinula je 3. oktobra 1929. godine dotadašnju podelu na oblasti, pa je zemlja podeljena na devet banovina. Vojvodina i Šumadija našle su se u okviru *Dunavske banovine*, sa sedištem u Novom Sadu. Ekonomska kriza koja je zahvatila zemlju početkom tridesetih godina i donošenje *Oktroisanog ustava* 1931. godine ohrabрили su opoziciju koja se okupila 1932. godine u Zagrebu u okviru Seljačko-demokratske koalicije. Tada su predstavnici opozicije obelodanili *Zagrebačke punktacije*, koje su se, između ostalog, zalagale za formiranje pokrajina od kojih je jedna trebalo da bude Vojvodina. Sastanku u Zagrebu prisustvovao je dr **Duda Bošković** iz Samostalne demokratske stranke, lider Vojvođanskog pokreta.

Početkom tridesetih godina poljuljan je međunarodni položaj Jugoslavije. Njen glavni saveznik među velesilama, Francuska, okrenula se savezu sa Italijom, dok je Velika Britanija zbog ekonomskih problema postala manje zainteresovana za Balkan i Srednju Evropu. Zbog toga je Jugoslavija počela da menja političku orijentaciju i okretala se prema Nemačkoj, u kojoj je Hitler već dospao na vlast. Njegova monstruoznost se tada još nije ispoljila, tj. tek je mogla da se nasluti.

5.1. Vojvodina u diktaturi

Za vreme diktature u Vojvodini, profesor Pravnog fakulteta u Subotici **Fedor Nikić** pokrenuo je režimski list *Jugoslovenski dnevnik*. Sličnu uređivačku politiku imali su vršačka *Vojvodina*, *Jugoslovenska straža* iz Pančeva, *Graničar* iz Kanjiže i *Domovina* iz Bečeja. Diktaturi su prišli pojedini manjinski političari, poput vođe Mađarske stranke **Gabora Santoa** (Szántó Gábor) i novinara **Mihalja Brodija** (Bródi Mihály), a kod Nemaca podršku diktaturi pružala je grupa oko **Nikole Haslingera** (Hasslinger). Podršku režimu pružili su **Ivan** i **Mirko Ivković Ivandekić**, prvaci Hrvatske seljačke stranke. U Subotici je 1931. godine održan skup Jevreja u znak podrške kralju **Aleksandru**. Snažnu podršku režimu pružale su sportska organizacija *Soko Kraljevine Jugoslavije* i udruženje studenata *Jugoslovenski akademski klub*.

5.2. Jugoslavija posle ubistva kralja Aleksandra

Nakon ubistva kralja **Aleksandra**, 9. oktobra 1934. godine, uspostavljeno je namesništvo sa knezom **Pavlom Karađorđevićem** na čelu. Usled namesničkog režima slabila je diktatura, a jačala opozicija koja se u Vojvodini okupila oko *Vojvođanskog pokreta*, a u kojem su pored samostalnih demokrata bili radikali, demokrate, Hrvatska seljačka stranka predvođena **Josipom Đidom Vukovićem**, Mađari oko **Imrea Nađa** (Nagy Imre) i Slovaci sa **Jankom Buljikom** (Janko Bulík) na čelu. Ujedinjenoj opoziciji priklonio se deo demokrata i nezadovoljni radikali da bi se suprotstavili na izborima *Jugoslovenskoj radikalnoj zajednici* tadašnjeg predsednika Vlade **Milana Stojadinovića**. Na parlamentarnim izborima 1938. godine opozicija je postigla veliki uspeh osvojivši 45% glasova birača i značajno uzdrnavši Stojadinovićevo režim.

Veliki uspeh opozicije na izborima, oslanjanje Stojadinovićeve vlade na fašističke sile Nemačku i Italiju, kao i potpisivanje Konkordata sa Vatikanom oslabili su vladu toliko da je Stojadinović odstupio. Novi premijer **Dragiša Cvetković**, za razliku od prethodnika, bio je spreman za dogovor sa Hrvatima. Rezultat te spremnosti je potpisivanje sporazuma o formiranju *Banovine Hrvatske* 26. avgusta 1939. godine. Kompromisni način rešavanja hrvatskog pitanja izazvao je nezadovoljstvo srpske političke elite, jer je razbijena njihova suprematija oličena u unitarističko-centralističkom uređenju države, a prevladalo je mišljenje da su Hrvati dobili previše teritorija. Istovremeno, većina hrvatskih političara smatrala je da je Hrvatska dobila premalo teritorija, jer u sastav Banovine nije ušla Boka Kotorska i severozapadna Bačka sa Suboticom. Sporazum sa Hrvatima predstavljao je i početak kraja Vojvođanske koalicije, jer su je napustile samostalne demokrate, dok se vođstvo HSS u Vojvodini podelilo na somborsko krilo koje se zalagalo za autonomiju Vojvodine i subotičko krilo koje je tražilo priključenje Banovini Hrvatskoj. Svakako, najvažniji razlog urušavanja Vojvođanskog pokreta bio je početak Drugog svetskog rata, koji je doprineo nacionalnoj homogenizaciji i zatvaranju naroda Vojvodine u sopstvene okvire. Pitanje autonomije Vojvodine postalo je drugorazredno političko pitanje.

* * *

6. TERITORIJA VOJVODINE U DRUGOM SVETSKOM RATU

Teritorija Vojvodine bila je jabuka razdora između Mađarske i Jugoslavije. Dve zemlje su *Pakt o večnom prijateljstvu* sklopile u decembru 1940. godine, ali već u aprilu 1941. godine Mađarska je napala Jugoslaviju. Zauzela je Bačku (uz Baranju i Prekomurje), dok je Srem pripao tzv. Nezavisnoj državi Hrvatskoj, a Banat nedićevskoj Srbiji pod nemačkom kontrolom.

6.1. Napad na Jugoslaviju

Jugoslavija je pristupila Trojnom paktu fašističkih sila koji je vlada **Dragiše Cvetkovića** potpisala 25. marta 1941. godine. Odbijanje vojnog vrha Kraljevine Jugoslavije da prihvati pristupanje zemlje Trojnom paktu manifestovalo se vojnim pučem u Beogradu koji je izveden u noći između 26. i 27. marta 1941. godine. Masovne demonstracije podrške pučističkoj vladi generala **Dušana Simovića** dale su povod **Adolfu Hitleru** da naredi opšti napad Nemačke i njenih saveznika na Jugoslaviju. Susedne države videle su u ratu mogućnost osvete Jugoslaviji i revizije granica.

Pal Teleki (Teleki Pál, 1879–1941) bio je mađarski političar, geograf, profesor univerziteta, zemljoposjednik. Bio je ministar spoljnih poslova 1920. godine i ministar prosvete 1938. godine. Uoči Drugog svetskog rata, bio je predsednik vlade, u vreme kada je Mađarska uz pomoć Nemačke nastojala da ostvari svoje revizionističke ciljeve. Tada je slovio za probritanski orijentisanog političara, koji je upozoravao da će oslonac Mađarske na nemačku politiku doneti samo katastrofu. Bio je zagovornik i balkansko-podunavske saradnje. U tom kontekstu, može

se razumeti njegovo zalaganje za jugoslovensko-mađarski sporazum o saradnji iz decembra 1940. godine. Posle demonstracija 17. marta 1941. godine bio je svestan da će Nemačka vojno reagovati protiv Jugoslavije. Kao znak moralnog poraza svoje politike, iako o tome postoje kontroverzna mišljenja, izvršio je samoubistvo 3. aprila 1941. godine, napisavši u oproštajnom pismu: *Mađarska je pogazila reč o večnom prijateljstvu sa Jugoslavijom iz kukavičluka. Stali smo na stranu nitkova, bićemo lešinari – najprljavija nacija. Nisam to sprečio – kriv sam.*

Rat u Jugoslaviji počeo je 6. aprila 1941. godine bombardovanjem Beograda. Istovremeno, započelo je i okupaciono komadanje zemlje. Vojska Kraljevine Jugoslavije nije izdržala ni dve nedelje otpora. Vojvodinu je napustila uz simboličan otpor, gotovo bez borbi. Posledica rata bila je podela Vojvodine na tri okupacione uprave. Srem se našao u okviru tzv. Nezavisne države Hrvatske, koja je proglašena 10. aprila u Zagrebu. Pozivajući se na proglašenje tzv. NDH, vlasti u Budimpešti okupirale su Bačku i Baranju, napadom započetim 11. aprila 1941. godine, a ove regije pripojene su Mađarskoj 16. decembra iste godine. Pribojavajući se sukoba svojih dvaju saveznika, Mađarske i Rumunije, oko Banata, Nemci su stavili ovu oblast pod formalnu vlast kvislinške srpske vlade generala **Milana Nedića**, dok su stvarnu vlast u Banatu imali domaći Nemci, *folksdojčeri*. Mađarsko i nemačko stanovništvo dočekalo je okupaciju s nadom u bolju budućnost, jer je pritisak koji su doživljavali u Kraljevini Jugoslaviji bio njihov stalni problem. Ubrzo su uvideli da su iz jedne diktature dospeli u drugu, te su sve više tonuli u apatiju.

Endre Bajči-Žilinski (Bajcsy-Zsilinszky Endre, 1866–1944) bio je mađarski pravnik i političar. Početkom tridesetih godina XX veka počeo je sa iznošenjem stavova protiv tadašnje nemačke politike. U knjizi *Nacionalni radikalizam* ističe da je glavni cilj mađarske spoljne politike ostvarenje mađarsko-srpskohrvatskog pomirenja, kao i mađarsko-srpskohrvatske saradnje. Početkom februara 1940. godine boravio je u Beogradu na sastanku ministara spoljnih poslova Balkana. Po nalogu Pala Telekija (Teleki Pál), imao je zadatak da ispita da li na jugoslovenskoj strani postoji želja za mađarsko-jugoslovenskim zblizavanjem. U knjizi *Naša sudbina i mesto u Evropi* (1941) insistira na balkansko-podunavskoj federaciji,

tj. konfederaciji. Već 11. aprila 1941. godine upućuje protest Hortiju što je Mađarska napala Jugoslaviju. Raciju početkom 1942. godine nazvao je pogromom. Hortiju je pisao: *U Mađarskoj se odigralo, bez sudske presude, masovno klanje sa punom odgovornošću vojnika i žandara, to je najnečovečnije i najnemađarskije masovno ubijanje, to je tako strahovita greška i takav potres mađarskog pravnog poretka protiv čega mora svaki čestiti Mađar da digne glas*. Decembra 1942. godine u mađarskom parlamentu izneo je zahtev da se vinovnici za raciju najstrože kazne. Nakon dolaska na vlast Ferenc Salašija (Szálasi Ferenc) u oktobru 1944. godine, Žilinski je uhapšen i streljan 25. decembra 1944. godine.

6.2. Okupaciona vlast i racija 1942. godine

Ubrzo nakon okupacije, vlasti su započele represalije nad srpskim, jevrejskim i romskim stanovništvom i antifašistima bez obzira na nacionalnost, što je doprinelo početku oružanog otpora (doduše, ne toliko jakog kao u drugim krajevima zemlje) već prve godine rata. U Petrovgradu (današnji Zrenjanin) na dan nemačkog napada na Sovjetski Savez 22. juna 1941. godine Pokrajinski komitet KPJ doneo je odluku o početku priprema za ustanak. Uskoro je formiran *Štab partizanskih odreda Vojvodine*, a prvi sukobi sa neprijateljem započeli su u Banatu. Tokom 1941. godine formirano je više partizanskih odreda (Petrovgradski, Melenački, Mokrinški, Kumanački i drugi) u srednjem i severnom Banatu, a u južnom je dejstvovao Južnobanatski odred. Akcije banatskih partizana svele su se na prepade na manje vojne i policijske jedinice, diverzije pruga i mostova i paljenje žita. Nakon odmazde nemačkih vlasti, na čelu sa policijskim komandantom **Jurajem Špilerom** središte otpora prebačeno je u Srem.

Otpor okupacionim jedinicama u Bačkoj bio je složeniji od onog u Banatu, jer su mađarske vlasti zavele strog režim, deportujući koloniste u logore (od kojih je najveći bio Šarvar u Mađarskoj), hapseći komuniste i druge političke protivnike i kažnjavajući građane za sitnice. Geografske prilike su, takođe, otežavale otpor. Centar

otpora u Bačkoj bila je Šajkaška, a na otpor su bili spremni Slovaci u Petrovcu i Kisaču. Borcima su se pridružili komunisti mađarske nacionalnosti predvođeni **Erneom Kišom** (Kiss Ernő). Rešen da uguši pobunu, okupator je u južnoj Bačkoj u januaru 1942. godine izvršio tzv. *raciju*, koja je prerasla u nekontrolisanu upotrebu vojne sile i u najveće zlo delo mađarskih okupacionih vlasti. Stradalo je više hiljada Srba, Jevreja i Roma u Šajkaškoj i Novom Sadu. Protiv stradanja civilnog stanovništva ustao je poslanik mađarskog parlamenta **Endre Bajči Žilinski** (Bajcsy-Zsilinszky Endre).

6.3. Partizanski pokret u Sremu 1941–1942. godine

Partizanski pokret u Sremu aktivirao se tokom septembra 1941. godine. Iako je bilo ljudi koji su simpatizovali partizane, zbog prirodnih uslova u Bačkoj i Banatu njihovo organizovanje bilo je mnogo teže. Temeljnije pripremljen, zahvaljujući prirodnim uslovima za borbu na Fruškoj gori i u Bosutskim šumama, pokret u Sremu imao je veći zamah nego u Banatu i Bačkoj. Vodeću ulogu u partizanskom pokretu imali su komunisti, među kojima su bili i bivši zatvorenici sremskomitrovačkog zatvora koje su partizani oslobodili. Akcije *Fruškogorskog* i *Podunavskog odreda* izazvale su represalije i užasan teror ustaške policije tokom avgusta 1942. godine. Vođa ustaške policije, **Viktor Tomić**, odgovoran je za smrt više od 6000 stanovnika Srema. Prilikom ove akcije stradali su vodeći kadrovi partizanskog pokreta u Sremu, **Đorđe Marković**, komandant i **Stanko Paunović**, komesar Štaba NOP za Srem.

Tokom 1942. godine partizanske jedinice u Sremu reorganizovane su i priključene Trećoj operativnoj zoni Hrvatske. Deo jedinica prebačen je u Bosnu. Naredne godine, sremski partizani u Bosni formirali su *Prvu* i *Drugu vojvođansku brigadu*. Nakon što se komandni kadar Glavnog štaba NOP-a za Vojvodinu prebacio iz Bosne u Srem, partizanski pokret bio je sve brojniji, te su pokušaji uništenja partizanskih jedinica bili bezuspešni. U akcijama tzv. čišćenja terena od partizana kada je reč o okrutnosti posebno se isticala *13. SS Handžar divizija*.

6.4. Preokret u Drugom svetskom ratu

Tok Drugog svetskog rata preokrenut je 1943. godine. Poraz nacističke Nemačke postajao je sve izvesniji. Sredinom 1944. godine *Crvena armija* stigla je do Balkana i tokom leta nizom operacija razbila nemačke i *kvislinške* jedinice u Rumuniji i Bugarskoj, te su ove zemlje bile poražene. U jesen, jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i Crvene armije oslobodile su istočne delove Jugoslavije, Makedoniju, Srbiju sa Beogradom i Vojvodinu.

Približavanje jedinica Crvene armije granicama Jugoslavije primoralo je Nemce da pokušaju da unište otpor u Sremu, no njihova ofanziva pod nazivom *Žitni cvet* jula 1944. godine završila se bez uspeha. Dolazak sovjetske armije na granice Jugoslavije i Rumunije u septembru 1944. godine osnažio je partizanski pokret u Banatu koji je oslobođen do sredine oktobra. Tada jedinice Crvene armije i NOVJ prelaze u Bačku. Subotica je oslobođena 10. oktobra, a Novi Sad 23. oktobra.

Posle oslobođenja Bačke, Banata i većeg dela Srema, pored postojeće dve, 16. i 36, formirana je od prekaljenih boraca, ali i od sasvim mladih i neiskusnih mladića nova, 51. *vojvođanska divizija*. Od 1. januara 1945. godine ove tri divizije čine *III jugoslovensku armiju*, čiji je komandant general **Kosta Nađ**.

Od 1943. godine do kraja rata formirano je 15 vojvođanskih brigada, među kojima je 14. bila slovačka, a 15. *Petefi* – mađarska.

Dobar deo Vojvodine, prvenstveno Bačku, okupator je napustio bez borbi. U nekim mestima prošlo je više dana, a negde i više od jedne sedmice od odlaska mađarskih do dolaska partizanskih trupa.

Od novembra 1944. godine vođene su teške borbe Crvene armije i NOVJ protiv Nemaca i jedinica tzv. NDH u Baranji. Surova, sa mnogo gubitaka, bila je bitka za prelazak Dunava kod sela Batina. Jedinice NOVJ bile su popunjene golobradim mladčićima iz Vojvodine koji su masovno ginuli. Sredinom aprila 1945. godine probijen je Sremski front, a rat se za narode Jugoslavije završio 15. maja, nedelju dana nakon kapitulacije Nemačke.

Tokom Drugog svetskog rata stradalo je stanovništvo svih nacionalnosti. Okupacione i kvislinške snage izvršile su masovna ubistva i zlostavljanja stanovništva srpskog, jevrejskog i romskog porekla. Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u Dunavskoj banovini živelo je 18.518 Jevreja ili 0,77%. Stradalo ih je 15.343, a preostali Jevreji iz Vojvodine uglavnom su napustili zemlju i preselili se u Izrael.

Kroz istoriju često se dešavalo da su Romi bili proganjani ili teško kažnjavani zbog svog načina života, ali najveća tragedija desila se tokom Drugog svetskog rata, kada je nacistički režim odlučio da, zajedno sa Jevrejima, potpuno istrebi Rome. Oni su bili izloženi okrutnim pokusima nacističkih „lekara”. O ostvarivanju ovog plana zna se manje nego o holokaustu, ali nova istraživanja donose sve više rezultata.

Krajem 1944. godine u Vojvodini je na delu njene teritorije zavedena vojna vlast, koja je pravdana političkim, etničkim, ekonomskim i vojnim razlozima (nerazvijenost sistema oslobodilačke vlasti, složene nacionalne prilike kao posledica okupacije, teška ekonomska situacija itd.). Izvesno je da je Vojna uprava doprinela stabilizaciji prilika u Vojvodini, ali se u svom delovanju i sama oslonila na represivne mere prema mađarskoj manjini, izjednačila ju je sa mađarskim okupacionim sistemom, dovela do stradanja više hiljada pripadnika mađarskog stanovništva i pogoršanja međunacionalnih odnosa.

Gotovo celokupno nemačko stanovništvo koje se nije ranije povuklo, bez ikakvog utvrđivanja krivice, odvedeno je u sabirne logore (Bački Jarak, Kruševlje i Gakovo u Bačkoj, Rudolfsgnad (Kničanin) i Molin u Banatu), u kojima su mnogi stradali. Na osnovu odluke državnog rukovodstva, Nemcima je oduzeto državljanstvo, konfiskovana celokupna imovina, te je zbog toga većina preživelih napustila zemlju.

* * *

7. VOJVODINA NAKON ZAVRŠETKA DRUGOG SVETSKOG RATA

Nakon pobeđe, komunisti sa **Josipom Brozom Titom** na čelu uveli su komunističku diktaturu.

U novoj jugoslovenskoj državi Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji, koja je od 29. novembra 1945. godine nosila naziv Federativna Narodna Republika Jugoslavija, nastale su radikalne promene u društvenoj, političkoj i ekonomskoj sferi. Sprovedena je nacionalizacija, agrarna reforma, uz utvrđivanje zemljišnog maksimuma i druge mere kojima je podržavljena imovina relativno bogatog sloja stanovništva i stranog kapitala. Ovim merama oštetili su na više desetina hiljada porodica oduzevši im imetak na osnovu brojnih razloga. Nakon jedinih višestranačkih izbora, u kojima je šansa političke alternative dovedena na minimum, još više su ojačali sistem. Na izborima komunisti su izašli sa jedinstvenom listom *Narodnog fronta Jugoslavije*. Kada je videla da se ne može suprotstaviti propagandnoj i birokratskoj mašineriji komunističke, demokratska opozicija odlučila je da bojkotuje izbore. Njene pristalice mogle su

glasati za *ćoravu* kutiju. Zbog propagande i kontrole glasača Narodni front je ubedljivo pobedio. Zemlja je i formalno ušla u blok država pod kontrolom Sovjetskog Saveza. Ukinuta je monarhija, višepartijski sistem i zavedena je *diktatura proletarijata*. Komunisti su odlučno nastupali protiv šovinizma, ali su držali pod pritiskom svaku naciju i manjinu, kao i crkve u zemlji. Nije bilo reči o pravoj demokratiji.

7.1. Vojvodina u novoj Jugoslaviji

U novu federativnu jugoslovensku državu Vojvodina je ušla sa nedefinisanim položajem i granicama. Na *Drugom zasedanju AVNOJ-a* u Jajcu nije razmatrana autonomija određenih područja države, a ozbiljna dilema kojoj će federalnoj jedinici pripasti Vojvodina, Srbiji ili Hrvatskoj, prestaje nakon što je vođa komunista maršal **Josip Broz Tito** izjavio marta 1944. godine da će Vojvodina pripasti onome za koga se opredeli narod. S obzirom na to da su većinu građana Vojvodine činili Srbi, komunistički vođa iz Vojvodine **Jovan Veselinov** najavio je decembra 1944. godine želju Vojvođana da se priključe Srbiji. Na sednici Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine, 6. aprila 1945. godine u Novom Sadu doneta je odluka o *priključenju Vojvodine Srbiji*. Na *Trećem zasedanju AVNOJ-a*, održanom u avgustu 1945. godine u Beogradu, ponovljena je volja naroda koji žive u Vojvodini da se autonomna pokrajina priključi federalnoj Srbiji. Delegaciju NOO Vojvodine činili su **Jovan Veselinov**, župnik **Blaško Rajić**, prota **Alimpije Popović**, **Vasa Stajić**, **Pal Šoti** (Sóti Pal), **Aleksandar Moč** i drugi. Pre toga, na osnivačkom Kongresu Komunističke partije Srbije, održanom u maju 1945. godine, ujedinjene su partijske organizacije Srbije, Vojvodine i Kosova i Metohije. Ustavima FNRJ od 1946. godine, Ustavom NR Srbije od 1947. godine i Statutom Vojvodine 1948. godine rešen je ustavni status Vojvodine. Vojvodina je definisana kao autonomna pokrajina u sastavu Narodne Republike Srbije, ali je u *Veću naroda FNRJ* imala i svoje posebne poslanike.

Vojvodina se, dakle, priključila Srbiji.

7.2. Političke prilike nakon rata

Vlast komunista bila je efikasna u trenutnom zaustavljanju bratoubilačkih ratova (koji nisu vođeni u Vojvodini), ali cena toga bila je uvođenje diktature. Vojvodina je u novom poretku u Jugoslaviji dobila ulogu snabdevača namirnicama za ishranu.

Privid političkog pluralizma koji su od novih vlasti u Jugoslaviji zahtevali zapadni saveznici, pobednici nad fašizmom, prevaziđen je nakon parlamentarnih izbora održanih 11. novembra 1945. godine, kada je opoziciju ubedljivo pobedila lista Narodnog fronta sa osmostrukom razlikom. Demokratska opozicija, predvođena **Milanom Grolom**, bila je primorana da se ubrzo pasivizira i nestane sa političke scene.

Nova država suočila se sa razrušenom infrastrukturom i uništenom privredom. Poljoprivredi je nedostajala radna snaga nakon nestanka nemačke manjine (oko tri stotine hiljada Nemaca proterano je iz Vojvodine). Već 23. avgusta 1945. godine donet je *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji* kojim je oduzeta zemlja od krupnih i od srednjih zemljoposjednika, bez obzira na nacionalnu pripadnost, te dodeljena agrarnoj sirotinji i kolonistima iz planinskih krajeva, nenaviknutih na obradu zemlje u novim uslovima. Da bi se prehranilo stanovništvo, vlasti su uvele obavezni otkup tzv. tržišnih viškova koji je naročito pogodio vojvođanske poljoprivrednike. Naviknuti na inokosna imanja,

Iriški venac, Spomenik slobode

vojskovođa seljaci su terani u zadruge (po staljinističkom uzoru), što je potpuno dezorganizovalo tržište poljoprivrednih proizvoda. Merama prinudnog otkupa u Vojvodini otkupljeno je 47% svih prinudno otkupljenih količina žitarica u zemlji. Prilikom ovih mera primenjivana je sila, seljake su zlostavljali i kažnjavali.

U ekonomskim promenama došlo je do podržavljenja privatne svojine (nacionalizacije) u svim privrednim granama, izuzev poljoprivrede. Kao deo tih procesa preduzete su i mere konfiskacije imovine – ekonomsko kažnjavanje svih saradnika okupatora, ratnih zločinaca i naročito pripadnika nemačke manjine, čija je imovina gotovo u celosti konfiskovana, jer se smatralo, iako to nije bilo tačno, da su svi bili na strani okupatorskog režima.

7.3. Nacionalne prilike u Vojvodini

Nakon proterivanja nemačke nacionalne grupe iz zemlje, pritisak je bio i dalje jak. U novoj Jugoslaviji razvio se sistem u kojem je svaka nacija dobila mogućnost izvesne afirmacije, ali je u isto vreme i bila pod kontrolom, prismotrom i pritiskom tadašnje vlade i komunističke elite. U toj državi svaki pripadnik bilo koje nacije mogao je da *postane* državni neprijatelj, iredentista, četnik, ustaša itd. ako je zbog bilo čega mislio drugačije ili imao konflikt sa vladom ili komunistima. S vremenom, ovakav način pritiska i manipulacije postajao je sve blaži, ali nikad nije nestao iz socijalističke Jugoslavije.

Ipak, međunacionalni odnosi u novoj državi uveliko su se konsolidovali zahvaljujući tome što je životni standard postajao sve viši. Ideja bratstva i jedinstva nosila je u sebi mogućnost iskrenih i dobrih odnosa. Nove generacije bile su sve manje opterećene prošlošću i znale sve manje o nacionalnim sukobima. Manjine su dobile pravo na obrazovanje i informisanje na vlastitom jeziku, te su sve više prihvatale Jugoslaviju. Ekonomski napredak u ovom sistemu, koji je bio slobodniji od svih komunističkih sistema, bio je moguć zato što je titoizam u svojoj ranijoj fazi raskinuo sa staljinizmom.

Posle Drugog svetskog rata postignut je značajan napredak u obrazovanju na rusinskom jeziku. U svim naseljima u kojima je bilo dovoljno dece Rusina školskog uzrasta, organizovana je nastava na rusinskom jeziku. Od tada su štampani udžbenici za sve predmete na rusinskom jeziku. U Ruskom Krsturu je 1945. godine osnovana niža gimnazija na nastavnim jezicima nacionalnih manjina. Slovaci su dobili šansu da izgrade svoj edukativni centar u Bačkom Petrovcu, ali se nastava i na drugim mestima organizovala na slovačkom jeziku. Broj razreda u kojima se nastava odvijala na mađarskom jeziku takođe se povećao.

Posle Drugog svetskog rata država je stvarala uslove za kulturno-nacionalni život za sve manjine (nacionalnosti), kriteriji su bili da budu odani komunističkoj partiji, i da budu lojalni državi. Osnivana su kulturno-umetnička društva Rusina, Mađara, Slovaka, Rumuna, u kojima su delovale folklorne, pozorišne, književne, horške i druge muzičke sekcije, ali je centralna vlast favorizovala u nacionalnom smislu mešovita kulturna društva.

7.4. Raskid sa staljinizmom

Sovjetski Savez, posle pobede u Drugom svetskom ratu, izgrađivao je svoj sistem saveznika, među kojima je Jugoslavija imala značajnu ulogu. Ipak, nastao je sukob između **Tita** i **Staljina**, koji nije okončan pobedom **Staljina**. Tada se, kao izuzetak, Staljinovi planovi nisu ostvarili.

Nakon sukoba sa Sovjetskim Savezom i državama *Informbiroa*, posle *Rezolucije Informbiroa* 28. juna 1948. godine, zemlja je bila dovedena u stanje potpune izolacije. Dokazujući svoju privrženost komunizmu, nastavila je sa izgradnjom sistema po uzoru na Sovjetski Savez. Pristupili su potpunoj centralizaciji državne uprave. Započeta je kolektivizacija obradive zemlje i njeno podržavljenje. Formiraju se seljačke radne zadruge kao osnovna forma proizvodnje na selu, ali od toga se odustaje već 1950. godine.

Od 1950. godine uvodi se *sistem socijalističkog samoupravljanja*, a Ustavnim zakonom iz 1953. godine počela je dublja decentralizacija državnog sistema. Sistem samoupravljanja je do 1955. godine usklađen i uveden do kraja.

Posle konflikta sa Sovjetskim Savezom u spoljnopolitičkoj opredeljenosti, Jugoslavija je pronašla novu orijentaciju – *nesvrstanost*. Pobjeda u sukobu sa staljinizmom, nova spoljnopolitička orijentacija i korekcije u unutrašnjem sistemu doneli su srećniji i uspješniji period u Jugoslaviji.

* * *

8. POLET TITOIZMA

Od početka pedesetih godina, Jugoslavija je doživela značajne političke, ekonomske i ideološke promene. Od 1955. godine *opštine* postaju lokalni organi vlasti sa određenim ingerencijama. *Ustavom iz 1963. godine* usvojen je proces decentralizacije, naročito prema republikama. Od druge polovine 1967. godine započinje radikalnije proces *deetatizacije* i jačanje republika. Ustavnim amandmanima iz 1967. godine, pa zatim 1968. i 1971. godine autonomne pokrajine Vojvodina i Kosovo i Metohija postaju *konstitutivni delovi* Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Ustavom proglašenim 21. februara 1974. godine potvrđen je novi status pokrajina. Time je Vojvodina postigla najviši nivo autonomije u istoriji svog postojanja, iako je ova autonomija, kao i čitav politički sistem, bila pod dominacijom Saveza komunista. Autonomija će doprineti bržem razvoju Vojvodine, ali će i otvoriti mnogo spornih pitanja između pokrajina i Republike Srbije. U suštini ovog spora bilo je nastojanje Republike Srbije da se degradira dostignuti stepen autonomnosti pokrajina i povрати centralistička vlast republike nad njima.

Podstaknute događanjima u Americi i Francuskoj, 1968. godine desile su se studentske demonstracije. Studenti su protestovali zbog birokratizma sistema. Predsednik **Tito** je, naizgled, izašao u susret studentima, ali ništa se nije promenilo. Početak sedamdesetih godina XX veka obeležen je političkim sukobima u vrhu vladajućeg Saveza komunista Jugoslavije, što se 1971. godine u Hrvatskoj manifestovalo obračunom sa nacionalistima u okviru *Masovnog pokreta*, koji se zalagao za što je moguće veću emancipaciju Hrvatske. U Srbiji je naredne 1972. godine sa političke scene uklonjena grupa tzv. *anarholiberala*, koja se zalagala za modernizaciju privrede i decentralizaciju države. Sukobi u okviru partije iskorišćeni su za političke čistke, koje su ujedno značile i padanje u potpunu anonimnost i besperspektivnost poraženih. Među onima koji su morali da se uklone bili su čelnici vojvođanskih komunista **Mirko Čanadanović** i **Miloš Radojčin**.

Reakcije sistema značile su da je on izgubio svoju fleksibilnost, što je bila njegova karakteristika posle 1948. godine. Na izazove veće političke slobode i veće nacionalne slobode, dao je negativan odgovor.

Ipak, kada je životni standard u pitanju, Jugoslavija je sedamdesetih godina bila zemlja kojoj su se divile ostale socijalističke zemlje, naročito njeni susedi. U celom svetu

Josip Broz Tito

su sa poštovanjem i iščekivanjem gledali na ostvarivanje *samoupravljanja*, koje nikad nije funkcionisalo efikasno. Vojvodina je bila i ostala cilj mnogih pojedinaca iz nerazvijenih područja, koji su imali i iskoristili šanse da započnu život u njoj. U Vojvodini se zajednički život raznih nacionalnih i etničkih zajednica isprepletao. Ipak, u ovom periodu započelo je ubrzano smanjivanje broja nacionalnih manjina (narodnosti), te je Vojvodina, u tom smislu, postajala sve manje šarolika. U Jugoslaviji tog vremena, svi oni koji su izneli svoja zapažanja u vezi sa svojim narodom rizikovali su da budu marginalizovani. Polje međunacionalnih odnosa bilo je isključivo ingerencija Saveza komunista. Iako su ti odnosi nosili u sebi izvesnu napetost, oni nisu došli do izražaja, delimično zbog toga što se u Jugoslaviji, a naročito u Vojvodini, brinulo o tome da se u javnosti bude korektan prema svakoj etničkoj zajednici. Istovremeno, dobar životni standard i razne mogućnosti koje je država pružala građanima činili su svaku nacionalističku propagandu beznačajnom ili smešnom, jer su svi narodi i manjine bili zadovoljni.

* * *

9. POSLE TITA – TITO (POZNI TITOIZAM I ULAZAK U KRIZU)

Privredni razvoj SFRJ se nakon neuspele privredne reforme, započete 1965. godine, usporio i to je bio početak dugotrajne društvene i ekonomske krize koja će pratiti zemlju do njenog raspada 1991. godine.

Težnje za emancipacijom republika, ali i pokrajina, izražene su u *Ustavu iz 1974. godine*. Odredbama Ustava, Socijalistička Autonomna Pokrajina Vojvodina dobila je elemente državnosti sa neodređenim statusom u Socijalističkoj Republici Srbiji. Vojvodina je tada imala zakonodavnu vlast oličenu u Skupštini, izvršnu vlast koju je sprovelo Izvršno veće SAPV i najvišu sudsku vlast preko Ustavnog suda i Vrhovnog suda Vojvodine. Jedina ingerencija Republike ostala je u domenu unutrašnjih poslova.

Josip Broz Tito je umro 4. maja 1980. godine. Jugoslavija je ostala bez svog *simbola i zaštitnog znaka*. Mnogi su bili zabrinuti za opstanak zemlje, ali su tada te strepnje bile bez ikakvih osnova. Politički testament Tita u tom trenutku je funkcionisao, ali stanovništvo nije bilo pripremljeno za krizu, niti za politički sistem. Suviše komplikovan Ustav nije bio dovoljno dobar da na pravi način rešava krizne situacije, kojih tada nije ni bilo. Političko rukovodstvo je, kao rešenje problema koji su postojali, dalo odgovor: *Posle Tita – Tito*. Narod je tada često pevao na raznim masovnim skupovima *Druže Tito mi ti se kunemo, da sa tvoga puta ne skrenemo*. U političkom smislu sistem titoizma nastavio je da funkcioniše bez potresanja zbog smrti Tita.

9.1. Ekonomska kriza

Početak osamdesetih godina doneo je produbljenje ekonomske krize, koja se sve više odražavala na svakodnevici stanovništva. Razlog tome bili su preveliki dugovi, a dobijani zajmovi nisu ulagani na pravi način. Nestašica deterdženata, benzina i kafe zauvek je okončala bezbrižne godine poleta titoizma.

Posle nekoliko godina krize i nemoći rukovodstva zemlje i Saveza komunista, pojavila se kritika sistema, a i njegove prošlosti. Stanovništvo je sve više bilo ogorčeno i podložno populizmu. Pošto je za vreme Tita nacionalno pitanje bilo rešavano primenom sile, nije bilo mesta demokratskoj diskusiji, osim u Partiji. Otvoren je prostor da se iskoriste nacionalna osećanja za manipulaciju širokim narodnim masama.

* * *

10. DOBA POLITIČKE, DRUŠTVENE I EKONOMSKE KRIZE I RASPADA ZEMLJE

U periodu od 1980. do 1991. godine, Jugoslavija je dospela od ekonomske krize u stanje građanskog rata. Politički, ekonomski, društveni sistem, a i sistem vrednosti rušio se stepen po stepen. Umesto da se zemlja oslobodi komunizma, kao ostale istočnoevropske države i da prenese samo napredne tradicije koje su postojale u njejoj varijanti komunizma, u njoj se komunizam zamenio populizmom i neodgovornim nacionalizmom. Iako je Jugoslavija bila najnaprednija zemlja u Istočnoj Evropi, iako je imala najveći ugled i najbolje međunarodne odnose, sve je to postepeno propadalo. Kako je vreme odmicalo, taj proces se ubrzavao.

10.1. Produbljivanje krize

Ekonomska kriza osamdesetih godina XX veka polako se pretvarala i u političku krizu. Nestašica pojedinih namirnica, koje su kupovane u inostranstvu, pogodila je i stanovništvo Vojvodine. Ipak, to u početku nije poremetilo dobre međunarodne odnose, mada se strepelo za budućnost.

U isto vreme, zemlja je počela da ulazi u sve dublju krizu. Nakon demonstracija u Prištini 1981. godine započinje sve jača aktivnost albanskih separatističkih krugova, što je istovremeno podsticalo populističku i nacionalističku retoriku u Srbiji. Jedan od ciljeva te politike bio je smanjenje ingerencija pokrajina. Dobar deo srpske inteligencije podržavao je taj kritičizam izražavajući svoje negodovanje zbog događanja u vreme titoizma. U prvoj polovini osamdesetih godina, mediji su postali oštriji kada je bilo reči o Albancima. Kasnije se takav stil proširio i koristio sa više strana.

Dolaskom na vlast rukovodstva Saveza komunista Srbije sa **Slobodanom Miloševićem** na čelu, 1987. godine, pod izgovorom zaštite ugroženih Srba i Crnogoraca na Kosovu, promovirane se politika čiji je konačan rezultat bio raspad zemlje. *Savezno predsedništvo* sa osam članova iz svih republika i pokrajina izgubilo je mogućnost funkcionisanja. Nastala je nova vrsta krize. Pravni sistem nije mogao više da funkcionise. To je unelo nesigurnost na svim nivoima u državi. Federacija, republike, pokrajine i građani izgubili su viziju budućnosti koja je postajala sve neizvesnija. Jugoslovenske republike počele su da vode svoju politiku, dok je ekonomska kriza postajala sve dublja, a inflacija rasla sve brže.

10.2. Gubitak autonomije Vojvodine

Partijsko rukovodstvo Srbije se, pod izgovorom *antibirokratske revolucije*, obračunalo sa tzv. *autonomašima* u Vojvodini. Nakon *Jogurt revolucije* u Novom Sadu 5/6. oktobra 1988. godine, smenjeno je autonomaško rukovodstvo pokrajine, sa **Boškom Krunicem** i **Stevanom Šogorovim** na čelu, koje su zamenile perjanice *antibirokratske revolucije* u Vojvodini: **Mihalj Kertes**, **Radoman Božović** i drugi. U Crnoj Gori takođe je izvedeno smenjivanje rukovodstva u januaru 1989. godine, a na Kosovu je uvedeno vanredno stanje i postavljeno rukovodstvo lojalno **Miloševiću**. Nakon referenduma koji je održan 1. i 2. jula 1990. godine donet je *Ustav Socijalističke Republike Srbije* kojim su predviđene političke slobode, tj. otvorena je mogućnost stranačkog organizovanja i višepartijskih izbora. Pre toga, isto rukovodstvo odlagalo je demokratizaciju i skoro sve jugoslovenske republike bile su naprednije od Srbije. Prvi

parlamentarni izbori u socijalističkoj Srbiji održani su 23. decembra 1990. godine i na njima je ubedljivo pobedila vladajuća Socijalistička partija Srbije. Ti izbori bili su organizovani bez mogućnosti pravog izbora, jer je *opozicija* bila lišena ravnopravnog učešća u medijima, a nije imala ni novčana sredstva za vođenje izborne kampanje.

Nacionalistički incidenti bili su sve češći. Na fudbalskim utakmicama, u štampi, a najviše u elektronskim medijima rušili su se odomaćeni, tradicionalni običaji. Pojavila se netrpeljivost širom zemlje. Vojvodina je bila time najmanje zahvaćena i najmanje je učestvovala u svemu tome, ali je njeno novo rukovodstvo potpuno sledilo politiku **Miloševića**.

U istočnoj Evropi rušili su se redom stari politički sistemi tokom jeseni 1989. godine. Uskoro su u jugoslovenskim republikama komunisti gubili vlast ili su je podelili sa novom opozicijom. U Srbiji i Crnoj Gori komunistička elita, iskoristivši nacionalizam, populizam i nadmoć u državnom aparatu, produžila je svoju vlast, dok je u Srbiji tadašnji predsednik *Milošević* uvodio državu u sve veće sukobe.

10.3. Raspad Jugoslavije

Raspadom Saveza komunista Jugoslavije, koji se dogodio na XIV kongresu održanom od 20. do 22. januara 1990. godine, kriza jugoslovenske federacije bližila se svom vrhuncu. Nije funkcionisala više nijedna zajednička institucija države. Nastojanje komunističkih rukovodstava Slovenije i Hrvatske da se država preuredi na konfederalnom principu izazvalo je reakciju srpskog komunističkog rukovodstva, koje je pod izgovorom zaštite srpskog naroda u drugim republikama zahtevalo potpunu promenu političkog sistema u državi, postavljajući u suštini dilemu: ili snažna centralizovana Jugoslavija, ili proširena Srbija. Separatistička rukovodstva u drugim republikama, nakon sprovedenih referenduma, proglasila su državnu nezavisnost, što je dovelo do ratova na prostoru bivše Jugoslavije između 1991. i 1995. godine i stvaranja novih država. Srbija i Crna Gora ujedinjuju se u *Saveznu Republiku Jugoslaviju* koja je kasnije prerasla u savez država, *Državnu zajednicu Srbija i Crna Gora*.

Istovremeno, u Vojvodini traje razgradnja pokrajinskih institucija. Skupština i Izvršno veće Vojvodine bili su onemogućeni u obavljanju poslova koji su im pripadali i po novom *Ustavu Republike Srbije*.

Tokom rata, ostatak Jugoslavije je u političkom i ekonomskom smislu bio u stanju izolacije. Bila je isključena ili suspendovana iz međunarodnih organizacija. Nestajača goriva i inflacija dovela je velik deo stanovništva *do prosjačkog štapa*, dok se jedan uski sloj bogatio, koristeći nedaće stanovništva. U pograničnim područjima su šverc i prodaja *na crno* dostigli neverovatne razmere. Inflacija je krajem 1993. godine dostigla vrhunac. To je bila najveća inflacija svih vremena u svetu.

Tokom rata je položaj mladih, posebno vojnih obveznika, bio težak. Pozivani su u rezervni sastav, a neki su poslani na ratišta, gde su u isto vreme delovale i paravojne formacije na svim zaraćenim stranama. Delimično zbog ovog, a delimično zbog ekonomskog stanja, na stotine hiljada mladih i učenih ljudi napustilo je zemlju.

Konačno, ratovi su prouzrokovali da masa izbeglica krene iz svojih zavičaja u Srbiju. Većina njih naseljena je u Vojvodinu.

Ratovi sa bivšim jugoslovenskim republikama, Hrvatskom i Bosnom, završeni su mirom sklopljenim u Parizu, početkom 1996. godine.

10.4. Kosovska kriza, napad NATO-a na Jugoslaviju i pad diktature Slobodana Miloševića

Kriza na Kosovu zaoštrila se 1998. godine. Međunarodna zajednica zapretila je diktatorskom režimu i postigla da se oružane snage sa Kosova delimično povuku. Početkom 1999. godine sazvan je sastanak u Rambujeu, pošto su otkriveni dokazi o masovnim ubistvima albanskih civila. Pošto je Srbija odbila da sarađuje sa međunarodnom zajednicom, 24. marta 1999. godine NATO je započeo bombardovanje Jugoslavije. Vojvodina je često bila bombardovana, a pre svega Pančevo i Novi Sad. Napad NATO-a **Slobodan Milošević** je iskoristio da bi ponovo manipulisaio patriotskim osećanjima stanovništva. Pošto se pokazalo da je NATO odlučan u postizanju svojih ciljeva, **Milošević** je sklopio sporazum o napuštanju Kosova, s ciljem da sačuva svoju vlast.

Od 1998. godine postojala je studentska organizacija *Otpor*. Ona je odlučno kritikovala režim, koji je sve više zlostavljao studente. Krajem 1999. i početkom 2000. godine diktatorski režim je toliko često primenjivao silu i tako brutalno tukao studente da je izgubio svu podršku. Zapravo, režim je stekao svoje dotadašnje pobeđe tako što je razarao političku i medijsku alternativu. Prilikom izbora redovno je primenjivao silu. Takođe, varao je na izborima, koristeći neobaveštenost, nacionalna osećanja i patriotizam građana.

Na izborima za Saveznu Skupštinu, Skupštinu Vojvodine i na opštinskim izborima 24. septembra 2000. godine, režim je takođe želeo da vara, tj. da krađe glasove. Objavljen je netačan konačan izborni rezultat, iako je ubedljivo pobedila ujedinjena demokratska opozicija, sa dr **Zoranom Đinđićem** i **Vojslavom Koštunicom** na čelu. DOS za Vojvodinu je nadmoćno pobedio na pokrajinskim izborima, pa je u Skupštinu Vojvodine izabrano 116 poslanika DOS-a, dva iz SPS-a i dva nezavisna kandidata.

10.5. Položaj Vojvodine posle demokratskih promena

Prvi značajan dokument koji je Skupština Vojvodine donela u sazivu iz 2000. godine bila je *Platforma o ostvarivanju ustavnih ovlašćenja AP Vojvodine sa načelima za buduće ustavno uređenje pokrajine*. Zatim je 14. decembra 2001. godine Skupština utvrdila i dostavila predlog *Zakona o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine (Omnibus zakon)* koji je Republička skupština izglasala 2002. godine.

Do promena 2000. godine, pripadnici nacionalnih zajednica u Vojvodini imali su mogućnost školovanja, informisanja i negovanja kulturne baštine na maternjem jeziku, ali isključivo u okviru individualnih građanskih prava, bez posebne zaštite kolektivnih manjinskih interesa. Nakon što je Savezna Republika Jugoslavija pristupila *Okvirnoj konvenciji za zaštitu prava i sloboda nacionalnih manjina Saveta Evrope* i u skladu sa Konvencijom i donetim saveznim *Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina*, nacionalnim zajednicama omogućeno je formiranje nacionalnih saveta.

Nacionalni saveti staraju se o službenoj upotrebi jezika, obrazovanju, informisanju, zaštiti kulturne baštine i razvoju kulturnih institucija nacionalnih manjina. Nacionalne savete, čija su sedišta u Vojvodini, do sredine 2007. godine formirali su Mađari, Slovaci, Hrvati, Rumuni, Rusini, Bunjevci, Ukrajinci i Makedonci.

Nakon donošenja *Zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina* iz 2009. godine, naredne, 2010. godine organizovani su izbori za nacionalne savete nacionalnih manjina koje su formirale nacionalne savete. U Vojvodini su, osim pomenutih nacionalnih zajednica, svoj nacionalni savet formirali i Česi, Grci, Aškalijski i Egipćani.

Nažalost, demokratizacija Srbije nije se odvijala na idealan način. Na premijera Srbije **Zorana Đinđića** izvršen je atentat 12. marta 2003. godine. Srbija, a sa njom i

Vojvodina, se nije mogla uključiti do kraja u međunarodne tokove. Nastavio se raspad ostatka Jugoslavije pod nazivom Srbija i Crna Gora. U 2006. godini se i *Državna zajednica Srbije i Crne Gore* raspala, ali ovog puta bez nasilja, na osnovu dogovora.

Budućnost Srbije, demokratija i ekonomski razvoj u Srbiji su neizvesni, ali je sigurno da saradnja, uzajamno poštovanje i uvažavanje mogu da pomognu u prevazilaženju postojećih problema, u čemu Vojvodina može da ima svoj udeo.

* * *

11. STANOVNIŠTVO VOJVODINE

Stanovništvo Vojvodine menjalo se tokom istorije. Za period srednjeg veka nemamo pouzdane izvore. Pre dolaska Mađara u čitavoj Panonskoj niziji događali su se potresi u etničkom smislu (Franci i Bugari rušili su Avarski kaganat tokom iscrpljujućih ratova). Tokom IX veka Avarski kaganat nije se mogao obnoviti, ali ni Franci, ni Bugari nisu imali dovoljno snage za pacifikaciju situacije. U ovaj vakuum političkih snaga ušli su Mađari. Na prostorima Panonske nizije bilo je i Slovena (zapravo Mađari su bili u vezi sa Slovenima i pre ulaska u Panonsku niziju). Za kasniji period pretpostavlja se da je teritorija današnje Vojvodine bila integrisana u Ugarsko (Mađarsko) kraljevstvo i da je dominantan bio mađarski živalj. Posle najezde Turaka situacija se počela menjati, imigracija sa Balkana menjala je etnički sastav. Kasnije, ugarski kralj potpomagao je naseljavanje prvenstveno Srba. Prvo je u Sremu preovladalo srpsko stanovništvo. Ugarskim kraljevima bilo je u interesu da se ne presele samo pojedinci, nego i društvena struktura koja funkcioniše i u kojoj je pravoslavna crkva bila uvažavana od katoličkih vladara.

Period ratova sa Turcima je od XVI veka zahvatio teritoriju Vojvodine. Ona je bila uništavana ratovima i dugim turskim osvajanjima. Ubrzo posle tih osvajanja počinje period potiskivanja Turaka Osmanlija, što je isto bilo iscrpljujuće i takođe je kvarilo demografsku sliku. Gradovi i sela tokom ovog perioda bili su uništeni, a trgovina i sve ostale privredne grane drastično su zaostale.

Vojvodina je posle perioda vladavine Osmanlija uvek bila teritorija sa intenzivnim naseljavanjem. U početku se naseljavalo srpsko, a zatim nemačko stanovništvo. Mađari su se počeli naseljavati kasnije, za vreme **Marije Terezije**. Kako u Ugarskoj, tako i u novoj južnoslovenskoj državi, stanovništvo se stalno doseljavalo. Doseljavanje i stvaranje uslova za život doseljenika najvažnija je karakteristika demografskih kretanja u Vojvodini.

11.1. Popisi stanovništva

Prvi zvanični popis stanovništva u Ugarskoj obavljen je 1869. godine, a od 1880. godine popisi su organizovani svakih deset godina. Popisi stanovništva u predratnoj Jugoslaviji obavljeni su 1921. i 1931. godine. Posle Drugog svetskog rata obavljeni su popisi 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. i 2002. godine.

Ipak, ukupan demografski rast Vojvodine tokom 133 godine bio je oko 90%, što je upola manje od proseka većine regiona u srednjoj Evropi. Razlozi niskog priraštaja stanovništva su česti ratovi na ovim prostorima, proterivanje Nemaca nakon Drugog svetskog rata, politička emigracija mađarskog i rumunskog stanovništva nakon Prvog svetskog rata i ekonomske migracije, naročito u prvoj deceniji XX veka, kada je Vojvodinu napustilo 150.000 ljudi, odlazeći uglavnom u SAD.

11.2. Imigracije u Vojvodinu tokom XX veka

Imigracije u Vojvodinu tokom XX veka u vezi su prvenstveno sa agrarnim reformama nakon završetka svetskih ratova, kada je kolonizovano uglavnom srpsko stanovništvo iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i centralne Srbije.

U Bačku se nakon Prvog svetskog rata pa do 1931. godine doselilo 29.465 stanovnika. To su bili dobrovoljci i kolonisti iz Like, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Dalmacije. Ukupno su u Bačkoj osnovali 38 novih naselja i 11 kolonija, uz već postojeća naselja. Najveća od tih naselja bila su: Novi Žednik kod Subotice, Aleksa Šantić kod Sombora, Bački Sokolac (Lipar) kod Kule, Sirig i Staro Đurđevo kod Temerina, Stepanovićevo kod Novog Sada. U Banat je do 1931. godine doseljeno 54.665 stanovnika.

Kolonisti u Banatu osnovali su 16 novih naselja i 14 kolonija uz stara naselja. Najveća od novih naselja bila su: Vojvoda Stepa, Banatsko Karađorđevo i Aleksandrovo kod Velikog Bečkereka (Petrovgrada, Zrenjanina) i Miletićevo i Aleksandrov Gaj (Kupinik) kod Plandišta. Stajićevo su formirali banatski starosedeozi iz okoline Zrenjanina, a selo Putnikovo kod Uzdina srpski optanti iz Mađarske (selo Bata kod Budimpešte). Najveće novo naselje u Kraljevini Jugoslaviji bilo je Banatsko Karađorđevo sa oko 1000 naseljenih porodica, najviše iz Like.

U Sremu je do 1931. godine naseljeno 8755 stanovnika, u pet novih naselja i dve kolonije uz već postojeća stara naselja u okolini Inđije i Rume.

Po zavičajnom poreklu, od svih naselja u Vojvodini, nastalih između dva svetska rata, najsloženije naselje je Vojvoda Stepa u Banatu, u koje su došli kolonisti iz Like, Hercegovine, Bosne, Crne Gore, Dalmacije, Korduna, Banije, banatskih naselja uz Tisu i optanti iz Mađarske i Rumunije. Doseljenici su dobijali zemljište u vlasništvu političkih opština, fizičkih lica, crkava i banaka. Nova naselja nastajala su na majurima, a kolonisti su sami gradili kuće koje su se sastojale od sobe, kuhinje i štale. Doseљeno stanovništvo masovno je obolevalo od plućnih bolesti i tuberkuloze, a nijedno novo naselje nije imalo lekara. U novim naseljima tokom tridesetih godina XX veka kolonisti su uspeali da izgrade škole, crkve, zgrade opština i sokolske domove, da iskopaju bunare sa zdravom pijaćom vodom i da razviju svoje organizacije i udruženja, kao i bogat društveni život.

Nakon Drugog svetskog rata, u Vojvodinu je kolonizovano 258.405 lica ili 37.616 porodica. Kada je reč o nacionalnosti bilo je: 26.963 srpske porodice (iz Bosne, Hercegovine, Like, Banije, Korduna, Dalmacije, Srbije), 6696 crnogorskih porodica i 2000 porodica Makedonaca. Ova kolonizacija sprovedena je na osnovu *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji* iz 1945. godine, a *Uredbom o redu prvenstva u dodeljivanju zemlje* naseljavanje je uslovljeno učešćem kolonista u Narodnooslobodilačkom ratu sa favorizovanjem boraca od 1941. do 1943. godine.

Doseljeno stanovništvo useljavalo se u sela koja su prethodno ispražnjena odlaskom nemačkog stanovništva. Naselja su menjala nazive, prilagođavajući ih novoj strukturi stanovništva. Tako su Hajfeld i Mastort kod Kikinde postali Novi Kozarci, Sarča kod Zrenjanina – Sutjeska, Šupljaja – Krajišnik, Filipovo u Bačkoj – Bački Gračac... Nekada je jedno selo formirano od više sela, kao npr. Banatsko Veliko Selo kod Kikinde (nekada Soltur, Šarlavil i Sveti Hubert).

Gledano po teritorijama sa kojih su kolonisti dolazili, naseljavanje je teklo sledećim putem:

- kolonisti iz Crne Gore naselili su Vrbas, Lovćenac, Feketić, Savino Selo;
- kolonisti iz Makedonije Jabuku i Kačarevo kod Pančeva;
- kolonisti iz Dalmacije Riđicu, Stanišić;

- kolonisti iz Banije Prigrevicu;
- kolonisti iz Like Apatin, Bački Gračac;
- kolonisti sa Korduna Kljajićevo;
- kolonisti iz Hercegovine Gajdobru u Bačkoj, Klek, Sečanj, Sutjesku, Ravni Topolovac, Jašu Tomić u Banatu;
- kolonisti iz Bosne Futog, Bački Jarak, Nakovo, Banatski Despotovac, Lukićevo, Lazarevo;
- kolonisti iz Srbije Knićanin, Belu Crkvu, Mramorak...

Novodoseljeno stanovništvo u Vojvodini bilo je iz dinarskih krajeva i sa sobom je donelo obeležja planinske kulture prolazeći do kraja XX veka proces akulturacije (prilagođavanja) vojvođansko-panonskom prostoru. Doseljenici iz Hercegovine i Crne Gore sa sobom su doneli svoj instrument – *gusle*, a doseljenici iz Like, Bosanske Krajine, Dalmacije specifičan način pevanja tzv. *ojkače*, koje su se među doseljenicima iz Hercegovine nazivale *gange*. Kolonisti iz Hercegovine doneli su u vojvođansku ishranu upotrebu kupusa *raššana*, a kolonisti iz Like gastronomski specijalitet *lički kupus*. Novodoseljeno stanovništvo govorilo je ijekavicom koja se gubila sa procesom akulturacije, širenjem obrazovnog sistema i pojavom novih generacija potomaka dinarskih doseljenika. Dinarsko stanovništvo donelo je u Vojvodinu i osećanje međusobne solidarnosti, pomoći i zajedničkog rada (*mobe*).

Po popisu stanovništva iz 1953. godine, u mestu rođenja živelo je 55,5% Vojvođana. Ukupno rođenih u Vojvodini bilo je 79,3%, da bi prema popisu iz 1961. Vojvodina imala 46% stanovnika poreklom iz drugih područja, a danas većinu stanovništva čine doseljenici iz drugih opština Vojvodine ili Srbije, a dve trećine njih su poreklom iz drugih republika.

11.3. Struktura stanovništva

Bitna istorijska dešavanja tokom XX veka uslovia su značajne promene u etničkom sastavu Vojvodine. Prema popisu stanovništva iz 2002. godine Vojvodina je imala 2.031.992 stanovnika, od toga: 1.321.807 Srba (65,05%). Mađara je bilo 290.207 (14,28%), Slovaka 56.637 (2,79%), Hrvata 56.546 (2,78%), Jugoslovena 49.881 (2,45%), Crnogoraca 35.513 (1,75%), Rumuna 30.419 (1,5%), Roma 29.057 (1,43%), a ispod 1% stanovnika nacionalno se deklariralo kao Bunjevci, Rusini, Makedonci, Ukrajinci itd.

Srbi su postali najbrojniji narod u Vojvodini koji čini apsolutnu većinu u 31 opštini i gradu Novom Sadu. U opštinama Vrbas i Bač Srbi su u relativnoj većini. Prema popisu stanovništva iz 1921. godine, Srba i Hrvata u Vojvodini bilo je 685.451, od toga oko 545.000 Srba ili 35% stanovništva. Prema popisu iz 1948. godine, Srba je bilo 812.783 ili polovina žitelja Vojvodine, a po najnovijem popisu stanovništva Srbi čine dve trećine stanovništva Vojvodine. Povećanju broja srpskog stanovništva u Vojvodini doprinele su agrarne reforme i kolonizacije, dolazak izbeglih i prognanih lica tokom ratova devedesetih godina XX veka i ekonomska imigracija koje je trajala tokom titoizma.

Najbrojnija manjina u Vojvodini su Mađari, koji čine apsolutnu većinu u opštinama Ada, Bačka Topola, Čoka, Kanjiža, Mali Idoš i Senta, a relativnu većinu u Bečeju i Subotici. Prema popisu iz 1921. godine, bilo je 368.064 građana mađarske nacionalnosti ili 23%. Prema popisu iz 1948. godine, na ovim prostorima živelo je 428.532 (26,36%) Mađara, da bi po popisu iz 2002. godine mađarsko stanovništvo opalo na ispod 15% (na oko 293.000). Broj građana mađarske nacionalnosti za pola veka smanjen je za jednu trećinu zbog niskog nataliteta, stalne stihijske emigracije koja je naročito pojačana devedesetih godina XX veka.

Vojvođanski Hrvati naseljeni su u Sremu i u severnoj i severozapadnoj Bačkoj. Nakon Prvog svetskog rata Bunjevci i Hrvati činili su apsolutnu većinu u Subotici. Prema popisu iz 1921. godine Bunjevaca, Šokaca i Hrvata bilo je oko 140.000 ili oko 9% stanovništva. Na popisu iz 1948. godine 132.948 građana Vojvodine ili 8,2% izjasnili su se kao Hrvati, a po popisu iz 2002. godine tek svaki četrdeseti stanovnik Pokrajine je hrvatske nacionalnosti. Broj Hrvata se smanjuje zbog niskog nataliteta, dobrovoljnog ili nasilnog odlaska iz zemlje tokom devedesetih godina i zbog podela prilikom popisa stanovništva na Hrvate, Bunjevce, Šokce i delom Jugoslovene, onih koji su se do popisa iz 1971. izjašnjavali kao Hrvati.

Slovaci čine apsolutnu većinu u opštinama Bački Petrovac i Kovačica, a tradicionalno su naseljeni u Novom Sadu, Staroj Pazovi, Šidu i selima oko Bačke Palanke. Prema popisu iz 1921. godine Slovaka i Čeha je bilo 60.684 ili 4%. Na popisu nakon Drugog svetskog rata, građana slovačke nacionalnosti bilo je 69.653 ili 4,28%, a na popisu iz 2002. godine Slovaci su činili četrdesetinu stanovništva Vojvodine.

Rumuni uglavnom žive u južnom i delimično u srednjem Banatu i nekada su činili većinu u opštini Alibunar. Prema popisu iz 1921. godine, Rumuna je bilo 71.364 ili 4,8%. Popis iz 1948. godine beleži 57.909 Rumuna ili 2,3%, a po popisu iz 2002. godine Rumuna ima 30.419 ili 1,5%.

Zajednica Rusina živi u opštinama Kula (Ruski Krstur), Vrbas (Kucura) i Šid. Prema popisu iz 1921. godine, u Vojvodini je bilo 13.648 Rusina ili 0,9% stanovnika. Nakon Drugog svetskog rata Rusina i Ukrajinaca je bilo 21.313 ili 1,31%, a po popisu iz 2002. godine 15.626 ili 0,77%.

Od naroda koji su nekada naseljavali Vojvodinu gotovo u potpunosti su nestali Nemci i Jevreji. Posle Prvog svetskog rata u Vojvodini je živelo 321.602 Nemaca, da bi ih nakon Drugog svetskog rata bilo 29.307, a danas ih ima nešto preko 3.000. Početkom XX veka u Vojvodini je živelo skoro 20.000 Jevreja, a danas ih ima svega nekoliko stotina. Pored ovih nacija i nacionalnih manjina u Vojvodini žive i Romi, a pojedinaca ima iz čitave bivše Jugoslavije.

Romska zajednica danas je dinamička pojava. Broj Roma brzo se povećava i njihov jezik se brzo menja, mada, istovremeno, postoji više pokušaja da se on kodifikuje. Romi su ujedno i jedna transnacionalna zajednica koja se vezuje za više država i živi u više država. Među tim državama je Srbija, kao i svi njeni susedi.

Postoje velike rasprave među Romima, jer nemaju opšteprihvaćeni jezik. Pojedini dijalekti nisu razumljivi svim Romima. Mnogi govore jezik države u kojoj žive, iako su svesni svoje posebnosti, a mnogi govore svoj jezik sa primesama službenog jezika. Danas u Evropi najviše Roma govori jezik romani.

Prema popisu stanovništva obavljenom 2002. godine, Vojvodina je imala 2.031.992 stanovnika, a po regionima broj stanovnika je sledeći: u Bačkoj je živelo 1.054.964 stanovnika, u Banatu 616.202 i Sremu 360.826 stanovnika.

Teritorija AP Vojvodine administrativno je podeljena na sedam okruga, a broj stanovnika u njima varirao je tokom pola veka, od popisa iz 1948. do popisa iz 2002. godine.

Najveći porast stanovništva zabeležen je u Južnobačkom okrugu, sa sedištem u Novom Sadu, u kojem je prema popisu iz 1948. godine živelo 358.722 stanovnika, a po popisu iz 2002. godine 608.134 stanovnika. Sremski okrug, sa sedištem u Sremskoj Mitrovici, imao je ranije 209.943 stanovnika, a sada 347.707 stanovnika. U Južnobačkom okrugu, sa sedištem u Pančevu, za 54 godine povećao se broj stanovnika sa 279.092 na 332.706. U Severnobačkom okrugu, sa sedištem u Subotici, pre pola veka živelo je 184.506 žitelja, a početkom ovog veka ima ih 205.279. Zapadnobački okrug, sa sedištem u Somboru, 1948. godine imao je 200.465 stanovnika, da bi se njihov broj nakon pola veka povećao na 220.196. Manji broj stanovnika nego pre pola veka

imaju Srednjobanatski okrug, sa sedištem u Zrenjaninu, koji je nekada imao 218.821 stanovnika, a po popisu iz 2002. godine ima 214.366, a najveći pad broja stanovnika zabeležen je u Severnobanatskom okrugu, sa sedištem u Kikindi, gde je broj stanovnika opao sa 189.050 stanovnika na 170.361.

Uzroci ovakvih demografskih kretanja kriju se u odlasku seoskog stanovništva u gradove, naročito u upravni centar Vojvodine Novi Sad, koji je pre nešto više od pola veka imao blizu 70.000 stanovnika, a danas ima oko 200.000 stanovnika, a šire gradsko područje još 100.000 više. Industrijski centar Pančevo povećao je broj stanovnika dva i po puta pa danas ima gotovo 80 hiljada stanovnika. Subotica je uvećala svoje stanovništvo sa 63 hiljade na nešto preko 100 hiljada stanovnika, a Zrenjanin sa 38 hiljada na nešto preko 80 hiljada stanovnika. Neki gradovi su stagnirali, kao na primer Bečej, koji je ostao na dvadesetak hiljada stanovnika, dok se broj stanovnika u nekim opštinama značajno smanjio, naročito u severnom i srednjem Banatu i bačkom Potisju (Sečanj, Žitište, Nova Crnja, Senta, Kanjiža, Ada itd.).

Kao što vidimo, demografska kretanja u Vojvodini bila su veoma intenzivna, vrlo često politički motivisana iz nacionalnih centara. Tokom XX veka, zbog političkih motivacija, pojedine oružane formacije zlostavljale su civilno stanovništvo. Uprkos tome, među pojedincima i negde u manjim zajednicama, razvila se, a i zadržala tradicija zajedničkog života i uzajamnog poštovanja, što nam može poslužiti kao primer za budućnost.

* * *

12. CRKVE I VERSKE ZAJEDNICE U VOJVODINI

Pored multinacionalnog sastava stanovništva, bogatstvo Vojvodine čine i različite veroispovesti čiji vernici od davnina žive u njoj. Najviše vernika je pravoslavne veroispovesti, zatim slede katolici i vernici različitih protestantskih konfesija. XX vek doneo je velike promene i na ovom planu.

Prema popisu stanovništva iz 2002. godine, pravoslavnih hrišćana, većinom Srba, a delimično i Rumuna, bilo je 1.401.475 ili 68,97%. Katolika je bilo 388.313 ili 19,1%. Većina građana mađarske nacionalnosti su rimokatolici, kao i gotovo celokupno stanovništvo hrvatske nacionalnosti. Deo Slovaka u Selenči je rimokatoličke, dok je većina Rusina grkokatoličke veroispovesti. Različite protestantske konfesije imale su 72.159 vernika ili 3,55%. Znatan broj Slovaka su vernici Slovačke evangelističke a.v. crkve, a malo vojvođanskih Mađara su reformati ili evangelisti. Judaističkoj veri pripada 329 ili 0,016% stanovnika, a islamu 8.093 ili 0,39% građana.

Oko 140 hiljada građana Vojvodine nije se izjasnilo u vezi s pitanjem vere ili je njihova veroispovest nepoznata, dok ateista ima 12.583 ili 0,63%.

U odnosu na popis iz 1931. godine, broj pravoslavnih vernika porastao je sa 41,7% na 68,97%. Broj katolika opao je sa 45,9% na 19,1%, a broj protestanata je sa 10,5% opao na 3,54%.

Srpska pravoslavna crkva na teritoriji Vojvodine ima tri eparhije: Bačku sa sedištem u Novom Sadu, Banatsku sa sedištem u Vršcu i Sremsku sa sedištem u Sremskim Karlovcima. Rumunska pravoslavna crkva organizovana je u okviru Vikarijata Rumunske pravoslavne crkve u Banatu sa sedištem u Vršcu. Rimokatolička crkva podeljena je na Subotičku i Zrenjaninsku biskupiju i Srijemski vikarijat đakovačko-srijemske biskupije sa sedištem u Petrovaradinu. Grkokatolička crkva organizovana je u okviru Apostolskog egzarhata sa sedištem u Ruskom Krsturu. Sedište Slovačke evangelističke a.v. (augsburske veroispovesti) crkve za Vojvodinu je u Novom Sadu.

Podeljena je na tri seniorata: Bački, Sremski i Banatski. Crkva izdaje svoj časopis *Evanjelický hlásnik* (Evangelistički glasnik).

Reformatski biskup ima svoju rezidenciju u Feketiću. Mešihat islamske zajednice u Vojvodini nalazi se u Novom Sadu.

* * *

13. KULTURA I OBRAZOVANJE NARODA VOJVODINE U XX VEKU

Kao što smo mogli uočiti, specifičnost Vojvodine čini njen multietnički i multikonfesionalni sastav. Svakako, vredelo bi izdvojiti vreme i pažnju da bi se saznalo ponešto o njoj. Uspeši ostvareni u sportu, kulturi, nauci i umetnosti mogu da posluže kao primer i inspiracija i za XXI vek.

13.1. Osnovne i srednje škole

Pre Prvog svetskog rata obrazovanje u Vojvodini bilo je šaroliko, mada ne previše razvijeno. U njoj je bilo mesta za srpske gimnazije, muzičke i ženske škole. Iako su ugarske vlasti želele da ujednače sistem obrazovanja, to se nije desilo.

Posle Prvog svetskog rata, u Vojvodini je primenjivan srpski *Zakon o osnovnim i srednjim školama*, pa su podržavljene dotadašnje opštinske i bogoslovske škole.

Nastava se, pored srpskog jezika, odvijala i na jezicima manjina, uz obavezno učenje državnog jezika. Nisu otvarane posebne škole za manjine, već samo odeljenja sa nastavom na jezicima manjina (koja su morala imati 30 učenika). Pored gimnazija, postojale su građanske srednje škole trgovačkog, industrijsko-zanatskog i poljoprivrednog usmerenja. U Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji bili su na snazi diskriminatorski propisi, jer nije svako mogao da odluči na kojem jeziku želi da se školuje. Oni čija prezimena nisu zvučala mađarski, nisu se mogli upisivati u mađarske razrede, a sve to u funkciji stvaranja nacionalne države s ciljem veće afirmacije državnog jezika (tada srpskog).

Nakon Drugog svetskog rata proširena je mreža srednjih škola. Pripadnici manjina imali su mogućnost školovanja na maternjem jeziku u osnovnim školama u odeljenjima sa nastavom na mađarskom, slovačkom, rumunskom, rusinskom i češkom jeziku, ali ne i mogućnost osnivanja škola sa nastavom na svom jeziku. Gimnazije, učiteljske škole i škole za vaspitače školovale su učenike, pored srpskog, i na mađarskom, slovačkom, rumunskom, rusinskom i hrvatskom jeziku (što je ukinuto krajem pedesetih godina).

Srednja škola za primenjenu umetnost „Bogdan Šuput” osnovana je u Novom Sadu 1948. godine. Na njoj se nalazi i odsek za keramiku, čiji osnivač i dugogodišnji profesor je bila keramičarka **Zlata Markov-Baranji**, što je omogućilo nagli razvoj keramike u Vojvodini.

13.2. Univerziteti i više škole

Iako je još u XIX veku vladika **Platon Atanacković** tražio osnivanje srpskog univerziteta u južnoj Ugarskoj, prva visokoškolska institucija u Vojvodini, Pravni fakultet u Subotici, osnovana je tek nakon Prvog svetskog rata, 1920. godine, kao sastavni deo Beogradskog univerziteta. Na ovom fakultetu počeli su univerzitetsku karijeru poznati profesori **Dorđe Tasić**, **Mihajlo Konstantinović**, **Mijo Mirković** i

drugi. U međuratnom periodu, najznačajnija kulturna institucija vojvođanskih Srba, Matica srpska, lutala je između nastojanja da edukuje široke narodne mase i nastojanja da se bavi naukom i umetnošću u Vojvodini. Izlazili su iz štampe časopisi: *Letopis Matice srpske*, *Glas Matice srpske* i druge publikacije.

Od viših škola postojale su više pedagoške, više komercijalne, više upravne i više mašinske škole. Prvi fakulteti Univerziteta u Novom Sadu bili su Poljoprivredni i Filozofski, do početka šezdesetih godina XX veka priključili su im se Pravni, Tehnološki, Mašinski, Medicinski i Ekonomski fakultet u Subotici. Kao jedan od fakulteta Univerziteta u Novom Sadu 1974. godine je osnovana Akademija umetnosti, koja ima tri odeljaka: muzički, likovni i dramski. Najcitiraniji mađarski naučnik je bio dr **Bela Ribar** (Ribár Béla 1930–2005) hemičar, koji je postigao uspehe u izučavanju kristala.

Tibor Varadi (Várady Tibor, 1939), profesor prava, akademik, pisac. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u rodnom Zrenjaninu, a diplomirao je na Pravnom fakultetu u Beogradu (1962). Na univerzitetu Harvard doktorirao je 1970. godine iz oblasti međunarodnog prava (*Razvoj autonomnog spoljnotrgovinskog prava kroz arbitraže – sa posebnim osvrtom na socijalističke zemlje Evrope*). Njegova karijera imala je sledeći pravac: advokatski pripravnik u Zrenjaninu (1962/03), asistent na Pravnom

fakultetu u Novom Sadu (1962/03), docent (1970), vanredni profesor (1975), redovni profesor (1980), ministar pravde u jugoslovenskoj vladi (1992/93), šef Pravnog fakulteta na Centralnoevropskom univerzitetu u Budimpešti (1993). Dopisni član VANU postao je 1987. godine, odgovorni urednik časopisa *Űj Symposion* bio je u periodu od 1969. do 1971. godine, glavni i odgovorni urednik naučnog časopisa *Létünk* bio je od 1991. do 2000. godine. Autor je brojnih udžbenika i stručnih knjiga iz oblasti prava.

Danas Univerzitet u Novom Sadu ima 14 fakulteta, na kojima se nastava održava i na jezicima manjina, gde je to izvodljivo. Na novosadskom Filozofskom fakultetu postoje katedre za mađarski, slovački, rumunski i rusinski jezik, na Učiteljskom fakultetu u Somboru budući učitelji se školuju na srpskom, mađarskom i slovačkom jeziku, a na Učiteljskom fakultetu u Vršcu na srpskom i rumunskom jeziku.

13.3. Problemi nastave na manjinskim jezicima

Pored svih nastojanja Pokrajine da se očuva i razvije nastava na manjinskim jezicima, evidentno je smanjivanje broja učenika u odeljenjima na mađarskom, slovačkom, rusinskom i rumunskom jeziku. Uzroci ove pojave su niski natalitet, a u skladu sa tim manje učenika uopšte, mešoviti brakovi u kojima se roditelji najčešće odlučuju da im se deca školuju na većinskom jeziku i ubeđenje nekih roditelja da će im deca imati kvalitetnije školovanje ako pohađaju nastavu na većinskom jeziku.

13.4. Časopisi

Pored značajnih časopisa koji se objavljuju u Beogradu i van Vojvodine, časopisi na srpskom jeziku iz Vojvodine veoma su cenjeni. Među njima je najpoznatiji *Letopis Matice srpske*, a značajni su takođe *Zbornik Matice srpske za istoriju*, *Zbornik za društvene nauke* itd. Veoma su dobri časopisi *Rad Muzeja Vojvodine* i *Rad Pokrajinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture*, *Dometi*, *Krovovi*, *Polja*, kao i *Zavičajac* iz Zrenjanina. Interesantno je da postoje neki časopisi koji su izrazito multikulturnog karaktera, kao što su *Rukovet* iz Subotice ili *Ex Pannonia* u kojima izlaze tekstovi na različitim jezicima.

Kada je reč o mađarskim časopisima, postoji relativno velik izbor. Većina njih je i književnog i društveno-naučnog karaktera. Najprestižniji je *Híd* (Most), koji od

1934. godine izlazi kontinuirano, književni časopis modernih tendencija *Symposion* (Simpozijum) i *Létünk* (Naše postojanje), časopis za društvene nauke. S vremena na vreme, pojavljuju se i novi časopisi koje pokreću mladi.

Na slovačkom jeziku izlazi časopis *Nový život* (Časopis pre literatúru a kultúru – Časopis za literaturu i kulturu) u Bačkom Petrovcu, nastavljajući tradiciju časopisa *Naš život* koji je u periodu između dva rata izdavala Matica slovačka, a na rusinskom – ukrajinskom jeziku *Švetlosc* i *Studia Ruthenica*.

Na rumunskom jeziku izlazi časopis za književnost, umetnost i kulturu *Lumina* (Svetlost), a periodično izlazi časopis za etnografiju i folklor *Traditia* (Tradicija), kao i nekoliko lokalnih časopisa.

Na hrvatskom jeziku izlazi časopis za kulturu i nauku *Klasje naših ravni* iz Subotice u izdanju ogranaka Matice hrvatske, dok HKUD „Vladimir Nazor” iz Sombora izdaje časopis *Miroľjub*. Na bunjevačkom govoru izlazi godišnjak *Bunjevački kalendar*.

13.5. Književnost

Književnost u Vojvodini u XX veku prolazila je kroz različite epohe koje su određivale pravac kojim su brodili književnici. Međuratni period obeležen je političkim, društvenim i ekonomskim krizama, novim totalitarnim političkim pokretima, u svetu i kod nas, što je među književnicima toga vremena stvaralo teskobu, sa kojom su se nosili vraćajući se u prošlost putem nacionalnog romantizma ili tražeći potpuno nove puteve, odbacujući bilo kakve tradicije.

Vojvođansku književnost na srpskom jeziku između dva svetska rata obeležilo je mnogo autora, među kojima se posebno ističu **Miloš Crnjanski**, **Isidora Sekulić** i **Veljko Petrović**.

Miloš Crnjanski (1893–1977) bio je pesnik, romanopisac, pripovedač, dramatičar, putopisac, esejista, memoarista i publicista. U Temišvaru je završio gimnaziju kod pijarista (1912), u Rijeci je pohađao Eksportnu akademiju (1912–1913), studije istorije umetnosti i filozofije započeo je u Beču (1913), a diplomirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu (1922). Učestvovao je u Prvom svetskom ratu. U međuratnom periodu radio je kao profesor, novinar i ataše za štampu u poslanstvima Kraljevine Jugoslavije u Berlinu (1928–1929,

1935–1938) i Rimu (1938–1941). Od 1941. godine bio je u emigraciji u Londonu, kao službenik pri jugoslovenskoj vladi u egzilu (1941–1945), a nakon toga u traganju za zanimanjem koje će mu obezbediti egzistenciju. Između ostalog, tokom pedesetih godina, radio je kao dopisnik argentinskog lista *El Economista* iz Londona. U zemlju se vratio krajem 1965. godine. Njegova najpoznatija dela su: *Lirika Itake*, *Dnevnik o Čarnojeviću*, *Seobe*, *Roman o Londonu*, *Lament nad Beogradom*, *Embehade...*

Isidora Sekulić (1877–1958) bila je književnica, prevodilac, putopisac, književni i umetnički kritičar, nastavnica devojačke škole, akademik. Rođena je u Mošorinu, u Novom Sadu je završila Višu devojačku školu, a zatim Srpsku preparandiju u Somboru. Na Višem pedagogijumu u Budimpešti diplomirala je prirodnomatematičku grupu predmeta. Doktorirala je u Hajdelbergu (1922). Od 1897. predavala je prirodne nauke u Srpskoj višoj devojačkoj školi u Pančevu, a kasnije u Šapcu i Beogradu. Dužim boravcima u En-

gleskoj, Francuskoj i Norveškoj, produbila je svoje znanje klasičnih i modernih jezika. Dopisni član SANU postala je 1939. godine, a redovan član tek 1950. godine. Književnošću se počela baviti od 1910. godine. Pisala je eseje i objavljivala prevode u mnogim časopisima. Prvu knjigu *Saputnici* objavila je 1913. godine. Sa puta po Skandinaviji nastala su *Pisma iz Norveške* (1914), koja spadaju u vrhunska dela srpskog putopisa. Glavno pripovedačko delo je *Hronika palanačkog groblja* (1940). Mnogi je smatraju za najumniju Srkinju. Umrta je u Beogradu.

Veljko Petrović (1884–1967) bio je pesnik, pripovedač i esejist. Gimnaziju je završio u rodnom Somboru, a pravo je studirao u Budimpešti. U Budimpešti je 1906/07. godine bio jedan od urednika lista *Croatia*. Još kao mlad, počeo je da živi u Srbiji. U Prvom balkanskom ratu bio je dopisnik novosadskog lista *Branik*. U Prvom svetskom ratu učestvovao je kao dobrovoljac. Sa vojskom se povukao iz Srbije 1915. godine. U Ženevi je radio u publicističko-propagandnom birou Jugoslovenskog odbora, da bi 1918. godine postao član Odbora. Tokom Drugog svetskog rata jedno vreme bio

je interniran u logor na Banjici. Nakon oslobođenja, bio je upravnik Narodnog muzeja u Beogradu do 1962. godine. Bio je član SANU i predsednik Matice srpske. Njegova književna dela karakterišu patriotizam i žal za minulim vremenima. Pisao je pesme, pripovetke i eseje. Najpoznatija dela Veljka Petrovića su: *Rodoljubive pesme, Na pragu, Bunja, Salašar, Prepelica u ruci, Backo i njegova sestra, Varljivo proleće i Pomerene savesti*. Bavio se izučavanjem novije srpske umetnosti, a naročiti interes pokazao je za vojvodansku umetnost XVIII i XIX veka. Umro je u Beogradu.

Poseban pečat međuratnoj književnosti dao je **Dušan Vasiljev**, koji je živio svega 24 godine. Sa 17 godina teško je oboleo od malarije kao austrougarski vojnik na italijanskom frontu. Njegova pesma *Čovek peva posle rata* jedan je od najjačih apela za mir u celokupnoj istoriji književnosti na ovim prostorima.

Emil Petrović (Emil Petrovici, 1899–1968) bio je dijalektolog i lingvista. Osnovnu školu završio je u rodnom Torku, gimnaziju u Brašovu i Aradu, a preparandiju u Oradei (Oradea, Rumunija), da bi 1919. godine diplomirao na Filološkom fakultetu u Klužu. U Parizu je nastavio studije francuskog jezika, lingvističke geografije, eksperimentalne fonetike i slavistike. Vratio se u Kluž i postao univerzitetski profesor i blizak saradnik Sekstila Puškarija, velikog lingviste i književnog istoričara, inicijatora za otvaranje Muzeja rumunskog jezika u Klužu. Doktor filologije postao je 1930. godine. Autor je brojnih studija iz oblasti dijalektologije i istraživanja folkloru. Najvažnije delo mu je *Atlas rumunske lingvistike*, za koje je sproveo više istra-

živanja na terenu između 1929. i 1938. godine, na osnovu upitnika koji je sadržao 4800 pitanja. Istraživanja je sproveo u 85 naselja sa rumunskim življem, jednim delom i u srpskom delu Banata. Autor je brojnih studija monografskog i etnofolklornog karaktera, baziranih uglavnom na dijalektološkim istraživanjima na terenu. Veliki je poznavalac srpskog jezika i srpsko-rumunskih jezičkih prožimanja. U svom bogatom naučnom radu ima preko 200 objavljenih specijalističkih studija. Bio je profesor univerziteta u Klužu, šest godina i njegov rektor, a istovremeno i direktor Lingvističkog instituta, predsednik Društva slavista Rumunije, član Rumunske akademije i Bugarske akademije nauka... Poginuo je u železničkoj nesreći u Klužu.

Ime sjajnog pesnika, slikara, novinara **Miroslava Mike Antića** ostalo je široj javnosti najčešće povezano sa *Plavim čuperkom*. Sa **Ferencom Feherom** (Fehér Ferenc 1928–1989) napisao je *Boje i reči* na srpskom i mađarskom jeziku, a sa **Janom Labatom** (Ján Labáth) objavio dvojezičnu antologiju vojvodanske poezije *Rovina spieva – Raspevana ravnica*.

Miroslav – Mika Antić (1932–1986) bio je pesnik, prozni pisac, novinar, slikar, filmski umetnik. U rodnom Mokrinu pohađao je osnovnu školu, a gimnaziju u Kikindi i Pančevu. Studije je započeo u Beogradu, a najveći deo života proveo je u Novom Sadu. Bio je novinar u listovima *Pančevac* i *Dnevnik* i urednik časopisa *Ritam* koji se bavio džezom i zabavnom muzikom. U stalnom traganju za različitim umetničkim formama, najviše

je ostao upamćen kao pesnik: *Ispričano za proleće, Plavo nebo, Nasmějani svet, Psovke nežnosti, Koncert za 1001 bubanj, Mit o ptici, Plavi čuperak, Horoskop, Prva ljubav, Garavi sokak...* samo su delovi njegovog opusa. Dobitnik je dve Nevenove nagrade, Goranove nagrade, Nagrade Sterijinog pozorja, Zlatne arene za filmski scenario, Nagrade oslobođenja Vojvodine, nosilac je Ordena zasluga za narod i drugih priznanja.

Vasko Popa rođen je u Grebencu u Banatu 1922. godine. Liričar, koji je spojio folklorni izraz i nadrealizam, obeležen je groteskom i dosetkama. Među njegovim delima izdvajaju se *Od zlata jabuka*, *Ponoćno sunce*, *Oči Sutjeske* i *Kora*.

Vasko Popa (Vasco Popa, 1922–1991), originalni pesnik moderne srpske književnosti, rođen je u Grebencu kraj Vršca. Diplomirao je na romanskoj grupi Filozofskog fakulteta u Beogradu. Studije je nastavio u Bukureštu i Beču. Za vreme Drugog svetskog rata bio je zatvoren u nemačkom koncentracionom logoru u Bečkerek. Od 1954. do 1979. godine radio je kao urednik u izdavačkoj kući *Nolit*. Jedan je od osnivača Književne zajednice Vršac. Prve pesme objavljuje u listovima *Književne novine* i *Borba*. Njegova prva zbirka pesama *Kora* (1953), uz *87 pesama* Miodraga Pavlovića, smatra se početkom srpske posleratne moderne poezije. Ta knjiga je pokrenula rasprave književne javnosti i ostavila veliki uticaj na mlađe naraštaje pesnika. Posle *Kore*, Popa je objavio sledeće zbirke pesama: *Nepočin polje* (1956), *Sporredno nebo* (1968), *Uspravna zemlja* (1972), *Vučja*

so (1975), *Kuća nasred drumu* (1975), *Živo meso* (1975), *Rez* (1981) kao i ciklus pesama *Mala kutija* (1984), deo buduće zbirke *Gvozdeni sad* koju nikad nije dovršio. Posebne su njegove patriotske pesme, poput *Oči Sutjeske*. Sastavio je antologije narodnih umotvorina *Od zlata jabuka* i umetničke poezije (*Urnebesnik*, *Ponoćno sunce*). Jedan je od najprevođenijih jugoslovenskih pesnika, a i sam je prevodio sa francuskog jezika. Bio je dopisni član SANU, jedan od osnivača Vojvođanske akademije nauka i umetnosti u Novom Sadu. Prvi je dobitnik Brankove nagrade za poeziju, dobio je Zmajevu nagradu, austrijsku državnu nagradu za evropsku literaturu, nagradu za poeziju Branko Miljković, nagrade AVNOJ-a... U Vršcu se od 1995. godine svakog 29. juna, na dan pesnikovog rođenja, dodeljuje nagrada Vasko Popa za najbolju knjigu poezije. Umro je u Beogradu.

Među književnicima u Vojvodini koji su pisali na srpskom jeziku poznati su **Aleksandar Tišma**, **Stevan Raičković**, **Boško Petrović**, **Žarko Vasiljević**, **Mladen Leskovac**, **Franja Petrinović**, **Todor Manojlović** i mnogi drugi.

Književnost Mađara u Vojvodini izuzetno je bogata i raznovrsna. Nakon završetka Prvog svetskog rata istakao se **Kornel Senteleki** (Szenteleky Kornél 1893–1933) koji je pisao apstraktno, lišen svake tradicije. Bio je zastupnik ideje o samostalnom razvoju književnosti Mađara u Jugoslaviji. Sredinom tridesetih godina XX veka pokrenut je časopis *Út* (Put), koji je uređivao **Zoltan Čuka** koji je objavljivao dela avangardnih pisaca, a nakon toga pokreću se časopisi *Kalangya* (Snop) i *Híd* (Most). **Kornel Senteleki** tražio je i gradio veze sa srpskim intelektualcima i objavio prvu antologiju jugoslovenskih pesnika u prevodu na mađarski jezik *Bazsalikom* (Bosiljak). U tom periodu svojim stvaralaštvom isticao se prozaist **Janoš Herceg** (Herceg János, 1909–1995). **Herceg** je bio urednik više časopisa i zapažen prevodilac. Pisao je novele i romane. U međuratnom periodu posebno mesto zauzeo je lirski novelist **Karolj Sirmaj** (Szirmai Károly 1890–1972). **Zoltan Čuka** je kao pesnik pripadao ekspresionizmu i prevodio najznačajnija dela srpske i jugoslovenske književnosti.

Kornel Senteleki (Szenteleky Kornél, 1893–1933) bio je pesnik, pisac, prevodilac i lekar. Rođen je u Pečuju. Studije medicine završio je u Budimpešti i neko vreme je radio kao doktor. Nakon Prvog svetskog rata je započeo privatnu lekarsku praksu u Starom Svcu. Nakon raspada Austrougarske, zastupa tezu o postojanju zasebne književnosti Mađara u Vojvodini, drugačije od opštemađarske književnosti koja je, usled istorijskih okolnosti, krenula putevima posebnog razvoja. Bio je uveren da su mađarske književnosti po jeziku i kulturi rođena braća, ali ih u novim okolnostima zanimaju drugi ciljevi i problemi.

Sa Jožefom Debrecenijem (Debreczeni József) je 1928. godine preveo i uredio antologiju modernog srpskog pesništva pod naslovom *Bazsalikom* – *Bosiljak*. U antologiju su svrstali 77 pesama 32 srpska pesnika, pretežno predstavnike srpskog simbolizma. Senteleki je sastavio i prvu antologiju mađarske književnosti u Jugoslaviji *Pod bagremima* (Akácok alatt) 1933. godine. O antologiji *Bosiljak*, Senteleki u predgovoru piše: *...Cilj nam je da upoznamo mađarske čitaoce sa najnovijim srpskim subjektivnim pesništvom. Upoznati ih sa onim osećajima, mislima, željama i suzama koje se rađaju u dušama srpskih pesnika...* Umro je u Starom Svcu.

Zoltan Čuka (Csuka Zoltan, 1901–1984) bio je mađarski ekspresionistički pesnik, najaktivnija ličnost u književnosti jugoslovenskih Mađara i najznačajniji prevodilac srpske književnosti na mađarski jezik. Naizmenično je živio u Mađarskoj i Jugoslaviji. Na osnovu njegovih prevoda mađarsko čitalaštvo upoznalo je klasike srpske književ-

nosti: *Nečistu krv* Borisava Stankovića, *Na Drini ćuprija* Ive Andrića, *Seobe* Miloša Crnjanskog, dela Branislava Nušića, Jakova Ignjatovića i *Gorski vijenac* Petra Petrovića Njegoša. Autor je *Istorije književnosti jugoslovenskih naroda* (1963). Svojim radom doprineo je razvoju mađarsko-jugoslovenskih i srpskih odnosa.

Neposredno nakon Drugog svetskog rata razvijala se socijalno i društveno angažovana književnost čiji su glavni predstavnici bili **Jovan Popović** u srpskoj i **Ervin Šinko** (Sinkó Ervin, 1898–1967), pesnik i humorista **Laslo Gal** (Gál László, 1912–1975), **Janoš Urban** (Urbán János, 1821–1993), **Ištvan Latak** (Laták István, 1910–1970) i drugi. Najpoznatiji novelist tog perioda je **Mihalj Majtenji** (Majtényi Mihály, 1901–1974).

Svojom originalnošću od ostalih književnika izdvaja se humorista **Laslo Kopecski** (Kopeczky László), a na polju publicistike i književnosti i pisac **Ištvan Nemet** (Németh István). Pesnik **Jožef Pap** (Pap József, 1926), kao i pesnik i publicista **Ferenc Feher** (Fehér Ferenc, 1928–1989), spadao je u najčitanije mađarske pesnike. Feher je pisao na mađarskom i srpskom jeziku, a poznata dela su mu *Unuci kmetova*, *Boje i reči* i *Reka ptica*, dečja pesma *Moj zečić* i druga. Preveo je sve veće autore jugoslovenskog jezičkog područja, a najviše svog prijatelja **Miroslava Antića**.

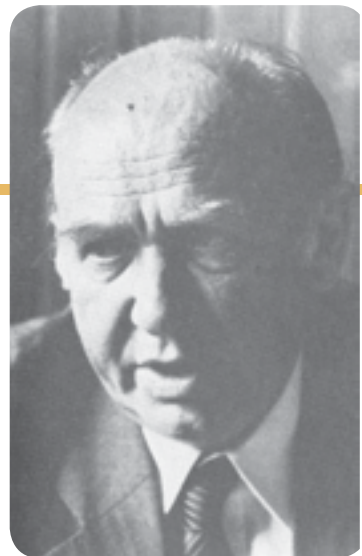
Ferenc Feher (Fehér Ferenc, 1928–1989) bio je pesnik, pisac i prevodilac. Rođen u Žedniku (Nagyfény), građansku školu pohađao je u Bačkoj Topoli (1940–1944), a gimnaziju i Višu pedagošku školu u Subotici. Bio je u redakciji časopisa *Híd* (1949–1958). U Radiju Novi Sad

radio je u periodu od 1953. do 1958, a novinar lista *Magyar Szó* bio je od 1959. do 1988. godine. Prevodio je savremene jugoslovenske autore sa srpskohrvatskog, makedonskog i albanskog jezika. Dobitnik je više književnih nagrada. Umrlo je u Novom Sadu.

Mađarska književnost i kultura u Vojvodini u drugoj polovini XX veka otvorila se i razvila. Uz prozu i poeziju, nauka o književnosti, lingvistika i istorija kulture takođe su dostigle zavidan nivo zahvaljujući, u prvom redu, osnivanju Katedre za mađarski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu (1959) pod rukovodstvom **Ervina Šinka** i osnivanju Instituta za hungarologiju (1968). Najznačajniji predstavnici i profesori su akademici: **Ištvan Seli** (Szeli István, 1921–2012) i **Imre Bori** (Bori Imre, 1929–2004), član VANU, redovni član SANU i spoljni član Mađarske akademije nauka koji je objavio oko 40 samostalnih dela iz oblasti književne istorije, kao i prvu istoriju književnosti Mađara u Jugoslaviji, koja je prevedena na srpski jezik i objavljena u izdanju Matice srpske. Kao rezultat rada akademika Selija i Borija i njihovog zalaganja, u udžbenike i studije mađarske književnosti uveden je predmet Uzajamne veze mađarske i južnoslovenske književnosti. Profesori Katedre za mađarski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu **Janoš Banjaji** (Bányai János, 1939) i **Laslo Gerold** (Gerold László, 1940), negovali su esejistiku i književnu kritiku savremene književnosti. **Olga Penavin** (Penavin Olga, 1916–2001) bila je zapaženi lingvista i etnolog ne samo kod nas već i šire, i ona kao i **Karolj Jung** (Jung Károly, 1944), unapredili su etnologiju Mađara u Vojvodini.

Kulturnom istorijom Mađara bavi se **Katalin Kaič** (Káich Katalin, 1943) i **Eržebet Juhas** (Juhász Erzsébet, 1947–1998).

Deceniju kasnije sa širenjem uticaja modernih kulturnih pokreta sa zapada i mađarski književnici u Vojvodini prihvataju nove tendencije i estetske vrednosti koje se preko njihovih dela šire i vrše uticaj na književnost i umetnost celog mađarskog jezičkog područja u Evropi.

Krajem pedesetih godina počela je da se razvija moderna književnost koja je okrenuta traženju smisla života, da bi nešto kasnije stvorila uslove za pojavu književnika oko časopisa *Symposiona*, koji su kritički pisali o društvenoj stvarnosti. Šezdesetih godina XX veka *Symposion* je bio najmoderniji mađarski časopis na celom mađarskom govornom području. Tada postižu svoju afirmaciju pesnici **Oto Tolnai** (Tolnai Ottó, 1940) i **Ištvan Domonkoš** (Domonkos István, 1940), kao i veliki broj nadarenih pesnika: **Ištvan Konc** (Koncz István, 1947–1997), **Kalman Feher** (Fehér Kálmán, 1940), **Ištvan Brašnjo** (Brasnyó István, 1943), **Ištvan Č. Šimon** (1948) **Jožef Bogdan** (1956) i **Janoš Siveri** (Sziveri János, 1954–1990). Širok je dijapazon njihovih tema i motiva od Jadranskog mora do tipičnog vojvođanskog i jugoslovenskog *flinga*. Od značaja bila je i pojava avangardnih tendencija, organizovani su hepeninzi i performanse. U tom žanru najviše se isticala poznata glumica i pesnikinja **Katalin Ladik** (Ladik Katalin 1942). Prepoznatljivim stilom piše književnik **Laslo Vegel** (Végel László, 1941) – on je trenutno najpoznatiji stvaralac na mađarskom jeziku. Dramske tekstove pisao je **Ferenc Deak** (Deák Ferenc, 1938–2011) koji je za svoje drame nagrađivan na *Sterijinom pozorju*. **Nandor Gion** (Gion Nándor, 1941–2002) je poznati romanopisac i dramski pisac (*Virágos katona – Vojnik sa cvetom* i *Testvérem Joáb – Moj brat Jov*).

Ferenc Deak (Deák Ferenc) (1938–2011) je književnik, dramaturg, novinar, televizijski urednik, društveno-politički radnik, ambasador. Rođen je u Novom Mestežu. Završio je Školu za primenjenu umetnost u Novom Sadu 1960. godine. Od 1986. godine bio je urednik igranog programa i direktor programa na TV Novi Sad. U svim njegovim de-

lima uočljiva je vezanost za Vojvodinu, njene ljude i istoriju. Njegova najznačajnija dela su: drame *Borovnice*, *Žed za vazduhom* i *Daća*, zbirka pesama *Ponoćni ribar*, roman *Razbojnik*, novele *Rekviem* i *Sova i čizma...* Dobitnik je Sterijine nagrade, Zlatne arene u Puli za scenario filma *Granica*, nagrade na Festivalu scenarija u Vrnjačkoj banji...

Književnost Mađara u Vojvodini danas predstavljaju mlađi autori kao što je više puta nagrađivana **Ildiko Lovas** (Lovas Ildikó), **Tibor Pap** (Papp P. Tibor), **Đerd Serbhorvat** (Szerbhorváth György), **Gabor Virag mlađi** (ifj. Virág Gábor), **Zoltan Šandor** (Sándor Zoltán), **Atila Šafranj** (Sáfrány Attila) i **Erika Nađ Farkaš Dudaš** (Nagy Farkas Dudás Erika), koji je i dalje održavaju i unapređuju.

Prvi značajniji vojvođanski pisac na slovačkom jeziku bio je pripovedač i romansijer **Jan Čajak** (Ján Čajak) koji je opisivao siromaštvo ovdašnjih Slovaka. Njegov sin **Jan Čajak mlađi** autor je poznatih pripovedaka *Zuzka Turanova* i *Zypa Cupák*. Pripovedač **Vladimir Hurban Vladimirov** (Vladimír Hurban Vladimírov), poznat je po drami *Zem*. Među slovačkim piscima istaknuto mesto zauzimaju književni istoričar, akademik **Jan Kmeč** (Ján Kmeť), **Mihal Babinka**, **Juraj Tušnjak**, **Viera Benkova**, **Vičazoslav Hronjec** (Vítázoslav Hronec), **Paljo Sabo Bohuš**, **Jan Labat**, **Miroslav Demak** i mlada generacija pisaca i pesnika **Martin Prebuđila**, **Katarina Hricova**, **Zoroslav Spevak Jesenski** i drugi.

Jan Čajak mlađi (Ján Čajak mladší, 1897–1982) bio je prozni pisac. Pisao je pripovetke sa bogatom lokalnom tematikom i na dijalektu ovdašnjih Slovaka. Nakon Drugog svetskog rata opisivao je prilike u Slovačkoj. Radio je kao profesor u petrovačkoj gimnaziji i u slovačkom Liptovskom Mikulašu. Bio

je urednik više časopisa. Pisao je pripovetke, drame, publicističke članke i prevodio dela jugoslovenske književnosti. Njegova najpoznatija dela su humoriističke pripovetke i romani: *Zuzka Turanova* (Zuzka Turanová), *Zypa Cupak* (Zypa Cupák), *Zarobljena u dvorcu na Holiču* (V zajatí na Holičskom hrade).

Vladimir Hurban Vladimirov (Vladimír Hurban Vladimírov, 1884–1950) bio je književnik, dramaturg i sveštenik. Poznat je pod pseudonimom VHV. Živeo je i stvarao u Staroj Pazovi kao sveštenik Slovačke evangelističke a.v. crkve. Napisao je 60 pozorišnih komada i prvu opere-

tu na slovačkom jeziku. Najpoznatije drame su mu: *Zemlja* (Zem), *Smetovi* (Záveje), *Vinograd sazreva* (Vinica zrie), opereta *Lepa nova oslikana kolevka* (Pekná, nová, maľovaná kolíska). Osnovna tema njegovih dela je svakodnevni težak život seljaka.

Rumunsku književnost u Vojvodini obeležili su **Mihaj Avramesku** (Mihai Avramescu), **Jon Balan** (Ion Bălan), **Joan Flora** (Ioan Flora), **Slavko Almažan** (Slavco Almăjan), **Jon Miloš** (Ion Miloş), **Petru Krdu** (Petru Cărdu), **Niku Čobanu** (Nicu Ciobanu), pesnikinja **Florika Štefan** (Florica Ştefan) i drugi. Istorijom književnosti bavio se **Radu Flora**, koji je napisao prvu istoriju književnosti Rumuna u Vojvodini. Čuveni pesnik **Vasko Popa** je četrdesetih godina XX veka uređivao književni dodatak nedeljnika *Libertatea* i časopis *Lumina*.

Jon Balan (Ion Bălan, 1925–1976) bio je profesor i književnik. Jedan od najznačajnijih predstavnika rumunske književnosti u Vojvodini nakon Drugog svetskog rata. Rođen je u Jablanci. Studije rumunskog jezika i književnosti završio je u Zrenjaninu, a na početku karijere radio je kao profesor rumunskog jezika u vršačkoj Gimnaziji i Učiteljskoj školi. Ipak, najveći doprinos dao je razvoju publicistike i književnosti. Urednik časopisa *Radost pionira* (Bucuria pionierilor) postao je 1949. godine, da bi zatim duži vremenski period (1956–1976) bio odgovorni urednik časopisa *Svetlost* (Lumina). Sarađi-

vao je sa svim publikacijama na rumunskom jeziku kod nas, zatim u *Analima Društva za rumunski jezik*. Bio je jedan od osnivača ovog društva. Objavio je zbirke pesama: *Pesma moga sela*, *Brazde u proleće*, *Albu*, *Plamen u noći*, *Putevi i oblaci*, *Ninalb*. Izdavačka kuća Libertatea objavila je 1979. godine njegova sabrana dela u tri knjige. Preveo je mnoga književna dela jugoslovenskih naroda. Istovremeno, njegovi stihovi prevedeni su na druge jezike. Objavljivao je stihove i na stranicama časopisa iz Rumunije. Dobitnik je brojnih nagrada za književnost i publicistiku. Umro je u Beogradu.

Radu Flora (Radu Flora, 1922–1989) bio je profesor, književnik i prevodilac. Rođen je u Banatskom Novom Selu, a romanske jezike studirao je u Bukureštu i Beogradu. Doktorirao je 1959. godine u Zagrebu. Bavio se proučavanjem rumunskih banatskih govora, rumunsko-srpskim odnosima, kao i mnogim drugim naučnim temama. Objavio je romane, pripovetke, eseje, reportaže, poeziju, epigrame, kao i niz članaka, studija, prevoda. Autor je jednog srpsko-rumunskog rečnika i mnogih školskih udžbenika. Učesnik je mnogobrojnih međunarodnih nauč-

nih skupova, simpozijuma i kongresa. Osnivač je Društva za rumunski jezik u Vojvodini. Radio je kao profesor u vršačkoj gimnaziji i učiteljskoj školi, na Višoj pedagoškoj školi u Novom Sadu i Zrenjaninu, a od 1963. godine na Filološkom fakultetu u Beogradu. Umro je u Rovinju. Od mnogih njegovih dela najznačajnija su: *Rumunski govori iz Banata* i *Lingvistički atlas rumunskih govora iz jugoslovenskog Banata*, *Srpsko-rumunski rečnik*, *Srpsko-rumunski odnosi*, kao i dve obimne antologije banatskog literarnog folklora (1979. i 1982. godine).

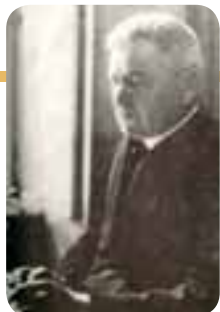

Miodrag Miloš (Miodrag Miloş, 1933–1998) bio je književnik i novinar. Rođen je u Aleksincu. Učiteljsku školu završio je u Vršcu, a u Zrenjaninu Višu pedagošku školu – na grupi Rumunski jezik i književnost. Radio je kao novinar u rumunskoj redakciji Radio Novog Sada, a 1970. godine je postao novinar u nedeljniku *Libertatea* iz Pančeva. Bio je glavni i odgovorni urednik časopisa *Bucuria copiilor*, a urednik časopisa *Lumina* ostao je sve do odlaska u penziju. Miodrag Miloš je prvenstveno poznat kao književnik, autor mnogobrojnih knjiga poezije i proze na rumunskom jeziku: *Nasleđe* (Moste-

nire), *Razgovor sa pužem* (De vorbă cu melcul), *Moji prijatelji* (Prietenii mei), *Medaljoni* (Medalioane), *Put škorpiona* (Calea scorpionilor), *Istočni vetar* (Vânt de răsărit), kao i monografija pozorišnih dana Rumuna u Vojvodini (*Fascinația scenei*). Istovremeno je objavljivao poeziju, prozu, pozorišne komade, kulturne hronike, portrete, intervjue, recenzije, kako na stranicama publikacija objavljenih u kući Libertatea, tako i u mnogobrojnim književnim časopisima u Jugoslaviji i Rumuniji. Njegova poezija prevedena je na više jezika. Umro je u Pančevu.

Rusinsku književnost između dva svetska rata obeležio je **Havrijil Kosteljnik** (Гавриїл Костельник), autor dela *Iz tog sela*. Poznati rusinski pisci su **Mihajlo Kovač** (Михайло Ковач), **Ђura Papharhaji** (Ђюра Папгаргаї), **Mikola Kočiš** (Микола Кочиш), **Julijan Tamaš** (Юлијан Тамаш) i **Mihal Ramač** (Михал Рамач).

Havrijil Kosteljnik (Гавриїл Костельник, 1886–1948) bio je sveštenik, teolog, doktor filozofije. Začetnik je umetničke književnosti Rusina, pesnik, prozni i dramski pisac, publicista, naučnik-lingvista. Objavio je prvu zbirku poezije na rusinskom jeziku (1904), prvu dramu na rusinskom jeziku (1924), prvu gramatiku rusinskog jezika (1923) i ostavio u rukopisu *Hroniku Ruskog*

Krstura (1915). Radni vek proveo je u Lavovu (Ukrajina), ali je celim svojim bićem bio prisutan u kulturno-prosvetnom i nacionalnom životu Rusina u periodu između dva svetska rata. Pisao je i objavljivao na rusinskom, hrvatskom i ukrajinskom jeziku. Od 1992. godine u Ruskom Krsturu održava se kulturna manifestacija *Kosteljnikova jesen*.

Ђura Papharhaji (Ђюра Папгаргаї, 1936–2008) je bio pesnik, prozni pisac, novinar, režiser, glumac, kulturni radnik. Rođen je u Ruskom Krsturu. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, na Grupi za jugoslovensku književnost. Dugogodišnji je urednik časopisa *Svetlost* (Шветлосц). Najznačajnija dela su mu: *Tu odmah*

kraj srca (Ту такої при шерцу, 1969), *Olovo, trešnji cvet* (Олово черешњов квет, 1974), *Ne dam svoje godine i kvit* (Не дам својо роки и квіт, 1977), *Trovač snova* (Трочач снوخ, 1978), *Čuvari oblaka* (Чуваре хмарох, 1981), *Putovanje na jug* (Путоване на юг, 1991), *U rosi koščak san* (У роси косчак сон, 1999), *Senkom i prahom* (2003).

Mihajlo Kovač (Михайло Ковач, 1909–2005) bio je učitelj, pesnik, prozni i dramski pisac, autor mnogih udžbenika na rusinskom jeziku, publicista. Rođen je u Šidu, a učiteljsku školu završio je u Križevcima. Od 1931. godine radio je kao učitelj u Ruskom Krsturu, gde je veoma aktivno učestvovao u kulturno-prosvetnom radu Rusinskog narodnog prosvetnog društva. Od 1941. godine radio je kao učitelj u više mesta, a radni vek završio je kao no-

vinar u Redakciji na rusinskom jeziku Radio Novog Sada. Najznačajnija dela su mu: *Moj svet* (Мой швет, 1964), *Pesme dede Baštovana* (Писні дїда Заградара, 1979), *Večernja svetla* (Шветла вечарово, 1985), *Hrast sam crvotočan* (Я дуб червоточни, 1989), *Kučice stara* (Хижочко стара, 1990), *Izabrana dela 1–7* (Вибрани твори, 1989–2005). Dela su mu prevedena na srpski, ukrajinski, slovački, mađarski i rumunski jezik. Umro je u Novom Sadu.

Julijan Tamaš (Юлијан Тамаш, 1950), univerzitetski profesor, akademik. Rođen je u Vrbasu, diplomirao, magistrirao i doktorirao iz književnosti. Redovni je profesor rusinske i ukrajinske književnosti na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu – Katedra za rusinistiku. Akademik je Nacionalne akademije nauka Ukrajine (1997) i Vojvođanske akademije nauka i umetnosti (2004). Najznačajnija dela: *Nebo na kolenima* (Небо

на колєнох, 1972), *Balada panonskog broдача* (Балада панонского ладяра, 1974), *Pesme o prahu* (1975), *Bolničko svetlo* (Шпитальске шветло, 1980), *O rosi* (1981), *Rusinska književnost* (1984), *Pesak i doba* (1986), *Zlatan oblak* (Златна хмара, 1990), *Silazak u dan* (2002), *Istorija rusinske književnosti* (История русской литературы, 1997) i *Antologija rusinske poezije* (Антология русской поэії, 2005).

Mikola Kočiš (Микола Кочиш, 1928–1973) bio je pesnik, prozni pisac i lingvista. Kodifikacija rusinskog jezika u Jugoslaviji je njegovo delo. Objavio je: *Pravopis rusinskog jezika* (1971), *Gramatiku rusinskog jezika* (1974) i *Rečnik srpskohrvatsko-rusinsko-ukrajinskog jezika*. Autor je mnogih udžbenika za rusinski jezik. Radio je kao učitelj u više mesta.

Nakon studija na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, radio je u Pokrajinskom zavodu za unapređenje opšteg i stručnog obrazovanja i u Zavodu za izdavanje udžbenika u Novom Sadu. Umro je iznenađeno, pre odbrane doktorske disertacije. Književna dela su mu prevedena na srpski, ukrajinski, slovački, mađarski, rumunski i makedonski jezik.

Književnost vojvođanskih Hrvata u XX veku obeležena je tradicionalizmom prvenstveno kod pisaca koji su inspirisani verom, ali i kod drugih pisaca čiji je opus uglavnom okrenut selu, salašima. Najčešći jezički izraz je govor bunjevačke i šokačke seoske sredine. Političke razlike koje su obeležile ceo XX vek u vezi s nacionalnim izjašnjavanjem, podelom na Hrvate, Bunjevce, Šokce i Jugoslovane, odrazile su se i u književnosti, pa neke književnike svrstavamo u hrvatske književnike iz Vojvodine, neki od njih pripadaju srpskoj književnosti a u novije vreme nastoji se izdvojiti i posebna bunjevačka književnost.

Među književnicima koji su pisali između dva svetska rata posebno mesto zauzima pesnik, prozaista, libretista i kompozitor **Josip Andrić** čija su najpoznatija dela opera *Dužijanca* i roman *Velika ljubav*. U tom periodu posebnu ulogu među Hrvatima imali su prosvetitelji **Matija Evetović** i profesor budimpeštanskog univerziteta **Edo Margalić**. Izrazito patriotsku liriku okrenutu selu i negovanju starinskih običaja srećemo kod **Alekse Kokića**, dok se među verskim piscima isticao **Ivan Kujundžić**. Sakupljanjem narodne baštine bavio se **Ive Prčić stariji**, dok su se u istoriografiji oprobali **Petar Pekić** i **Stjepan Beato Bukinac**. Najznačajnija bunjevačka književnica bila je **Mara Đorđević Malagurski** koja je književna dela pisala ikavicom, a dela iz oblasti etnografije na srpskom jeziku ekavicom.

U književnosti na hrvatskom jeziku nakon Drugog svetskog rata posebnu ulogu imao je književnik i sakupljač narodne baštine **Balint Vujkov** (1912–1987). Objavio je više antologija među kojima se ističu *Bunjevačke narodne pripovitke*, *Hrvatske narodne pripovijetke* iz Vojvodine i druge, a od originalnih dela napisao je zbirke pesama *Pupoljci*, zatim *Cviće i kamen* itd. Najpopularniji dramski pisac i satiričar bio je **Matija Poljaković** (1909–1973) čija su najpoznatija dela *Nitko i ništa* i *Ča Bonina razgala*. Značajnu ulogu među književnicima koji su pisali na hrvatskom jeziku imali su **Ante Jakšić**, **Jakov Kopilović** i verski pisci **Josip Pašić**, **Marin Šemudvarac** i **Tome Vereš**.

U spretnom korišćenju **narodnog bunjevačkog govora** istakli su se pesnici **Ivan Pančić**, **Vojislav Sekelj** (1946) čije je najznačajnije delo *Rič fali*, **Milovan Miković** (1947) čija je najpoznatija zbirka pesama *Avaške godine*. Među mlađim pesnicima izdvaja se **Tomislav Žigmanov** (1967) sa zbirkom pesama *Bunjevački bluz* i drugima. Najsvestraniji i najsavremeniji pisac iz Vojvodine koji piše na srpskom i hrvatskom jeziku je **Petko Vojnić Purčar** (1939). Radio je u Učiteljskoj školi u Subotici i kao novinar i urednik kulturne rubrike na Radio Novom Sadu. Poznata dela su mu: *Svetovi i svatovi*, *Odlazak Pauline Plavšić*, *Ljubavi Branke Kolak*, *Sol u vjetru* itd. Posebno mesto među hrvatskim književnicima u Vojvodini zauzima novinar, pesnik, prozaista i prevodilac **Lazar Merković** (1926) koji je pokrenuo časopis *Rukovet* i osnovao Radio Suboticu. Napisao je roman *Put dug pet života*, zbirku poezije *Osame* itd.

Istorijom književnosti među vojvođanskim Hrvatima bavili su se i bave se **Josip Buljovčić**, **Bela Gabrić**, **Blaško Vojnić Hajduk**, **Jasna Melvinger** i jezikoslovac **Ante Sekulić**.

Veoma je interesantna **pojava jevrejskih pisaca** na našim prostorima. Istina je da je **Eugen Veber** više bio vezan za Beograd, ali njegovo književno delo, kao i izbor iz Talmuda, doprinelo je mnogo sveopštoj kulturi u Vojvodini. Značaj **Aleksandara Tišme** (koji je, inače, dobro poznao i mađarski jezik) i **Davidu Albaharija** daleko je nadmašio vojvođanske okvire, iako su obojica bili jako vezani za Vojvodinu. Možda u svetu najpoznatiji pisac iz Vojvodine je **Danilo Kiš**, poreklom i delom vezan

i za mađarsku i za srpsku kulturu, mada je crnogorskog i jevrejskog porekla. Svojim individualizmom nadilazio je i nacionalne i društvene okvire svog vremena.

Aleksandar Tišma (1924–2003) bio je srpski pesnik, prozni pisac i eseljista. Rođen je u Horgošu, a nakon završenog Filozofskog fakulteta živeo je i radio u Novom Sadu, gde je i umro. Bio je urednik *Letopisa Matice srpske* i Izdavačkog preduzeća Matica srpska. Književni rad započeo je poezijom, da bi se potom sasvim posvetio prozi. Tematika njegovih pripovedaka i romana vremenski je vezana za ratni i poratni period, ali proza Aleksandra Tišme izdvaja se od stvaralaštva pisaca slične orijentacije karakterističnim načinom

pripovedanja i uvida u stvarnost. Objavio je više knjiga: *Naseljeni svet*, *Krčma* (pesme); *Krivice*, *Nasilje*, *Mrtvi ugao*, *Povratak miru*, *Škola bezbožništva* (pripovetke); *Za crnom devojkom*, *Knjiga o blamu*, *Upotreba čoveka*, *Begunci*, *Vere i zavere*, *Kapo*, *Široka vrata*, *Koje volimo* (romani); *Drugde* (putopis); *Pre mita* (eseji i članci). Od mnoštva priznanja koja je dobio, izdvajaju se NIN-ova nagrada za roman godine, austrijska Državna nagrada za evropsku književnost i nagrada Sajma knjiga u Lajpcigu za evropsko razumevanje.

Danilo Kiš (1935–1989) je jedan od najvećih jugoslovenskih književnika i prevodilaca. Rođen je u Subotici, od oca Eduarda, višeg inspektora državnih železnica jevrejske veroispovesti, i majke Milice, Crnogorke. Porodica se 1937. godine seli u Novi Sad, gde je dve godine docnije Danilo kršten u pravoslavnoj crkvi, što mu je spasilo život tokom Drugog svetskog rata, dok mu je otac stradao u Aušvicu. U časopisu *Omladinski pokret* 1953. godine objavljena je njegova prva pesma *Oproštaj s majkom*. Gimnaziju je završio na Cetinju 1954. godine, a iste godine upisao se na Filozofski fakultet u Beogradu. Četiri godine nakon toga diplomirao je kao prvi student na katedri za Istoriju svetske književnosti sa teorijom književnosti. Vodio je međunarodnu saradnju u Udruženju književnika Srbije. Radio je kao lektor za srpski jezik u Strazburu, Bordou i Lilu. Izabran je za dopisnog člana Srpske

akademije nauka i umetnosti 1988. godine. Njegova poznata dela su: *Mansarda*, *Rani jadi*, *Bašta*, *pepeo*, *Grobnica za Borisa Davidoviča*, *Čas anatomije*, *Enciklopedija mrtvih...* Prevodio je sa ruskog, mađarskog, francuskog, engleskog. Godine 1973. za roman *Peščanik* dobija NIN-ovu nagradu koju će nekoliko godina kasnije vratiti; 1977. godine dobija nagradu Ivan Goran Kovačić za knjigu *Grobnica za Borisa Davidoviča*; 1980. nagradu Grand aigle d'or de la ville de Nice za celokupan književni rad; 1986. godine dobija nagradu Skender Kulenović i francuski orden Vitez umetnosti i književnosti. Godine 1988. izabran je za dopisnog člana SANU. Dobija Avnojevu nagradu i dve značajne međunarodne književne nagrade, u Italiji (Premio di Tevere) i u Nemačkoj (Preis des Literaturmagazins). Umro je u Parizu, a po svojoj želji sahranjen u Beogradu, po pravoslavnom obredu.

13.6. Scenska umetnost

Prva pozorišna predstava u Vojvodini odigrana je u Sremskim Karlovcima 1734. godine. *Srpsko narodno pozorište* u Novom Sadu otvoreno je 1861. godine. Zgrada pozorišta izgorela je 1928. godine, a tek 1981. godine otvoren je novi objekat, koji odgovara potrebama ovakve institucije. Kada je izgorela pozorišna zgrada Lazara Dunderskog, pozorišna umetnost u Vojvodini je zamrla, jer je novosadska pozorišna trupa pripojena Osijeku. Drugi veliki grad u Vojvodini, Subotica, takođe nije imao stalnu pozorišnu ekipu.

Nakon Drugog svetskog rata, pozorišni život Vojvodine obogaćen je otvaranjem više teatar: *Narodno pozorište* u Somboru, *Pozorište Toša Jovanović* u Zrenjaninu, *Sterija* u Vršcu, te pozorišta u Sremskoj Mitrovici, Pančevu, Bačkoj Topoli, a Novi Sad je dobio još dve pozorišne scene: *Novosadsko pozorište* i *Pozorište mladih*.

Srpsko narodno pozorište u Novom Sadu i *Narodno pozorište* u Subotici dobijaju operu, a od 1950. godine, zahvaljujući entuzijazmu balerine i koreografa **Marine Olenjine**, formiran je baletski ansambl u *Srpskom narodnom pozorištu*.

Od pozorišnih manifestacija u Vojvodini izdvajaju se *Sterijino pozorje* i *Susreti pozorišta Vojvodine*. Među glumcima koji su svojim glumačkim ostvarenjima obe-

ležili međuratni period istakli su se: **Olga Životić, Branko Tatić, Ljubica Ravasi...** Posleratna scenska umetnost obeležena je ostvarenjima **Mire Banjac, Stevana Šalajića, Dobrile Šokice, Dragoljuba Milosavljevića – Gule, Ivana Hajtla** i mnogih drugih iz novosadskih pozorišta. Subotičku pozorišnu scenu krasili su **Geza Kopunović, Eva Bačlija, Mirko Huska, Danilo Čolić...** Dok je Subotica imala operu, isticali su se reditelj **Milan Asić** i solo sopran **Jelka Asić**. Među somborskim glumcima posebno su se isticali **Marko Tasić** i **Velimir Subotić**, u Sremskoj Mitrovici **Franja Živni**, u Vršcu **Tihomir Paunović** i **Ivan Vukov** a u Zrenjaninu **Sava Damjanić**. Među glumcima koji su vrhunska ostvarenja izvodili na mađarskom jeziku poznati su **Piri Fazekas (Fazekas), Paula Hek (Heck), Šandor Šanta (Sánta Sándor), Laslo Siládi (Szilágyi László), Bela Garai (Garay Béla), Laslo Pataki (Pátaki László), Jožef Veršegi (Versegi József), Đerđ Feješ (Fejes György), Jene Ferenci (Ferenci Jenő)...** Muzičku scenu Novog Sada obogatili su vokalni solisti **Dragutin Burić, Ozren Binguć, Olga Bruči, Zdenka Nikolić, Rudolf Nemet, Vladan Cvejić** i drugi.

Među dečjim pozorištima dugu tradiciju imaju *Dečje pozorište* iz Subotice i *Pozorište lutaka* iz Zrenjanina.

Pred raspad SFRJ u Subotici je promovisan projekat kontraverznog **Ljubiše Ristića** *Kazalište, Pozorište, Gledališće, Teatar – KPGT*, kao pokušaj obnavljanja jedinstvene pozorišne scene na prostorima bivše Jugoslavije.

Siniša Kovačević (1954), dramaturg, profesor. Rođen je u selu Šuljam u Sremu, a u Beogradu je završio dramaturgiju na Fakultetu dramskih umetnosti. Redovni je profesor Univerziteta na predmetu dramaturgija i dekan je na Akademiji umetnosti BK. Piše za pozorište, film i televiziju. Trostruki je dobitnik Sterijine nagrade za pozorišne drame: *Novo je doba, Đeneral Milan Nedić i Janez*. Trostruki je dobitnik Nagrade Branislav Nušić za pozorišne drame: *Sveti Sava, Kraljević Marko i Ravi*. Napisao je scenario za filmove: *Država mrtvih, Bolje od bekstva, Najbolji i Najviše na svetu celom*. Njegova TV drama *Novo je doba* spada među 10 najboljih drama u srpskoj književnosti.

rišne drame: *Novo je doba, Đeneral Milan Nedić i Janez*. Trostruki je dobitnik Nagrade Branislav Nušić za pozorišne drame: *Sveti Sava, Kraljević Marko i Ravi*. Napisao je scenario za filmove: *Država mrtvih, Bolje od bekstva, Najbolji i Najviše na svetu celom*. Njegova TV drama *Novo je doba* spada među 10 najboljih drama u srpskoj književnosti.

Pored drame na mađarskom jeziku *Novosadskog pozorišta* i *Narodnog pozorišta* u Subotici, te radio-drame na mađarskom jeziku, postoje i profesionalna pozorišta na drugim jezicima manjina. *Slovačko vojvođansko pozorište* u Bačkom Petrovcu je nastalo iz bogate amaterske tradicije. Prva predstava na slovačkom jeziku odigrana je 1866. godine u Bačkom Petrovcu, da bi u periodu do Prvog svetskog rata krenula čitava lavina amaterskih pozorišnih trupa, kao npr. u Staroj Pazovi 1903. godine, Kovačici 1906. godine. Posle Drugog svetskog rata bila je oformljena scena *Pozorišta VHV* (Vladimira Hurbana Vladimirova) sa scenama u Bačkom Petrovcu, Kovačici i Staroj Pazovi, iz koje su potekli poznati režiseri i glumci ne samo u našim okvirima, već i u svetu: **Ljuboslav Majera, Miroslav Benka, Jan Mekan stariji, Jan Mekan mlađi, Ivan Hansman Jesenski, Jan Čanji...** Rusinski narodni teatar *Petar Riznić Đađa* je u Ruskom Krsturu a scena na rumunskom jeziku pozorišta *Sterija* u Vršcu. Prva pozorišna predstava na rumunskom jeziku na našem prostoru održana je 1869. godine u Kuštilju kod Vršca. Ubrzo su se u skoro svim mestima sa rumunskim stanovništvom osnovale pri čitalačkim i pevačkim društvima i amaterske pozorišne družine. U prvim decenijama XX veka isticao se kao autor pozorišnih komada za amatere pisac **Nikolae Cincariju** iz Vladimirovca, čija su se dela izvodila na priredbama u svim rumunskim mestima kod nas, a i u rumunskom delu Banata. U Vojvodini postoji značajna tradicija amaterskih teatarskih grupa.

13.7. Muzička umetnost

Muzički život u Vojvodini početkom XX veka razvijao se uglavnom u amaterskim horovima. U međuratnom periodu, mladi muzičari školuju se u muzičkoj školi „Isidor Bajić” u Novom Sadu, kao i u muzičkim školama u Subotici i Somboru. Subotica je tada imala Gradski simfonijski orkestar, a Novi Sad Filharmoniju. Nemerljiv doprinos u razvoju muzičke umetnosti Vojvodine dali su umetnici i muzički pedagozi koji su delovali u drugoj polovini XIX veka: **Aleksandar Morfidis Nisis**, **Jovan Paču** i **Mita Topalović**. Pomenute je nasledila generacija **Isidora Bajića** i **Karela Napravnika**.

Isidor Bajić (1878–1915) bio je kompozitor, muzički pisac. Rođen je u Kuli, gimnaziju je završio u Novom Sadu, a muzičku akademiju u Budimpešti 1901. godine. Kao profesor gimnazije u Novom Sadu, 1909. godine osnovao je muzičku školu koja i danas nosi njegovo ime. Pokrenuo je *Srpski muzički list* i utemeljio je notnu ediciju *Srpska muzička biblioteka*. Inicijator je stvaranja Saveza srpskih pevačkih društava. Pisao je vokalnu muziku, klavirske

kompozicije, scensku muziku, a naročitu pažnju posvetio je obradi narodnih melodija. Objavio je i više teorijskih radova: *Teorija notnog pevanja* (1904), *Klavir i učenje klavira* (1906), *Naše crkveno pojanje* (1906). Najpoznatija dela su mu: opera *Ivo od Semberije*, komadi sa pevanjem *Seoska lola*, *Čučuk Stana* i druga. Blizak narodnom duhu, Bajićev opus često se poistovećuje sa narodnim pesmama, kao što je npr. slučaj s pesmom *Jesen stiže, dunjo moja*.

Čeh **Karel Napravnik** ostavio je dubok trag kao muzički pedagog u Vršcu i Subotici. Među kompozitorima rođenim u Vojvodini istaknuto mesto zauzima **Petar Konjović** (1883–1970). Poput **Bajića**, **Konjović** je okrenut nacionalnom romantizmu, a najpoznatija dela su mu opere *Ženidba Miloševa*, *Knez od Zete* i *Vilin veo*. **Konjović** je osnivač Muzikološkog instituta u Beogradu.

Petrovaradinac **Svetolik Pašćan** završio je studije muzike u Zagrebu. Bio je profesor muzike i dirigent u Srpskom narodnom pozorištu, kao i jedan od osnivača Novosadske filharmonije. Subotičanin **Erne Kiralj** (Király Ernő), afirmisani trubač, proslavio se kao član gradskog i pozorišnog orkestra u Novom Sadu. Pedesetih godina XX veka bio je muzički urednik Radio Novog Sada i rukovodilac muzikološkog odeljenja Vojvođanskog muzeja. Pisao je kompozicije za orkestar, kompozicije za dečje horove i kantate. Pored **Milana Vlajina** i **Radmile Petrović**, **Kiralj** je takođe izučavao muzički život vojvođanskih manjina.

Zvonko Bogdan (1942) je pevač narodnih pesama iz Vojvodine, kompozitor, pesnik, slikar, džokej. Rođeni Somborac, koji pripada znatno širem prostoru nego što je područje o kome pevaju njegove pesme, prepoznatljiv je i po svojim učtivim i džentlmenkim manirima. Peva vlastite i tradicionalne pesme, posebno bunjevačke, ali i mađarske, srpske, rumunske... Njegove pe-

sme nose miris ravnice, prošlih dana, boemskog života, Dunava; one pevaju o ljubavi, konjima koji slobodno jure, ženama... Najprepoznatljiviji je po pesmi *Hej salaši na severu Bačke*, ali ga mnogi znaju i po pesmama: *Već odavno spremam svog mrkova*, *Govori se da me varaš*, *Kraj jezera jedna kuća mala*, *Neko sasvim treći*, *Jedan stari kontrabas* i druge.

Jon Durain (Ion Durăin, 1878–1947) bio je violinista. Rođen je u Seleušu. Obeležio je čitavu epohu u razvoju kulturne delatnosti Rumuna u Banatu u prvoj polovini XX veka. Bio je član austrougarskih vojnih orkestara pre i za vreme Prvog svetskog rata, da bi se posle rata definitivno nastanio u Vladimirovcu, gde je imao svoj orkestar, sa kojim je učestvovao na mnogobrojnim

kulturnim manifestacijama, festivalima, svadbanama... Rumunska zajednica u jugoslovenskom Banatu smatrala ga je nacionalnim muzičarem. Pored rumunske narodne muzike, poznao je i muziku drugih naroda, tako da njegovo delo u stvari predstavlja otelotvorenje multikulturalnosti na prostorima Banata. Snimio je i dve ploče. Umro je u Vladimirovcu.

Dvojica značajnih muzičkih umetnika rođenih u Vojvodini, **Josif Marinković** i **Milenko Pavlović**, svoju umetničku afirmaciju ostvarili su u Beogradu.

Pored klasične muzike, značajnu ulogu imala je i narodna. Vojvođani posebno cene tamburaše, od kojih su najpoznatiji bili Subotičanin **Pere Tumbas Hajo** i Bečejac **Janika Balaž**. Repertoarom bunjevačkih narodnih pesama proslavio se **Zvonko Bogdan** *sve hitajuća salašima na severu Bačke na svome mrkovu*. Rumunsku narodnu muziku u XX veku obeležili su, pre svega, violinisti **Jon Durain** i **Vikentije Petrović**.

U pop i rok-muzici istaknuto mesto zauzimaju **Kornelije Bata Kovač** i **Đorđe Balašević**.

Vojvođanski tamburaši

Đorđe Balašević (1953) je pop pevač, kompozitor, glumac, pesnik, prozni pisac... Rođeni Novosadčanin, napustio je gimnaziju u trećem razredu, te je školovanje okončao vanredno. Godine 1977. pristupio je akustičarskoj grupi *Žetva*, sa kojom je snimio neobaveznu pesmicu *U razdeljak te ljubim*, koja je postala veliki hit. Naredne godine osnovao je grupu *Rani mraz*. Neko vreme nastupao je sa Biljanom Krstić i grupom *Neoplanti*, a od 1982. godine započinje solo karijeru koja traje do današnjih dana. Saradnici na njegovim albumima i mnogobrojnim koncertima bili su mnogi od najboljih studijskih muzičara iz cele Jugoslavije. Beo-

gradski *Sava centar* bio je njegov tradicionalni koncertni prostor, gde je uz dobru svirku posetiocima nudio i svoje duhovite komentare, koji su u sivilu devedesetih godina XX veka dobijali kulturni status. U periodu od 1982. do 2000. godine održao je stotinu koncerata u Sava centru. U svojim pesmama isticao je ideju mira, tolerancije i *laloški* mirnog poimanja stvarnosti. Neki od njegovih albuma su: *Odlazi cirkus*, *Pub*, *Celovečernji* *The Kid*, *Bezdan*, *Panta rei*, *Tri posleratna druga*, *Jedan od onih života*, *Na posletku...* Dobitnik je mnogih domaćih nagrada i stranih priznanja od kojih je najznačajnije njegovo proglašenje za ambasadora dobre volje UNHCR-a.

Poznatije vojvođanske grupe tokom sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka bile su *Pekinska patka*, *Laboratorija zvuka*, *Instant karma* i druge. Od novijih ističu se *Atheist rap*, *Love hunters*, *Oružjem protivu otmičara*, *Veliki prezir*, *Eva Braun...* Međunarodnu slavu postigli su vojvođanski muzičari **Silvester Levai** (Lévay Szilveszter), **Gabor Lendel** (Lengyel Gábor) i **Lajko Feliks** (Lajkó Félix).

Feliks Lajko (Lajkó Félix, 1974), violinista. Rođen je u Bačkoj Topoli. Violinu je prvi put uzeo u ruke u 6. razredu osnovne škole. Tri godine je pohađao muzičku školu u Malom Idošu i Subotici. Usavršavanje nastavlja u Budimpešti, u *Kvartetu Dreš* (Dresch Quartet). Bio je član mnogih sastava, a nezaboravni su njegovi koncerti sa Aleksandrom Balaneskuom i Bobanom Markovićem. Piše muziku za pozorišne komade. Jedan je od najpoznatijih pred-

stavnika takozvane nove muzike kod nas i velika koncertna atrakcija širom sveta. Njegovu muziku teško je kategorisati, ali se može reći da je reč o džezu koji kao izvor ima tradicionalnu muziku panonske nizije, posebno Mađarske i Vojvodine. Kao izvođač odlikuje se snagom i strašću. Pored violine svira i cimbalo. Nastupa samostalno ili sa malom grupom. Njegovi poznati albumi su: *Lajko Feliks*, *Feliks*, *Feliks Lajko and his Band*, *SaMaBa trio: Opus Magnum* itd...

13.8. Likovna umetnost

Od osamdesetih godina XIX veka, povezano sa razvojem građanstva, započinje razvoj umetnosti nereligiozne sfere, stvaraju se likovne scene u manjim gradovima. Kao što se najveća barokna celina nalazi na Petrovaradinu, tako se najveća celina u stilu secesije nalazi u Subotici. Po projektima arhitekata iz Budimpešte, **Dežea Jakaba** (Jakab Dezső) i **Marcela Komora** (Komor Marcell) u periodu od 1901. do 1912. godine sagrađene su: Sinagoga, upravna zgrada Opšte štedionice Južnih

krajeva i Gradska kuća u Subotici; Vodotoranj, Velika terasa i Žensko kupalište na Palicu. Motivi oslikanih, izrezbarenih i kovanih elemenata (srce, lala, paun...) transponovani su iz mađarske narodne umetnosti Transilvanije, a tipično je i često korišćenje *žolnai* keramike iz Pečuja. U stilu mađarske varijante secesije, građena je i vatrogasna stanica u Senti. Bečku secesiju u Subotici predstavljaju od 1899. godine projekti subotičkog arhitekta školovanog u Beču i Cirihu, **Titusa Mačkovića**, te Gradska najamna palata po projektu **Pala Vadasa** (Vadász Pál). Poseban značaj ima delatnost arhitekta **Ferenca Rajhla** (Raichl Ferencz). Paralelno sa secesijom, javlja se i historicizam (npr. neogotička katolička crkva u Bačkoj Topoli), eklektika, itd., a u slikarstvu zakasnela secesija i simbolizam (**Bela Farkaš** i **Šandor Olaha** iz Subotice), orijentalizam i istorijsko slikarstvo (**Pavle Jovanović** iz Vršca, koji je prvi srpski umetnik sa međunarodnom slavom; **Franc Ajzenhut** iz Bačke Palanke, po narodnosti Nemač koji predstavlja i deo mađarske istorije umetnosti), impresionizam (**Stipan Kopilović**, bunjevački slikar iz Bajmoka), postimpresionizam (**Jožef Pehan**, Nemač iz Vrbasa), kubizam, neoklasicizam, ekspresionizam (srpski slikari **Sava Šumanović** iz Šida i **Milan Konjović** iz Sombora). Javljaju se i prve akademski obrazovane žene slikari (**Danica Jovanović** iz Beške; **Jelena Čović** iz Subotice, prva bunjevačka slikarka; **Zuska Medvedova** itd.). Školovanje umetnika u ovom periodu vezano je za Budimpeštu, Minhenu, Beču, Pariz i Prag, jer se umetničke više škole kod nas osnivaju kasnije. Značaj u edukaciji i širenju novih stilova imale su i likovne kolonije u Nađbanji (danas u Rumuniji), Kečkemetu i Solnoku.

U međuratnom periodu, Novi Sad kao novi administrativni centar dobija monumentalna javna zdanja u stilu moderne arhitekture, od kojih su najuspešiji Sokolski dom i Dunavska banovina po projektima novosadskih graditelja **Đorđa Tabakovića** i **Dragiše Brašovana**. U ovom periodu ističe se socijalna grafika **Arpada Balaža G.** (Balázs G. Árpád) i karitativni pokret podržavanja socijalno ugroženih talenata

Franc J. Rajhl (Raichl J. Ferenc, 1869–1960) bio je arhitekta. Rođen je u Apatinu, a po nacionalnosti je bio Nemač. Školovao se u Budimpešti, a na studijskom putovanju boravio u Beču i Berlinu. U Subotici se nastanio 1896. godine. Neka od njegovih dela u stilu istoricizma i eklektike su: Nacionalna kasina – danas zgrada Gradske biblioteke (1895/96) i Gimnazija u Subotici (1895–1900), zgrada banke u Pančevu (1900), katolička crkva u stilu neogotike u Bačkoj Topoli

(1904–1906), Gradska kuća u Apatinu (1907/08). Remek delo u stilu secesije je njegova porodična palata u Subotici (1904), u kojoj je danas smeštena Moderna galerija *Likovni susret*. Rajhl je najveći predstavnik secesijske arhitekture koji je potekao iz Vojvodine. Bio je preduzimač i posedovao je ciglanu te je realizovao projekte drugih arhitekata, kao npr. neogotičku katoličku crkvu u Bačkoj Palanci (1907–1910). Nakon bankrotstva, odselio se u Segedin. Preminuo je u Budimpešti.

Franc Ajzenhut (Eisenhut Ferencz, 1857–1903) slikar orijentalnih i istorijskih tema u stilu akademskog realizma. Rođen je u Nemačkoj Palanci (danas: Bačka Palanka) kao pripadnik tamošnjih podunavskih Švaba. Maternji jezik bio mu je nemački, ali je tečno govorio mađarski i srpski. Predstavlja umetnike koji su stvaralaštvom i životom bili vezani za više nacija i država i čija aktivnost se teško sagledava zbog promena državnih granica i rasparčavanja umetničkog korpusa. Državljanin Austrougarske monarhije, radom i životom bio je razapet između umetničkih centara (Budimpešte i Minhena) i rodnog mesta. Umetničko školovanje počeo je u Budimpešti, a nastao u Minhenu na Akademiji. Od 1883. godine

redovno putuje sa drugim umetnicima u predele Azije i severne Afrike, gde crpi inspiraciju za slike, koje dovršava u minhenskom ateljeu. Izlazi u Budimpešti, Minhenu, Parizu i Madridu, a radove uglavnom prodaje u Engleskoj. Prvi veliki uspeh postiže slikom *Smrt Đul babe* 1886. godine, za koju prvi među mađarskim umetnicima dobija Veliku zlatnu državnu medalju. Neka od njegovih važnih dela su: *Narodno veselje u Kavkazu* (nalazi se u fondu Galerije Matice srpske u Novom Sadu), *Pred presudom* i *San* (u Nacionalnoj galeriji u Budimpešti). Slika *Bitka kod Sente*, koja se nalazi u Somboru, najveća je slika istorijskog žanra u Vojvodini, a nastala je povodom Milenijumske proslave 1896. godine.

Sava Šumanović (1896–1942) jedan je od najznačajnijih srpskih slikara XX veka. Rođen je u Vinkovcima, a osnovnu školu završio je u Šidu. Gimnaziju je pohađao u Zemunu i već se 1911. godine upisuje na slikarski kurs kod gimnazijskog profesora Isidora Junga. Višu školu za umjetnost i obrt završio je u Zagrebu (1914–1918). U periodu od 1920. do 1930. godine, boravio je u tri maha u Parizu, gde je studirao u ateljeu Andrea Lota. U pariskom periodu njegov rad doseže pun sjaj i snagu, njegove slike karakterišu figuralne kompozicije u idiličnom pejzažnom prostoru kubističke konstrukcije: *Slikar u ateljeu*, *Vijadukt*,

Pejzaž iz Šida, *Mornar na molu*, *Žene kraj vode*. Slika i sa naznakama ekspresionizma, npr. *Pijana lađa*, da bi se s vremenom priklonio neoklasicizmu. Zbog bolesti se vraća u Šid, gde stvara tzv. *Šidski ciklus*. Napisao je poznate knjige o umetnosti: *Slikar o slikarstvu* i *Zašto volim Pusenovo slikarstvo*. Poznati radovi su mu: *Doručak na travi*, *Pijana lađa*, *Crveni ćilim*, *Most na Seni*, ciklus velikih platana *Šidanke...* Streljan je u Sremskoj Mitrovici 1942. godine. Njegova majka poklonila je Šidu (1953) njegovu likovnu zaostavštinu i kuću i time omogućila otvaranje Galerije Save Šumanovića.

Zuska Medvedova (Zuzka Medvedová, 1897–1985), jedna od prvih slovačkih slikarki, rođena je u Bačkom Petrovcu. Rasla je u seljačkoj porodici, što je uticalo na njeno stvaralaštvo. Široj javnosti se prvi put predstavila na izložbi slika i ručnih radova tokom Narodnog zbora – Slovačkih narodnih svečanosti u Petrovcu, 28. avgusta 1919. godine. Sa namerom da upiše akademiju, u februaru 1921. godine odlazi u Prag. Pošto je tamo stigla izvan rokova za prijemne ispite, počinje da pohađa školu prof. Ferdinanda Engelmilera, poznatog pejzažiste. Kasnije odlazi u Berlin, ali zbog nedovoljnog znanja nemačkog jezika, vraća

se kući. Svoju prvu samostalnu izložbu priređuje u rodnom mestu, septembra 1922. godine, u zgradi u kojoj se danas nalazi galerija nazvana po njoj. Upisuje se na studije pri Umetničko-industrijskoj školi u Zagrebu, a vremenom uspeva da se vrati u Prag i upiše Akademiju likovne umetnosti, koju završava 1929. godine. Skupština opštine Bački Petrovac 1982. godine dodeljuje joj Oktobarsku nagradu, a njenu umetničku zaostavštinu čuva i prikazuje Galerija Zuske Medvedove u Petrovcu, otvorena 1. jula 1989. godine. Među njenim portretima, pejzažima i mrtvim prirodama nalaze se i prikazi narodnog života i narodnih nošnji.

(**Petera Kukaca Nađapatija** iz Bačke Topole; **Jožefa Tota** iz Sente; **Andraša Hande** iz Subotice). **Peter Kukac Nađapati** je prvi stvaralac u Vojvodini, čije slikarstvo su označili epitetom *naivno*, kategorijom koja se početkom veka definisala u evropskom slikarstvu. U Bačkoj Topoli je 1973. godine ustanovljena nagrada nazvana po njemu, koja se dodeljuje svake godine vojvođanskim likovnim stvaraocima i kolonijama, pedagozima i istoričarima umetnosti.

Dragiša Brašovan (1887–1965) bio je arhitekta. Rođeni Vrščanin, završio je studije arhitekture u Budimpešti 1912. godine. Do 1918. godine radio je u kancelariji Emila Torija i Morica Poganja (Tóry Emil, Pogány Móricz) u glavnom gradu Mađarske, a od 1920. godine u Beogradu otvara privatnu kancelariju Arhitekta zajedno, sa Milanom Sekulićem. Do 1929. godine projektovao

je u stilu eklektike, nakon toga okrenuo se arhitekturi moderne, da bi posle 1945. godine projektovao, kao i svi, u stilu socijalističkog realizma. Bio je dopisni član SANU, član Britanskog kraljevskog instituta za arhitekturu... Brašovan je projektovao zgradu Izvršnog veća Vojvodine, tzv. *Banovinu*, sagrađenu 1939. godine i zgradu Vrhovne komande vazduhoplovstva Jugoslavije u Zemunu.

Arpad G. Baláž (Balázs G. Árpád, 1887–1981) bio je istaknuti grafičar međuratne vojvođanske umetničke scene. Umetničko školovanje započeo je u Baji, boravio je u umetničkoj koloniji u Nađbanji (Nagybánya), da bi 1913. godine upisao Umetničku akademiju u Budimpešti, koju je morao napustiti zbog rata. Diplomirao je 1924. godine na Umetničkoj akademiji u Pragu, uz prepoznatljivi uticaj kubizma. U Subotici postaje ilustrator subotičkog dnevnog lista *Bácsmegyei napló* (Bački dnevnik), a prelaskom u Beograd postaje saradnik listova *Vreme* i *Dečije vreme*. Sa

Zoltanom Čukom (Csuka Zoltán) je 1927. godine izradio preko 300 portreta tadašnjih političara, društvenih radnika i umetnika za knjigu *Vojvođanska galerija*. Od 1926. godine posvećuje se kubo-ekspresionizmu i socijalnim temama, izrađuje tematske grafičke mape sa *La Travail*, *Dani nedelje*, *Jatagan Mala*. Po umetničkim dometima ističe se ciklus ilustracija pesama mađarskog pesnika Endrea Adija (Ady Endre), nastao 1930. godine. Te godine postaje član grupe *Oblak*. Vredan deo njegovog stvaralaštva čuva se u umetničkom fondu Gradskog muzeja u Subotici.

Od pedesetih godina XX veka osnovane su brojne kontinuirane likovne kolonije u Senti, Bačkoj Topoli, Bečeju, Ečki, itd. Njihova inicijalna aktivnost bila je približavanje umetnosti narodu stvaralačkim angažmanom umetnika kroz nalaženje raznih oblika socijalističkog mecenata. S vremenom, to su postala mesta stvaralačke slobode, a zahvaljujući godišnjim sazivima nastale su zbirke savremene likovne umetnosti. U prvoj generaciji učesnika ističu se: **Milan Konjović**, **Jožef Ač** (Ács József), **Milivoje Nikolajević**, **Zoran Petrović**, **Boško Petrović**, **Tivadar Vanjek** (Wanyek), **Stojan Trumić**, **Ankica Oprešnik**, **Milan Kerac**, **Imre Šafran** (Sáfrány Imre), **Đorđe Bošan**... Prvenstvena ideja bila je slikanje Vojvodine, pejzaža i ljudi, da bi se kasnije javila programska umetnost sa agrarnim i privrednim problemima i drugim aktuelnostima. Osnovane su i specijalizovane kolonije, npr. za keramičare u Malom Idošu (1958), te na Petrovaradinskoj tvrđavi 1961. godine, na inicijativu slikara i tapiseriste **Boška Petrovića** – Atelje 61, jedinstvena radionica u Jugoslaviji za izradu umetničke tapiserije. Od 1982. godine postoji kolonija vajara Terra u Kikindi, te grafičara Grafički atelje u Subotici. Delovanje u grupama karakteriše i pionire konceptualne umetnosti početkom sedamdesetih godina: grupa Boš+Boš u Subotici (**Slavko Matković**, **Balint Sombati** (Szombathy), **Atila Černik** (Csernik), **Laslo Salma** (Szalma), **Katalin Ladik** i grupa *Kod* u Novom Sadu (**Slavko Bogdanović**, **Janez Kocijančić**, **Mirko Radojčić**, **Miroslav Mandić**, **Slobodan Tišma**). Neki od navedenih ostvarili su dela i u oblasti književnosti, npr. **Zoran Petrović** *Selo Sakule a u Banatu*, putopisi, eseji i kritike **Imre Šafranja** *Na tragu* i *Jegenye gambit*, a neki u oblasti likovne kritike, kao npr. **Jožef Ač** i **Balint Sombati**. Veći broj vajara u Vojvodini se javlja od 1954. godine: **Jovan Soldatović**, **Radmila Graovac**, **Ivanka Aćin Petrović** i **Gabor Almaši** (Almási Gábor), a stilski uticaj na razvoj vojvođanskog vajarstva će izvršiti izložba **Henrija Mura** u Beogradu 1955. godine. **Ana Bešlić** i **Nandor Glid** takođe spadaju u vojvođanske vajare i autori su više realizovanih skulptura u prostoru. **Laslo Silađi** (Szilágyi), **Sava Halugin** i **Tibor Sarapka** (Szarapka) su neki od istaknutih savremenih vojvođanskih vajara, kao i Slovak **Vladimir Labat**, koji od 1980. godine nastoji da ostvari *akustičnu formu*, tj. sintezu zvuka i skulpture, skulpturu – muzički instrument. Pored njega se među vojvođanskim Slovacima ističu umetnici: **Jan Agarski**, **Jozef Kláčik**, **Pavel Čanji**, **Mihalj Kiralj**, **Pavel Pop** i **Jan Stupavski**.

Milan Konjović (1898–1993) bio je jedan od najznačajnijih srpskih slikara XX veka. Školovanje je počeo u rodnom Somboru, nastavio u Pragu (kod Vlahu Bukovca) i Beču, a usavršavao po muzejima Minhena, Drezdena, Berlina. Veoma značajne za njega bile su godine provedene u Parizu (1924–1932), nekoliko samostalnih izložbi u jednoj od svetskih prestonica umetnosti, kao i izlaganje u okviru Pariskog salona. Nakon povratka u Sombor slika rodni kraj i sugrađane, dok u letnjim periodima slika dalmatinske gradove. Tokom Drugog svetskog rata bio je u zarobljeništvu u

Osnabriku. Njegovo obimno stvaralaštvo može se klasifikovati kroz faze: rana (1913–1928), plava (1929–1933), crvena (1934–1940), zelena (1945–1952), koloristička (1953–1960), asocijativna (1960–1985), vizantijska (1985–1990). Godine 1966. otvorena je Galerija Milana Konjovića sa preko 1000 odabranih radova poklonjenih Somboru (od oko 6000 koje je naslikao tokom života). Svoje stvaralaštvo tokom života predstavio je na 297 samostalnih i preko 700 izložbi širom celog sveta. Od 1979. godine je bio član VANU, od 1986. dopisni član JAZU, a od 1992. član SANU.

Karakteristika socijalističke kulture je i masovno stvaralaštvo, u okviru koga se podržava naiva. Svetsku slavu je od šezdesetih godina XX veka stekla *Kovačička škola* naivnog slikarstva Slovaka, u kojoj se ističu **Martin Jonaš** (Jonáš), **Zuzana Halupova** (Chalupová) i **Jan Knjazovic** (Ján Kňazovic), kao i *Uzdinska škola* naivnog slikarstva Rumuna, među čijim sledbenicima se ističu **Marija Balan** (Mărija Bălan), **Anujka Maran** (Anuica Măran), **Epure Viorika**. Obe škole su počele sa radom zahvaljujući pregalaštvu slikara

Boška Petrovića i **Emerika Feješa**, baš kao i kolonija u tehnicu slame pri bunjevačkim selima u Tavankutu i Đurđinu, zahvaljujući dvojici likovnih stvaralaca i pedagoga, vođanskih Hrvata, **Ivana Jandrića** i **Stipana Šabića**. Prve istaknute slamarke su **Mara Ivković Ivandekić**, **Kata Rogić**, sestre **Milodanović**, a istaknute naivne slikarke Bunjevac – Hrvata su **Marga Stipić** i **Cilika Dulić Kasiba**. Galerija naivnih slikara u Kovačici osnovana je 1955. godine, a 1970. godine na inicijativu istaknutog naivnog slikara iz Šida, **Ilije Bosilja Bašičevića**, koji je i darovao svoja dela, osnovana je galerija Ilijanum.

Martin Jonaš (Martin Jonáš 1924–1996) bio je slikar naivac, najpoznatiji predstavnik Kovačičke škole naivnog slikarstva. Živeo je i stvarao u rodnoj Kovačici, vezan za njivu koja daje hleb i život. Završio je samo osnovnu školu i nižu poljoprivrednu školu. Počeo se baviti slikarstvom 1944. godine i nakon osnivanja Škole naivnog slikarstva u Kovačici postao je jedan od njenih članova. Centralni motiv njegovih dela

je čovek-ratar. Svaka slika dočarava događaje iz široke banatske ravnice. Čovek i zemlja njegov su *credo*. Likovi na njegovim slikama imaju groteskno velike ruke i noge koje simbolizuju posvećenost zemlji. Slike su mu bile izlagane na više od 300 izložbi u skoro 50 zemalja sveta. Pored Jugoslavije, najčešće je izlagao u Slovačkoj. Na međunarodnim izložbama Jonaš je nagrađivan mnogim nagradama i medaljama.

Zuzana Halupova (Zuzana Chalupová, 1925–2001) je najpoznatija jugoslovenska slikarka u maniru naive. Slika od 1964. godine. U početku je slikala prizore iz života Slovaka u Kovačici i autobiografske prizore (*Smrt muža*), ali najveća inspiracija u stvaralaštvu bila su joj deca (u Njujorku su je nazvali *mama Zuzana sa hiljadu dece*). Prvu samostalnu izložbu imala je u Dubrovniku

1968. godine. Slike joj se nalaze u mnogim kolekcijama i galerijama širom sveta. Štampane su na UNICEF-ovim novogodišnjim čestitkama i kalendarima. Matica slovačka joj je dodelila odlikovanje za životno delo *Ćirilo i Metodije*, najveće priznanje iz Bratislave koje se dodeljuje uspešnim Slovacima u dijaspori. Slikala je rodnu Kovačicu, njene ljude, običaje, svakodnevnne poslove.

Marija Balan (Mária Bălan, 1923–2008) je slikarka naivnog slikarstva. Završila je tri razreda osnovne škole u rodnom Uzđinu. Među osnivačima je Uzđinske škole naivnog slikarstva. Poznata je u zemlji i inostranstvu. Član je Akademije tradicionalnih umetnosti Rumunije od 1997. godine. Njeni radovi nalaze se u Galeriji u Uzđinu, Muzeju naivne umetnosti u Jagodini, Muzeju naivne umetnosti iz Yaena (Španija), kao i u brojnim privatnim kolekcijama u zemljama sa svih meridijana. Izlagala je u Njujorku, Vašingtonu (1965), Hagu, Beogradu, Napulju, Bolonji, Rimu (1974), Modeni (1975), Madridu (1977), Zagrebu (1981), Rakovici (1982), Vršcu,

Torku, Seleušu, Banatskom Novom Selu (1962), Uzđinu, (1962, 1964, 1972, 1985, 1999). Tokom četiri decenije naslikala je preko hiljadu slika na kojima prikazuje narodne običaje, pejzaže i scene iz života seljaka. O Mariji Balan i njenim radovima pisali su mnogi kritičari umetnosti i snimljeni su dokumentarni filmovi i TV reportaže. Za svoj rad dobijala je strana priznanja i diplome: Castello di Pietrassa – Caltanissetta (1973), Srebrna diploma i medalja – Modena, diploma – Piacenza, diploma na IV Evropskom konkursu naivne umetnosti – Morges (1975), diploma na V Evropskom međunarodnom konkursu naivne umetnosti – Morges (1976).

U posleratnom periodu, osnovani su gradski i narodni muzeji sa likovnim zbirka-ma, kao i galerije: Galerija i memorijalni muzej Save Šumanovića u Šidu (1953), Likovna jesen u Somboru (1961), Likovni susret, kao dokumentarni centar jugoslovenskih likovnih kolonija u Subotici (1962), Galerija Milana Konjovića u Somboru (1966)... Vrhunska dela srpskog slikarstva zastupljena su u Galeriji Matice srpske i spomen-zbirkama Pavle Beljanski i Rajko Mamuzić u Novom Sadu. Zbirka, tj. Galerija likovnih stvaralaca Mađara na tlu Vojvodine u periodu od 1830. do 1930. godine osnovana je 1973. godine u subotičkom Gradskom muzeju, a njen najveći legat su dela **Lajoša Hušveta** (Husvéth Lajos), slikara i vajara iz Sombora. U umetničkoj zbirci subotičkog muzeja su i dela bunjevačkih slikara preuzeta iz *Bačkog muzeja* dr **Jovana Milekića**. U novije vreme, osnovani su Memorijalni muzej slikara i pesnika romantizma Đure Jakšića u Srpskoj Crnji, te Galerija – spomen-zbirka slikara Stojana Trumića u Titelu.

Robert Hamerštil (Robert Hammerstiel, 1933), umetnik, rođen 1933. godine, u Vršcu. Poreklo iz, do danas, multikulturalne Vojvodine, odredilo je životni put i životnu misao ovog slikara. Njegov maternji jezik je nemački, ali tečno govori srpski, mađarski i rumunski. Hamerštil se izjašnjava kao kosmopolit i ne želi da ga svogata ni jedna nacija, ni jedna politička grupacija. Kao strastveni Vojvodanin i Banaćanin, on je umetnički savremenik i svedok događaja u svojoj domovini, koju je sa svojom porodicom morao da napusti kao četrnaestogodišnjak. Tokom svoje dugogodišnje delatnosti kao livac čelika u Ternicu/Donja Austrija, postao je hroničar malih ljudi. U njegovom delu ogleda se duboka religioznost, koja nadilazi sve konfesije. Kao samouk, Robert Hamerštil intenzivno se bavi muzikom, književnošću i filozofijom. Mnogo je putovao. Nekoliko puta boravio je u Njujorku, što je radikalno uticalo na njega u umetničkom smislu. Doživljaj društva *bez patine* oslobodio ga je i obeležio početak poslednje faze njegovog rada. U svojim delima on se uvek iznova hvata u koštac sa ljudskom tragedijom, koju je i sam doživeo u detinjstvu. Njegove slike prikazuju nam ljudsku patnju, koja nije povezana ni sa jednim mestom, niti vremenom. Bez optužbi, njegove slike su opo-

mena čovečanstvu da se vrati ljudskim vrednostima i slobodi. U periodu između dva svetska rata, Vršac je imao 50.000 stanovnika koji su pripadali različitim kulturnim i jezičkim miljeima i – kao i u Njujorku – živeli u svojim odvojenim četvrtima. Porodica Hamerštil je kod kuće govorila nemački, ali su živeli u srpskoj četvrti, u kojoj je otac imao pekaru i slikao ikone u slobodno vreme. Godine 1947. pobjegao je preko Mađarske u Austriju. Počeo je kao pomoćnik u poljoprivredi, završio za pekara i na kraju radio kao livac čelika u Ternicu. Uprkos radu u smenama, studirao je slikarstvo u Beču. Umetnost mu je postala *potrebna da bi preživeo, kao komad hleba ili čaša vode*. Tek od osamdesetih godina mogao se posvetiti isključivo umetnosti. Oslobođen tereta svakodnevnice borbe za komad hleba i socijalno osiguran, počeo je da stvara svoja kasna dela koja su mu donela dugo očekivano međunarodno priznanje. U Novom Sadu je krajem oktobra 2005. godine u Muzeju Vojvodine održana velika i značajna izložba Roberta Hamerštila. Tad je umetnik doživeo pažnju i priznanje za svoja dela u glavnom gradu njegove voljene Vojvodine. U istorijskom smislu, sudbina Hamerštila mogla bi se, u svome umetničkom ruhu, posmatrati kao most ka mirnoj, zajedničkoj budućnosti.

Rajko Ljubić (1952), reditelj i snimatelj. Rođen je u Subotici. Studije je završio na Kazališnoj akademiji u Zagrebu, na odelu kamere 1976. godine. Radio je na TV Novi Sad, najviše u dramskom programu kao snimatelj. Snimio je većinu drama tog televizijskog studija osamdesetih godina XX veka. Radio je sa rediteljima Karoljem Vičekom, Mirom Mikuljanom, Aleksandrom Fotezom, Miljenkom Deretom... Početkom devedesetih napušta televiziju i odlazi u Toronto, gde radi u tamošnjim filmskim studijama. Od 2001. godine živi u Subotici i radi u vlastitoj produkciji dokumentarne i kratke igrane filmove posvećene hrvatskoj manjini u Vojvodini. Od 1993. godine snimio je sledeće dokumentarne

filmove: *Balint Vujkov, Ivan Antunović, Uskrs u Subotici, Dužijanca 1994, Subotički tamburaški orkestar: Prvih 25 godina, Sinagoga u Subotici, Dužijanca 2002, Tri slamarke, tri đavojke, Pjesnik Jakov Kopilović, Kruv naš svagdanji, Stipan Šabić, Književnik Matija Poljaković, Pripovitka o dijalektu, Sto godina Karmelićanskog samostana u Somboru, Salaši u Bačkoj – njihov nestanak, Božić na salašu, Vajarka Ana Bešlić, Prof. Bela Gabrić, Sudija i slikar Ivan Tikvicki-Pudar, Tkanje i vezovi, Pere Tumbas Hajo, Cilika Dulić – naivna slikarica*, itd. Snimio je i nekoliko kratkih igranih filmova: *Đuga, Vrapčije gnjzdo, Jeka mog ditiinjstva*, kao i animirani film *Čukundidino zrno ora*. Dizajnirao je slikovnicu i CD *Ždribac zlatne grive*.

13.9. Kulturne manifestacije

Nezamenljivu ulogu u čuvanju, negovanju i razvoju kulture manjina u Vojvodini imaju nacionalno-kulturne i kulturno-prosvetne institucije. Rezultati njihovog rada prikazuju se putem raznih manifestacija koje, po pravilu, okupljaju najviše stvaralaca i publike.

Neprekinuta nit kulturnog stvaralaštva Mađara u Vojvodini uslovljena je kontinuiranim razvojem školstva na mađarskom jeziku, izlaženjem dnevnih i nedeljnih listova, dečjih i omladinskih listova (na primer *Mézeskalács* i *Jó Pajtás*), časopisa za kulturu (*Híd, Űzenet* i drugi). Nakon Drugog svetskog rata, pozorišne scene na mađarskom jeziku *Novosadskog pozorišta, Narodnog pozorišta – Népszínház* u Subotici

postale su aktivne, a nekada je postojala radio-drama na Radiju Novog Sada. Pored profesionalne umetnosti, razvijena je i amaterska kulturna delatnost građana mađarske nacionalnosti u Vojvodini. Od 1996. godine održavaju se susreti amaterskih pozorišta vojvođanskih Mađara. Najznačajnije folklorne manifestacije su Festival mađarskog igračko-folklornog i muzičkog stvaralaštva Vojvodine *Durindo* (Durindó) i *Dendešbokreta* (Gyöngyösbokréta), koji se održavaju od 1962. godine, kao i *Pokrajinski susret folklornih ansambala Vojvodine* u Subotici. U Subotici se od 2002. godine, u Mađarskom kulturnom centru *Nepker* (Népkör), održava međunarodni festival koji sadrži smotru mađarskog folkloru za decu i odrasle i druge kulturno-umetničke programe. U okviru kulturnih manifestacija i književnih susreta dodeljuju se priznanja, kao što su: *Šinko* (Sinkó díj) za mladog stvaraoca, *Híd* (Híd díj) književna nagrada, *Sirmai Karolj* (Szirmai Károly díj), *Sarvaš Gabor* (nagrada iz oblasti mađarske lingvistike) i *Bažalikom* (Bazsalikom díj) za prevođenje. Značajna je manifestacija *Umetničko nadmetanje srednjoškolaca* (KMV – Középiskolások művészeti vetélkedő).

Pored profesionalne pozorišne umetnosti, vojvođanski Slovaci imaju vrlo razvijenu amatersku kulturu. Pozorišni amateri okupljaju se naizmenično svake godine u drugom mestu (Kovačica, Bački Petrovac, Pazova), a od folklornih festivala najznačajniji je Festival slovačke muzike i folkloru *Tancuj, tancuj* koji se najčešće odvija u Gložanu, zatim smotra dečjih folklornih ansambala *Zlata Brana* u Kisaču, festival pevača amatera. Središnja kulturna manifestacija Slovaka u Vojvodini, koja se organizuje od 1919. godine su *Slovačke narodne svečanosti* u organizaciji Matice slovačke. Centralna proslava održava se u Bačkom Petrovcu, a pored toga kulturna događanja odvijaju se u Kulpinu, Bačkoj Palanci, Staroj Pazovi i Kisaču, Kovačici, Selenči i Pivnicama. Na svečanostima se prikazuju dostignuća u slikarstvu, folkloru, sportu, vaspitanju i scenskoj umetnosti.

Malena zajednica vojvođanskih Rusina ima izvanredno bogato narodno stvaralaštvo koje se prikazuje na mnogim festivalima, od kojih je najpoznatiji Festival kulture Rusina i Ukrajinaca *Červena ruža* u Ruskom Krsturu. U Kucuri se održavaju *Festival folklornih tradicija Vojvodine* i *Kucurska žetva*, a Festival rusinske narodne pesme *Ružova zahradka* (Ružina bašta) u Novom Sadu.

Amaterska kultura Rumuna odvija se u kulturno-umetničkim društvima u Kuštilju, Vladimirovcu, Uzdinu, Dolovu, Torku. Festival rumunske muzike i folkloru održava se od 1959. godine, svaki put u drugom mestu. U Uzdinu se održava Festival zabavne muzike *Tineretea cânta* (Mladost peva). Jednom godišnje se održava i festival rumunskih duvačkih orkestara (*Festival fanfara*). Postoji *Dečji festival rumunske muzike i folkloru* koji se održava svake godine. Jednom godišnje se održavaju *Pozorišni dani Rumuna u Vojvodini*.

Najstarija manifestacija Hrvata i Bunjevaca *Dužijanica* održava se od 1912. godine u Subotici, Somboru i okolnim mestima. To je kulturna, religijska i etnografska manifestacija u znak zahvalnosti za obavljenu žetvu, koja se održava od kraja aprila do kraja avgusta svake godine. Centralna proslava održava se u drugoj nedelji avgusta, oko Velike Gospojine, kada se organizuje defile folklornih ansambala iz Vojvodine, Srbije i inostranstva.

Pored subotičke *Dužijanice*, u Somboru se održavaju dve manifestacije sličnog karaktera *Dužionice*, jedna u organizaciji Hrvatskog kulturnog umjetničkog društva *Vladimir Nazor*, a drugu organizuje KUD *Bunjevačko kolo* iz Sombora. Kulturnim i prosvetnim aktivnostima bave se Hrvatski kulturni centar *Bunjevačko kolo* iz Subotice, Hrvatsko kulturno-prosvjetno društvo *Matija Gubec* iz Tavankuta, HKC *Srijem* iz Sremske Mitrovice, HKPD *Jelačić* iz Petrovaradina i druga društva u Bačkoj i Sremu.

Brigu o očuvanju i razvoju kulture Bunjevaca vode *Bunjevački kulturni centar*, *Bunjevačka Matica*, *Bunjevački informativni centar*, Kulturno-umetničko društvo *Bunjevka* iz Subotice itd.

Pored folklora manjina, održavaju se i folklorni festivali opštevojvođanskog karaktera i festivali folklora Srba u Vojvodini. Od 1989. godine održava se festival i takmičenje igračkih parova *Tulipan* u organizaciji PČESA-e i Mesne zajednice Čenej. Na festivalu učestvuju plesni parovi svih nacionalnih zajednica u Vojvodini. U Bajmoku se od 1963. godine održava *Međunarodna smotra folklora* koju organizuje KUD *Jedinstvo-Egység*. Festival starosedelaca Srba *Ivanjsko cveće* održava se u Sivcu od 1999. godine i jedina je manifestacija koja čuva i neguje autentično stvaralaštvo Srba u Vojvodini. Od 1999. godine održava se *Festival duhovnog i materijalnog stvaralaštva Srba kolonista u Vojvodini*.

13.10. Štampa i elektronski mediji u XX veku

Između dva svetska rata štampa u Vojvodini je mnogobrojna, ali za razliku od vremena pre Prvog svetskog rata, njena uloga u društvu nije tako značajna. Tiraži listova bili su mali, većina listova se gasila nakon svega nekoliko objavljenih brojeva. Vodeću ulogu kod čitalačke publike preuzimaju listovi iz prestonice.

Pored režimskih listova, u doba diktature pokrenuto je ili je od ranije izlazilo više dnevnika na srpskohrvatskom jeziku, od kojih se do rata održao novosadski *Dan*. Ugledni subotički dnevni list na mađarskom jeziku *Bačkai Hírlap* (Bácskai Hírlap), poznat po liberalnoj uređivačkoj politici, nije izdržao konkurenciju populističkog dnevnika *Naploa* (Napló). U Novom Sadu izlazio je *Regeli Ujšág* (Reggeli Újság). Od nemačkih listova značajni su bili novosadski *Dojčes Volksblatt* (Deutsches Volksblatt) i *Dojče Cajtung* (Deutsche Zeitung). Nakon Drugog svetskog rata pokrenuta je *Slobodna Vojvodina* koja je prerasla u *Dnevnik* i *Hrvatsku riječ* koja je od dnevnog lista postala nedeljnik, a krajem pedesetih godina preimenovana je u *Subotičke novine*. Već četrdesetih godina pokrenuti su manjinski listovi pokrajinskog značaja koji postoje i danas, a čiji su osnivači nacionalni saveti manjina. *Mađar so* (Magyar Szó) je dnevnik na mađarskom jeziku, a pored njega izlazi i nedeljnik *Het nap* (Hét Nap) i *Čaladi Ker* (Csaladi Kör). Postoje i listovi za decu, kao što su *Mézes Kalács*, *Jó Pajtás*, a za omladinu *Képes Ifjúság*. *Hlas ludu* je nedeljnik na slovačkom jeziku, koji je nastao na bogatoj tradiciji listova kao što su *Dolnozemski Slovak* (Dolnozemský Slovak, 1902) i *Narodna Jednota*, a ujedno je značajna izdavačka kuća koja svake godine tradicionalno objavljuje *Narodni kalendar* (Eudový kalendár), čiji kontinuitet u izlaženju traje više od 70 godina, časopis za kulturu *Naš život*, omladinski časopis *Vzlet* i dečji list *Zornička*.

Pored informativno-političkog nedeljnika *Ruske slovo* (Руске слово), na rusinskom jeziku izlazi omladinski list *MAK* i dečji list *Zahradka* (Заградка). Na rumunskom jeziku, pored nedeljnika *Libertatea*, objavljuju se i omladinski list *Tinerecea* (Tineretea) i dečji list *Bukurija kopilor* (Bucuria copiilor). Na hrvatskom jeziku, pored nedeljnika *Hrvatska riječ*, izlazi omladinski list *Kužiš!?* i dečji podlistak *Hrcko*. Na romskom jeziku, pored dvonedeljnika *Them* izlaze i dečje novine *Čhavorrengo them*, a oba lista distribuiraju se širom Srbije. *Bunjevačke novine* imaju dečji podlistak *Tandrčak*, dok na ukrajinskom jeziku izlazi mesečnik *Ridne slovo* (Рідне слово) i dečji list *Solovejko* (Соловейко). Na makedonskom jeziku pokrenuta je *Makedonska videlina* (Македонска виделина).

Danas u Pokrajini izlazi osamdesetak listova pokrajinskog, regionalnog i lokalnog karaktera od kojih su najčitaniji dnevni listovi *Dnevnik* i *Građanski list*, a među nedeljnim listovima najpoznatiji su regionalni nedeljnici: *Pančevac*, *Zrenjanin*, *Subotičke novine*, *Somborske novine* i mitrovačke *Sremske novine*.

Nakon Drugog svetskog rata osnovan je Radio Novi Sad. Danas u Vojvodini radio-program emituje stotinak stanica. Televizija Novi Sad osnovana je 1979. godine i poput Radio Novog Sada emituje program na osam jezika. U Vojvodini danas emituje program 31 televizija i radi dvadesetak kablovsko distributivnih sistema.

13.11. Sport u Vojvodini

Imajući u vidu veličinu područja i broj stanovnika, Vojvodina je dala solidan doprinos razvoju jugoslovenskog sporta. Takođe, ubraja se u regione sa zavidnom sportskom tradicijom i na osnovu evropskih merila.

Temelje modernog sporta u Vojvodini postavio je zaljubljenik u Palić, sportski entuzijast **Lajoš Vermeš** (Vermes Lajos 1860–1945). Vermeš je pokrenuo *Paličku olimpijadu* 1880. godine, a za potrebe sportista izgradio hotel i prvu kružnu asfaltnu stazu za biciklizam *Ahileon* 1891. godine.

Lajoš Vermeš (Vermes Lajos, 1860–1945) bio je profesor fiskulture i majstor mačevanja. Rođio se u Subotici, u uglednoj plemićkoj porodici. U Budimpešti je završio studije medicine i filozofije. Zajedno sa bratom Nandorom i još nekim zaljubljenicima u sport osnovali su 1880. godine *Subotičko gimnastičko društvo*. Na njegovom prostranom placu, na samoj obali Paličkog jezera počele su tzv. *Paličke olimpijade*, sportske manifestacije nalik olimpijskim, koje će biti ponovo obnovljene tek za 16 godina. Svake godine takmičili su se plivači, rvači, atletičari, mačevaoci, biciklisti... Od 1888. godine Lajoš Vermeš je u novoformiranom sportskom udruženju *Ahiles*, u kome skromno zauzima potpredsedničko mesto.

Oba udruženja narednih godina zajedno će organizovati takmičenja. Uz obalu jezera 1892. godine izgrađena je 500 m duga i 4 m široka biciklistička asfaltirana staza elipsastog oblika, prva u Ugarskoj. Vermeš je letnjim nadmetanjima prisustvovao do 1895. godine, kada odlazi na univerzitet u Kluž, gde će narednih godina raditi kao profesor fiskulture. Štampa će redovno beležiti njegove dolaske na Palić tokom letnjih meseci, kada su se odvijala takmičenja. U godini kada su obnovljene savremene Olimpijske igre u Atini (1896) na Paliću se takmičilo 400 sportista. Neki Vermešovi rezultati bili su bolji od dostignuća olimpijskih pobednika. U Suboticu se vratio 1914. godine i nastavio povučen život još više od tri decenije.

Prvi sportista sa područja Vojvodine, okićen olimpijskom medaljom u dresu Mađarske, bio je **Momčilo Tapavica** rođen u Nadalju. On je na prvim letnjim Olimpijskim igrama u Atini 1896. godine osvojio bronzanu medalju u tenisu i podelio peto mesto u dizanju tegova.

Momčilo Tapavica (1882–1949) bio je sportista, osvajač olimpijske medalje, arhitekta. Rođen je u Nadalju u Bačkoj. Na Prvim letnjim olimpijskim igrama u Atini takmičio se za Ugarsku, budući da je Vojvodina bila deo Austrougarske monarhije i da su Austrija i Mađarska imale posebne ekipe. Prvi je Srbin osvajač olimpijske medalje. U Atini 1896.

godine osvojio je bronzanu medalju za Mađarsku u tenisu. Pored toga, Tapavica se takmičio i u rvanju i dizanju tegova i osvojio peto mesto. Momčilo Tapavica ostao je upamćen i kao sjajan arhitekta. Njegova značajnija dela su: zgrada Matice srpske u Novom Sadu, zgrada Nemačkog poslanstva u Beogradu i Državna banka na Cetinju. Umro je u Puli.

Subotičanin **Đuro Stantić** osvojio je zlatnu medalju na međuolimpijskim igrama u Atini 1906. godine u disciplini brzo hodanje na tri kilometra. Stantić je pobedio na Svetskom prvenstvu u Berlinu u iscrpljujućoj disciplini brzog hodanja na 75 kilometara.

U međuratnom periodu u Vojvodini bili su razvijeni bazični sportovi: gimnastika i atletika. Posebno mesto među atletičarima zauzimao je trkač i skakač u dalj **Jovan Mikić Spartak**, višestruki prvak Balkana čije ime nosi najznačajnija sportska nagrada u Vojvodini. Popularni su bili tenis, jedrenje i veslanje, a prvi veslački klub, novosadski *Danubius*, osnovan je još u XIX veku. Sportske aktivnosti najčešće su se odvijale u sokolskim domovima.

Jovan Mikić Spartak (1914–1944) bio je atletičar i učesnik Narodnooslobodilačkog rata. Rođen je u Oповu. Atletsku karijeru započeo je u subotičkoj *Bačkoj*, a nastavio u beogradskoj *Jugoslaviji*. Sa 20 godina postaje prvak države u trčanju na 100 metara a kasnije je bio državni prvak i rekorder u petoboju, skoku u dalj i drugim disciplinama. Bio je šampion Balkana. Kao rezervni oficir

Vojske Kraljevine Jugoslavije bio je zarobljen i odveđen u logor u Nürnbergu. Nakon povratka iz logora povezo se sa komunistima i pristupio partizanima u Sremu. Poginuo je kao komandant Subotičkog partizanskog odreda, prilikom oslobođenja Subotice 10. oktobra 1944. godine. Po njemu nosi ime najznačajnija sportska nagrada u Vojvodini i sportsko društvo u Subotici.

Period nakon Drugog svetskog rata obeležen je velikim uspesima vojvođanskih sportista, pre svega stonoteniseri. Subotičanin **Vilim Harangozo** (Harangozó Vilmos) postao je svetski prvak 1954. godine u Londonu u paru sa Zagrepčaninom dr **Žarkom Dolinarom**. Na evropskom prvenstvu u Beču 1951. godine jugoslovenski stonoteniseri osvojili su drugo mesto, a boje reprezentacije branili su **Vilmoš** i njegov brat **Tibor Harangozo**. Uspehe stonotenisera nastavio je takođe Subotičanin **Zoran Kalinić** koji je sa legendarnim **Dragutinom Šurbekom** osvojio i svetsku i evropsku titulu u paru. Nakon **Kalinića** pojavilo se još jedno veliko ime vojvođanskog stonog tenisa. To je **Ilije Lupulesku** (Ilie Lupulescu) iz Uzdina, koji je ponikao iz malog kluba *Unirea* u rodnom selu. Na Olimpijskim igrama u Seulu 1988. godine **Lupulesku**, zajedno sa **Zoranom Primorcem**, osvojio je srebrnu medalju. Pored toga, osvajao je još mnoge medalje evropskog i svetskog sjaja. Opština Čoka iznedrila je dve velike stonoteniserke **Eržebet Palatinuš** (Palatinus Erzsébet) i **Gordanu Perkućin**, koje su osvajale medalje na evropskim prvenstvima, a **Gordana Perkućin** osvojila je i bronзанu medalju na Olimpijskim igrama u Seulu.

Vilmoš Harangozo (Harangozó Vilmos, 1925–1975) bio je stonoteniser kluba *Spartak*, višestruki državni prvak i reprezentativac. Rođen je u Subotici, a stoni tenis učio je uz starijeg brata Tibora koji je zbog teške povrede morao da prestane da se bavi sportom. Vilmoš Harangozo bio je

osmostruki pojedinačni prvak Jugoslavije, prvak sveta u muškim parovima i vicešampion sveta u mešovitom paru. U pojedinačnoj konkurenciji osvojio je jedno treće mesto u Evropi. Sa reprezentacijom Jugoslavije osvojio je srebrnu medalju na prvenstvu Evrope. Umro je u Beogradu.

Rvanje je najtrofejniji sport u Vojvodini. Zrenjaninac **Branislav Simić** osvajač je zlatne medalje na Olimpijadi u Tokiju 1964. godine, dok je četiri godine kasnije u Meksiku osvojio bronзанu medalju. **Simić** je dvostruki vicešampion sveta. Na Olimpijskim igrama u Montrealu 1976. godine zlatnu medalju osvojio je rvač Spartaka iz Subotice **Momir Petković**. Na svetskim prvenstvima **Petković** je osvojio tri srebrne i jednu bronзанu medalju.

Branislav Simić (1935), rvač, olimpijski pobednik, rođen je u Gornjoj Rogatici. Takmičio se za *Proleter* iz Zrenjanina i 11 puta je bio prvak Jugoslavije u periodu od 1952. do 1966. godine. Na Olimpijskim igrama učestvovao je tri puta, a medalje je osvajao na

dve Olimpijade: na igrama u Tokiju 1964. godine osvojio je zlatnu medalju u srednjoj kategoriji, a četiri godine kasnije u Meksiko Sitiju osvojio je bronзанu medalju, takođe u srednjoj kategoriji. Bio je vicešampion sveta na prvenstvima 1956. i 1963. godine.

Momir Petković (1953), rvač, olimpijski pobjednik. Rođen je u Subotici, a ovim sportom bavio se od šeste godine. U *Spartaku* je započeo rvačku karijeru, da bi je nastavio u zagrebačkom *Metalcu* i *Gavriloviću* iz Petrinje. Prvak Jugoslavije u kategoriji do 82 kilograma bio je 1972, 1974,

1975. i 1976. godine. Bio je vicešampion sveta 1978, 1979. i 1981. godine. Najveći sportski uspeh postigao je 1976. godine pobedom na Olimpijskim igrama u Montrealu. Kao trener, nastavio je da se bavi rvanjem u Americi, gde je bio selektor reprezentacije SAD.

Somborac **Ivica Frgić** bio je dvostruki prvak Evrope i olimpijski vicešampion u Montrealu. Svetski prvaci u rvanju bili su Somborac **Stevan Horvat** i Subotičani **Sreten Damjanović** i **Refik Memišević**. Pored titule svetskog šampiona 1981. godine, Memišević je osvojio srebrnu medalju na Olimpijskim igrama u Los Angelesu 1984. godine, kao i na još dva svetska prvenstva. Senčanin **Jožef Tertei** (Törtei József), osvojio je bronzanu medalju na Olimpijadi u Los Angelesu, a bio je i vicešampion sveta.

Pored rvača grčko-rimskim stilom, vojvođanski sport proslavili su i bokseri. Braća **Tadija** i **Slobodan Kačar** iz Novog Sada obeležili su drugu polovinu sedamdesetih godina. Stariji, **Tadija**, bio je drugi na Olimpijadi u Montrealu i na Svetskom prvenstvu u Beogradu 1978. godine, dok je mlađi brat **Slobodan** bio olimpijski pobjednik u Moskvi 1980. godine i osvajač bronzane medalje u Beogradu. Zrenjaninac **Zvonko Vujin** osvajač je dve olimpijske bronzne: u Meksiku 1968. i Minhenu 1972. godine.

Slobodan Kačar (1957), bokser. Rođen je u Perućici kod Jajca. Do 1979. godine bio je član BK Vojvodina iz Novog Sada u srednjoj i poluteškoj kategoriji. Od 1982. godine uspešno je boksovao kao profesionalac. Boksom je počeo da se bavi 1972. godine sa starijim bratom Tadijom Kačarom, osvajačem srebrne medalje na igrama u Montrealu 1976. godine, pošto je na TV posmatrao trijumf Mate Parlova na Olimpijskim igrama u poluteškoj kategoriji. Slobodan Kačar je prvi juniorski meč imao 1973. godine u muva kategoriji. Juniorski prvak Jugoslavije i Balkana bio je 1975. i 1976. godine. Prvak Jugoslavije u seniorskoj konkurenciji bio je 1977, 1978, u srednjoj, a 1979. i 1980. u poluteškoj

kategoriji, Seniorski prvak Balkana bio je 1977. i 1979. godine. Na Mediteranskim igrama u Splitu 1979. godine osvojio je zlatnu medalju. Godinu dana ranije, na Svetskom prvenstvu, osvojio je bronznu u poluteškoj kategoriji, a titulu olimpijskog šampiona u Moskvi 1980. godine u poluteškoj kategoriji baš kao i njegov uzor Mate Parlov osam godina ranije. Uspešnu karijeru u amaterskom boksu Slobodan Kačar je nastavio uspešno na profesionalnom ringu i 21. decembra 1985. osvojio titulu prvaka sveta u poluteškoj kategoriji u verziji IBF, savladavši na poene u 15 rundi Amerikanca Edija Mustafu Muhameda. Slobodan Kačar je krajem 2003. godine postao predsednik Bokserskog saveza Srbije.

Novosadski džudista **Slavko Obadov** osvojio je tri različite medalje na evropskim prvenstvima, bio je vicešampion sveta i treći na Olimpijadi u Moskvi.

Veslači **Milorad Stanulov** iz Zrenjanina i **Zoran Pančić** iz Novog Sada osvojili su srebrnu medalju na Olimpijadi u Moskvi, a Stanulov je bio svetski šampion u skifu.

Najpoznatija teniserka sa vojvođanskog područja, **Monika Seleš** (Szeles Mónika), osvajač svih velikih svetskih turnira, sem Vimbldona, višegodišnji prvi reket sveta, rođena je i stasala u Novom Sadu.

Monika Seleš (Szeles Mónika, 1973) je jugoslovenska i američka teniserka, nekadašnji najbolji svetski reket. Tenisom se počela baviti sa šest godina u rodnom Novom Sadu, uz oca Karolja (Károly). Kada je 1985. godine osvojila turnir u Majamiju, privukla je pažnju svetske javnosti i karijeru nastavila u čuvenom teniskoj akademiji Nika Boletijerija. Osvojila je osam *Grand Slam* turnira za Jugoslaviju i jedan za SAD. U istoriji turnira je najmlađi osvajač Otvorenog prvenstva

Francuske. Ukupno je pobedila na 62 turnira. Zvanično je bila najbolje rangirana teniserka sveta 1991. i 1992. godine, sve dok je 30. IV 1993. godine navijač najveće konkurentkinje Štefi Graf nije povredio nožem na turniru u Hamburgu. Odstvovanje sa terena ostavilo je dubokog traga, tako da se neuspehom završio pokušaj njenog povratka na teren. Neostvarena želja joj je bilo osvajanje najprestižnijeg svetskog turnira u Vimbldonu. Bila je idol mnogih mladih u Jugoslaviji.

Dame su imale najviše uspeha u streljaštvu. Novosađanka **Aleksandra Ivošev** osvojila je zlatnu i bronzanu medalju na Olimpijadi u Atlanti 1996. godine, dok je njena sugrađanka **Aranka Binder** osvojila bronzu četiri godine ranije u Barseloni.

Osim u pojedinačnim sportovima, Vojvođani su imali uspeha i u ekipnim. Kada je reč o najvažnijoj sporednoj stvari na svetu, fudbaleri *FK Vojvodina* iz Novog Sada osvojili su dva puta prvenstvo u nekadašnjoj SFRJ. Vojvođanski fudbaleri bili su članovi državnih selekcija koje su osvajale medalje na evropskim i svetskim prvenstvima i olimpijskim igrama. Najpoznatiji su bili: **Aleksandar Petrović**, **Zdravko Rajkov**, **Vujadin Boškov**, **Todor Veselinović**, **Dobrivoje Krstić**, **Novak Roganović**, **Ilija Pantelić**, **Siniša Mihajlović** iz *Vojvodine*, **Tihomir Bata Ognjanov** i **Silvester Takač** (Takács Szilveszter) koji su ponikli u *Spartaku*.

Zlatnim olimpijskim medaljama u rukometu na Olimpijadi u Minhenu i Los Anđelesu doprineli su rukometaši *Crvenke* **Fajfrić**, **Mijušković** i **Pušnik**, zrenjaninskog *Proletera* **Momir Rnić** i **Jovica Elezović** i pančevačkog *Dinama* **Branislav Pokrajac**. Somborke **Zorica Vojnović** i **Mirjana Đurica** bile su članice rukometne reprezentacije koja je bila druga na Olimpijadi u Moskvi.

Najuspešnija sportska ekipa iz Vojvodine je Odbojkaški klub *Vojvodina* iz Novog Sada koji je bez premca u zemlji u poslednjoj deceniji. Njegovi članovi **Nikola** i **Vladimir Grbić**, **Đorđe Đurić**, **Đula Mešter** (Mester Gyula), **Andrija Gerić** i **Vladimir Batez** činili su okosnicu reprezentacije koja je osvojila zlatnu medalju na Olimpijadi u Sidneju 2000. godine. Temelje uspesima odbojkaša Vojvodine postavila je starija generacija predvođena **Miodragom Gvozdenovićem** iz *Spartaka* i braćom **Grbić** iz *GIK Banata*. Stariji i mlađi Grbić potekli su iz najsportskijeg sela Klek, kraj Zrenjanina, odakle je i košarkaški virtuoz **Dejan Bodiroga**.

Đula Mešter (Mester Gyula, 1972) je odbojkaš, reprezentativac. Rođen je u Subotici, a odbojku je igrao u klubovima *Spartak*, *Vojvodina* i inostranim timovima: *Gabeka*, *FAD*, *AEG*, *Trentino*, *Piacenco*. Igrajući u reprezentaciji Jugoslavije osvojio je zlatnu, srebrnu i dve bronzane medalje na evropskim prvenstvima, srebrnu medalju na svetskom prvenstvu, zlatnu olimpijsku medalju

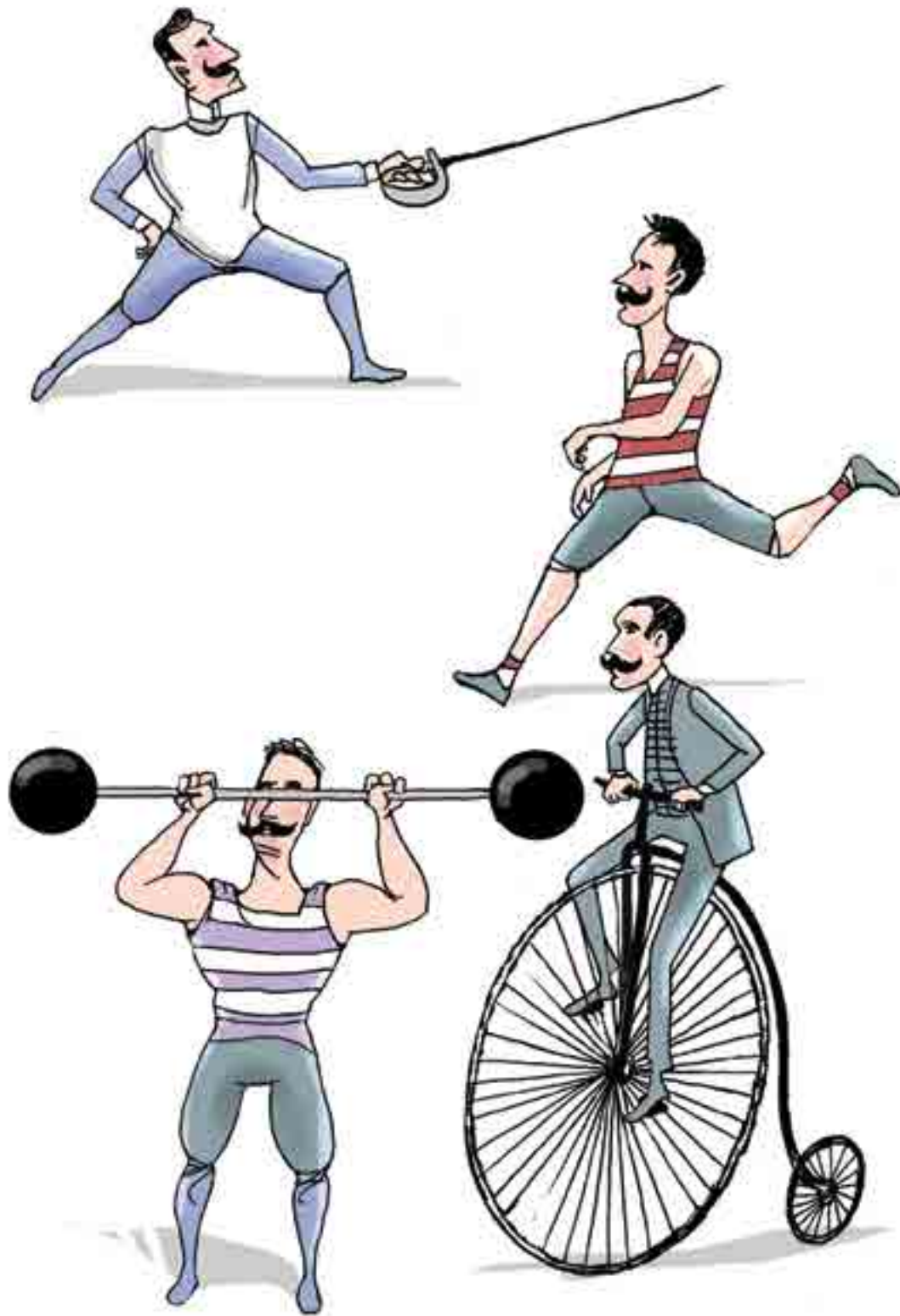
u Sidneju 2000. godine i bronzanu medalju na Olimpijadi u Atlanti 1996. godine. Sportski duh nasledio je od oca atletičara koji je bio juniorski reprezentativac u bacanju diska. Poput oca, Đula se prvo bavio atletikom, a kasnije se posvetio odbojci. Završio je Višu mašinsku školu. Izabran je za ambasadora dobre volje 1999. godine.

Uspesima velikih klubova Vojvodine, npr. *Spartaka*, *Proletera*, *Radničkog* iz Sombora, Sente ili Vaterpolo kluba *Bečej*, koji je bio prvak Evrope 2000. godine, doprineli su treneri od najmlađih kategorija do seniora. O tome kolika se briga posvećivala omladinskom sportu svedoče *Sportske olimpijade školske omladine Vojvodine* koje su održavane svake četvrte godine, u periodu od 1970. do 1990. godine.

Joakim – Jaša Bakov (Йоаким – Яша Баков 1906–1974) bio je profesor srpskog i francuskog jezika, sportski radnik i pedagog, sportista – atletičar. Bio je jugoslovenski rekorder u skoku s motkom više od deset godina. Od

1947. godine ostavlja zanimanje profesora i do kraja života radi kao sportski pedagog i trener, uglavnom u oblasti lake atletike i s tim u vezi objavio je 36 knjiga. Pisao je i poeziju na rusinskom jeziku.

IV POGLAVLJE

PRILOZI ZA RAZUMEVANJE ETNIČKE SLIKE DANAŠNJE VOJVODINE

Cilj ovog dela je prikaz migracionih trendova i procesa u dugom vremenskom periodu od skoro četiri stotine godina. Prvi granični datum je kobna Mohačka bitka (1526), dok je poslednji formiranje jugoslovenske države 1918. godine. Trebalo bi da napomenemo da ćemo prvo razmatrati organizovane migracije i kolonizacije, dok će pojedinačne i spontane migracije biti predmet drugog, znatno opširnijeg razmatranja. Vodeću nit teksta predstavljaće hronološki redosled, na koji će se nadovezati osnovni podaci o određenoj etničkoj zajednici. Činjenica da se današnje geografske celine, Bačka, Banat i Srem, iz više aspekata mogu posmatrati kao posebne celine ide nam naruku. Nemoguće je posmatrati migracione procese bez opširnog znanja o društveno-ekonomskim procesima jedne zemlje (u slučaju unutrašnje migracije) ili više zemalja (u slučaju migracije iz drugih država). Uslovi u raznim oblastima današnje Vojvodine nisu bili jedinstveni sve do ukidanja Vojne granice 1872. godine, a donekle i posle toga, zbog stvaranja novih latifundija (veleposeda).

Period do Mohačke bitke

Na osnovu podataka o srednjovekovnim županijama koje su se nalazile na području današnje Vojvodine u periodu pre Mohačke bitke, možemo da zaključimo da su one bile razvijenije od ostalih županija u Ugarskoj. Pred kraj XIV veka, veliki talas iseljenika iz Srbije krenuo je na sever u Srem i današnju Aradsku županiju. Već 1437. godine Srbi su činili većinu stanovništva u Sremu i Banatu. Posle pada Srbije pod tursku vlast (1459), seobe Srba u Banat, Srem i Bačku su intenzivirane. Migraciju Srba u južnu Ugarsku naročito je pomagao kralj Matija. U pismu upućenom papi 12. januara 1483. godine, **kralj Matija** je napisao da je za poslednje četiri godine u južnu Ugarsku preseljeno oko 200.000 duša. Tako su, pored mađarskog stanovništva, važna odrednica na području današnje Vojvodine postali Srbi.

Vojvodina kao deo Osmanlijske imperije

U narednom periodu, središnji deo Ugarske kraljevine, zajedno sa prostorom današnje Vojvodine, bio je sastavni deo Osmanlijske imperije. U vremenskom periodu od skoro 160 godina dolazi do korenite promene sastava stanovništva.

Posle Mohačke bitke i brzog povlačenja turske vojske iz okoline Budima, usled dejstva **Jovana Nenada** i kasnijih ratnih zbivanja, tadašnja Bačka praktično je opustela. Na ovaj prostor pristizalo je sve više Srba iz Srbije i Bosne, te su ranije najgušće nastanjena mađarska mesta skoro nestala. Prema defterima titelske i bačke nahije iz

1543. godine, na ovom prostoru živele su isključivo osobe slovenskih imena, a do 1561. godine ista situacija je i u somborskoj nahiji. Ovi odnosi ostali su uglavnom nepromenjeni i u XVII veku.

Pripadnici migracionih struja koje su stizale pre pada Budima (1541) smatrali su svoje prisustvo privremenim, jer su tvrdili da je njihov povratak u njihovu zemlju samo pitanje vremena. Pored nasilne selidbe i bežanja, ekonomska nestabilnost pokrenula je stanovništvo na beg u severnije krajeve. Naime, stare i nove spahije ubirale su svoje namete istovremeno, kao što su i stara i nova država zahtevale svoj deo dohotka. Dvostruki nameti činili su suviše velik teret za stanovnike.

Posle pada Bosne (1463) i Srbije (1459) pod tursku vlast, migracione struje u XVI i XVII veku ne prelaze granice, već se odigravaju unutar jedne države, te bi se mogle svrstati u okvire ekonomske migracije. U prvo vreme, na prostor današnje Vojvodine stižu Srbi, Vlasi i Aromuni. Stanovnici iz Bosne pristižu stalno, a jedan od razloga za to je promena društvenog i privrednog sistema u Bosni, zbog čega je begovima povoljnije da na svojim imanjima više forsiraju stočarstvo, nego zemljoradnju. Ovaj pritisak naterao je mnoge kmetove da napuste Bosnu. Oni se naseljavaju u Bačkoj i bave se zemljoradnjom i stočarstvom, kao i prethodni stanovnici.

Nekolicina južnoslovenskih katolika ulazi u osmanlijsku vojsku: utvrđenja (palanke) imaju skoro u potpunosti vojnike poreklom s Balkana, npr. Baja (1542/43), Kaloča (1543), Sombor (1543), Subotica (1545). Sa osamnaest franjevac na čelu, u jesen 1686. godine, u Bačku pristižu Bunjevci, većina poreklom iz Bosne, a manje njih iz Dalmacije. Nakon pada Segedina, bunjevački izaslanici **Dujo Marković** i **Juraj Vidaković** zatražili su od bavarskog kneza **Maksimilijana Emanuela** da dozvoli preseljenje 5.000 katolika Bunjevaca iz Turske u Bačku. Ratno veće odobrilo je ovaj zahtev i oni su se naselili u Segedin, Suboticu, Baju i Sombor.

Kolonizacije u XVIII veku

Posle Velikog bečkog rata, **Leopold I** pokrenuo je inicijativu za nastanjivanje opustelih provincija. Na osnovu principa *ubi populos, ibi obulus* (gde je narod, tamo su i novci), izdao je prvi kolonizatorski patent (1689 – Erstes Impopulationspatent). Od prvog patenta do 1786. godine nastanjeno je oko 150.000 Nemaca, uglavnom iz zapadnih delova Nemačke, a kasnije iz pokrajina Lotaringija, Pfalz, Hesen, Šlezija i iz delova Austrije u područje oko Dunava. Pošto su prvi kolonisti stigli iz delova Švapske, dobili su naziv dunavske Švabe. Motiv kolonista prvobitno je bio materijalna nesigurnost zbog učestalih ratova na graničnom području s Francuskom, ali i prenaseljenost njihovih zavičaja.

Razlozi kolonizacije

Održavanje novooslobođene teritorije predstavljalo je ogroman teret za državu. Pored dunavskih Švaba, istovremeno počinje i kolonizacija Mađara, Srba, Hrvata, Slovaka, Rumuna i drugih etničkih grupa. Kolonizacija je tekla planski. Određena je veličina porte i utvrđeni su način gradnje i tipovi kuća. Seljačke kuće bile su trodelne i sastojale su se od sobe, kuhinje i komore, dok su kuće zanatlija bile manje. Pored kuća, doseljenici su dobijali najpotrebnije alate, brašno i meso, ali su se sami starali kada je reč o crkvama, školama i zdravstvenim ustanovama. Kolonisti su stizali u grupama do Ulma ili do Regensburga, gde su se ukrcavali na tzv. ulmske brodove (Ulmer Schachtel) kojima bi stizali do Beča, Budima i na kraju do Sombora, gde su dobijali svoj raspored.

Poznata su tri velika talasa kolonizacije Nemaca na teritoriju današnje Vojvodine, nekadašnje Švapske Turske (Schwabische Türkei). Destinacija prvog talasa prvobitno je bio Banat. Na predlog **Eugena Savojskog** ta teritorija pretvorena je u krunsko dobro kojim je upravljao **Klaudije Florimund Mersi**, koji je formirao 50 naselja s nemačkim stanovništvom. Zbog loših uslova za život, kolonisti su često napuštali svoja naselja. Destinacija drugog talasa kolonizacije (1763–1773), za vreme vladavine **Marije Terezije**, bila je Bačka. Ovo područje prvobitno je bilo namenjeno za Srbe, kao deo Vojne granice, ali je kasnije ta namena promenjena. Treći talas trajao je od 1782. do 1787. godine, kada su posle Edikta o toleranciji pristizali i kolonisti koji nisu bili katolici (reformati, evangelisti, protestanti...).

Dakle, moguće je definisati četiri perioda kolonizacije na teritoriji današnje Vojvodine nakon oslobođenja od Turaka:

1. od Karlovačkog i Požarevačkog mira (1699–1718) do Austro-ugarske nagodbe (1867) najznačajnija je kolonizacija Nemaca, pored koje se odvijaju migracije mađarskog, slovačkog, rusinskog življa;
2. od pomenute nagodbe do kraja Prvog svetskog rata (1918) je period najbrojnije kolonizacije Mađara, jer su u skladu s brzim razvojem područja sve potrebni stručni kadar i birokratija;
3. u periodu između dva svetska rata dolazi do kolonizacije se pretežno srpsko stanovništvo;
4. posle Drugog svetskog rata usledila je kolonizacija iz nerazvijenih predela (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Sandžak, Lika, Banija, Kordun).

Pored kolonizacija, u više perioda tekla je i značajna migracija stanovništva:

1. do Karlovačkog mira (1699) migracija stanovništva sa ratom zahvaćenih teritorija Balkanskog poluostrva i balkanskog dela Turske imperije (Srbi i Hrvati – Bunjevci);
2. migracije iz pravca sever-jug sa starih poseda na nove vodili su posednici ili za to zadužene osobe; u toj migraciji učestvuju stanovnici severnih županija Ugarske (Mađari, Slovaci, Rusini) u periodu od sredine XVIII veka do početka XIX veka;
3. migracije ekonomskog karaktera traju od kraja XVII veka, ali se pojačavaju zbog povećane proizvodnje pojedinih žitarica; na migracije utiču razvoj železnica, tržišta, zanatstva, kao i razvoj gradova. Ove migracije najveći mah uzimaju posle Austro-ugarske nagodbe, u vreme nezapamćenog razvoja regiona.

Bunjevci, Šokci

Bunjevci

Bunjevci su velika etnička grupa koja živi na prostorima Gorskog Kotara, Like, Dalmatinske zagore i na području takozvanog Bajskog trokuta, čija se zamišljena linija nalazi na potezu između Baje, Sombora i Subotice. Bunjevci s područja Bajskog trokuta nazivaju se bačkim Bunjencima. Govor im je ikavski, što im je zajedničko s Bunjencima iz Gorskog Kotara, Like i Dalmatinske zagore. Katoličke su vere.

* U Bačkoj županiji poznata je lokacija pet utvrđenja, 16 naselja sa statusom gradova (palanka) i 315 naseljenih mesta; u Bodroškoj županiji sedam utvrđenja, 12 manjih gradova i 213 naseljenih mesta; u Tamiškoj županiji čak 30 utvrđenja, 22 grada i 990 naselja; u Torontalskoj županiji nalazi se utvrđenje Bečej, četiri grada i 52 naselja; dok u Sremskoj županiji nailazimo na 17 utvrđenih mesta, 14 gradova i 223 naseljena mesta. (Csanki D., 1894)

Šokci

Slično Bunjevcima, Šokci su katoličke vere, a njihovo doselj enje vodili su franjevci na kraju XVII veka iz Bosne i Dalmacije. Naselili su se u blizini Dunava (Vajska, Bački Breg, Sonta, Bođani, Plavna). **Matija Petar Katančić** je celu Slavoniju, nakon oslobođenja od Osmanlija, nazivao Šokadijom, jer su je gusto naselili Šokci iz Bosne. Uglavnom Šokci, a nešto manje Bunjevci, od XV do kraja XVI veka, postupno dolaze u Slavoniju i Južnu Ugarsku.

Kada je reč o nazivu Šokac (Šokci), najprihvatljivija i najrealnija teorija je da su ga nasledili od plemena Sukci (Succi) koje je i prethodilo Šokcima. Sukci su naziv dobili po planini Succus. Postoji još niz besmislenih teorija koje ne vredi ni spominjati.

U Bosanskoj Posavini postalo je uobičajeno da se svi Hrvati u toj regiji nazivaju Šokcima.

Nacionalni preporod Bunjevaca i Šokaca

Nacionalni preporod Bunjevaca i Šokaca tekao je vrlo sporo i otežano. Obeležen je graničnim položajem na krajnjem severoistoku hrvatskog etničkog područja. Situacija je bila slična kao u Istri, Bosni i Hercegovini ili čak Dalmaciji. Ove hrvatske pokrajine, kao i južnougarski prostor Bačke i Baranje, bile su izvan ingerencija Hrvatskoga sabora i bana. Bunjevci i Šokci u svojoj nacionalnoj integraciji nikad nisu osporavali svoju mađarsku domovinu, već su težili za ostvarenjem punih nacionalnih i kulturnih

Ambrozije – Boza Šarčević (1820–1899) bio je pokretač preporoda kod bačkih Bunjevaca, pravnik. Rodio se u Subotici, gde je pohađao gimnaziju, a pravo je studirao u Velikom Varadinu (Nagyvárad) i Pečuju. Advokat je postao 1842. godine. Iste godine bio je stenograf na Erdeljskom saboru, da bi 1843/44. godine vodio zapisnike na Ugarskom saboru u Požunu. Kao prvi neplemić, 1845. godine izabran je za zamenika županijskog tužioca. Zbog gubitka sluha tokom šezdesetih godina XIX veka počinje da radi u subotičkoj gradskoj upravi, sve do odlaska u penziju 1867. godine. Tek nakon donošenja ugarskog zakona

o narodnostima započinje njegov rad na preporodu Bunjevaca. U Subotici je 1869. godine objavio *Zbirku mudrih i poučnih izreka*, posvećenu Bendžaminu Frenklinu. Naredne godine izdao je *Mađarsko-jugoslavenski politični i pravosudni riečnik i Tolmač izvornih književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči...* Do kraja života bio je posvećen pokušajima da se bunjevačkoj deci obezbedi osnovno školovanje na maternjem jeziku. U Subotici je 1893. godine objavio *Mađarsko-bunjevačko-šokački rečnik za osnovne škole*, a 1894. godine *Mađarsko-srpsko-hrvatski-bunjevačko-šokački književni rečnik*. Umro je u Subotici.

Ivan Antunović (1815–1888), kaločki kanonik, naslovni biskup bosonski, jedan od inicijatora zakasnelog preporoda među bačkim Bunjevcima, publicista i prozni pisac. Rođen je u Kumbaji (današnja Mađarska), u plemićkoj porodici koja je tada sudskim sporom izgubila svoje posede. Osnovnu školu pohađao je u Aljmašu, a gimnaziju u Subotici, Kaloči, Pečuju i Segedinu. Teologiju je studirao u Segedinu, Beču i Kaloči. Za sveštenika je zaređen 1838. godine i od onda kreće njegov uspon u svešteničkoj hijerarhiji, sve do 1859. godine kada je izabran za kanonika, te 1876. godine kada ga je car imenovao naslovnim biskupom bosonskim (tim činom je postao član Gornjeg doma Ugarskog sabora). Publicističku delatnost počeo je 1870. godine kada je objavljen prvi broj *Bunjevačkih i šokačkih novina*. Uspeh novina bio je manji nego

što je očekivao, te je 1872. godine prestao da objavljuje politički list, ali je nastavio sa izdavanjem lista za kulturu *Bunjevačka i šokačka vila*, koji je do tada izlazio kao dodatak novina. Razočaran neuspehom ovog projekta, 1875. godine prepustio je list Blažu Modrošiću, koji ga je objavljivao do 1876. godine. Kao sveštenik bio je snažno vezan za katoličko shvatanje prosvetiteljstva, što se vidi u njegovim književnim i publicističkim radovima. Neki od njegovih značajnih radova su: pripovetka *Odmjetnik* (o životu Ignacija Martinovića), romani u rukopisu *Poslednji Gizdarev* i *Bariša Kitković*, putopis *Poučne iskrice* i poučni tekst *Slavjan*. Kada je reč o bunjevačkom preporodu najznačajnija je *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih*, u kojoj je pokušao da napiše narodnu istoriju. Umro je u Kaloči.

prava koja su im nakon Austro-ugarske nagodbe garantovali mađarski zakoni. Mađarske vlasti, umesto sprovođenja tih zakona, pokušavaju da zavedu hegemoniju, te da asimiluju Bunjevce i Šokce. Menjaju hrvatska prezimena, nasilno ukidaju hrvatski jezik u školama i liturgijama, a Bunjevce ne upisuju kao Hrvate, već u rubriku ostali.

Hrvati

Hrvati u Banatu

Najstariji hrvatski doseljenici u Banat su Krašovani. Prema predanjima, doselili su se iz Bosne u toku XVI veka. Istočno od Temišvara živeo je ogranak bačkih Bunjevaca i Šokaca, doseljenih u XVII veku. Hrvati iz Ličke i Modruške županije 1765. godine sele se u banatsko Podunavlje (Perlez, Opovo, Starčevo, Borča, Glogonj, Omoljica). U srednji Banat Hrvati su se naselili posle preuređenja Vojne granice. **Marija Terezija** odredila je da se znatan deo poseda zagrebačkog nadbiskupa i drugih plemića ustupi vojnoj upravi, a vlasnicima da zemljište na drugom kameralnom posedu. Tako su Hrvati iz okoline Turopolja dobili selišta Sarču, Modoš, Boku i Biled.

Hrvati u Sremu

Za razliku od delova Bačke, Baranje i Slavonije, gde je hrvatska populacija naseljena dosta gusto i gde je činila kompaktnu zajednicu, situacija u istočnom Sremu znatno je složenija. Zapadni i istočni Srem su sve do 1945. godine smatrani sastavnim delom banske Hrvatske i Slavonije, jer su Vukovarska i Sremska županija uvek bile pod upravom hrvatskog bana. U srednjem veku Srem je bio nastanjen uglavnom mađarskom i hrvatskom populacijom, a područje je bilo pod upravom hrvatskog bana, a ne ugarskog kralja. Tom autohtonom hrvatskom stanovništvu priključili su se i Šokci prvog i drugog selidbenog talasa, ali je u vreme vladavine Osmanlija deo domaćeg stanovništva ili napustio taj prostor i iselio se prema zapadu ili prihvatio islam. Nakon odlaska Osmanlija, sele se prema područjima Bosne i Srbije koja su i u XVIII veku ostala pod osmanlijskom upravom. Dakle, hrvatsko stanovništvo je dolazilo u Srem, ali je i odlazilo iz Srema.

Mađarska nošnja iz Bogojeva

Mađari u Vojvodini (istorijski i etnološki pregled)

Na osnovu podataka o srednjovekovnoj teritoriji današnje Vojvodine u periodu pre Mohačke bitke, ovaj deo tadašnje Ugarske kraljevine svrstavao se u razvijenije delove države.

Nakon najezde Turaka na ovaj prostor, stanovništvo se zbog tzv. dvostrukog oporezivanja (obaveza plaćanja poreza i dažbina novim i starim vlastima) pomera u severnije krajeve, dok opustele krajeve nastanjuje stanovništvo s Balkana, koje se prvobitno ili bavi stočarstvom ili se nastanjuje u gradovima pored rečnih tokova i bavi se trgovinom.

Posle oslobođenja od Turaka, to jest do perioda okončanja *Rakocijeve bune* (1711), nemamo tačnih podataka o broju i sastavu stanovništva današnje Vojvodine. Poznate su seobe Bunjevaca i Srba u pojedine delove Bačke, ali tačan broj stanovnika ne može se odrediti ni pomoću popisa iz 1715. godine, jer nije popisano stanovništvo koje je živelo u Vojnoj

granici (osnovana 1702). Ipak, može se ustanoviti visoki procenat stanovnika s južnoslovenskim prezimenima. U popisu iz 1715. godine u Bačkoj je popisano 1.267 domaćinstava, od kojih su 1.202 domaćinstva bila srpska.

Nastanjivanje Mađara u Bačkoj

Od svih županija na području današnje Vojvodine, od turske vlasti prva je oslobođena Bačko-bodroška. Ubrzo se formira Potisko-pomoriška vojna granica, gde je stanovništvo uglavnom bilo srpsko, a svega 6,63% stanovništva činili su Mađari. Institucija Vojne granice bila je veoma primamljiva, jer je obezbeđivala oslobođenje od znatnog dela poreza, te su se stanovnici drugih delova Imperije rado selili u ove krajeve. Nakon što je rasformirana Vojna granica, formiran je Velikokikindski dištrikt u koji se odselilo mnogo bivših graničara, naročito posle 1760. godine. Pored toga, od 1768. do 1774. godine selili su se u Dunavsku vojnu granicu (alibunarski, pančevački i bečkerečki okrug), ali i u Šajkaški dištrikt koji je dobio svoje privilegije u to doba.

Kolonizacija mađarskog stanovništva u Bačku bila je moguća samo nakon što je rasformirana Potisko-pomoriška vojna granica. U ostalim delovima Mađari su bili proglašeni nepoželjnim zbog aktivnog učešća u *Rakocijevoj buni*. Ipak, neki velikaši uspevaju da vrate posede iz predturskog perioda i da na njima nastane kmetove iz severnih delova Imperije. Ovaj proces može se nazvati individualnim nastanjivanjem ili vraćanjem kmetstva na staro imanje.

Pored individualnog nastanjivanja, angažuju se sposobne osobe (danas bismo ih nazvali preduzetnicima) zadužene za vrbovanje ljudstva. Tako se posle 1753. godine Ada, Mol, Martonoš, Stara Kanjiža, Senta nastanjuju stanovništvom iz današnje županije Solnok, iz okoline Segedina i iz područja međurečja Dunav-Tisa. Pored već pomenutih individualnih kolonizacija, osobe bliske Bečkom dvoru (**Anton Grašalkovič, Mikloš Esterhazi, Šandor Karolji i drugi**) stvaraju ogromne latifundije na koje naseljavaju uglavnom Nemce, a delimično Mađare i Slovake iz severnih županija. Da bi ovom procesu dali zakonski okvir, član 62. iz 1723. godine odredio je da posednik ima pravo da povede svoje kmetove u drugu županiju samo ako nema mogućnosti da im u staroj županiji obezbedi kmetSKU portu.

U periodu od 1711. do 1730. godine pristizali su gotovo svi slojevi mađarskog stanovništva u južne županije. Dolazili su i kmetovi iz prenaseljenih naselja koji su se plašili siromaštva koje je moglo nastati zbog naslednog prava, tj. činjenice da je svaki brat dobijao isti deo parcele. Zato je bilo učestalo pojedinačno bežanje na jug. Zakonski član 101. iz 1715. godine odredio je obavezu posedovanja pasosa prilikom odlaska u susedne županije.

U drugom talasu nastanjivanja Potisko-krunskog dištrikta (oko 1770) došli su migranti iz Heveške, Novogradske, Peštanske i drugih severnih županija. Sa severa su se doseljavali i u ostale delove Bačke.

Reformati u Bačkoj

Nakon Edikta o verskoj toleranciji (1781), koji je uglavnom privukao Nemce iz područja Gornje Rajne, na područje današnje Vojvodine dolaze i reformati iz srednjeg dela Ugarske (Trojni Dištrikt Kumana i Jasa). Osnivaju se naselja Feketić, Moravica i Pačir. Naselja sa pretežno reformatskim stanovništvom, kao što su Debeljača, Rumenka, nastanjuju se iz više reformatskih opština Bekeške i Čongradske županije.

Mađarska nošnja u Bačkoj u XIX veku

Mađari u Banatu

Opšti uslovi za život u Banatu u XVIII veku bili su nepovoljni: područje pokriveno močvarama, poznato kao nezdravo mesto za življenje nije privlačilo novo stanovništvo kao Bačka. Pored toga, Banat je kasnije oslobođen od Turaka, a i duže je bio meta osmanlijskih upada (do 1738).

Pretpostavlja se da je početkom XVIII veka u Banatu živelo oko 25.000 stanovnika, uglavnom Srba i Rumuna, najverovatnije stočara. U to doba Banat je imao veći strateški značaj, nego stvarnu vrednost. Kao i po naredbama koje su važile u Bačkoj, od 1719. godine katolici su mogli biti državni službenici i u Banatu. Pošto su posle *Rakocijeve bune* Habzburgovci na Mađare gledali kao na nepoželjne elemente, njihovo masovno naseljavanje počelo je tek sredinom XVIII veka, kada je znatan deo Vojne granice rasformiran.

Do smrti **Marije Terezije** (1780) nastanjivanje Mađara u Banatu bilo je moguće na kameralnim posedima. Segedinski vrtlari osnovali su Jazovo (1760), Tordu i Rusko Selo (1766).

U doba vladavine **Josifa II** u naseljavanju mađarskog stanovništva u Banat isticao se i grad Segedin koji je kupovao posede i na njih naseljavao deo svog stanovništva. Danas se može zaključiti da su većina Mađara u Banatu potomci ondašnjih žitelja Segedina.

Lerinc Marcibanji (Marcibányi Lőrinc) je od 1782. do 1785. godine kolonizovao Čoku, Crnu Baru i Vrbicu. Padej je 1784. godine naselio **Ištvan Ormošdi** (Ormosdy István), a **Janoš Tajnai** (Taynai János) u periodu od 1806. do 1810. godine naseljava Sajan. Kolonisti su stekli povoljniji status od kmetova pošto su sklapali ugovor sa zemljoposjednikom. Vrtlari koji su stizali tokom XIX veka dobijali su od 16 do 20 katastarskih jutara zemlje, tzv. numeruse za gajenje duvana. Ovi naseljenici nisu bili u obavezi da obezbeđuju radnu snagu ili deo roda, nego su po ugovoru davali novac (profit).

Pored zemljoposjednika i gradova, kolonizator je bila i država: samo u Torontalskoj županiji je tako nastalo 43 naselja (npr. Jermenovci 1817). Skoro svako novoosnovano naselje će postati i mesto sekundarne migracije. Tako će nastati selo Mužlja 1890. godine.

Dok je konjunktura duvana trajala, ova naselja su napredovala. Posle 1860. godine usledio je niz elementarnih nepogoda, zbog čega je ovaj osiromašen sloj sačinjavao glavni talas iseljenika koji će u XX veku poteći prema Australiji i Severnoj Americi.

Kolonizacija krajem XIX veka

Zbog nerešenog agrarnog pitanja, kao i zbog sve većih socijalnih nemira, vlada je predlagala formiranje novih naselja. Tako su nastale Budisava i Telečka 1884. godine. Tokom 1882. godine došlo je do regulacije donjeg toka Dunava i naseljavanja Mađara iz Bukovine (Rumunija). Naselili su Vojlovicu, Skorenovac i Ivanovo (1883). Pošto je njihov natalitet bio izrazito visok, oni će prvobitno tražiti posao u Pančevu i Beogradu kao najbližim centrima.

Drugi talas Mađara iz Bukovine stigao je 1941. godine, kada je sporazumom između Rumunije i Mađarske dozvoljeno njihovo iseljenje. Kasnije, Mađari će biti nastanjeni u Bačkoj, na mesta koja su ranije dodeljena dobrovoljcima. Naselili su 28 mesta na teritoriji 14 opština, odakle će biti prognani 1944. godine.

Mađari u Sremu i Slavoniji

Migracije u Srem i Slavoniju su poslednje i svrstavaju se u grupu unutrašnjih migracija. Niska cena zemljišta i izuzetno visoke nadnice privukle su u ove predele siromašni deo mađarskog stanovništva, poreklom iz Bačke i okoline Balatona. Mogu-

će je razlikovati dva talasa doseljavanja. Prvi je krenuo pedesetih i šezdesetih godina XIX veka, usled nerešenog pitanja u vezi s ukidanjem kmetstva, odnosno zbog nade u jeftinu zemlju, dok je razlog drugog talasa migracije bila filoksera koja je upropastila praktično celu kulturu vinove loze. Dok je u prvom talasu pošlo na put skoro 100.000 ljudi, u drugom je bilo samo 20.000 do 30.000 lica.

Jevreji

Znatan broj sefardskih Jevreja (poreklom iz Španije) činio je deo trgovačkog i zanatlijskog sloja Osmanlijske imperije, pa tako i Banata. Posle Požarevačkog mira, Banat postaje deo Habzburške imperije. Jevreji dobijaju pravo na točenje rakije i piva u Temišvaru, a i upravljanje monopolom za duvan povereno je bogatom jevrejskom trgovcu **Amigo Meiriju**. Banat je postao utočište za Jevreje, zbog viših nameta u ostalim delovima Imperije.

Ipak, obećana zemlja za Jevreje bila je samo ograničeno pristupačna, pošto su službeno mogli da stupe na tlo Banata za vreme zemaljskih vašara, radi rešavanja službenih obaveza ili ako su već posedovali dozvolu za rad kod Jevreja koji je duže nastanjen u Banatu.

Nakon uvođenja Edikta o toleranciji (1782), Jevreji su mogli da koriste hebrejski jezik u bogoslužjenju, dozvoljeno im je naseljavanje u gradovima, bavljenje zemljoradnjom i zanatstvom, ali puna građanska prava nisu dobili. U to doba oni drže krčme, trguju kožom... Trgovina je uglavnom bila u rukama Grka, Jermena, Cincara, Srba i Nemaca, udruženih u esnafe u kojima Jevreji nisu mogli biti članovi.

Na osnovu primera u Subotici vide se onovremeni okviri i mogućnosti življenja Jevreja u Bačko-bodroškoj županiji. U vreme kada je Subotica bila privilegovana varoš, Gradsko veće donosilo je odluku da li će u grad puštati Grke, Jermene, Jevreje ili Rome. Privilegija iz 1779. godine decidirano je govorila o Jevrejima koji su mogli trgovati kožom i vunom, a bila im je dozvoljena trgovina na malo. Stan su mogli iznajmljivati isključivo kod samaca, a od 1806. godine već su bili u prilici i da kupuju kuće. Kasnije su određene ulice u kojima su mogli kupovati kuće. Na osnovu podataka iz 1843. godine, Jevreji su uglavnom bili sitni trgovci (80% porodica).

Nemci

Moguće je izdvojiti tri velike kolonizacije Nemaca u XVIII veku: karolinšku, terezijansku i jozefinsku.

Na osnovu podataka o obimu kolonizacije u XVII veku, može se utvrditi da je u Bačku državnim kolonizacijama stiglo 30.000 ljudi, a spahijskim 5.000. U Banat je državnim kolonizacijama naseljeno 73.000 ljudi, a spahijskim oko 10.000.

Poreklo tzv. dunavskih Švaba je sledeće: trećina njih je iz Pfalca, trećina iz Bavorske, a četvrtina iz Švapske.

Čatalja i Novo Selo bila su prva švapska naselja koja su naseljena 1729. godine, a oko 1750. godine slede Apatin, Bukin, Kolut, Odžaci, Prigrevica, Gakovo, Palanka, Gajdobra, Kljajićevo, Kruševlje, Karavukovo. Posle Edikta o verskoj toleranciji protestanti su pristigli u Bulkes, Jarek, Crvenku, Lovćenac...

Bački Nemci živeli su jugozapadno od linije Baja–Titel. Njihovo naseljavanje je uzelo najvećeg maha u drugoj polovini XVIII veka (terezijanska kolonizacija), ali je trajalo i u XIX veku. Često su ih naseljavali na mesta gde su Srbi već bili naseljeni,

zbog čega nastaju parovi sela s prefiksom Novi- ili Stari- u nazivima sela. Većina Nemaca u Bačkoj su katoličke vere, ali postojali su izuzeci: evangelističke vere bili su Nemci koji su živeli u Crvenki, bačkom Jarku, Lovćencu, dok su reformatske vere bili Nemci iz Novog Sivca.

Rumuni

Rumuni u Banatu – migracione struje

Prvi pomeni o Rumunima na teritoriji Banata su iz XIV veka. Prva naseljavanja Rumuna u Banatu izvršena su tokom XVIII i u prvim decenijama XIX veka. To je period planskog naseljavanja. Rumunsko stanovništvo bilo je izloženo kolonizacijama u okviru politike jačanja granice prema Turcima, zatim i u okviru nastojanja da se poboljša ekonomska situacija u zemlji. Kada je reč o Rumunima, postoji tradicija dvojakog doseljavanja: spuštanje s banatskih planina u potrazi za ispašom za stada i kolonizacija.

Na osnovu porekla mogu se izdvojiti tri izrazite grupe banatskih Rumuna: Banaćani, Erdeljci i Oltenci.

Rumuni Banaćani

Stanovnici brdskih naselja za koja se može reći da su najstarija rumunska naselja (Malo Središte, Markovac, Kuštilj, Vojvodinci, Mesić) prema odlikama materijalne kulture i običajima srodniji su stanovnicima karpatskih bregova preko granice. Tokom XVIII i početkom XIX veka, mnogo lokaliteta naseljeno je Rumunima: Alibunar, Seleuš, Barice, Margita, Nikolinci, Vladimirovac, Uzdin, Ečka, Sutjeska.

Rumuna ravničara poreklom iz Banata ima na teritoriji srednjeg i južnog Banata.

Fratuci su Rumuni iz Alibunara, Seleuša, Nikolinaca, Barica, Margite, a po nekima i iz Velikog Torka, Vladimirovca i Uzдина. Smatra se da se naziv odnosi na kolonizovane Rumune Banaćane. Pretpostavlja se da nose naziv Fratuci, jer često koriste deminutiv reči *frate* (brat).

Momrlani (Momirlani) je izraz kojim u Malom Torcu nazivaju Velikotorčane. Tako se nazivaju i Rumuni stočari pod Retezatom, u gornjem toku reke Žiul, dok se za Velikotorčane zna da je većina doseljena iz Sakalaza, pored Temišvara.

Mokani je naziv za Rumune iz Deliblata, Kovina i Mramorka. Inače, tako se nazivaju pastiri iz Erdelja.

Rumuni Erdeljci

Uzrokom naseljavanja ove rumunske grupe smatra se feudalna vlast u Erdelju, kao i premeštanje rumunskog stanovništva u vreme kolonizacije Nemaca u Pomorišju, kada su dobili Mali Torak i Klek. Razvojačenje Potisko-pomoriške granice i formiranje Banatske vojne granice dovelo je veće grupe Erdeljaca u Jankov most, Klek, Ovču, Glogonj, Jabuku.

Postoji podgrupa Krišanaca (Mali Torak, Jankov Most, Ovča) koja spada u pojam Erdelja u širem smislu.

U rumunskoj kući

Rumuni Oltenci

U Banatu se tri sela smatraju oltenskim: Lokve, Straža i Banatsko Novo Selo. Prvi talas Oltenaca doveli su Turci u rudarske oblasti Banata, pošto su ove oblasti 1552. godine napustili rudari Sasi. U periodu od 1641. do 1646. godine 13.000 porodica naselilo se u okolinu Vršca i Temišvara. Posle Požarevačkog (1739) i Svištovskog mira (1791) naseljavale su se i druge grupe Oltenaca. Rumuni iz Straže, Lokvi i Banatskog Novog Sela nazivaju se Bufeni ili Carani. Tako se u Rumuniji nazivaju Oltenci naseljeni u Banatu.

Srpska i rumunska pravoslavna crkva

U doba **Matije Korvina**, beogradski mitropolit bio je crkveni poglavar svih pravoslavnih vernika pod kraljevom vlašću, ali već 1479. godine oslobodio je nameta marmaroške sveštenike. Za otcepljenje od Karlovačke mitropolije u XIX veku najzastupljeniji je **Andrej Šaguna**.

Dekretom cara **Franja Josifa I** 24.12.1864 godine priznato je pravo pravoslavnim Rumunima na otcepljenje od Karlovačke mitropolije i na osnivanje samostalne rumunske mitropolije u Transilvaniji. Sedište joj je bilo u Sibinju (Sibiu), a imala je i dve episkopije: aradsku i karansebešku.

Andrej Šaguna (Andrei, Šaguna, 1809–1873), mitropolit, rođen je u Miškolcu, studirao je pravo i filozofiju u Pešti i teologiju u Vršcu. Radio je kao profesor teologije u Vršcu i Sremskim Karlovcima. Bio je postavljen za vikara, kasnije i za episkopa pravoslavne crkve u Transilvaniji. Dao je značajan doprinos razvoju školstva i publicistike na rumunskom jeziku. Na njegovu inicijativu 1861. godine osnovano je Transilvansko

udruženje za književnost i kulturu rumunskog naroda *Astra*. Šaguna je bio prvi predsednik ovog značajnog kulturno-nacionalnog udruženja Rumuna, čija je delatnost bila prisutna i u Banatu. Odlučujuće je doprineo osnivanju Rumunske pravoslavne mitropolije u Habzburškoj monarhiji (1864) i bio je prvi mitropolit Rumuna u Austrougarskoj. Bio je počasni član Rumunske Akademije.

Danas rumunska pravoslavna crkva u Banatu ima tri protopopijata (pančevački, vršački i protopopijat Mali Torak) sa vikarijatom u Vršcu, koji su kanonski vezani za rumunsku patrijaršiju u Bukureštu.

Rumunski crkveni kalendar razlikuje se od pravoslavnog i katoličkog kalendara: nepokretne praznike slavi po gregorijanskom kalendaru (kao katolici), a pokretne po pravoslavnom od 1924. godine, kada su na crkvenom saboru u Atini odlučili da umesto julijanskog kalendara primene gregorijanski kalendar.

Banatska unijatska episkopija, sa sedištem u Lugošu, osnovana je 1863. godine, ali se unijaćenju oštro usprotivilo i srpsko i rumunsko stanovništvo. Postoje samo dve parohije: Markovac i Jankov Most. Unijati (grkokatolici) su pod jurisdikcijom biskupije u Križevcima.

Arhitektura Rumuna u Banatu

U vreme Mersijeve kolonizacije (1722–1726) kolonisti su sami gradili kuće, od materijala zatečenog u okolini. To su bile nabijače pokriveno slamom. U vreme terezijanskih kolonizacija kolonistima je kuće gradila država, prema unapred propisanim planovima. U vreme kolonizacija **Josifa II** dolazi do podizanja standarda izgradnje – menjaju se planovi, okućnica, a kolonisti sami izgrađuju kuće, materijalom dobijenim od države.

Nošnja

Moguće je izdvojiti dva tipa nošnje: ravničarska nošnja (u Velikom Torku) i srednjoevropska seljačka nošnja (nošnja Krišana u Malom Torku).

Nošnja Rumuna Banačana pripada tipu čiji osnov čini platno, vuneno tkanje i suknena nošnja, zatim razni tipovi krznene odeće. Druga grupa, Krišano-Erdeljci i Oltenci, nose već spomenuti tip srednjoevropske seljačke nošnje (u nas poznate pod nazivom vojvođanska ili mađarska) kojoj nalazimo analogiju s nošnjama Mađara, Slovaka, Nemaca. Osnovni delovi ove odeće već odavno se izrađuju od fabričkog materijala. Žene nose nabrane suknje, a ne skute, dok se u muškoj svečanoj nošnji umesto gaća rano pojavljuju čakšire.

Osnovni delovi ženske nošnje Banačanki su oplećak dugih rukava i skute od belog domaćeg pamučnog ili kudelnog platna.

Skute se pokrivaju dvema tkanim keceljama (ovo se smatra karakteristikom rumunske nošnje). Opasuju se vunanim tkanim pojasevima. Preko oplećka nose prsluk ili krzneni grudnjak. Zimi glavu i grudi pokrivaju velikim vunanim maramama. Osnovni deo nošnje Krišano-Erdeljaca i Oltenaca je oplećak dugih rukava. Skute uvek pokrivaju širokom nabranom i naboranom suknjom, preko koje se nosi kecelja. Za ovaj tip nošnje karakteristične su vunene suknje i tkane vunene kecelje. U svečanoj nošnji bili su karakteristični oplećci sa rukavima vezanim zlatovezom.

Osnovni delovi ženske nošnje Banačanki su oplećak dugih rukava i skute od belog domaćeg pamučnog ili kudelnog platna.

Skute se pokrivaju dvema tkanim keceljama (ovo se smatra karakteristikom rumunske nošnje). Opasuju se vunanim tkanim pojasevima. Preko oplećka nose prsluk ili krzneni grudnjak. Zimi glavu i grudi pokrivaju velikim vunanim maramama. Osnovni deo nošnje Krišano-Erdeljaca i Oltenaca je oplećak dugih rukava. Skute uvek pokrivaju širokom nabranom i naboranom suknjom, preko koje se nosi kecelja. Za ovaj tip nošnje karakteristične su vunene suknje i tkane vunene kecelje. U svečanoj nošnji bili su karakteristični oplećci sa rukavima vezanim zlatovezom.

Rusini i Ukrajinci

Preci vojvođanskih Rusina, kao podanici slobodnog statusa Habzburške monarhije (*Rutenus Libertinus*), doselili su se polovinom XVIII veka iz severoistočnih u južne krajeve Ugarske u današnju Bačku. U prvom talasu u napušteno naselje Keresstur doselilo se oko 200 porodica, u drugom oko 160 u susedno mesto Kucuru.

Franc Jozef de Redl, administrator Komore u Bačkoj, sredinom XVIII veka naselio je više naselja u Bačkoj: Bačku Topolu (1750), Doroslovo (1752), Veprovac (1758),

Ukrajinska narodna igra

Ruski Krstur (1751). Ugovor o naseljavanju Ruskog Krstura nastao je 17. januara 1751. godine. Na osnovu njega, naseljenici postaju stanovnici sa taksom, četiri godine ne plaćaju poreze, a posle isteka tog roka godišnje plaćaju po 300 rajnskih forinti za otkup svojih obaveza. Sedminu roda daju veleposedniku, a posle izmirivanja dugova mogu se slobodno seliti.

Redl je imao nameru da Ruski Krstur naseli sa 200 familija ruskih unijata, te su zato vrbovali stanovništvo iz severoistočnih delova tadašnje države. Ipak, verovatno je da su prve grupe pristigle iz obližnje Kule. Sudeći po spiskovima kolonista pored Rusina pristižu i mađarski stanovnici grkokatoličke (unijatske) vere.

Na osnovu pisanih izvora, za vreme **Marije Terezije** kolonizuju se naselja Ruski Krstur i Kucura, da bi kolonisti kasnije pristizali i u Novi Sad i Đurđevo. Posle nekoliko godina ova naselja postaju centri sekundarnih migracija u Vrbas, Bačku Topolu, Novo Orahovo, Savino Selo, Kulu, Šid, Berkasovo, Baćince, Sremsku Mitrovicu, Inđiju ...

Na kraju procesa doseljavanja 1765. godine bilo je oko 2.200 Rusina (u Krsturu 1341, u Kucuri 779). Prilikom poslednjeg austrougarskog popisa (1910) bilo ih je 13.457, a za vreme prvog popisa u Kraljevini SHS (1921) 13.664. Narednih pet decenija beleži se stabilno povećanje broja Rusina, da bi 1971. godine bio popisan najveći broj – 20.109. Nakon toga, usledilo je opadanje, pa je prilikom popisa 2002. godine evidentirano samo 15.095 Rusina.

Rusini su sačuvali svoj identitet zahvaljujući i svojoj unijatskoj (grkokatoličkoj) veri. Do bačke ekspedicije **Volodimira Hnatjuka** 1897. godine kružile su razne teorije o poreklu Rusina. Prema nekim mišljenjima Rusini su potomci kozaka iz Zaporožja, dok neki smatraju da su oni potomci garde kijevskog vojvode **Svatopluka**, koji su stigli na tlo Ugarske sa kćerkom vojvode. Hnatjukova zapažanja o ukrajinskom poreklu rusinskog jezika izazvala su žustre polemike u onovremenoj slavistici, uglavnom na ukrajinsko-slovačkoj relaciji.

Nacionalna pripadnost Rusina često je u prošlosti bila predmet sporenja naučnika i političara. Habzburške i austrougarske vlasti Rusine su nazivale Rutenima i nastojale su da spreče njihovo povezivanje i poistovećivanje sa Ukrajincima u carskoj Rusiji.

Krajem XIX i početkom XX veka, većina Rusina u Austrougarskoj, uprkos pritiscima vlasti, počinje da se naziva Ukrajincima. Pošto su bili udaljeni od matice i duhovnih pravaca u njoj, vojvođanski Rusini sačuvali su nekadašnji naziv. Ipak, veze sa postojbinom nisu prekidali, niti su gubili svest o pripadnosti narodu koji tamo živi. Savremeni srpski istoričari nemaju dileme u vezi s tim da su Rusini deo ukrajinskog naroda.

Kada je reč o veri, grkokatolici se zvanično nazivaju katolicima vizantijskog obreda. Oni nerado koriste naziv unijati, zbog moguće asocijacije na nasilno unijaćenje pravoslavaca u prošlosti. Grkokatolici u Srbiji donedavno su pripadali Križevačkoj eparhiji u Hrvatskoj, ali je osnivanje egzarhata u Srbiji uklonilo prepreke u komunikacijama.

Jezik vojvođanskih Rusina razlikuje se od ukrajinskog književnog jezika. On je 250 godina odvojen od matičnog naroda, te je u specifičnom okruženju primio mnogo srpskih, mađarskih i slovačkih reči.

Rusin je stari naziv za Ukrajinca. Pojavljuje se pre oko 1.000 godina u Kijevu. Nakon što je Moskovska kneževina promenila naziv u Rusija, odbačen je u Ukrajini pod vlašću carske Rusije. Održao se u Galiciji, Bukovini i Zakarpatju, tj. u delovima u sastavu Habzburške monarhije. Nakon pripajanja tih oblasti Ukrajini nije se zadržao, već ga je zamenio naziv Ukrajinci.

Slovaci

Habzburška monarhija (Monarhija) je teritoriju današnje Vojvodine, koja je bila opustošena nakon turske vladavine, nastojala naseliti raznim narodima, između ostalih Nemcima, Mađarima, Rusinima i Slovacima.

Slovaci su se na teritoriju današnje Vojvodine počeli doseljavati pre više od 250 (268) godina, iz Gornje zemlje, kako su sami zvali današnju Slovačku, koja je u to vreme pripadala Monarhiji. Oni su u naše krajeve pristizali u trećem talasu raseljavanja, koji je kontinuirano trajao od 1690. godine na celoj teritoriji nekadašnje Ugarske. Slovake su u najvećem broju naseljavali zemljoposednici koji su imali posede i na severu i na jugu ugarskog dela tadašnjeg Carstva.

Staropazovačke Slovačkinje

U Vojvodinu su prvi slovački naseljenici došli pod vođstvom Maćeja Čanjija 1745. godine, na futoško vlastelinstvo Mihajla Čarnojevića, koji ih je naselio na teritoriju današnjeg Bačkog Petrovca. Naredne godine Slovaci su naselili Kulpin, a zatim Bajšu (1754), Gložan (1756. i 1770. godine), Selenču (1758), Kisač (1773), kao i druga mesta, na teritoriji današnje Bačke. Naseljavanje Slovaka u Banat je usledilo nešto kasnije. U Aradac su se naselili 1786, zatim su sledili Kovačica (1802) i Padina (1806). U Srem su se Slovaci naselili unutrašnjom migracijom iz Selenče (u Bačkoj) u Staru Pazovu (1770), a potom su, iz Bačke, stigli i u ostala sremska naselja.

Slovaci koji žive na teritoriji Vojvodine u najvećem broju su poreklom iz novohradске, hontske županije kao i drugih županija srednje Slovačke.

Slovaci naseljeni u Vojvodini većinom su evanđelisti, augsburške veroispovesti, ali ima i onih koji su katolici.

U najvećem broju bave se poljoprivredom i zanatstvom, uglavnom žive u naseljima gde su se naselili tokom 18. veka. Kulturna sedišta vojvođanskih Slovaka su Bački Petrovac i Kovačica.

Slovaci su do danas sačuvali svoj nacionalni i kulturni identitet. Slovački jezik je jedan od šest službenih jezika na teritoriji Vojvodine. Po popisu stanovništva iz 2002. godine broj Slovaka u Vojvodini je 56.637 ili 2,79 % stanovništva.

Srbi

Pred kraj XIV veka iz Srbije je krenuo veliki talas iseljenika na sever, u Srem i današnju Aradsku županiju. Seoba Srba u Aradsku županiju bila je najverovatnije predvođena **Dimitrijem**, sinom kralja **Vukašina**, koga je kralj **Sigismund** imenovao kastelanom grada Vilagoša. U Sremu i Banatu većinu stanovništva već 1437. godine predstavljali su Srbi.

Prvobitne srpske selidbe na ta područja započinju u vreme propadanja srednjovekovne srpske države. **Despot Branković** dobio je od ugarskih vladara posede u Sremu i južnoj Ugarskoj, da bi pomagao u odbrani od Osmanlija. On je na te posede

prvi planski naseljavao podanike s okupiranog prostora južne Srbije. Oni tu ostaju i nakon što su Osmanlije zauzele Srem, te kao martolosi, zajedno s Osmanlijama, vladaju bačkim i sremskim gradovima.

Austrija je krajem XVII i u XVIII veku ratovala protiv Turske uglavnom na teritoriji Srbije. U tim ratovima Srbi su pomagali austrijsku vojsku, smatrajući i to jednim od načina da se i sami oslobode turskog ropstva i stvore nezavisnu državu. Oni su učestvovali u Austro-turskom ratu od 1683. do 1699. godine, a kada se Austrija zbog situacije na zapadu morala povući, došlo je do Velike seobe Srba.

Nakon oslobođenja od Turaka, na ta područja stiže, u selidbama Srba pod patrijarhom **Arsenijem Černojevićem**, mnogo Srba s prostora Srbije.

Naredna iseljavanja vezana su za kolonizaciju solunaca-dobrovoljaca u Prvom svetskom ratu posle 1918. godine.

Nakon 1945. godine, planskom kolonizacijom koordiniranom od strane države, uglavnom se sele Srbi iz pasivnih krajeva koji su stradali u Drugom svetskom ratu, na posede u Vojvodini.

* * *

Srpska odeća u Bačkoj u XIX veku

V POGLAVLJE

GRADOVI VOJVODINE

NOVI SAD (НОВИ САД / ÚJVÍDĚK / NOVÝ SAD)

Temelji današnjeg grada postavljeni su krajem XVII veka, kada je na levoj obali Dunava, preko puta Petrovaradinske tvrđave, podignuto utvrđenje, mostobran, vojničko-zanatlijsko naselje Srba graničara, koje je najpre nazvano Racko selo, zatim Racki grad, a potom Petrovaradinski Šanac.

Zahvaljujući mnogim trgovcima i zanatlijama, koji su se s vremenom naseljavali na ovo područje, kao i povoljnom geografskom položaju, ovo naselje je veoma brzo postalo vojnički, privredni i kulturni centar Srba. Nakon 1716. godine naseliće ga Nemci iz Bavarske i Austrije, a od 1739. godine Grci, Jevreji, Jermeni i drugi narodi. Ukazom carice **Marije Terezije** od 1. februara 1748. godine, Petrovaradinski Šanac postaje slobodni kraljevski grad, sa sopstvenim pečatom i grbom. Od tada se naziva Neoplanta, Neusatz i Ujvidék, a Srbi su ove nazive preveli kao Novi Sad.

Grad se ubrzano razvijao u svakom pogledu, a pravi procvat doživeo je u drugoj polovini XIX veka, pa je s razlogom često nazivan Srpskom Atinom ili Rackim Parizom. Pored niza manufakturnih zanatskih radionica, trgovinskih radnji, gostionica i kafana, Novi Sad je još od 1770. godine imao svilaru i dve pivare, fabriku tekstila (1846), prvi parni mlin (1855), crepanu (1847), sirčetanu, fabriku poljoprivrednih mašina. Prvi putnički voz iz Subotice stigao je u Novi Sad 5. marta 1883. godine. Iste godine izgrađen je i železnički most preko Dunava. Električna centrala izgrađena je 1910. godine, električni tramvaj je prvi put prošao gradom 1911, a autobuski saobraćaj uveden je 1930. godine.

Privredni razvoj grada dao je početni impuls razvoju građanstva koje je postalo nosilac celokupnog duhovnog i kulturnog razvoja. U Novom Sadu se grade vele-

lepne privatne kuće, ali i javni objekti koji i danas ukrašavaju staro jezgro grada. Pravi arhitektonski dragulji koji krase današnji Trg Sobe su *Gradska kuća*, podignuta 1894. godine prema projektu arhitekta **Đerđa Molnara**, i rimokatolička crkva *Sвето Ime Marijino* iz 1896, izgrađena prema projektu istog arhitekta. Među brojne značajne građevine podignute u XIX i u prvim decenijama XX veka svrstavaju se: zgrada *Sudske palate*, koju je projektovao arhitekta **Đula Vagner** (1898–1900), zgrada *Centralnog kreditnog zavoda* (1896), zgrada *Srpske gimnazije* (1900)

i *Vladičanski dvor* (1901). Sve tri zgrade građene su prema projektu arhitekta **Vladimira Nikolića**. Izuzetno značajna je i zgrada u kojoj je danas smeštena Matica srpska, građena prema projektu **Momčila Tapavice** (1912), a inače je zadužbina dobrotvorke **Marije Trandafil**. Staro jezgro grada krase i zgrada *Platoneuma* iz XVIII veka (zadužbina vladike **Platona Atanackovića**), a od građevina nastalih u XX veku svakako je najmonumentalnija zgrada *Dunavske banovine* (*Bela banovina* ili *Bačka pogača*), građena između 1936. i 1939. po projektu **Dragiše Brašovana**. Od sakralnih objekata, najstarija pravoslavna bogomolja u Novom Sadu je *Nikolajevska crkva* (pominje se već 1730), zatim *Jermenska* (1746), koja je porušena 1965, *Saborna crkva Sv. Đorđa* iz XVIII veka, *Uspenska* (1765–1774), *Almaška crkva* (1797–1808), *grkokatolička* (1822) i *sinagoga* (1909).

Privredni procvat uticao je i na brži razvoj prosvete i društvenog života grada. Tako je u Novom Sadu osnovana Srpska pravoslavna gimnazija (1810), Srpska čitavnica (1845), Srpsko narodno pozorište (1861), a tokom šezdesetih godina XIX veka u gradu aktivno rade mnogobrojna kulturna društva i druge društvene organizacije pripadnika svih naroda koji žive na ovom prostoru.

Petrovaradinska tvrđava

Sa desne strane Dunava podignuta je Petrovaradinska tvrđava u periodu od 1692. do 1780. godine, po fortifikacijskom sistemu francuskog vojnog arhitekta markiza **Sebastijana Vobana**. Zbog višestrukog značaja, nazvana je *Gibraltar na Dunavu*.

Povoljan položaj stene na kojoj je tvrđava, prepoznali su mnogi narodi koji su se na ovom području smenjivali tokom dugog civilizacijskog razvoja. Kelti, Rimljani, Vizantijci, Mađari, Srbi, Turci gradili su tu svoja utvrđenja, o čemu svedoče arheološki nalazi koji potiču čak iz mlađeg kamenog doba. Izgradnju ovog vojnog kolosa započeo je austrijski car **Leopold I**, a završio je car **Josif II**. Prvi plan gradnje dao je inženjerski pukovnik **Kajzerfeld**, a drugi, geograf i arhitekta grof **Luidi Ferdinand Marsilji** (Luigi Ferdinand Marsigli).

Prva posada iz 1702. godine bila je sačinjena od čete mađarskih husara i odreda srpskih hajduka.

U Prvom i Drugom svetskom ratu bila je vojni garnizon, a od 1951. godine postaje civilni objekat koji se danas koristi za kulturne, umetničke, turističke i ugostiteljske svrhe.

SOMBOR

(COMBOP / SOMBOR / ZOMBOR /3OMBOP)

Nalazi se u severozapadnom delu Vojvodine, na Velikom kanalu Beždan-Bečej i na vodoraskršću kanala Dunav-Tisa-Dunav. Nastao je između XII i XIII veka, na jednom od ostrva u spletu močvara reke Mostonge. Osnovao ga je jedan od ugarskih kraljeva (pretpostavlja se da je to bio kralj **Ištvan**, sin **Bele IV**) i najverovatnije od tada nosi naziv Sent Mihalj. Od XIV veka nalazi se u posedu plemićke porodice **Cobor**. Ugarski kralj **Matija Korvin** dozvolio je ovoj porodici da 1469. godine podigne utvrđenje radi zaštite od Turaka, ali su ga Turci ipak osvojili 1541. godine. Tadašnje naselje, od 1543. godine poznato pod nazivom Sombor, pripalo je budimskom vilajetu i nalazilo se pod turskom vlašću sve do 1687, kada je ušlo u sastav Habzburške monarhije. Sombor je imao status vojničke varoši od 1717. do 1745. godine, kada je razvojačen i stavljen pod županijsku vlast. Povelju slobodnog kraljevskog grada stekao je 1749, a središte Bačko-bodroške županije postao je 1786. godine.

Stanovništvo Sombora činili su Bunjevci, Mađari, Nemci, Srbi i Jevreji. Jedna od osnovnih privrednih grana u gradu bila je zemljoradnja, ali su nakon 1749. godine stvoreni bolji uslovi i za razvoj zanatstva i trgovine. Tako će tridesetih godina XIX veka u Somboru raditi pivara, tekstilna tvornica, mlinovi i niz manufakturnih zanatskih radionica. Železničku vezu sa Segedinom grad je dobio 1869. godine, a električnu centralu 1905. godine. Već krajem XIX veka, intenzivno je sprovedeno ozelenjavanje Sombora, po kome je on, pored čuvenih fijakera, prepoznatljiv i danas. Svojevrsno obeležje grada su svakako i pojedine značajne građevine kao što su *Župni dvor* (1743), rimokatolička crkva *Svetog trojstva* (1763), srpska *Velika saborna crkva posvećena Jovanu Preteči* (1790), županijska zgrada (izgrađena 1808, a današnji izgled dobila je 1882) u kojoj se čuva poznata slika **Ferenca Ajzenhuta** *Bitka kod Sente*. *Gradska kuća* sazidana je na mestu nekadašnjeg kaštela grofa **Jovana Brankovića** (1842).

Sombor je još od XVIII veka poznat po veoma razvijenom školstvu. Već 1759. godine u gradu je radila četvororazredna škola srednjoškolskog tipa, koju je osnovala srpska pravoslavna crkvena opština. Godine 1763. osnovana je prva viša Gramatikalna škola. Gradski magistrat je 1767. godine osnovao školu sa nastavom na srpskom i grčkom jeziku, a od 1778. godine radi učiteljska škola – *Norma*, koju je osnovao Avram Mrazović. U Sombor je 1816. godine iz Sentandreje preseljena *Srpska učiteljska škola – preparandija*.

Društveni život u Somboru bio je dosta razvijen već početkom XIX veka. Jedna od najstarijih mađarskih kasina osnovana je upravo u Somboru (1844), a godinu dana kasnije počela je sa radom i prva srpska čitaonica. *Narodno pozorište* u Somboru osnovano je 1882. godine.

Iz ovog živopisnog bačkog grada potiču mnoge značajne ličnosti iz javnog, kulturnog i političkog života. Među njima su književnik **Veljko Petrović** i slikar **Milan Konjović**.

SUBOTICA (СУБОТИЦА / SUBOTICA / SZABADKA)

Stari panonski grad, kroz istoriju poznat kao najveće selo Evrope, danas je važan privredni i kulturni centar, raskrsnica iz koje se računaju pruge u sedam pravaca, a drumski saobraćaj se ukršta iz pet pravaca. U pisanim dokumentima prvi put se pominje 1391. godine pod nazivom *Zabatka*, a pretpostavlja se da ga je kao utvrđenje podigao ugarski kralj **Bela IV** početkom XIII veka. Od 1439. godine naselje se nala-

zilo u posedu **Janoša Hunjadija**. Od tada je grad promenio više feudalnih gospodara, a poslednji, pre pada pod tursku vlast (1541), bili su iz porodice **Terek** (Török).

Nakon oslobođenja od Turaka (1686), Suboticu naseljavaju Bunjevci i Srbi, a sredinom XVIII veka Mađari, Nemci, Slovaci, Jevreji... Grad je 1743. godine dobio status privilegovane varoši (trgovišta) i naziv *Szent Maria*, a od 1779. godine status slobodnog kraljevskog grada i novi naziv – *Maria Theresiopolis*. Od 1845. godine grad ima današnji naziv *Subotica* (*Szabadka*).

Po broju stanovnika Subotica je bila jedan od najvećih gradova u Ugarskoj. Od druge polovine XIX do početka XX veka bila je na trećem mestu u Ugarskoj, odmah posle Budimpešte i Segedina. Pored znatno razvijenog zanatsva, u Subotici se poslednjih decenija XIX veka javljaju i prvi oblici moderne industrije. Bila je to ciglana koju je osnovao **Titus Mačković** (1879), fabrika špiritusa (1880), livnica, fabrika soda-vode, šešira, fabrika veštačkih đubriva (1906)... U Subotici je od 1869. godine uveden železnički saobraćaj, a 1887. godine izgrađena je moderna železnička stanica. Prvi tramvaj prošao je od grada do Palića 1897. godine.

Tokom intenzivnog razvoja grada u XIX i početkom XX veka, u Subotici je podignuto nekoliko desetina imponantnih zdanja. Među njima svakako dominira secesijska palata arhitekta **Ference Rajhla** (1904), Gimnazija i Nacionalna kasina (danas: Gradska biblioteka), dela istog arhitekta. Jedna od najstarijih građevina je srpska pravoslavna crkva (1725). Prvi hotel u gradu i zgrada pozorišta nalazili su se u monumentalnom objektu podignutom 1853/1854. godine. Naročiti značaj ima rimokatolička katedrala Sv. Terezije Avilske (1797). Od 1902. godine subotički Jevreji imaju svoj sinagogu, građenu u secesijskom stilu.

U Subotici je radila jedna od najstarijih gimnazija u Vojvodini, koja nastavlja tradiciju srednje škole osnovane 1747. godine. U njoj je osnovana i prva visokoobrazovna ustanova – *Pravni fakultet* (1920).

Poseban značaj, kako za privredu, tako i za kulturu grada, oduvek je imalo Paličko jezero, koje se nalazi u neposrednoj blizini grada.

PANČEVO (ПАНЧЕВО / PANCSOVA)

Pančevo se nalazi u južnom Banatu, na obali reke Tamiš i jedan je od najvećih gradova u Vojvodini. Brojni arheološki lokaliteti u njegovoj užoj okolini svedoče o dugoj prošlosti ovog naselja. Na mestu današnjeg Pančeva živeli su: Dačani, Sarmati, Jazigi i Rimljani. Nakon Velike seobe naroda tu se naseljavaju Gepidi, Avari i Sloveni, a od X veka Mađari i Srbi. Tada počinje formiranje današnjeg naselja koje se za vreme Arpadovića zvalo Panuka, a kasnije se u nekim dokumentima i zapisima putopisaca pominje kao Panucea, Panoča, Pančel, Panzova, Pajčova i Čomva. Pod današnjim nazivom prvi put se pominje početkom XVIII veka.

Pančevo je palo pod tursku vlast 1552. godine i bilo je u sastavu Temišvarskog sandžaka sve do 1716. godine, kada ga osvaja austrijski grof **Klaudije Florimund Mersi**. To je istovremeno bio i kraj turske vladavine u Banatu, koji od tada ulazi u sastav Habzburške monarhije. U to vreme Srbi iz okoline Temišvara naseljavaju se u Pančevo i osnivaju sadašnju Gornju varoš, a istovremeno dolaze i Nemci, koji formiraju Donju varoš. Za vreme Vojne granice, Pančevo je bilo središte Dvanaestog nemačko-banatskog graničarskog puka, sve do 1871. godine, kada je pripojeno Ugarskoj i ušlo u sastav Torontalske županije. Status slobodnog graničarskog komuniteta dobilo je 1794. godine. Bio je to period privrednog razvoja grada o čemu svedoči i podatak da je već 1722. godine tu osnovano najstarije industrijsko preduzeće u Vojvodini – pivara (kasnije poznata kao *Vajfertova pivara*). Pančevo je već u XVIII veku bilo napredna varoš, ali je pravi privredni procvat dostiglo tek u XIX veku. Tada se ubrzano razvija industrija, kako prehrambena (klanica 1838, uljara 1846, prvi parni mlin 1843), tako i industrija građevinskog materijala (livnica, fabrika skroba...). Plovidba Dunavom imala je značajnu ulogu u privrednom razvoju grada. Prva plovidbena linija od Pančeva do Zemuna otvorena je 1850. godine. Prva železnička pruga povezivala je grad sa Bečkerekom (1894), a od 1896. godine i sa Vršcem. Iste godine postavljena je i prva telefonska centrala, dok je telegrafska stanica u Pančevu radila još od 1860. godine. Krajem XIX veka grad je imao nekoliko brodskih saobraćajnih preduzeća.

Pančevo je postalo privredni i kulturni centar južnog Banata. Grade se reprezentativni privatni i javni objekti u neoklasicističkom i neobaroknom stilu koji i danas krasi staro jezgro ovog grada. Od izuzetnog kulturno-istorijskog značaja je svakako *Preobraženska crkva* (1878) građena prema projektu **Svetozara Ivačkovića**. Ikonostas crkve oslikao je **Uroš Predić** (1911), dok su kompozicije na svodu i zidovima delo **Stevana Aleksića**. U ovom gradu nalazi se i *Uspenska crkva*, čiji je ikonostas delo braće **Janić** iz Arada, dok je ikone slikao **Konstantil Danil**. Nedaleko od Pančeva je i manastir *Vojlovica*, koji je po predanju podignut 1383. godine.

Privredni razvoj grada omogućio je brži razvoj prosvete i bogat društveni život. *Srpsko pevačko društvo*, osnovano 1839. godine, bilo je nosilac mnogih kulturnih sadržaja u gradu. Horovođa društva **Nikola Đurković** organizovao je prvo

diletantsko pozorišno društvo. Značajna ličnost za kulturni razvoj grada svakako je pesnik i prota **Vasa Živković**. U Pančevu je u to vreme radilo nekoliko škola (*Matematička, Povtorna* i *Državna muška građanska škola*), a **Jovan Popović** pokreće i poznati list *Pančevac* (1869). Pored spomenutih ličnosti vezanih za istoriju Pančeva trebalo bi da spomenemo pesnika **Milana Ćurčina** i kompozitora **Petra Krančevića**.

ZRENJANIN (ЗРЕЊАНИН / NAGYBECSKEREK / ZREÑANIN / ZRENIANIN)

Najstariji pisani podaci o istoriji ovog grada potiču iz prvih decenija XIV veka, kada je malo selo Bečkerek bilo naseljeno Srbima i Mađarima. Kao varoš prvi put se pominje 1422. godine. Tokom XV veka naselje je bilo u posedu Mađara i srpskih despota. Tada je izgrađena i *Bečkerečka tvrđava*. Pod turskom vlašću bio je od 1551. do 1718. godine. U to vreme grad se sastojao iz dva posebna naselja – varoši Bečkerek i sela Gradne Ulice. U novijoj istoriji zvanični nazivi ovog naselja bili su: Grossbecskerek, Nagybecskerek ili Veliki Bečkerek. Od 1935. godine nosio je naziv Petrovgrad (po kralju **Petru I Karađorđeviću**), a od 1946. godine Zrenjanin (po narodnom heroju **Žarku Zrenjaninu**).

Nakon oslobođenja od turske vlasti Banat je stavljen pod upravu Bečkog dvora. Opustošenu zemlju naselili su Srbi i Nemci, a nešto kasnije i Rumuni, Italijani, Francuzi i Španci, koji su ovaj grad nazvali *Novom Barselonom*. Status slobodnog kraljevskog grada dobio je 1778, a od naredne godine Bečkerek je postao središte Torontalske županije. Tokom XVIII veka razvija se u jak privredni centar. Prva pivara u gradu osnovana je 1745. godine, a krajem XIX veka Bečkerek je imao mnogo industrijskih preduzeća: *Pivara Lazara Dunderskog, Srpska fabrika tepiha Lazar Dunderski, Tvornica i rafinerija špiritusa*, nekoliko parnih mlinova, tri ciglane itd. Veoma značajno za grad bilo je podizanje električne centrale (1896).

Krajem XIX veka u Bečkereku je podignuto nekoliko značajnih građevina. *Gradska kuća* izgrađena je 1820. godine prema projektu **Josifa Fišera**, a današnji neobarokni izgled dobila je zahvaljujući arhitektama **Đuli Portošu** (Pártos Gyula) i **Edenu Lehneru** (Lechner Ödön). Rimokatolička katedrala izgrađena je 1868. godine u neoromantičnom stilu prema projektu **Stevana Đorđevića**. Zgradu *Trgovačke akademije* Bečkerek je dobio 1892, a *Narodnog muzeja* 1893. godine. Prepoznatljiv ambijent grada čine: *Mali most* (1904), zgrada suda na obali Begeja (1908), podignuta prema projektu **Šandora Ajnera** i **Markusa Rimera**, *Reformatska crkva* (1891) u gotskom stilu, delo arhitekte **Zaboreckog**, *Uspenska crkva* (1746) i *Vavedenski hram* ili *Gradnulička crkva* (1777). Pored navedenih građevina, grad je imao čitav niz uređenih kupališta, a od 1854. godine ima i plivačku školu **Leopolda Rozenfelda**. Od 1877. godine svojevrsno obeležje grada je *Veliki most*, poznat kao *Ajfelova ćuprija* (opevan u pesmi *Četir' konja debela*).

Kao grad, koji je posle Temišvara imao najveći broj stanovnika u Tamiškom Banatu, Veliki Bečkerek se brzo razvijao u oblasti prosvete i obrazovanja. Pored osnovnih škola imao je *Žensku četvororazrednu višu narodnu školu* (1880), *Mušku građansku školu* (1890), *Državnu realnu gimnaziju* (1846), kao i nekoliko stručnih škola. Društveni život grada bio je razvijen već prvih decenija XIX veka o čemu svedoči i podatak da je već 1833. godine osnovana mađarska kasina, prva na ovim prostorima. Prva amaterska pozorišna predstava prikazana je 1788. godine, a zgrada pozorišta podignuta je 1839. godine. Prvi javni koncert u gradu održan je 1867. godine.

Među značajnim ličnostima vezanim za kulturnu istoriju grada nalaze se književnici **Aleksandar Sandić**, **Todor Manojlović**, **Vladimir Kolarov – Koča** i drugi.

VRŠAC (ВРШАЦ / VRŠAC / VERSEC / VÂRSEȚ)

Stari banatski grad karakterističan je po svojoj živopisnoj okolini, vinogorju i kulturnim znamenitostima. Nalazi se u podnožju Vršačkih planina, nedaleko od Deliblatske peščare. Bogata arheološka nalazišta na širem području grada svedoče o prisustvu mnogih naroda koji su se tokom vekova smenjivali na mestu današnjeg naselja: Kelti, Dačani, Rimljani, Sarmati, Avari, a u IX veku Sloveni. Današnje naselje nastalo je početkom XV veka od kada potiču i prvi zapisi. Ugarski kralj **Žigmund** pominje ga kao Podvršac (mesto pod vrhom). Staro naselje podignuto je u podnožju brda Kula, na kojem je najverovatnije despot **Đurađ Branković** podigao tvrđavu, nakon prvog pada Smedereva (1439). Od nje je danas sačuvana samo jedna kula, koja predstavlja simbol grada i zbog koje je Vršac dugo bio poznat kao *grad pod Kulom*. Grad je bio pod turskom vlašću od 1552. do 1717. godine, kada je ušao u sastav Tamiškog Banata. Središte Vršačkog distrikta postao je 1718. godine. Od tada se menja i etnička slika grada; kolonizuju se Nemci, a masovno ga naseljavaju i Rumuni. Formirani su srpski i nemački deo grada, koji su 1794. godine spojeni u jednu administrativnu celinu.

Status slobodnog kraljevskog grada Vršac je dobio 1817. godine, od kada počinje njegov ubrzani privredni razvoj. Ipak, razvoj je bio znatno intenzivniji tek u drugoj polovini XVIII i početkom XIX veka. Tada su najrazvijenije privredne grane bile zanatstvo, trgovina, vinogradarstvo, ratarstvo i stočarstvo. Krajem XIX veka vršačko stanovništvo se najviše bavilo vinogradarstvom (oko 60% stanovništva), a vršačko vinogorje bilo je u to vreme najprostranije u Evropi. Zanatstvo je u ovom gradu bilo

znatno zastupljeno još u srednjem veku, ali je najveći zamah u razvoju vršačkih zanata nastupio posle 1817. godine. Tada je grad imao 13 esnafa i preko 60 raznih zanata, a 1880. godine zabeležena je 1.161 zanatska radionica. Začeci industrije javljaju se već u XVIII veku. Osniva se industrija svile (tridesetih godina XVIII veka), piva (1742), mlinarska industrija, fabrike sirćeta, špiritusa i žestokih pića. U drugoj polovini XIX veka nastaje nekoliko desetina fabrika i radionica tekstilne, prehrambene, hemijske, metalne, drvene industrije, itd.

Privredni razvoj Vršca ubrzao je urbanizaciju grada i razvoj graditeljstva. Najstarija kuća u gradu poznata kao *Stara apoteka* (*Apoteka na stepenicama*), izgrađena je polovinom XVIII veka, kao i barokna zgrada *Dva pištolja*. *Vladičanski dvor* je 1759. godine podigao vladika **Jovan Đorđević**. U njemu je smeštena zbirka portreta i ikona, dela **Teodora Kračuna**, **Jakova Orfelina**, **Teodora Ilića Češljara**, **Arse Teodorovića**. Saborna crkva posvećena Sv. Nikoli izgrađena je 1785. godine u baroknom stilu. U njoj su ikone koje je radio **Nikola Nešković**, kao i dve slike **Paje Jovanovića**. Od sakralnih objekata značajna je i rimokatolička crkva Sv. Gerharda (1860–1863).

Kulturni razvoj Vršca odvijao se u skladu sa privrednim razvitkom grada i procesom nastanka građanstva u njemu. Ovaj grad ima dugu tradiciju u razvoju prosvete i obrazovanja. Prva latinska gimnazija – gramatikalna škola počela je sa radom 1790. godine, a 1868. godine osnovana je realna gimnazija. Učiteljska škola radila je u periodu od 1852. do 1871. godine, a od 1859. godine i muzička škola. Već pedesetih godina XIX veka zabeležena su brojna gostovanja raznih diletantskih pozorišnih trupa iz svih delova Habzburške monarhije, a u drugoj polovini XIX veka u gradu je radilo mnogo kulturnih društava, čitaonica i raznih društvenih organizacija pripadnika svih naroda koji su živeli u ovom gradu.

Iz Vršca potiču mnogi kulturni i javni radnici, a među njima su slikar **Paja Jovanović** i pisac i dramaturg **Jovan Sterija Popović**.

KIKINDA (КИКИНДА / NAGYKIKINDA)

Kikinda je najveći grad severnog Banata. Brojni arheološki nalazi svedoče o prisustvu drevnih civilizacija nekoliko naroda na prostoru grada i njegove uže okoline.

Pod nazivom *Nadž Kekenj* Kikinda se prvi put pominje 1423. godine kao posed ugarskog vladara **Zigmunda**. Kasnije je promenila nekoliko gospodara, a jedno vreme je bila u posedu srpskog despota **Đurađa Brankovića**. Pod turskom vlašću je od 1551. do 1716. godine. Ukidanjem Potisko-pomoriške vojne granice srpsko stanovništvo iz Semlaka, Nadlaka i Čanada 1751. godine naselilo je prostor današnje Kikinde, koji je tada bio pusta baruština. Pored Srba, naseljavaju se Nemci, Mađari i Jevreji. Uporni Kikindani uspeali su da se izbore za svoj privilegovani status, osnivanjem *Velikokikinskog distrikta* (1774–1876), koji je nakon ukidanja, priključen Torontalskoj županiji sa sedištem u Velikom Bečkereku.

Za slobodnu kraljevsku varoš Kikinda je proglašena 1893. godine. Počeci industrije u gradu datiraju iz druge polovine XIX veka, a njeno stanovništvo se u to vreme, pre svega, bavilo poljoprivredom (oko 80%). U gradu su otvorene ciglane *Mesaroš* (1864) i *Bon* (1867). One čine osnovicu buduće industrije građevinskog materijala *Toza Marković*. U to vreme osnivaju se i prvi mlinovi (prvi je počeo sa radom 1869), sedamdesetih godina XIX veka otvorena je radionica za preradu ulja – *olajnica*. Krajem XIX veka podignuta je Fabrika leda, a početkom XX veka počinju da rade fabrika skroba (1905), sirćeta (1909), za izradu peći (1911) i dve fabrike nameštaja. Električna centrala izgrađena je 1906. godine.

Od znamenitih arhitektonskih ostvarenja u Kikindi značajno je spomenuti pravoslavnu crkvu, čiji je ikonostas oslikao krajem XVIII veka **Teodor Ilić Češljarić**, zgradu *Magistrata Distrikta velikokikinskog* (1836–1839) i suvaču (*Pferde Mühle*, sagrađena 1897), koja je danas jedina sačuvana suvača u Vojvodini.

Kulturno-prosvetni život u Kikindi intenzivno se razvijao od četrdesetih godina XIX veka. Osnivaju se kulturna društva, čitaonice, javljaju se začeci pozorišne delatnosti. Naročito aktivno bilo je Društvo za negovanje muzike *Gusle* (1878), koje je davalo snažan impuls celokupnom kulturnom životu grada i aktivno je saradiva-

lo sa tamošnjim mađarskim pevačkim društvom *Dalarda* i nemačkim *Cecilija*. Od 1781. do 1851. godine u gradu je radila latinska škola, od 1858. do 1869. godine realka, da bi 1877. godine bila otvorena prva srednja škola – gimnazija. *Prva srpska čitaonica* u Kikindi osnovana je 1845. godine. U ovom gradu snimljena je filmska reportaža sa veličanstvenog predizbornog mitinga kikindskog kandidata **Mihajla Polit-Desančića** (1914).

SREMSKA MITROVICA (СРЕМСКА МИТРОВИЦА /СРИМСКА МИТРОВИЦА)

Sremska Mitrovica nalazi se na levoj obali Save i jedan je od najstarijih gradova u Evropi, sa istorijom dugom 7000 godina. Najpre je bila ilirsko-keltski *oppidum* od drveta, zatim antički grad i prestonica careva, a kasnije srednjovekovna varoš, turska palanka, pukovsko graničarsko mesto, zanatsko-trgovački grad i najzad, moderan srednjoevropski industrijski grad.

Na prelazu između dve ere nazivala se Sirmijum, a od XIII veka Civitas sancti Demetri (Grad sv. Dimitrija). Za vreme vladavine rimskog cara **Dioklecijana**, Mitrovica je od 293. godine bila jedna od prestonica Rimskog carstva. Zato su u tom gradu bili izgrađeni: forum, amfiteatar, hramovi i vile, hipodrom, nekoliko kupatila. Gotovo u potpunosti su ga uništili Huni (441), a zatim Avari i Sloveni (582).

Od 1180. godine Mitrovica je pod ugarskom, a od 1529. godine, pod turskom vlašću. U sastav Habzburške monarhije ušla je 1718. godine. Od sredine XVIII veka Mitrovica je središte IX petrovaradinskog graničarskog puka. Status slobodnog graničarskog komuniteta dobila je 1763. godine. Od tada počinje njen brži ekonomski razvoj, što je dovelo do promene socijalne i etničke slike grada; doseljava se veći broj Hrvata, Mađara, Rusina, Nemaca, Jevreja.

Do bržeg privrednog razvoja grada dolazi u drugoj polovini XIX veka, a zapisi iz 1888. godine govore da je u Mitrovici radilo 108 trgovina različitom robom. Posebno su bile poznate manufakturne radnje najboljeg tekstila. U to vreme bili su poznati i mitrovački vašari koji su se održavali pet puta godišnje, na određene crkvene praznike. Industrija se razvijala prilično sporo. Najstarije preduzeće u gradu bila je pivara (1830). Prva pilana radila je od 1891. godine, a prva parna pilana – *Franc Gamiršek* osnovana je 1899. godine. Od 1909. godine u gradu postoji i fabrika nameštaja.

Najveća istorijska znamenitost grada su svakako arheološka nalazišta. Među njima je *Kalvarija*, na kojoj su tragovi najstarijeg naselja na teritoriji grada, zatim ostaci rimskog vodovoda, monumentalna antička palata, *Antička ulica* sa nizom trgovačkih radnji i radionica, *Antičko kupatilo*, *Zgrada antičke žitnice*... Obilje pronadnog arheološkog materijala čuva se u *Muzeju Srema* u Sremskoj Mitrovici, koji brine

i o *lapidarijumu*, smeštenom u dvorištu zgrade Muzeja. Pored arheoloških lokaliteta, značajno obeležje grada su *Glavni trg* ili *Žitna pijaca* iz XVIII veka sa reprezentativnim objektima među kojima se ističu: pravoslavna crkva Sv. Stefana (1794), rimokatolička crkva (1810), obe zidane u baroknom stilu, kao i zdanje *Srpskog doma* (1895), čiji je projektant arhitekta **Vladimir Nikolić**.

Mitrovica je u XIX veku imala razvijeno školstvo. Postojale su dve nemačke osnovne škole, zatim *Devojačka*, *Matematička*, *Srpska narodna škola* i *Mađarska osnovna škola*. Za vreme Vojne granice, u gradu je bila najznačajnija nemačka viša škola *Obersul*. *Realna gimnazija* osnovana je 1838. godine.

Tokom XIX veka u gradu se osnivaju mnoga pevačka društva, dobrotvorna i zanatska udruženja, gostuju pozorišne diletantske trupe...

SREMSKI KARLOVCI (СРЕМСКИ КАРЛОВЦИ / SREMSKI KARLOVCI)

Barokni gradić, na obroncima Fruške gore i obali Dunava, bogate istorijske prošlosti, prvi put se pominje kao tvrđava Karom ili Karon (1308). Slovensko ime Karlovci prvi put je zabeleženo 1533. godine. U srednjem veku naselje je pripadalo ugarskim plemićkim porodicama, od kojih je najpoznatija porodica **Batori**. Tvrđavu Karom srušili su Turci (1521). Od tada, pa sve do kraja XVII veka, Karlovci su pod turskom vlašću. Prema najstarijem popisu iz 1702. godine, većinu stanovništva činili su Srbi, ali bilo je Hrvata i Nemaca. Već u XVIII veku ovde je radilo 60 trgovaca i zanatlija, a njihov broj je u narednom veku znatno porastao. Jedna od osnovnih delatnosti Karlovcana bilo je vinogradarstvo i po proizvodnji vina bili su poznati u Habzburškoj monarhiji. Status slobodnog graničarskog komuniteta stekli su 1753. godine.

Naziv ovog mesta vezan je za značajne istorijske događaje koji su se odvijali u ovom delu Evrope. Tako će Veliki bečki rat (1683–1699), vođen između Austrije i Turske, biti okončan mirom 26. januara 1699. godine, koji je potpisan upravo u Karlovcima. Na mestu sklapanja mirovnog ugovora sagrađena je 1817. godine *Kapela mira*.

Od početka XVIII veka, pa sve do 1918. godine, Sremski Karlovci bili su verski i kulturni centar Srba u Vojvodini, a od 1713. go-dine sedište srpske mitropolije. U ovoj varoši osnovana je *Prva srpska gimnazija* (1791), a potom i *Bogoslovija* (1794, druga u pravoslavnom svetu). Ime Karlovaca vezuje se za još jedan istorijski događaj, a to je *Majska skupština* 1848. godine, kada je proglašena *Srpska Vojvodina*, **Josif Rajačić** izabran za patrijarha, a Karlovačka mitropolija podignuta na nivo patrijaršije. U Sremskim Karlovcima održan je i *Blagoveštenski sabor* (1861).

Barokni izgled, stečen krajem XIX veka, Sremski Karlovci sačuvali su do danas. Glavne znamenitosti ove varoši su: Saborna pravoslavna crkva (1762) sa ikonostasom **Jakova Orfelina** i **Teodora Kračuna** (1780) i zidnim slikama **Paje Jovanovića**, barokna česma od crvenog kamena (poznata kao *Četiri lava*, 1799), *Magistrat* (1811) i *Gimnazija* (1891). Najmonumentalnija građevina u Sremskim Karlovcima je *Patrijaršijski dvor* sa kapelom, čiji je ikonostas oslikao **Uroš Predić**. Dvor je izgrađen 1894. godine, prema projektu **Vladimira Nikolića**. Isti arhitekta projektovao je u Karlovcima *Bogoslovski seminar* (1901), *Crkveno-narodne fondove* (1902), *Stefaneum* (1903).

Iako mala varoš, Karlovci su imali bogat kulturni i društveni život već u XVIII veku. Učitelj **Emanuel Kozačinski** je tu, sa učenicima latinske škole, održao prvu pozorišnu predstavu na srpskom jeziku, *Smrt cara Uroša V* (1736).

BELA CRKVA (БЕЛА ЦРКВА / BELA CRKVA/ FEHÉRTEMLÖM/ BISERICA ALBĂ)

Naselje između reka Dunava, Karaša i zlatonosne rečice Nere, na obroncima Karpata, prvi put se pominje kao mesto u Kraševskoj županiji 1335. godine. Posle oslobođenja Banata od turske vlasti, grof **Klaudije Florimund Mersi** osnovao je Belu Crkvu 1717. godine kao gradsko naselje Nemaca kolonista. Grad je dobio naziv po staroj crkvi, koju su našli prvi doseljenici i zvanično je nazvan Vajskirhen (Weiskirchen). Pored Nemaca, stanovništvo ovog naselja činili su Srbi i Rumuni. Trgovina je u XVIII i XIX veku bila u rukama Cincara, Srba i Rumuna, dok se nemačko stanov-

ništvo najviše bavilo vinogradarstvom. Za vreme Vojne granice, ovo mesto postalo je sedište Vlačko-ilirskog pukovskog okruga. Status slobodnog graničarskog komuniteta Bela Crkva je stekla 1777. godine. Iste godine tu je osnovana prva streljačka družina u Vojvodini.

RUMA (PYMA)

Ruma se nalazi u zapadnom delu sremske ravnice i prvi put se pominje početkom XIV veka, kada je na manastirskom groblju izgrađena kapela 1323. godine pod nazivom *Aratorlo*, kasnije *Arpatoro*. Pod nazivom Ruma naselje se prvi put pominje 1634. godine kada je bila srpsko selo sa dva kneza. Tada je Ruma bila pod turskom vlašću i pretpostavlja se da je njeno ime orijentalnog porekla.

Nakon završetka Austro-turskog rata 1699. godine, Srem je podeljen na dva dela, pa je Ruma ostala u turskom delu sve do 1718. godine. Tek nakon Požarevačkog mira, Ruma se našla pod vlašću Habzburgovaca. Početkom XVIII veka ona je čisto srpsko naselje. U narednom periodu broj stanovnika raste doseljavanjem Srba i Nemaca. Sredinom XVIII veka, kada počinje plansko naseljavanje Nemaca po Sremu, u Rumu se doseljavaju 173 nemačke porodice.

U XVIII veku baron **Marko Pejačević** je na mestu današnje Rume izgradio novo sedište svog vlastelinstva. Počinje da se gradi novo urbano naselje, koje 1747. godine dobija status slobodne varoši. U toku XIX veka povećava se broj stanovnika koji se pretežno bavio poljoprivredom i zanatstvom.

U drugoj polovini XVIII veka Ruma je bila varošica u kojoj je postojala privatna srpska srednja škola, gimnazija, koja je radila od 1770. do 1787. godine. U tom periodu radila je i franjevačka gimnazija, smeštena u prvoj zgradi na sprat u Rumi. U Rumi su tokom XVIII i XIX veka podignuta tri pravoslavna hrama: *Nikolajevski* (1758), *Vaznesenski* (1761) i *Svih svetih* (1840).

* * *

NAZIVI MESTA

SADAŠNJI NAZIVI	STARI NAZIVI MESTA		
	MAĐARSKI	NEMAČKI	LATINSKI
Bačka Palanka – Bácska Palanka – Бачка Паланка	Ó-Palánka, Új Palánka	Alt Palanka, Neu Palanka	–
Bački Petrovac – Бачки Петровец – Bácsky Petrovec – Бачки Петровац	Petróc	Petrovac	–
Bečeј – Óbecse – Бечej	Ó-Becse	Alt-Becse	–
Bela Crkva – Би́ла Церква – Biserica Albă – Fehértemplom – Бела Црква	Fehértemplom	Weisskirchen	–
Crvenka – Червинка – Црвенка	Cservenka	–	–
Čelarevo – Čelarevo – Челарево	Dunacséb	–	–
Futog – Futak – Футор	Futak	Alt Futak, neu Futak	–
Kanjiža – Magyarkanizsa – Кањижа	Ó-Kanizsa, Magyar Kanizsa	Alt Kanizsa	–
Kikinda – Nagykikinda – Кикинда	Nagykikinda	Gross-Kikinda	–
Kovačica – Kovačica – Antalfalva – Ковачица	Antalfalva	Kowatschitz	–
Novi Sad – Nový Sad – Újvidék – Нови Сад	Újvidék	Neusatz	Neoplanta
Pančevo – Panciova – Панчево	Pancsova	Pantschowa	–
Petrovaradin – Pétervárad – Петроварадин	Pétervárad	Peterwardein	–
Senta – Zenta – Сента	Zenta	Senta	–
Sombor – Зомбор – Zombor – Сомбор	Zombor	–	–
Sremska Mitrovica – Сримска Митровица – Сремска Митровица	Mitrovicza	Mitrovitz	–
Sremski Karlovci – Сримски Карловци – Сремски Карловци	Karlócza	Karlowitz ili Carlowitz	–
Subotica – Szabadka – Суботица	Szabadka	Maria Theresiopel	Maria Theresiopolis
Vršac – Вершец – Vârșeț – Вршац	Versecz	Wersecz	–
Vrbas – Врбас	Ó-Verbász, Új- Verbász	Alt-Verbasz, Neu-Verbasz	–
Zemun – Земун	Zimony	Semlin	–
Zrenjanin – Nagybecskerek – Зрењанин – Zrenjanin – Зрењанин	Nagybecskerek	Gross-Becskerek	–

VI POGLAVLJE

KULTURNO-ISTORIJSKE ZNAMENITOSTI

DVORAC STRATIMIROVIĆA
U KULPINU

U Kulpinu se nalazi kompleks objekata koji čine dva dvorca smeštena u prostornom, raskošnom i negovanom parku, kao i niz ekonomskih objekata. Oba dvorca, jedan manji i stariji („stari kaštelj”) i drugi, veći, sagrađen nešto kasnije, građeni su za porodicu Stratimirović. Porodica je plemićku titulu i darovnicu na Kulpin stekla 1745. godine. Njihove posede kasnije je otkupila porodica Semze (Szemző), a krajem 19. veka vlasnik je postala porodica Dunderski.

Dvorac „stari kaštelj“ je prizemna zgrada sa visokom soklom i povišenim ulazom. Veći dvorac je današnji izgled dobio početkom 20. veka, u vreme kada je njegov vlasnik bio Lazar Dunderski. Nakon požara 1912. godine izvršena je rekonstrukcija dvorca prema projektu Momčila Tapavice. To je prizemna zgrada skladnih proporcija, izgrađena u stilu klasicizma.

Među ekonomskim objektima ovog kompleksa izdvajaju se svojom veličinom i položajem dve zgrade, koje se nalaze desno ispred dvorca, a jedna od njih se danas koristi za izlaganje muzejskih eksponata.

SPOMENIK POSVEĆEN BICI KOD SLANKAMENA

Jedna od najvećih pobeda koju je austrijska vojska odnela nad Turcima tokom Velikog bečkog rata (1683–1699), odigrala se 19. avgusta 1691. godine na brdu Mihaljevcu kod Slankamena. Austrijsku vojsku predvodio je Ludvig Badenski, dok je na čelu turske vojske bio veliki vezir Mustafa Čuprilić, koji je u tom sukobu poginuo. Veliki doprinos pobjedi austrijske vojske dala je srpska milicija koja je brojala oko 10.000 ljudi, pod zapovedništvom podvojvode Jovana Munasterlije.

U znak sećanja na ovu pobjedu austrijske vojske, na visu iznad Slankamena, 18. 08. 1892. godine, na rođendan cara Franca Josifa, podignut je monumentalni spomenik visok 17 metara. Obelisk je na postamentu u obliku kapele na kojoj je sarkofag sa uklesanim stihovima u spomen poginulim junacima, na nemačkom jeziku. Kasnije su dodati i stihovi Jovana Jovanovića Zmaja na srpskom jeziku.

DVORAC ŠPICEROVIH U BEOČINU

U Beočinu je 1890–1892. godine izgrađen dvorac porodice Špicer, koja je bila jedan od tri suvlasnika Beočinske fabrike cementa. Zgrada je u stilu eklektike, a projektovao ju je arhitekta iz Budimpešte Imre Štajndl.

Dvorac je asimetrične osnove, spratni, sa naglašenom glavnom fasadom, u koju je smešten ulaz. Naročitu vrednost ovom objektu daje enterijer centralnog hola, kojim dominira prostrano stepenište sa dekorativnom ogradom, veliki okrugli vitraž, drvena kasetirana tavanica i veliki kamin izrađen prema posebnim nacrtima u fabrici *Žolnai* u Pečuju.

Dvorac je raritetni primer eklektičkog sklopa u kome su funkcija i dekoracija usklađene na poseban način, kao i stilski elementi romanike, gotike, renesanse i baroka.

DVORAC GROFA HADIKA U FUTOGU

Polovinom 18. veka jedno od najvećih vlastelinstava u Bačkoj bilo je futoško vlastelinstvo porodice Čarnojević. Od 1744. do 1770. godine njegov vlasnik je bio feldmaršal grof Hadik, a od 1805. godine postaje vlasništvo porodice grofa Koteka. Ostao je u vlasništvu ove porodice do 1921. godine, kada im je agrarnom reformom posed smanjen.

Zgradu današnjeg dvorca izgradio je grof Andraš Hadik 1777. godine, prema projektu inženjera Franciskusa de Paolo Mantea. Tokom vremena, nastupile su izvesne izmene na ovom objektu, ali u osnovnom korpusu, dvorac nije bitno menjan. Sve izmene koje su nastupile u kasnijim godinama bile su vezane za dekorisanje fasade ili uređenje enterijera.

Arhitektonska koncepcija, raskošno urađeno ulazno i dvorišno pročelje, jasno govore o statusu njegovog vlasnika.

GRKOKATOLIČKA CRKVA U RUSKOM KRSTURU

Grkokatolička crkva Sv. Nikole u Ruskom Krsturu podignuta je u periodu 1772–1784. godine zahvaljujući svesrdnom zalaganju i pomoći carice Marije Terezije, koja je za tu namenu izdvojila 4.000 forinti.

Opremanje crkve mobilijarom i slikanje ikona usledilo je kasnije. Ikonostas, propovedaonicu, arhijerejski tron i pevnicu uradio je drvorezbar Arsenije Marković. Ikonostas u pojedinim elementima podseća na ikonostas crkve u Šidu i Jasku. Slikarske radove izveo je Arsenije Teodorović-Pantazić. Delovi ikonostasa su u narednim decenijama bili preslikavani i obnavljani.

SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA SV. ĐORĐE U BEČEJU

Srpska pravoslavna crkva Sv. Đorđe u Bečeju jedan je od najlepših sakralnih objekata iz 19. veka. Nastala je u periodu od 1851. do 1858. godine kao monumentalna i reprezentativna građevina u klasicističkom stilu, sa tri zvonika i portikom na zapadnoj strani. Podignuta je na mestu stare crkve iz 18. veka, koja je spaljena u Revoluciji 1848/49. godine.

Konstrukciju i duborez ikonostasa, pevnice, tronova i stolova uradio je u baroknom stilu bečki majstor Kistner 1868. godine, a pozlatu – bečki pozlatar Jarai. Ikone na ikonostasu, pevnicama, tronovima i zidne slike uradio je Uroš Predić 1898–1893. i 1931. godine. Ovaj ikonostas delo je posebne umetničke i ikonografske vrednosti. Među prestonim ikonama su: *Sveti Sava*, *Sveta Angelina* i *Ćirilo i Metodije*. Sam Uroš Predić je za ikonostas bečejske crkve zapisao da su mu ikone „utešne, iako nemaju pretenziju da se smatraju čudotvornim”.

U crkvi se čuva veći broj pokretnih slika istaknutih slikara 19. i 20. veka.

RUMUNSKA PRAVOSLAVNA CRKVA U UZDINU

Uzdin se nalazi na sporednom putu od Pančeva ka Zrenjaninu. Tu je podignuta rumunska pravoslavna crkva posvećena velikomučeniku Georgiju.

Crkva ima odlike baroka i klasicizma. Elementi baroknog stila očigledni su u samoj arhitektonskoj konstrukciji, dok su odlike klasicizma prisutne u dekoraciji fasada. U ovoj crkvi čuvaju se dela Konstantina Danila, najznačajnijeg slikara iz epohe bidermajera. Po brojnosti ikona, enterijer crkve predstavlja Danilovu najveću galeriju slika. Na ikonostasu, pevnicama,

arhijerejskom i Bogorodičinom tronu nalaze se 72 ikone, koje je Konstantin Danil naslikao u periodu od 1833. do 1836. godine. Njegovo delo su i zidne slike, kao i slikani delovi Hristovog groba.

Ukupan ikonografski sadržaj uzdinske crkve predstavlja jednu od retkih i dobro očuvanih klasicističkih celina.

CRKVA PREOBRAŽENJA HRISTOVOG U PANČEVU

Srpska pravoslavna crkva Preobraženja Hristovog u Pančevu podignuta je na mestu stare crkve iz 18. veka. Građena je od 1873. do 1878. godine prema projektu arhitekte Svetozara Ivačkovića.

Crkva ima odlike neovizantijskog stila, ali i pojedine elemente renesanse i romanike. Kupola crkve je rešena kao neorenesansna struktura sa lanternom. Visoki vitki zvonik odvojen je od crkve i povezan je s njom samo u prizemlju, uskom vezom.

Unutrašnjost crkve ukrašena je u srpsko-vizantijskom stilu. Zidovi su oslikani istorijskim temama iz života srpskih vladara – svetitelja, a rad su Stevana Aleksića iz 1908. godine. Ovaj slikar je potpisan na sceni *Spaljivanje moštiju Svetog Save*.

Ikone na ikonostasu uradio je 1911. godine Uroš Predić.

SPOMEN OBELEŽJE SREMSKI FRONT

U blizini sela Adaševci, na 106. km autoputa Beograd–Zagreb, nalazi se Spomen obeležje Sremski front, kompozicija arhitektonske i pejzažne arhitekture, muzeoloških i umetničkih postavki. Podignuto je u spomen poginulim borcima prilikom proboja Sremskog fronta, sredinom aprila 1945, kada su na ovom području vođene žestoke borbe za prelaz preko Dunava. U borbama je učestvovao veliki broj mladića, bez borbenog iskustva i nedovoljno pripremljenih za rat.

Kompleks Sremski front sastoji se iz tri celine: Sabirališta, Aleje časti i Muzeja. U Sabiralištu su dati nazivi svih jedinica koje su učestvovale u borbama, kao i tok operacija, a u Aleji časti su imena svih koji su poginuli u tim operacijama. U Muzeju su, pored raznih autentičnih predmeta iz ratnog perioda, izložene i skulpture vajara Jovana Soldatovića, koji je dao i idejno rešenje ovog Spomen obeležja.

CRKVA SV. LUKE U KUPINOVU

Sremsko selo Kupinovo nalazi se na samoj Obedskoj bari. U njegovoj neposrednoj blizini sačuvani su ostaci srednjovekovnog utvrđenog grada Kupinika. Pored ostataka utvrđenja nalazi se crkva Sv. Luke, najstarija pravoslavna crkvena građevina u Vojvodini, koju je podigao despot Đurađ Branković između 1453. i 1456. godine.

Kroz svoju dugu istoriju bila je rušena i paljena, pa je obnovljena u dva navrata; početkom 18. i krajem 19. veka, ali je i pored toga sačuvala svoj autentičan izgled. Crkva je veoma jednostavne arhitekture, sa polukružnom apsidom u nastavku osnovnog korpusa crkve i sve zajedno je pokriveno zajedničkim krovom.

Rezbarske radove na ikonostasu radio je osječki drvorezbar Jakob Gerstner, a ikone je naslikao Jakov Orfelin devedesetih godina 18. veka.

Despotica Angelina je 1456. godine u ovu crkvu položila mošti svoga muža, despota Stefana (Slepeg) Brankovića, a 1502. godine i mošti despota Jovana Brankovića.

ARHEOLOŠKO NASELJE GRAD U DUPLJAJI

Selo Dupljaja nalazi se u jugoistočnom Banatu. Na visokoj lesnoj obali, iznad reke Karaš, u blizini sela, nalazi se mesto Grad, najpoznatije arheološko nalazište u Vojvodini. Iako je izazivalo interesovanje arheologa još u 19. veku, sistematska istraživanja su se počela sprovoditi tek u novije vreme.

Pretpostavlja se da je ovo mesto služilo kao naselje, od ranog brozanog doba do kraja praistorijskog perioda.

Sa ovog lokaliteta potiču dva nalaza koja više od jednog veka izazivaju pažnju naučne i šire javnosti. To su dvoje glinenih kolica iz bronzanog doba, slučajno otkrivenih krajem 19. i početkom 20. veka.

Danas se jedan od ovih raritetnih nalaza čuva u Narodnom muzeju u Beogradu, a drugi u Narodnom muzeju u Vršcu. Jedno vreme su bili zaštitni znak Arheološkog društva Jugoslavije.

RIMSKI ŠLEM IZ BERKASOVA

Rimski pozlaćeni šlem pronađen je 1955. godine, na potesu Ašman kod Berkasova, u Sremskoj, zajedno sa još jednim sličnim primerkom i sa dva para konjskih žvala, dva srebrna ukrasna okova za pojas i srebrnom gajkom za pojas.

Šlem je raskošan i ukrašen umecima od staklene paste, koji imitiraju drago kamenje. Površina pozlaćenog srebrnog šlema ukrašena je geometrijskim motivima, tehnikom iskucavanja. Sa leve i desne strane šlema, nalaze se dve trake sa natpisom: „Dizone, nosi u zdravlje – delo Avita.” Izradio ga je majstor Avitus, za vreme vladavine Konstantina Velikog, u IV veku.

Ovakve šlemove su u kasno rimsko doba nosile vojskovođe ili vladari.

MANASTIR KRUŠEDOL

Srpski pravoslavni manastir Krušedol vekovima je bio kulturni i verski centar Srba u južnoj Ugarskoj. Nalazi se na jugoistočnom delu Fruške gore, u dolini severno od sela Krušedol. Podignut je između 1509. i 1516. godine kao zadužbina vladike Maksima Brankovića, a uz veliku pomoć vlaškog vojvode Đorđa Jovana Basarabe. Manastirska crkva posvećena je Blagoveštenju Bogorodice. Posle bitke kod Petrovaradina (1716) Turci su zapalili i opljačkali manastir. Obnova započeta 1721. godine trajala je 35 godina. Uz zapadno krilo konaka izgrađen je visoki barokni zvonik. Majstori krušedolskih fresaka bili su najverovatnije Grci sa Svete Gore, a autori uljanog zidnog slikarstva Jov Vasilijević i Stefan Tenecki. Godine 1763. slikali su ikonostas u Krušedolu Dimitrije Bačević i Teodor Kračun, a krušedolski ikonostas je jedan od najvažnijih, najstarijih i najlepših u Srbiji, remek-delo slikarstva i drvorezbarstva tradicionalnog stila. Riznica manastira Krušedol je bila bogatija od riznica svih fruškogorskih manastira. Manastir je bio jedan od glavnih književnih centara – u njemu su se prepisivale i pisale knjige. Krušedolska biblioteka bila je bogata rukopisima i štampanim knjigama. U crkvi, ispred ikonostasa, nalaze se kivoti u kojima su smešteni ostaci moštiju svetih Brankovića, tj. despota Đorđa Brankovića

(monaha Maksima) i njegovih roditelja Angeline i slepog Stefana Brankovića. U manastirskoj crkvi leže posmrtni ostaci i mnogobrojnih značajnih ličnosti. Između ostalih tu su sahranjeni patrijarh Arsenije III Čarnojević, grof Georgije Branković, vojvoda Stevan Šupljikac, pukovnik Atanasije Rašković, kneginja Ljubica i kralj Milan Obrenović. U Drugom svetskom ratu manastir nije razoren, ali je opljačkan, kao i vredna manastirska riznica. Dugo godina posle rata konaci manastira su bili pretvoreni u dečiji dom, da bi tek 70-tih godina prošlog veka bili vraćeni monasima.

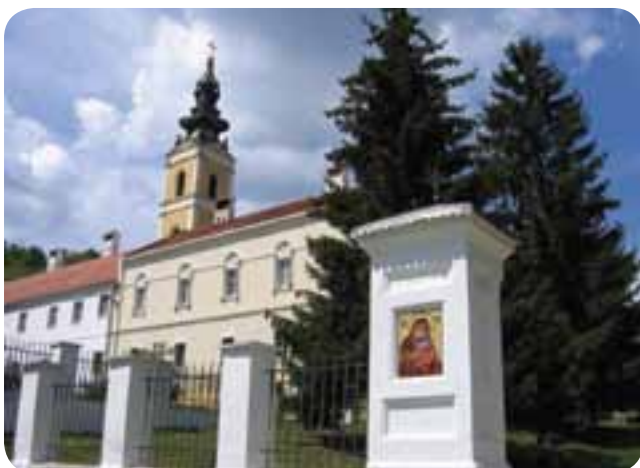

MANASTIR VELIKA REMETA

Srpski pravoslavni manastir Velika Remeta jedan je od najstarijih fruškogorskih manastira. Monaški kompleks, sa crkvom posvećenom Sv. Dimitriju, podignut je nedaleko od izvorišta potoka Šelovrenac. Prvi put se spominje 1543. godine u fermanu sultana Sulejmana II. Lik patrona crkve, Sv. Dimitrija, su 1716. godine spalili Turci. U periodu 1733–1735. godine podignut je izuzetno visok barokni zvonik koji ima šest spratova, tavansku konstrukciju i plitku kupolu. Konaci, koji u obliku pravougaonika okružuju manastir, sagrađeni su krajem 18. i početkom 19. veka.

MANASTIR GRGETEG

Nedaleko od sela Grgeteg, na južnom obronku Fruške gore, uz potok Kalinjak, nalazi se srpski pravoslavni manastir Grgeteg. Ovaj manastir je jedan od najposećenijih manastira na Fruškoj gori. Po predanju, izgradnja manastira vezuje se za despota Zmaja Ognjenog Vuka i njegovog oca Grgura Slepog koji su ga podigli 1471. godine. Postojanje manastira je potvrđeno poreskim dokumentima iz 1545. godine. Austrijski car Leopold I poklonio je 1691. godine Isaiji Đakoviću posed u Sremu s manastirom Grgeteg. Kroz istoriju manastir je nekoliko puta obnavljan. Stara kamena crkva zamenjena je oko 1770. godine novom baroknom građevinom. Tada je napravljen zvonik. Crkva je obnovljena 1901. po projektu Hermana Bolea. Stari ikonostas naslikao je Jakov Orfelin 1774/75. godine, a današnji je delo Uroša Predića iz 1902. godine. U manastiru je od 1874. do 1905. godine živio Ilarion Ruvarac, jedan od

utemeljivača istorijske nauke među Srbima na ovim prostorima. U Drugom svetskom ratu manastir je teško stradao, srušen je zvonik i veliki deo konaka. Danas manastirski kompleks čine crkva, konaci sa sve četiri strane i ekonomske zgrade.

MANASTIR STARO HOPOVO

Kraj puta Novi Sad – Ruma, nedaleko od manastira Novo Hopovo, nalazi se srpski pravoslavni manastir Staro Hopovo. Prvi put se pominje 1546. godine u Sremskom defteru. Prvobitna crkva bila je brvnara, koja se srušila u zemljotresu iz 1751. godine, da bi već sledeće godine bila započeta izgradnja sadašnje crkve. Manastirska crkva je posvećena Sv. Pantelejmonu. Do danas su sačuvane ikone koje je oslikao Janko Halkozović. Uz crkvu postojao je i severni konak od kamena, koji je stradao u Drugom svetskom ratu.

MANASTIR RAKOVAC

U blizini sela Rakovac, kraj Rakovačkog potoka, nalazi se srpski pravoslavni manastir Rakovac. Istorijski podaci o osnivanju manastira su nepoznati, postoji samo predanje o formiranju kompleksa krajem 15. veka. Prvi pouzdani izvor u kome se pominje manastir jeste turski poreski dokument iz 1546. godine. Manastirska crkva posvećena je Svetim vračima Kuzmanu i Damjanu. Ukrašena je freskama iz 1533. godine od kojih su ostali samo fragmenti. Barokni zvonik podignut je 1735. godine, a trostrani konaci 1771. godine. Ikonostas crkve je 1763. godine oslikao novosadski slikar Vasilije Ostojić. Sačuvano je samo nekoliko ikona. Ikonostas u kapeli dovršen je između 1751. i 1755. godine, a ikone su oslikali Janko Halkozović i Vasilije Ostojić.

MANASTIR JAZAK

U blizini Vrdnika smešten je manastirski kompleks Jazak. Manastirska crkva posvećena je Silasku Sv. duha (Sv. Trojici). Osnovan je 1736. godine zahvaljujući priložima imućnih Srba. Iako najmlađi, građen je u stilu srpske srednjovekovne arhitekture, ali i pod uticajem baroka. U njegovoj blizini nalaze se ostaci prvobitnog

manastira. Stari manastir Jazak nastao je krajem 15. veka, ali je napušten 1773. godine i od njega su ostale ruševine. Bio je visoko cenjen, jer su u njemu čuvane mošti poslednjeg vladara dinastije Nemanjića, cara Uroša. Usled nedostatka prostora kaluđeri su podigli novi manastir u 18. veku. Unutrašnjost crkve ukrašena je ikonostasom koji je oslikao Dimitrije Bačević 1769. godine. Bogorodičinu ikonu naslikao je Teodor Kračun, dok je ikonu cara Uroša naslikao Andrej Saltist.

MANASTIR VRDNIK

Naselje Vrdnik se formiralo oko starog srpskog pravoslavnog manastira Vrdnik. Po predanju ktitor je bio sremski mitropolit Serafim, a postojanje manastira se prvi put pominje u turskom popisu iz 1566/67. godine. U ovaj manastir su 1697. godine izbegli monasi iz manastira Ravanice kod Čuprije. Kao najveću vrednost, sa sobom su nosili mošti Sv. kneza Lazara Hrebeljanovića i manastirsku riznicu. Od tada se ovaj manastir naziva Ravanica ili Sremska Ravanica ili Vrdnik. Prvobitna crkva je promenila posvećenje, od Sv. Jovana na Vaznesenje Hristovo. Zbog velikog broja hodočasnika koji su dolazili izgrađena je nova, veća crkva početkom 19. veka. Mošti Sv. kneza Lazara su iz manastira Sklanjane, a 1990. prenete su u prvobitnu crkvu manastira moravske Ravanice. U staroj crkvi ikonostas je radio Stanoje Popović 1743. godine, a u novoj Dimitrije Avramović 1851–1853. godine. Drveni deo ikonostasa je izrezbario karlovački duborezac Marko Vujatović, a pozlatio ga je Petar Čortanović. Sam

ikonostas po svom stilu jeste prelaz od baroka ka klasicizmu. Vrdnički manastir je u svakom pogledu izuzetno vredan, a dugo je bio i među najbogatijim na Fruškoj gori – 1905. godine poseduje 1696 jutara zemlje, a 1941. godine ukupno 1420 jutara.

MANASTIR ŠIŠATOVAC

Na južnoj padini Fruške gore nalazi se grupa manastira među kojima je srpski pravoslavni manastir Šišatovac. Crkva manastira posvećena je prazniku Rođenja presvete Bogorodice. Jedno vreme iguman manastira bio je Lukijan Mušicki, ugledni arhimandrit i književnik. Manastir se prvobitno zvao Remetsko i tako se pominje u turskim izvorima do sredine 17. veka. Jedan je od retkih manastira koji za vreme turske vladavine nije razaran. Stara crkva je porušena, te je 1778. godine sažidana nova, monumentalnih dimenzija. Ktitor je bio vršački episkop Vićentije Popović. Zidani ikonostas dovršen je 1793–1795. godine. Istih godina ikonostas je oslikao Grigorije Davidović Obšić.

MANASTIR ĐIPŠA

Srpski pravoslavni manastir Đipša nalazi se između sela Divoš i Vizić. Specifičnost ovog manastira je da se ravnopravno pominje i kao Divša i kao Đipša. Crkva je posvećena Sv. Nikoli. Pominje se prvi put u turskim dokumentima 1566/67. godine. Prvobitni izgled crkve nije nam u potpunosti poznat, jer je više puta popravljana i obnavljana. Ceo manastir je miniran u Drugom svetskom ratu. Crkva je obnovljena poslednjih decenija 20. veka i prvih godina 21. veka.

MANASTIR PRIVINA GLAVA

Na zapadu Fruške gore, na putu Šid–Ilok, u blizini sela Berkasova, nalazi se srpski pravoslavni manastir Privina glava. Predanje o nastanku manastira vezuje se za ktitora Pribu ili Privu, velikaša iz 12. veka. Po predanju manastir je obnovljen 1496. godine za vreme vladike Maksima. Prvobitna crkva je bila mala i od trošnog materijala. Posvećena je Saboru svetih Arhistratiga (Sv. arhangelima Gavrilu i Mihailu). Gradnja crkve trajala je od 1741. do 1760. godine, kada je crkvu osvetio mitropolit Pavle Nenadović. Mobilijar u crkvi završen je 1786. godine, kada su i naslikane ikone na ikonostasu koje je izradio slikar Andrej Šaltist.

MANASTIR MESIĆ

Istočno od Vršca, u vinogradarskom ambijentu smešten je srpski pravoslavni manastir Mesić. Najraniji podaci o manastiru vezani su za legende. Po najstarijoj, Mesić su osnovali učenici Ćirila i Metodija u 11. veku. Po drugoj legendi, osnovao ga je Arsenije Bogdanović početkom 13. veka, a po najmlađoj izgradili su ga i obnovili despoti Brankovići krajem 15. veka, što potkrepljuju i pisani podaci. Manastirska crkva posvećena je Sv. Jovanu Krstitelju. U osnovi crkva je izvedena prema raškom arhitektonskom obrascu sa osnovom upisanog krsta, od lomljenog kamena. Manastir je razoren 1716. godine, a obnovljen je uz pomoć ruske carice Jelisavete Petrovne. Zidni životopis nastao je nakon obnove 1743. godine, a izveli su ga slikari Jovan, Petar i Andrej Andrejević. U drugoj polovini 18. veka crkva je ponovo obnovljena, po nacrtu nemačkog arhitekta Antona Blobergera. Tom prilikom

izvršena je barokizacija crkve i, između ostalog, dograđen je barokni zvonik i postavljen barokni ikonostas. Zidno slikarstvo manastira Mesić predstavlja jednu od najznačajnijih celina sačuvanu u Karlovačkoj mitropoliji. Manastir u svojoj riznici čuva više vrednih rukopisnih i štampanih knjiga, kao i niz slika poznatih slikara kao što su Jovan Popović iz Opova (*Portret J. J. Šakabente*). Manastir Mesić je 1952. godine postao ženski manastir.

EPISKOPSKI DVOR U VRŠCU

Zdanje je podignuto sredinom 18. veka za rezidenciju vršačko-karansebeškog episkopa. To je najmonumentalnija eparhijska rezidencija tog vremena. Sagradio ga je episkop Jovan Georgijević između 1750. i 1775. godine. Podignuta je kao spratni objekat sa privatnom dvorskom kapelom Sv. arhanđela Mihaila i Gavrila. Prvobitni izgled u baroknom stilu izmenjen je 1904. godine kada je izmenjen unutrašnji prostor i spoljni izgled. Danas se mogu videti prisutni elementi neorenesanse i neobaroka. Najbolje očuvani deo prvobitnog izgleda dvora je kapela. U njoj se danas čuva najuglednija ikona Karlovačke mitropolije, čudotvorna ikona Bogorodice Bezdinske. U dvoru se nalazi reprezentativna zbirka portreta najznačajnijih episkopa Vršačke eparhije, vredna biblioteka, arhiva, brojne ikone najpoznatijih slikara zografa s teritorije Banata i brojni predmeti primenjene umetnosti baroknog doba.

VRŠAČKA KULA

Sa istočne strane grada Vršca, na brdu Kula (399 m), nalaze se ostaci vršačkog srednjovekovnog grada. Kao feudalno sedište sagrađen je sredinom 14. veka. Grad je imao dve kule koje su bile spojene masivnim zidom u jedno dvorište. Unutar njega nalazila se manja zgrada za stanovanje. Najstariji dokumenat u kome se pominje grad pod nazivom Podvršac, potiče iz 1427. godine. Očuvana kula je pravougaone osnove i predstavlja ostatke Donžona utvrđenja. Ima više spratova i podruma za čuvanje hrane i oružja. Ulaz u kulu nalazi se na oko 10 metara iznad tla, a do njega se dolazilo pokretnim drvenim stepenicama, koje su se lako mogle skloniti u slučaju opasnosti. Zidovi kule su debljine do 3,90 metara, građeni su od lomljenog kamena u krečnom malteru. Ostaci peći sa dva ložišta i dimnjakom upućuju na njenu stambenu funkciju. Grad-tvrđava je imala strateški značaj, bila je uporište feudalaca, ali služila je i kao pribežište okolnom stanovništvu. U 17. veku turski putopisac Evlija Čelebija navodi podatak da je grad ili tvrđava van upotrebe i da je zapuštena.

ZGRADA ŽUPANIJE U SOMBORU

Sombor je grad u čijem se istorijskom jezgri nalaze mnoge velebne građevine. Zgrada upravnog i administrativnog sedišta Bačko-bodroške županije ima veliku istorijsku i arhitektonsku vrednost. Prvobitni oblik zgrade nastao je između 1805. i 1808. godine prema projektu koji je 1802. godine izradio arhitekta Jozef Bauer. Ta barokna građevina je prerađena i dograđena 1882. godine po nacrtu arhitekta rodom iz Apatina, Đule Partoša. Monumentalno dvospratno zdanje, raskošno oblikovano u stilu eklektike, udahnilo je Somboru novu urbanističku vizuru. U Svečanoj sali županijske zgrade nalazi se monumentalna slika *Bitka kod Sente* slikara Franca Ajzenhuta. Na tavanici sale su grbovi zemalja koje su bile pod jurisdikcijom Ugarske monarhije. U sredini je grb slobodnog kraljevskog grada Sombora. U sali su postavljene u drvetu izrađene skulpture boginje Atine (boginja mudrosti, zaštitnica gradova i vojnih utvrđenja) i Justicije (boginja pravde). Najveći gradski park je nastao oko županijske zgrade krajem 19. veka.

ZGRADA ŽUPANIJE U ZRENJANINU

Na glavnom trgu nalazi se zgrada nekadašnje uprave Torontalske županije. Prvobitna zgrada, sagrađena u baroknom stilu po projektu Josifa Fišera, bila je manjih dimenzija. Objekat je proširen 1885–1887. godine, kada su dozidana dva neobarokna krila po projektu afirmisanih arhitekata iz Budimpešte, Đule Partoša i Edena Lehnera (Lechner Ödön). Jednospratni objekat bio je dvojne namene: upravno-administrativne i stambene (do 1918. godine u njoj su stanovale vodeće ličnosti grada, predstavnici izvršne vlasti). Krov je pokriven glaziranim biber crepom u više boja, izrađenim u pečujskoj fabrici „Žolnai”. Na centralnom stepeništu nalazi se vitražni prozor sa alegoričnim figurama Mudrosti, Pravde i Moći. U zgradi nisu sačuvani ostaci stilskog nameštaja, tako da „Pantelićev sat” iz 1902. godine, kao i sat od kovanog gvožđa izrađen u 19. veku, koji se nalazi u holu ispred Svečane sale, predstavljaju primer tehničkog dostignuća toga vremena i prava su retkost. Park iza zgrade je izmenjen, ali sudeći prema očuvanom muzičkom paviljonu i bogatoj zidanoj kapiji, posebna pažnja bila je posvećena uklapanju zelenih površina u celinu sa zdanjem. Od 1950. godine u zgradi je smeštena Skupština opštine Zrenjanin.

PATRIJARŠIJSKI DVOR U SREMSKIM KARLOVCIMA

Današnji kompleks sagrađen je između 1892. i 1985. godine za vreme patrijarha Georgija Brankovića. Zgrada je izgrađena po projektu arhitekta Vladimira Nikolića koji je veoma uspešno oblikovao fasadu u duhu arhitekture istorijskih stilova. Uz zgradu podignuta je pridvorna kapela posvećena sv. Dimitriju, a ikonostas je naslikao Uroš Predić 1896. godine. U patrijaršijskom dvoru izložene su najvrednije ikone, portreti mitropolita, predmeti primenjene umetnosti i biblioteka retkih i vrednih rukopisa i stare štampane knjige.

KARLOVAČKA GIMNAZIJA

Karlovačka gimnazija osnovana je u Sremskim Karlovcima 1791. godine na inicijativu karlovačkog mitropolita Stefana Stratimirovića i zahvaljujući bogatim prilozima Dimitrija Anastasijevića Sabova. Nova gimnazija počela je s radom u zgradi bivše latinske škole. Ova gimnazija je s vremenom postala uzorni školski zavod, čiji su pitomci prednjačili u znanju na licejima i univerzitetima na kojima su nastavljali školovanje. Zbog nedovoljnog prostora i neadekvatnih uslova stara zgrada je zamenjena novim zdanjem. Današnja zgrada podignuta je 1891. godine kao zadužbina patrijarha Anđelića i njegovog brata

Stefana. Izgrađena je po projektu arhitekta Đule Partoša u stilu srednjovekovnih srpskih manastira. Gimnaziju su izdržavali sami građani, a posle Prvog svetskog rata je podržavljena i danas deluje u humanističkom usmerenju.

SABORNA CRKVA U SREMSKIM KARLOVCIMA

Saborna crkva u Sremskim Karlovcima posvećena je Sv. Nikoli i građena je između 1758. i 1762. godine. Tokom vremena nekoliko puta je obnavljana, a svoj današnji izgled dobila je nakon rekonstrukcije 1909. godine kada je arhitekta Vladimir Nikolić dodao neoklasicističke elemente. Spoljašnja arhitektura predstavlja mešavinu klasicističkih i neoklasicističkih elemenata sa zvoničkim kapama u ampir stilu. Ikonostas, vredan pažnje, izrađen je u baroknom stilu i naslikali su ga Teodor Kračun i Jakov Orfelin.

DVORAC SERVIJSKIH U NOVOM KNEŽEVCU

Marko Servijski, bogati i obrazovani trgovac cincarskog porekla, ugledan novosadski građanin, kupio je 1782. godine spahiluk Tursku Kanjižu i time dobio plemićku titulu. Na posedu je 1793. godine izgradio dvorac. Njegov sin Đorđe ostavio je dvorac i imanje sestričini, koja je sredinom 19. veka u miraz donela posed porodici Šulpe (Schulpe). U zgradi je, dok su u njoj boravili prvobitni vlasnici, bila velika biblioteka sa oko 3.000 knjiga, retki primerci majsenskog porcelana, predmeti od srebra, bronzne, skupoceni nameštaj, te zbirka portreta i starog trofejnog oružja. Vilhemina Šulpe je udajom za Andora Talijana dvorac donela u miraz porodici Talijan, koja je posedovala još dva objekta u Novom Kneževcu. Dvorac je jedan od starijih, većih i raskošnijih u Vojvodini. Zgrada je spratna i ima izuzetno pravougaonu osnovu. Građena je kao slobodno stojeći objekat okružen parkom i ima izduženu pravougaonu osnovu. Središnji deo glavne fasade je istaknut baroknom terasom sa ogradom od kovanog gvožđa. Iznad balkona je u reljefu izveden grb porodice Servijski. Proporcijama, simetrijom, obradom fasada (npr. malterska plastika iznad prozora) i unutrašnjim rasporedom svrstava se u retko sačuvane poznobarokne profane građevine ovog tipa. Danas se u dvorcu nalazi opštinski sud i administracija komunalnih službi opštine Novi Kneževac. Dvorac Servijski je zaštićen spomenik od velikog značaja.

DVORAC DUNĐERSKIH U ČELAREVU

Kompleks dvorca čini nekoliko objekata smeštenih u prostranom parku engleskog tipa, na vlastelinskom posedu nastalom u drugoj polovini 18. veka. Manji dvorac je sagradio Lipot Marfi (Márfy Lipót) na prekretnici 18. i 19. veka, kao prizemnu građevinu, pravougaone osnove, sa tremom na vitkim stubovima. Veliki dvorac sagradio je Mikloš Bezeredi (Bezerédy Miklós) tridesetih godina 19. veka, po planovima nepoznatog bečkog arhitekta, kao klasičan primer reprezentativne spahijske rezidencije. Objekat je prizemna građevina, pravougaone osnove. Na istočnoj strani nalazi se stepenište i trem u stilu klasicizma, sa četiri dorska stuba i timpanonom. Na zapadnoj strani fasade nalazi se terasa sa stepeništem koje vodi u park sa zadnje strane dvorca. Na objektu

se uočavaju odlike epohe klasicizma. Unutrašnji raspored i dekoracija u punoj meri odslikavaju klasičnu jednostavnost i reprezentativnost objekta. U istom klasicističkom stilu bio je izgrađen i paviljon u vrtu, koji je srušen. Nasuprot velikog dvorca sačuvana je ekonomska zgrada, čija dvorišna fasada ponavlja elemente velikog dvorca. U dvorcu je donedavno bio muzej sa izložbom primenjene umetnosti i autentično očuvanog nameštaja i enterijera. Dvorac nosi ime po porodici Dunderški, koja ga je kupila 1882. godine. Lazar Dunderški je iste godine u mestu podigao parni mlin i fabriku špiritusa, a 1884. godine je raskrčio polovinu parka, i sa desne strane, nedaleko od dvorca, podigao pivaru i zasade hmelja. Od kraja 19. veka pa do Prvog svetskog rata dvorac je bio stecište značajnih političkih i kulturnih ličnosti toga doba. Između ostalih dvorac su posećivali Nikola Tesla, Ferenc Ajzenhut, Paja Jovanović, Stevan Todorović i Laza Kostić, koji je u čast Lenki Dunderškoj, koju je upoznao u ovom dvorcu, napisao pesmu *Santa Marija della Salute*. Dvorac se nalazi pod zaštitom države, kao kulturno dobro od izuzetnog značaja.

DVORAC KARAČONJI U NOVOM MILOŠEVU

Sagrađio ga je 1857. godine Lajoš Karačonji na svom imanju u Beodri (koje je danas spojeno sa Novim Miloševom). Građen je kao reprezentativan rezidencijalni objekat koji svojom prostornom dispozicijom, volumenom i arhitektonskim rešenjem zauzima dominantan položaj u prostranom parku. Arhitektonski je oblikovan u dosledno sprovedenom klasicističkom stilu. Jednospratna građevina je pravougaone osnove, a glavna fasada je simetrična. Središnji deo fasade naglašen je dubokim tremom koji u prizemnom delu nose stupci pravougaonog preseka, a na spratnom delu korintski stubovi sa arhitravom, frizom i timpanonom.

Prozori u prizemnom delu imaju jonske kapitule, a na spratnom korintske. U neposrednoj okolini dvorca, u sklopu imanja nalaze se pomoćni ekonomski objekti: konjušnice, magacini, štale i odeljenja za posluđu, koji zajedno sa glavnom zgradom dvorca čine arhitektonski i stilski jedinstven i dobro usklađen kompleks. Dvorac Karačonji u Novom Miloševu je zaštićen spomenik od velikog značaja.

FRANJEVAČKA GIMNAZIJA U RUMI

Zgrada je sagrađena 1772. godine za potrebe franjevačke gimnazije. Podigao ju je baron Marko Pejačević, koji je posle preuređenja Vojne granice izabrao Rumu za svoje sedište i značajno doprineo ekonomskom i urbanističkom razvoju grada u 18. veku. Po

predanju, bila je to prva spratna građevina u Rumi. Danas se u njoj nalazi zavičajni muzej sa zbirkom i dva legata, slikara Milivoja Nikolajevića i Romana Soretića. Zgrada je građena kao masivni ugaoni objekat na sprat, sa osnovom u obliku slova „L”. Krov je pokriven biber crepom. Građevina, koja je do danas u potpunosti sačuvala prvobitan izgled, zaštićeno je kulturno blago od velikog značaja, kao i rimokatolička crkva Uzdizanje časnog krsta, u istoj ulici.

KAŠTEL KRAJ U BAČKOJ TOPOLI

Neposredno nakon što je komorsko selo Bačka Topola kao kraljevska donacija dodeljeno u posed Pala Kraja (Kray Pál), njegov sin Ferenc Kraj je 1800–1802. sagradio kaštel. Zgrada se nalazi, slično kao i u drugim naseljima južnog dela Ugarske, kraj crkve. Balkonom okrenuta ka glavnom putu bila je ukras naselja. Bila je to, ne računajući crkvu, prva spratna zgrada u naselju. Imala je sledeći raspored prostorija u prizemlju: 7 soba, 1 kuhinja, 1 nužnik, a na spratu 8 soba, 1 pred-soblje i 1 nužnik. Sobe su se grejale kaljevim pećima. Ono u čemu se posed isticao i davao primer drugim veleposednicima jeste reprezentativni, tada moderan engleski park, nastao zahvaljujući supruzi Ferencra Kraja, Borbali Gesel (Gessel). Njegovo ulepšavanje nastavila je supruga Janoša Nepomuka Kraja, baronica Marija Venkhajm (Wenkheim), da bi od njega danas ostao samo jedan mali sačuvani deo. Park je danas poznat kao „Park Ziči” po imenu grofa Janoša Nepomuka Zičija, koji je podržao izgradnju nove veće crkve, na mestu ranije male barokne, kraj kaštela. U kaštelu se danas nalaze galerija i muzej Bačke Topole.

NEOGOTIČKA CRKVA U BAČKOJ TOPOLI

Izgradnja nove crkve Srpanjske Gospe podudarala se s tokom ekonomskog i kulturnog razvitka mnogih naselja Vojvodine, te ekspanzije oživljenih istorijskih stilova; romanike, gotike, renesanse itd. Ova katolička crkva, kao i njen enterijer, poseduje stilska obeležja neogotike. Kao u brojnim slučajevima tog doba, sagrađena je rušenjem ranije, barokne crkve u neposrednoj blizini, u cilju izgradnje veće, često u stilu neogotike. Inicijator izgradnje bio je bačkotopolski župnik Imre Lipai, a inicijativu su podržali veleposednik, grof Janoš Nepomuki Ziči i njegova supruga, baronica Irma Kraj. Projektant zdanja je arhitekta Ferenc J. Rajhl. Gradnja crkve je počela 1904. godine, u vreme izvedbe Rajhlove palate u Subotici, a predata je na upotrebu 1906. godine. Zdanje imponantnih dimenzija ima toranj visok 72,70 metara, što nadmašuje druge dve visoke crkve katoličke dijeceze – katedralu u Kaloči i crkvu Sv. Tereze Avilske u Subotici.

Efekat visine enterijera trobrodnog zdanja pojačavaju vitki stubovi od armiranog betona. Ovoj tehnici se pribeglo nakon prepiske sa Silardom Zilinskim, koji je odomaćio armirani beton u mađarskom graditeljstvu. U svetištu crkve se nalaze grobovi članova porodice Kraj, te skulptura i spomen ploča barona Ferenca Kraja i Janoša Kraja, kao i epitaf barona Pala Kraja.

GRAŠALKOVIĆEVA PALATA U SOMBORU

Ugaona jednospratna zgrada na Trgu Sv. Trojstva, danas poznatom kao Čelav trg, podignuta je u periodu od 1750. do 1763. u stilu baroka, kao kancelarija za kolonizovanje Nemaca u Bačkoj. Ime je dobila po grofu Antunu Grašalkoviću (Grasalkovics Antal), carskom namesniku i upravniku carskih dobara. Zgrada je prvobitno služila kao imigracioni centar i karantin za doseljeno nemačko stanovništvo. Od 1863. godine u njoj se nalazila somborska telegrafska stanica, a između dva rata poreska uprava, da bi od 1981. godine u njoj bila smeštena pošta. Osnova zgrade je u obliku

slova „U” sa središnjim rizalitom i dva bočna kraka, po ugledu na barokne administrativne zgrade. Horizontalni element, zvan venac, deli fasadu na prizemlje i sprat. Poseban akcenat fasadi daje ulaz sa balkonom iznad njega, na kome je ograda od kovanog gvožđa. Zgrada se nalazi, zajedno sa brojnim sačuvanim baroknim, klasicističkim, eklektičkim i drugim građevinama, u jezgri Sombora. Zaštićeno je spomeničko blago od velikog značaja. U njenoj neposrednoj blizini nalazi se Galeova kuća, građena na početku 19. veka kao apoteka, u kojoj se danas nalazi galerija slika Milana Konjovića.

PREVODNICA „ŠLAJZ” KOD BEČEJA

Prevodnica „Šlajz” kod Bečeja – poznata i kao Ajfelova prevodnica – spomenik je tehničke kulture i deo sistema Velikog bačkog kanala (1793–1801).

Kanal, koji je dobio ime Francov kanal, projektovao je i gradio ugarski plemić i inženjer poreklom iz Apatina, Jožef Kiš, koji je boravio na studijskom putovanju u Engleskoj. Kanal je svečano otvoren 1. maja 1802. godine, a nakon izgradnje je bio prvi plovni put u Evropi, koji je istovremeno služio za melioraciju i preteča je velikog savremenog hidrosistema

Dunav–Tisa–Dunav. Prevodnica je sagrađena 1898. godine i, po prvi put u Evropi, mehanizam prevodnice pokretan je uz pomoć struje koju je ona sama proizvodila. Nastala je odlukom ugarske vlade da se preseli ušće kanala koje se do tada nalazilo kod Bačkog Gradišta, što znači da je locirana na spoju kanala DTD sa Tisom. Projektovana je u birou čuvenog francuskog građevinskog projektanta Gistava Ajfela, kome je poverena izrada čeličnih delova. Bazen prevodnice je zaštićen nasipom, dok pravac toka vode na ulazu i izlazu, kao i sam mehanizam, obezbeđuju po dva masivna elipsoidna stuba obložena keramičkim glaziranim opekama. Vrata prevodnice i mehanizam za njihovo otvaranje metalne su konstrukcije. Ulazna i izlazna vrata su klizna, s pomernjem pomoću kрана fiksiranog na obe strane obale. U početku, mehanizam je pomeran udruženom ljudskom snagom koja je kasnije zamenjena električnom energijom. Prevodnica od 1975. godine nije u funkciji, pošto je izrađena nova u blizini. Kada je reč o objektima iz 18. veka neposrednije vezanim za vodoprivredu u Vojvodini, osim prevodnice kod Bečeja, zaštićeno kulturno blago su i brana kod Bezdana, te prevodnica i mlin kod Stapara.

VATROGASNI DOM U SENTI

Vatrogasni dom je sagrađen 1904. godine u stilu mađarske secesije, po projektu mađarskog arhitekta Bele Lajte, jednog od najtalentovanijih sledbenika arhitekta Edena Lehnera (Lehner Ödön). Karakteristični motivi sa zgrade su srce i cveće, koji su, kao i neka od prostornih rešenja, preuzeti iz narodne graditeljske i zanatske baštine. Prema uličnom frontu se nalaze dva simetrična arhitektonska elementa, a unutar dvorišta je garaža sa četiri boksa, koje pojedinačno zatvaraju dvokrilna vrata. Krovni pokrivači od biber crepa oslanjaju se na složenu konstrukciju unakrsno postavljenih krovova. Dekorativna ornamentika je izvedena u malteru i harmonično je kolorisana. Razni elementi zgrade, kao što su oluci, izrađeni su takođe po projektu arhitekta i predstavljaju unikatna zanatska dela. Vatrogasni dom je kao kulturno dobro od velikog značaja doživeo razne konzervatorske radove 1965. i 1992. godine. U Senti je po Lajtinom projektu i u istom stilu izvedena još jedna, danas zaštićena zgrada, poznata po prvobitnom vlasniku, krojaču Krsti Slavniću, kao Slavnićeva kuća.

VATROGASNI DOM U BELOJ CRKVI

Zgrada je sagrađena 1785. godine, po građevinskim propisima Vojne granice. Prvobitno je bila u funkciji gostionice koja se zvala „Zlatni jelen”, a kasnije je korišćena kao privatna trgovačka i stambena zgrada, a zatim kao

Vatrogasni dom. Građena je kao jednospratni objekat pravougaone osnove, sa debelim zidovima, svodovima velikih raspona, snažnim stubovima kvadratnog preseka, veoma strmim krovom i doksatom koji se proteže duž južne i zapadne fasade. Dekorativnom obradom naročito je naglašen zabat na glavnoj fasadi. Ispod većeg dela kuće nalazi se veliki, duboko ukopan podrum. Po konstruktivnom sklopu i dekoraciji fasade pripada redu građevina baroknih stilskih obeležja, karakterističnih za oblast Vojne granice s kraja 18. veka i jedna je od malobrojnih sačuvanih kuća iz tog vremena. Bela Crkva svrstava se u red vojvođanskih gradova u kojima je do današnjih dana sačuvan veliki broj objekata kulturno-istorijskih vrednosti. Od baroknih zgrada, osim Vatrogasnog doma, najznačajnije su rimokatolička i pravoslavna crkva, zgrada opštine i Dom vojske.

KUĆA JOVANA STERIJE POPOVIĆA U VRŠCU

Sagrađena je 1868. godine na mestu starije porodične kuće iz 18. veka, u kojoj je rođen Jovan Sterija Popović. Jednospratnu građevinu sa dvorištem, Sterijin brat i ugledni vršački trgovac Đorđe Popović sagradio je 12 godina nakon Sterijine smrti. Podignuta u samom gradskom jezgru zgrada ima autentičnu fasadu, ukrašenu medaljonima sa dve muške bradate maske sa strane i ženskom u sredini, krovnim vencem na dekorativnim konzolama i girlandom.

Kuća je 1974. godine dodeljena Književnoj opštini Vršač, pa je postala mesto književnih večeri, promocija i izložbi. Nešto kasnije, 1977. godine, proglašena je kulturnim dobrom. Jovan Sterija Popović, poznati književnik i komediograf, za vreme svog boravka na funkciji načelnika Ministarstva prosvete izvršio je pionirski rad na organizovanju školstva, osnivanju akademije nauka, narodne biblioteke i muzeja, prvog beogradskog pozorišta itd. Posebno je značajan njegov trud u pogledu proučavanja i očuvanja kulturnog nasleđa. Na njegov predlog je doneta Uredba o zaštiti starina, pa je u Srbiji njegovom zaslugom donet prvi akt o zaštiti spomenika kulture.

STARA APOTEKA U VRŠCU

Zgrada je sagrađena polovinom 18. veka. U njoj je 1784. otvorena prva vršačka apoteka i do 1971. godine je zgrada imala istu namenu – služila je kao apoteka i stan apotekara. Među apotekarima, koji su se tokom skoro dva veka smenjivali u njoj, nalazio se od 1928. godine i Aleksandar Jovanović, brat slikara Paje Jovanovića. Narodnom muzeju u Vršcu ustupljena je 1965. godine. Danas su u zgradi smeštene dve stalne postavke: u delu gde je bila apoteka nalazi se „Istorija zdravstvene kulture Vršca”, a u stambenom delu, „Sećanje na Paju Jovanovića“. U drugoj polovini 19. veka zgrada je dobila novu fasadu sa stilskim obeležjima klasicizma. Za ulaz u apoteku služe zidane stepenice, sa ulične strane. Dvo-spratni tavan je upotrebljavan za sušenje lekovitog bilja, a prostrani podrum, kao trgovačko skladište. Osim značaja za istoriju apotekarske delatnosti i istoriju likovne kulture, zgrada predstavlja vredan primer graditeljskog nasleđa Vršca iz 18. veka. Zaštićen je spomenik kulture od velikog značaja.

SUVAČA U KIKINDI

Suvača je etnografski objekat karakterističan za Vojvodinu u 19. veku – samo u Kikindi ih je sredinom tog veka bilo 51. Podignuta je 1899. godine, kada je u novoizgrađenu zgradu prenet stari mehanizam kupljen u Padeju, od strane trideset udruženih zemljoradnika. U tom periodu je u Kikindi pored brojnih suvača bilo i više parnih mlinova, te dve vetrenjače. Suvače su zbog lake zapaljivosti, drvene konstrukcije i bučnog rada, podizane u sporednim ulicama, dalje od centra naselja, a ova je sagrađena u zapadnom delu grada. Za razliku od zgrada iste namene (vodenica i vetrenjača), sa pogonom zavisnim od prirodnih uslova (vode i vetra), suvača primenom životinjske snage omogućava slobodan izbor lokacije i nesmetan stalni rad. Glavni objekat je oblika višestране piramide, gde je smešten najvažniji deo suvače: točak obima 45 m, koji se zove kolo. Ukupna visina u centru suvače je 8,55 m. Krovna konstrukcija je drvena, pokrivena biber crepom. Oslanja se na 14 niskih i 3 zdepasta stuba od opeke.

Mehanizam u kružnoj prostoriji pokreću konji, dok se meljava vrši u mlinskom delu u kojem su smešteni kamenovi i sita na spoju kružne i pravougaone osnove. Par konja mogao je da samelje 100 kg žita za jedan sat. Pored žitarica u suvači se mlela paprika, ređe biber i cimet. Suvači u Kikindi pripada i mlinarev stan, koji čine tri prostorije: soba, kuhinja i ostava. Suvača je bila u upotrebi do 1945. godine, a pod zaštitu države je stavljena 1951. godine. Konzervatorski i restauratorski radovi izvršeni su 1990. godine, kada je suvača u Kikindi proglašena za nepokretno kulturno dobro od izuzetnog značaja. Ona je jedna od dve sačuvane suvače u celoj Panoniji.

VETRENJAČA U MELENCIMA

Vetrenjača u Melencima nazvana je po poslednjem vlasniku – „Bošnjakova”. Podignuta je na periferiji sela, kraj puta za Bašaid, na oko 20 km od Zrenjanina. Pripada tipu vetrenjača iz prve polovine 19. veka, poznatijem u nauci pod imenom „Holander vindmuhler”. Zidana je opekom u obliku zaobljene kupe na kojoj je niži kupasti krov. Kroz njega prolazi osovina sa krilima za hvatanje vetra i pokretanje mehanizma. Unutrašnji prostor vetrenjače podeljen je na prizemlje, dva sprata i tavan, povezan unutrašnjim stepenicama. U tavanski prostor i gornji sprat smešteni su konstrukcija, zupčanici i osovine drvenog mehanizma, dok su na prvom spratu tri para kamena za mlevenje žita, a u prizemlju tri sanduka u koje olucima dospeva brašno. Predstavlja redak primerak nekada mnogobrojnih objekata ove vrste u Vojvodini. Zgrada i mehanizam su u lošem stanju i pored toga što je 1965. godine proglašena za kulturno dobro od velikog značaja, pa je 1971. godine kompletno obnovljena.

SINAGOGA U SUBOTICI

Subotička sinagoga je jedna od retkih sačuvanih sinagoga u Vojvodini i predstavlja jednu od najlepših građevina verske arhitekture u stilu secesije. Završena je 1902. godine prema projektu budimpeštanskih arhitekata Marcela Komora i Deže Jakaba, učenika Edena Lehnera, rodonačelnika mađarske varijante secesije.

Sem umetničke, estetske i materijalne vrednosti, objekat je i u konstruktivnom pogledu jedinstven i veoma redak u našim krajevima. Tesarska konstrukcija kupole je inženjersko i zanatsko remek delo, a sekundarna konstrukcija unutrašnjih kupola i svodova od rabić-konstrukcije, sa vrstom armirano-betonskih rebara, predstavlja pravu retkost i s obzirom na vreme izgradnje, avangardni poduhvat. Konstruktivna inovacija je kupola koja počiva na gvozdenoj konstrukciji koju nosi osam

gvozenih stubova. Rabic, mrežasta opna, natkriljuje centralni, unutrašnji prostor, obuhvata ga i asocira na Mojsijev šator u kojem su se čuvali sveti spisi Tore. Visina ovog unutrašnjeg prostora je 23 m, a unutrašnje kupole 12,6 m. Na vrhu središnje kupole, sa spoljašnje strane, nalazi se šestokraka zvezda. U oblikovanju prostora, projektanti su pošli od drevne arhitekture Istoka, dajući svom objektu tlocrt takozvanog upisanog krsta. Dok nad centralnim kvadratom dominira kupola, u prostorima između krakova krsta (gde su smeštena stepeništa) izdižu se četiri manja, ugaona tornja. Unutrašnjost bogomolje je raskošno osvetljena dnevnim svetlom preko vitražnih prozora, a zidovi su bogato oslikani floralnim motivima. U enterijeru u prizemlju ima 850 sedišta za muškarce, a na galeriji 550 za žene. Građevina je pokrivena višebojnim *žolnai* crepom iz Pečuja. Poseban segment činila je kovana ograda dekorisana motivom srca. Subotička sinagoga je 1975. godine postala zaštićeni spomenik kulture i nalazi se na listi Svetske organizacije za zaštitu spomenika.

PETROVARADINSKA TVRĐAVA

Petrovaradinska tvrđava je izgrađena na desnoj obali Dunava, na isturenom obronku planinskog venca Fruške gore. Najbolje je očuvana tvrđava vojnog baroknog nasleđa u Evropi i najveći kompleks baroknih građevina u Vojvodini. Posle dugotrajne izgradnje i prekida, Petrovaradinska tvrđava je završena 1780. godine. Podignuta je kao prvorazredna operativno-odbrambena fortifikacija, sa velikim garnizonom od 4.000 vojnika i snažnom artiljerijom. Postala je vojno-administrativni centar sve do sredine 20. veka, kada se demilitarizuje i proglašava spomenikom kulture. Utvrđenje je građeno na tri povezana nivoa: Gornja tvrđava na vrhu Petrovaradinske stene, u podnožju Donja tvrđava – Vaserštat s Podgrađem, i na južnoj strani istureno utvrđenje – bastion Honverk. Podzemne vojne galerije, komunikacioni i minski sistem u dužini od 16 kilometara, raspoređeni su u četiri sprata pod zemljom. Prvoizgrađen deo je Gornja tvrđava, građena od kraja 17. i tokom 18. veka. Fortificiran je s pet bastiona (Ludviga Badenskog, Cara Josifa II, Inoćentijev, Kavalir, Cara Leopolda I, Marije Terezije), pet kapija (Ludviga Badenskog, Leopoldova kapija, Kapija Cara Karla VI, Dvorska kapija, Molinarijeva kapija) i masivnim bedemima, te ozidanim suvim šančevima. U Arsenalu, tj. Topovnjači ili drugim imenom Mamulinoj kasarni na Gornjoj tvrđavi, koji je služio za smeštaj teškog artiljerijskog oruđa i opreme, danas je smešten Muzej grada Novog Sada. Toranj sa satom nalazi se na bastionu Ludviga Badenskog. Toranj je zidan u 18. veku, a satni mehanizam je donet iz Alzasa.

ŽENSKO KUPALIŠTE NA PALIĆU

Pored Vodotornja i Velike terase, Žensko kupalište na Paliću je treća arhitektonska celina koju su u okviru banjskog letovališta projektovali Marcel Komor i Deže Jakab. Predata je na upotrebu istovremeno sa subotičkom Gradskom kućom 1912. godine, u vreme kada su žene i muškarci imali poseban štrand, a kupanje i sport bili u poletu. Građevina svojom konstrukcijom,

građevinskim materijalom i dekorativnim elementima odgovara stilu mađarske varijante secesije. Originalni građevinski materijal upotrebljen za izgradnju jeste isključivo drvo. Ceo kompleks je postavljen na drvene šipove – sojenice, i to pomaknute od obale tako da se u prostoru između obale i objekta stvori uski kanal. Kupališna zgrada nalazi se direktno na jezeru. Kompleks je sastavljen od više arhitektonskih celina nad kojima se izdižu posebne krovne celine – primenjeno je četvorovodno, strmo krovište, piramidalne krovne forme, strme krovne konstrukcije na dve vode.

Poseban detalj koji povezuje ovaj objekat s tradicijom narodnog graditeljstva jeste dekorativna obrada drvenih površina: bojene rezbarije u vidu raznih cvetova. Jedini ustupak novijoj obradi drveta jesu motivi perforacija po ogradaima i tremovima, koji su ekspanziju doživeli tek u drugoj polovini 19. veka posredstvom arhitekture švajcarskih letovališta. Prva oštećenja na objektu su se primetila prilikom isušivanja jezera 1970. godine. Tada je izvršena rekonstrukcija zgrade, kada su drveni šipovi zamenjeni betonskim, a drveni mol uklonjen i izbetoniran.

VLADIČANSKI DVOR U NOVOM SADU

Sedište i rezidencija bačkog vladike (episkopa), Vladičanski dvor, spada u najreprezentativnije građevine Novog Sada. Sagrađen je 1901. godine, za vreme episkopa Mitrofana Ševića, po projektima arhitekta Vladimira Nikolića, na mestu stare solane u samom centru grada. Dvor je u eklektičkom stilu i predstavlja sintezu „raskoši istoka, duhovnosti srpske srednjovekovne arhitekture i monumentalnosti zapadnih rezidencijalnih objekata”. Na jednom od njegovih tri ulaza nalazi se grb Eparhije bačke, prenet sa stare zgrade, koja je stradala u bombardovanju Novog Sada 1849. godine. U donjem delu zgrade nalaze se Eparhijski crkveni sud, Eparhijski upravni odbor, biblioteka, arhiv, riznica i kabinet za primanje stranaka. U dvorskoj

biblioteci čuvaju se vredne knjige štampane na nemačkom, latinskom i grčkom jeziku, a neke od njih ostale su od episkopa Platona Atanackovića. U gornjem delu dvora nalaze se privatne prostorije episkopa. U Vladičanskom dvoru se čuvaju mošti Sv. Georgija i svetih vračeva Kozme i Damjana.

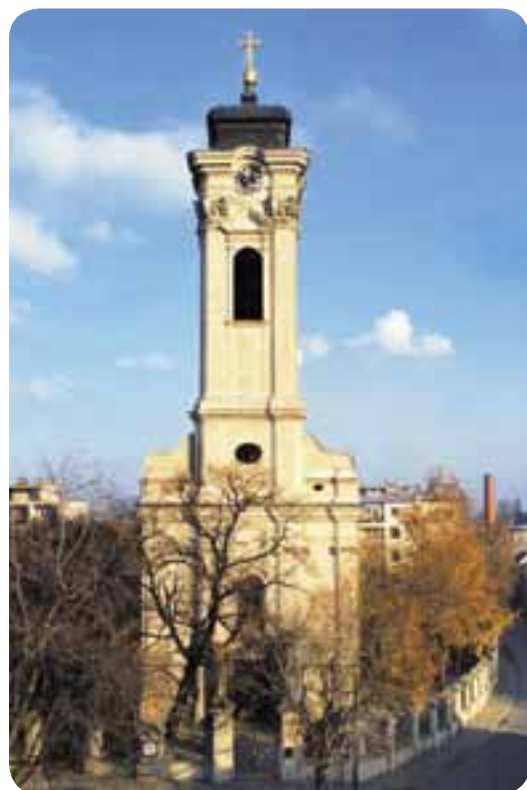
SABORNA CRKVA SV. ĐORĐA U NOVOM SADU

Saborna crkva Sv. Đorđa nalazi se pored Vladičanskog dvora i izgrađena je u baroknom stilu. Prvi podaci o izgradnji crkve potiču iz 1734. godine. Stradala je u bombardovanju za vreme Bune 1849. godine, te je obnavljana 1851. i 1853. po projektu peštanskog arhitekta Gustava Šaibe. Nacrt ikonostasa izradio je poznati novosadski stolarski majstor Lorenč Menrat. Zbog oronulosti crkva je 1902. godine temeljno obnovljena po projektu Mihajla Harminca, arhitekta i građevinskog preduzimača iz Budimpešte. Uz obnovljen mobilijar, zidne slike Stevana Aleksića i ikone Paje Jovanovića, vitraže na prozorima izradio je Imre Želer iz Budimpešte. Obnova je završena 1905. godine.

ALMAŠKA CRKVA (HRAM SV. TRI JERARHA) U NOVOM SADU

Almaška crkva svrstava se u najmonumentalnije i najraskošnije sakralne građevine Novog Sada. Nalazi se u Almaškom kraju, koji je svoj naziv dobio po selu Almaš (mađarski naziv za jabuku), čiji su se stanovnici 1718. godine preselili u Novi Sad. Ubrzo nakon nastanjivanja nikla je i crkva u spomen na Sveta Tri jerarha (Vasilije Veliki, Jovan Zlatousti i Grigorije Bogoslov) i na čudesno pronađenu ikonu. Izgradnja crkve završena je 1733. godine, a hram je osveštao Visarion Pavlović. U tadašnjoj crkvi nalazila se čudotvorna ikona Bogorodice, zbog koje je hram postao mesto hodočašća. Današnji hram sagrađen je u periodu 1775–1797. godine u neoklasicističkom stilu, sa zvonikom visokim 65 metara. Ikonostas je oslikao akademski moler Arsenije Todorović. Zidne slike uradio je ukrajinski majstor Andrej Šaltist. Tokom 1852. godine hram je posetio car Franc Josif. Prestonu ikonu je 1905. godine naslikao Uroš Predić, ali ona nikad nije osveštana, jer je na njoj Bogorodica prikazana u pokretu, što se teološki smatra neispravnim. Zbog toga je ikona jedinstvena.

NIKOLAJEVSKA CRKVA U NOVOM SADU

Nikolajevska crkva je jedina novosadska crkva koja je sagrađena pre 1730. godine. Danas je najstarija pravoslavna crkva u gradu. Jednobrodnu crkvu manjih dimenzija izgradila su braća Bogdanović, poreklom Grci. Sve do 1848. godine u njoj se služba, pored crkveno-slovenskog, služila i na grčkom jeziku. Gabarit crkve je ucrtan u plan grada iz 1745. godine. Kao i sve crkve u Novom Sadu, i Nikolajevska crkva je stradala 1849. godine. Nju je obnovila poznata novosadska dobrotvorka Marija Trandafil, koja je u njoj sahranjena sa svojim mužem. Ikonostas i ikone u klasicističkom stilu izradio je slikar Pavle Simić. U hramu i oko njega nalaze se grobnice ktitora i priložnika.

CRKVA IMENA MARIJINOG U NOVOM SADU

Na mestu današnje katoličke crkve Imena Marijinog u centru Novog Sada, koju mnogi nazivaju Katedralom, po podacima je već 1100. godine postojala crkva i groblje oko nje. Nakon oslobođenja od Turaka u Petrovaradinskom Šancu je osnovana katolička župa 1702. godine, a 1719. godine podignuta je privremena crkva na mestu današnjeg županijskog dvora. Crkva je posvećena pomoćnici Mariji, simbolu borbe protiv Turaka, koja se slavi 12. septembra, kada je crkvena slava hrama. Ta prva crkva je već 1725. godine bila u ruševnom stanju, pa je nakon preseljenja većeg broja katoličkih Nemaca iz Beograda u Novi Sad sazidan novi hram. Današnja crkva podignuta je u periodu između 1892. i 1895. godine, po nacrtima novosadskog arhitekta Đerđa Molnara. Sagrađena je u neogotičkom stilu, s tornjem visokim 72 metra. Oltar su rezbarili tirolski majstori, a prozori crkve ukrašeni su vitražima izrađenim u Budimpešti. Na njima su prikazani Isus, Sveta Porodica, Presveto Trojstvo i drugi sveci, a na vitražima se nalaze i portreti darodavaca – viđenih građana Novog Sada.

CRKVA MARIJE SNEŽNE U PETROVARADINU

Po dostupnim podacima na mestu današnje crkve Marije Snežne, koja se nalazi na izlazu iz Petrovaradina u pravcu Sremskih Karlovaca, stajala je mala bogomolja posvećena Blaženoj Devici Mariji, koja je srušena nakon dolaska

Turaka 1526. godine. Turci su na ovom mestu rado provodili vreme i izgradivši džamiju mesto nazvali Tekije. Nakon oslobođenja od Turaka 1693. godine, na ovom mestu isusovci su izgradili kapelu posvećenu Bezgrešnom začeću Blažene Device Marije. Posle bitke kod Petrovaradina, u kojoj je austrijska vojska, na dan Snežne Gospe 5. avgusta 1716. godine pobedila brojnije turske snage, verujući da je nebeska majka imala presudnu ulogu u ovoj pobedi, princ Eugen Savojski je crkvi darovao sliku sa likom Bogorodice sa Isusom u naručju. Tekijskoj Gospi katolički vernici pripisuju čudotvornu moć, pa je današnja crkva, izgrađena 1881. godine, postala mesto hodočašća. Crkva je izgrađena u mešovitom neoromansko-neogotskom stilu, sa dva tornja. Na kupoli crkve nalazi se polumesec nad koji je postavljen krst, kao simbol hrišćanstva i pobeđe nad Turcima.

GRADSKA KUĆA U NOVOM SADU

Iako je odluka o izgradnji nove zgrade gradske kuće u Novom Sadu doneta još 1873. godine, do realizacije te odluke je došlo tek 1893–1895. godine pošto se „gradski oci” nisu mogli dogovoriti gde će se ona sagraditi. Zgrada je izgrađena po nacrtima novosadskog arhitekta Đerđa Molnara u neorenesansnom stilu, sa tri vidljive fasade. Po nacrtima, prostor ispred gradske kuće, na centralnom gradskom trgu, trebalo je da bude ozelenjen, s fontanom u središnjem prostoru. Zgradom dominira kula zvonik, koja je služila za požarnu stražu. U središtu zgrade nalazi se svečana sala, sa ukrašenim štuko kasetama, u kojima su slikane kompozicije koje je izradio novosadski dekorater Pavle Ružička. Zgradu su izgradili novosadski građevinski preduzimači Karl Lerer i Jozef Cocek, a spoljne dekorativne, alegorijske figure uradili su Jovan Kistner i Julije Anika.

KAPELA MIRA U SREMSKIM KARLOVCIMA

Odlukom bečkog Ratnog saveća 1817. godine je podignuta kapela kružnog oblika da bi se trajno obeležilo mesto na kome je 26. januara 1699. godine sklopljen Karlovački mir, istorijski događaj svetskog značaja, između Svete alijanse (Austrije, Poljske i Venecije) i Turske, a uz posredovanje Engleske i Holandije. Tokom mirovnih pregovora na „ničijoj zemlji”, u salu se ulazilo na četvoro

vrata i pregovaralo za okruglim stolom. Ubrzo nakon sklapanja mira, na tom mestu je podignuta kapela posvećena Gospi od mira. Današnja zgrada, sa zvonikom i satom, daje upečatljiv i prepoznatljiv vizuelni pečat celoj okolini.

DVORAC MARCIBANJIJEVIH U SREMSKOJ KAMENICI

Dvorac i park u Sremskoj Kamenici spada u najrepresentativnije spahijske posede iz 18. i 19. veka, a projektovan je za plemićku porodicu Marcibanji od Puhoa. Izgrađen je u klasicističkom stilu, u etapama, od 1797. do 1811. godine, i jedini je u ovim krajevima sa osnovom koja nije simetrična. U periodu od 1834. do 1836. godine, kada je prešao u vlasništvo porodice Kračonji, izvršena je rekonstrukcija dvorca i tada je dobio današnji izgled. Dvorac je okružen parkom po uzoru na „engleski pejzažni vrt” sa skulpturom krilatih lavova, kolonadom i stubovima, za koji su retke sadnice donošene iz dalekih krajeva. Kompleks dvorca i parka važio je za „najlepši zasad u Ugarskoj”, koji je iz milošte zvan i „našom bulonjskom šumom”.

KUĆA JOVANA JOVANOVIĆA ZMAJA U SREMSKOJ KAMENICI

Kuća Jovana Jovanovića Zmaja nalazi se u samom centru Sremske Kamenice u ulici nazvanoj po pesniku. Rođen u Novom Sadu, kao svršeni lekar Zmaj je živio u Sremskoj Kamenici od 1875. do 1904. godine. Kuća je sagrađena u drugoj polovini 19. veka, sa pravougaonom osnovom i krovom na dve vode. U ovoj kući pesnik je preminuo, a sahranjen je na seoskom groblju, pored prijatelja Novaka Radonjića. Zmajeva kuća je pretvorena u muzej prilikom obeležavanja stogodišnjice njegovog rođenja 1933. godine, da bi je Matica srpska obnovila 1954. godine. Spomen zbirka Jovana Jovanovića Zmaja danas je deo Muzeja grada Novog Sada. U dvorištu kuće nalazi se spomenik J. J. Zmaju „Zmaj i dete”, rad Ivana Meštrovića. Niz godina su se Zmajeve dečje igre, manifestacija posvećena pesniku i savremenim stvaracima za decu, otvarale u dvorištu te kuće.

TVRĐAVA U BAČU

Pored naselja Bač, po kojem su nekadašnja županija Bač, a danas regija Bačka, dobile naziv, nalazi se srednjovekovna mađarska tvrđava Bač. Tvrđava je izgrađena pored reke Mostonge, koja je danas isušena. Kao prava tvrđava na vodi sa petougaoanom osnovom, izgrađena je od 1338. do 1348. godine sa zidovima debelim 4 metra i visokim 10 metara, sa četiri branič kule i jednom središnjom, koja je služila za stanovanje. Tvrđava je mostom razdvojena od ostatka grada, izgrađenog oko Franjevačkog samostana. Jedan od gospodara tvrđave u Baču bio je i humanistički stvaralac, nadbiskup Peter Varadi, koji je posedovao bogatu biblioteku i vodio živu prepisku sa svojim savremenima, u kojoj je rado opisivao i tvrđavu i njenu okolinu. Peter Varadi je, zajedno sa renesansnim pesnikom Ivanom Česmičkim – Janusom Panonijusom, jedno vreme pripadao najužem krugu kralja Matije Korvina, ali je okrivljen za neveru i do smrti kralja Matije je živio zatočen u Baču. Tvrđava je znatno oštećena tokom Rakocijeve bune 1705. godine. Danas je jedina preostala srednjovekovna tvrđava na ovim prostorima.

FRANJEVAČKI SAMOSTAN U BAČU

Samostanski kompleks izgrađen u centru Bača, na mestu templarskog samostana, 1301. godine preuzeli su franjevci i drže ga i danas. Za vreme turske vladavine bio je pretvoren u džamiju. Zajedno sa tvrđavom stradao je 1705. godine tokom Rakocijeve bune. Današnji oblik samostan je dobio 1734–1745. godine. Prvobitno je bio sagrađen u romanskom stilu, kao niska građevina, da bi u pojedinim delovima kasnije bio dograđivan u stilu gotike. Na tim delovima još i danas postoje ostaci gotičkog fresko slikarstva. Samostan poseduje biblioteku sa bogatim knjižnim fondom. Franjevački samostan u Baču je od izuzetne vrednosti jer svedoči o visokoj kulturi gradskog duhovnog života od 12. veka do naših dana.

ARAČA

U srednjem Banatu blizu Novog Bečeja, nalaze se ostaci monumentalne srednjovekovne crkve, koja je ime dobila po mestu pored koga se nalazi – Arča (Arcas). Najstariji delovi crkve nastali su tokom 12. veka, a kompleks crkve ostao je u ruševinama nakon povlačenja Turaka iz Banata.

Crkva je trobrodna bazilika sa zvonikom i poseduje stilska obeležja romaničke i gotičke arhitekture. Crkva je izgrađena od opeke, fino tesanog kamena i peščara. Kapiteli i konzole su ukrašeni antropomorfnim i biljnim reljefima. Krajem 19. veka, tokom arheoloških iskopavanja tu je pronađena ploča iz Arače, koja se čuva u nacionalnom Muzeju u Budimpešti, kao izuzetan spomenik srednjovekovnog plastičnog ukrasa, koji potiče sa kraja 11. veka. Reljefna ploča je istaknuti primer mađarskog srednjovekovnog varijeteta, jer na njoj vidimo jedan od ranih

prikaza ljudske figure: sveštenika sa podignutom rukom. Ovo vajarsko delo, poznato kao *Kamen iz Arače*, prvobitno je pokrivalo jedan grob. Nastavak, tačnije donji deo ploče, poznat nam je samo iz rekonstrukcija. Ploča je s tekstom na latinskom jeziku: „Oni koji ova slovanca čitaju, neka se mole svemogućem Bogu”. Tekst Aračke ploče ubraja se u predistoriju pisane mađarske književnosti.

DVORAC (KAŠTELJ) LAZAROVIIH U EČKI

Dvorac – poznat kao Kaštel u Ečki pored Zrenjanina nalazi se na levoj obali Begeja. Dvorac je podigla porodica Lazar na posedu koji je Lukač Lazar kupio na licitaciji komorskih dobara 1781. godine. Dvorac je izgradio njegov sin Agošton Lazar 1820. godine, u stilu klasicizma i okružio ga novozasađenim parkom na 17 hektara. Sam dvorac je obnovila porodica Ornonkur (Harnoncur), koja je posed nasledila po ženskoj liniji. Feliks Ornonkur je 1870. godine u obnovljenom dvorcu održao bal na kojem je gostima, poznatim mađarskim plemićkim porodicama, kao što su Esterhazijevi, svirao devetogodišnji Franc List, koji je važio za „čudo od deteta”. Na posedu je osnovana poznata ergela konja, a budući da je vlasnik bio strastveni lovac i sakupljač afričkih lovačkih trofeja, svoju zbirku je držao u svom lovačkom dvorcu u Ečki. Ečku su posetili car Franc Josif i prestolonaslednik Franc Ferdinand. U parku se i danas nalazi spomenik sv. Hubertusu, koji je grof Feliks Ornonkur podigao 1891. godine u znak sećanja na svog oca, takođe strastvenog lovca. S vremenom spomenik je postao simbol ovog mesta. Od 1956. godine u Ečki se organizuje umetnička kolonija, koja danas ima zbirku od 2.600 umetničkih dela.

HRONOLOŠKE TABELE

DOGAĐAJI SVETSKE ISTORIJE I ISTORIJE NARODA NA TLU VOJVODINE	VREME	VAŽNI DOGAĐAJI NA TLU VOJVODINE
Neandertalci u Karpatskoj kotlini	130–140.000	
Početak mezolita u Karpatskoj kotlini – Vinčanska kultura	8000 g. p.n.e.	
Kereš kultura	3500 g. p.n.e.	
Bakarno doba (Tisapolgar i Bodrogkerestur kultura)	2400–1900 g. p.n.e.	
Bronzano doba (Toseg kultura)	1900–900 g. p.n.e.	
Skiti na području istočnog Balkana; njihov uticaj postoji i u Karpatskoj niziji	550 g. p.n.e.	
	300 g. p.n.e.	Dolazak Kelta
	I vek n.e.	Rimljani utvrđuju vlast u Karpatskoj kotlini
	20.	Sarmati i Jazigi se pojavljuju u Bačkoj
	oko 200.	Jača pritisak germanskih naroda
Rimljani gube Erdelj	271.	Pojava Alana
Huni prelaze Volgu	375.	
	401–410.	Huni zauzimaju Alfeld
	456.	Ostrogoti stižu dominaciju u Panonskoj niziji
	471.	Ostrogoti napuštaju Panonsku niziju, a njihovo mesto preuzimaju Gepidi
	568.	Longobardi i Avari pobeđuju Gepide; Longobardi odlaze u severnu Italiju; Avari ostaju, u isto vreme sa njima stižu i Sloveni
	582.	Avari zauzimaju Sirmijum
Neuspeh Avara kod Carigrada, Sloveni stižu sve veću samostalnost	626.	
Formiranje Bugarske države na Balkanu	680.	
	796.	Pohod Franaka protiv Avara
Država Pribine i Kocelja u Panonskoj niziji	840–870.	
	895.	Dolazak Mađara u Panonsku niziju (dugo se verovalo: 896)
Vladavina Sv. Stefana u Mađarskoj/Ugarskoj	997–1038.	
Krunisanje Sv. Stefana papskom krunom	1000/1001.	
Vladavina Bele II Slepog	1131–1141.	
Vladavina Dragutina i Milutina	1276–1282.	
Marička bitka	26. IX 1371.	
Kosovska bitka	15. VI 1389.	
	1395.	Dolazak sinova kralja Vukašina – Andrejaša i Dmitra u Banat
Bitka kod Nikopolja	28. IX 1396.	

	1399.	Poslednje spominjanje Andrejaša
Bitka kod Angore	1402.	
	1404–1407.	Dmitar je župan Zarandske županije
	1403/04.	Despot Stefan Lazarević postaje vazal ugarskog kralja Sigismunda
	1408.	Srpski despot Stefan Lazarević postaje vitez Zmajevog reda
	1411.	Despot Stefan Lazarević dobija posede u Ugarskoj, između ostalog i u Torontalskoj županiji
Sporazum u Tati	V 1426.	
	1433.	Dokument o pomešanosti katolika i pravoslavaca oko Kovilja i Kovina i Hrama
Pad Smedereva – prvi pad Srpske despotovine	18. VIII 1439.	Srbi napuštaju Kovin i naseljavaju se na ostrvo Čepel, kod Budima
Bitka kod Varne	10. XI 1444.	
Druga Kosovska bitka	16–18. X 1448.	
Johan Gutenberg otkriva štampariju	(oko) 1450.	Papa Nikola V dopušta slobodu veroispovesti na imanjima srpskih despota
Leonardo Da Vinči	1452–1519.	
Osmanlije osvajaju Carigrad	29. V 1453.	
Bitka kod Beograda	4–22. VII 1456.	
Pad Smedereva – pad Srpske despotovine	29. VI 1459.	
Pad Bosne pod tursku vlast	1463.	Ugarski vladar Matija Korvin zaštitio je Srem od upada Turaka sistemom tvrđava
	1464.	Na poziv Matije Korvina u Južnu Ugarsku stigli srpski velikaši Vuk Grgurević, Miloš Belmužević i braća Jakšići
	1471.	Matija Korvin obnavlja Srpsku despotovinu Vuk Grgurević postaje srpski despot
	1471–1503.	Stalni ratovi na granici Osmanlijske imperije i Ugarske, na prostoru između Segedina i Kruševca
	1477.	Papa Sikst IV izdaje encikliku u kojoj traži tolerantan odnos prema pravoslavicima
Bitka na Hlebnom polju	13. X 1479.	
	1480–1481.	Prodor Pala Kinjižija i Pala Tomorija do Kruševca i Velika seoba Srba iz Srbije u Banat, podstaknuta pohodom Vuka Grgurevića, Pala Kinjižija i Jovana Jakšića
	1481.	Odluka o oslobađanju pravoslavaca od plaćanja desetine katoličkom kleru
	1486.	Iz Furlanije u Srem stiže Angelina Branković
	1487–1489.	Srpski vojnici ratuju kod Beča i Linca
Kristifor Kolumbo otkriva Ameriku	12. X 1492.	
	1495.	Odluka o oslobađanju pravoslavaca od plaćanja desetine katoličkom kleru
	1497–1499.	Despot Đorđe se zamonašio i uzeo ime Maksim
Vasko de Gama se iskrcao u zapadnoj Indiji – otkrio je pomorski put za Indiju	20. V 1498.	

	1501.	U testamentu Miloša Belmuževića navodi se da je služio kralju Matiji Korvinu u Šleziji
	1501.	Despot Jovan učestvuje u pohodu protiv Turaka
	1502.	Smrt despota Jovana
	1503–1521.	Primirje Osmanlija i Mađara, uz vođenje malih ratova
	1504.	Hrvatski velikaš Ivaniš Berislavić postaje srpski despot
	1504.	Maksim i Angelina Branković napuštaju Srem i odlaze u Vlašku (do 1509)
	1507.	Brankovići su posredovali u sporu između vlaškog vojvode Radula Velikog i moldavskog vojvode Bogdana III
Srpski monah Makarije štampa prve knjige na rumunskom jeziku	1507–1512.	
	1509–1514.	Brankovići grade manastir Krušedol
Mikelandelo Buonaroti oslikava svod Sikstinske kapele	1512.	
	V 1514.	Početak ustanka Dože Đerđa
Martin Luter objavljuje svojih 95 teza, čime počinje proces reformacije	31. X 1517.	
Kortez osvaja carstvo Asteka	31. X 1517.	
Magelanova plovidba oko sveta	1519–1522.	
Osmanlije zauzimaju Šabac	27.VII 1521.	
Osmanlije zauzimaju Beograd	28.VIII 1521.	
	1523.	Pal Tomori postaje generalni kapetan <i>Donjih krajeva</i>
	1525.	Pavle Bakić prelazi iz Srbije u Ugarsku
Mohačka bitka	29. VIII 1526.	
	1526–1527.	Pokret <i>cara</i> Jovana Nenada
	1528.	Kod Lipove, u sukobu sa vojskom Radiča Božića, poginuo je Komnen Bakić
	1529.	Pad tvrđave Bač pod tursku vlast
Pizaro i Almagro osvajaju carstvo Inka	1532.	Pad Tamišvara, Mikloš Jurišić zaustavlja Osmanlije kod Kesega
	1535.	Stefan Berislavić, nosilac titule srpskog despota, gine u borbi protiv Turaka
	1537.	Smrt Pavla Bakića, poslednjeg srpskog despota
Tursko osvajanje Budima	29. VIII 1541.	
Nikola Kopernik objavio svoju heliocentričnu teoriju	24. V 1543.	
	1551–1552.	Tursko osvajanje Banata pod vođstvom Mehmed-paše Sokolovića
Osnivanje Pečke patrijaršije	1557.	
Masovno ubistvo francuskih protestanata (Vartolomejska noć)	22–25. VIII 1572.	
	1573.	Mehmed-paša Sokolović proglašava Bečkerek za šeher
	1591.	Upad bosanskog beglerbega na teritorije Habzburgovaca
	1593–1606.	<i>Dugi rat</i> Austrije i Turske
	1593.	Bitka kod Siska
	1594.	Ustanak Srba u Banatu, bitka kod Bečkereka
Vlaški vojvoda Mihajlo Hrabri pobeđuje Osmanlije kod Kalugarenija	1595.	

	1596.	Pokušaj Đorđa Raca Slankamenca da zauzme Temišvar
	posle 1622.	Grupa bunjevačkog stanovništva naseljava se u kraj oko Subotice i Sombora
Tridesetogodišnji rat	1618–1648.	
Sabor u Tordi prihvata Edikt o verskoj toleranciji	6–13. I 1658.	
Vladavina Luja XIV	1643–1715.	
Revolucija u Engleskoj	1642–1649.	
Kandijski rat	1645–1669.	
	1683–1689.	Veliki bečki rat
Osmanlijska opsada Beča	14. VII – 12. IX 1683	
Oslobođenje Budima od turske vlasti	1686.	Raja se digla protiv Osmanlija između Segedina i Arada
	1687.	Srbi iz Banata prelaze Tisu pod komandom Ištvana Čakija
	1687.	Zauzimanje Petrovaradina
	1687.	Druga grupa Bunjevaca doselila se pod vođstvom kapetana Jura Vidakovića i Duje Markovića
	6. IX 1688.	Oslobođenje Beograda od turske vlasti pod vođstvom Maksimilijana Emanuela
	VI 1689.	Đorđe Branković upućuje poziv Srbima iz Oršave na ustanak Poraz hrišćanske vojske u Kačaničkoj klisuri; Turski, tatarski odredi haraju Kosovom I 1690.
	6. IV 1690.	<i>Invitatorija</i> Leopolda I upućena Srbima
	jesen 1690.	Turci osvajaju Beograd
	1690.	Velika seoba Srba koju je predvodio Arsenije III Černojević
	18. VI 1690.	Narodno-crkveni sabor Srba u Beogradu
	21. VIII 1690.	Prva privilegija Leopolda I Srbima
	XII 1690.	Potvrđene su srpske privilegije
	1691.	Bitka kod Slankamena
	III 1695.	Potvrđene su srpske privilegije
	1695.	Bitka kod Lugoša i Perleza
	1696.	Bitka kod Hetina kod Begeja
	1697.	Mošti kneza Lazara prenete u Vrdnik
	1697.	Vlasnik Iločkog feuda postaje porodica Odeskalki
	11. XI 1697.	Bitka kod Sente
	26. I 1699.	Mir u Sremskim Karlovcima kojim je završen Veliki bečki rat
	1702.	Podatak o tome da su Srbi živeli u Futogu u zemunicama
Petar Veliki osnovao Sankt Petersburg	1703.	Podatak o tome da su Srbi u Sremskim Karlovcima živeli u bednim kolibama pored Dunava
	1703.	Osnovane su Podunavska, Posavska, Potiska i Pomoriška vojna granica
	1703.	Novi Sad, pod nazivom Petrovaradinski šanac, nalazio se u Podunavskoj vojnoj granici
	1705.	Mošti cara Uroša prenete u Jazak

	1703–1711.	Ustanak Ferenc Rakocija Objavljivanje ustanka mađarskih staleža protiv Habzburga 21. V 1703.
	1708.	Krušedol postaje centar srpskog mitropolita
	19. IV 1719.	Karlo IV objavljuje <i>Pragmatične sankcije</i>
	1713–1865.	Rumuni pravoslavci pripadali su srpskoj crkvenoj organizaciji, Karlovačkoj mitropoliji
	1716–1718.	<i>Varadinski rat</i> Austrije i Turske
	5. VIII 1716.	Bitka kod Petrovaradina
	1717.	Oslobođenje Banata od turske vlasti
	1717.	Nemci se naseljavaju u Temišvar i Belu Crkvu
Požarevački mir	21. VII 1718.	
	1718 –1733.	Florimund Kludije Mersi, prvi administrator Banata
	1718.	Veliki Bečkerek dobio je pravo da održava vašare
	1720.	Vlasnik Batajničkog spahiluka bio je grof Odvajer
	1722.	Osnovana pivara u Pančevu
	1723.	Dolazak nemačkih kolonista u Pančevo
	30. VI 1723.	Mađarski staleži prihvataju <i>Pragmatične sankcije</i>
	1726.	Krušedol dobija barokni zvonik
	1726.	Dolazak Maksima Suvorova, prvog ruskog učitelja, među Srbe u Ugarskoj
	1726–1733.	Žalbe kmetova na zemunskom feudu, na činovnika Augustina Kolhunta
	1727.	Deklaratorijom (ne mogu se popravljati pravoslavni hramovi)
	1727.	Podatak o obavezi svakog od 12 dištrikata u Banatu da izdržava četu husara koja bi gonila hajduke
	1728.	Početak regulacije Begeja
	1728.	U Novom Sadu je živelo 12 jevrejskih porodica
	1728.	Karlovački feud je kupio Leopold Ifeli
	1729.	Hajduci su mučili vlasnika Surduka Mihajla Jakšića
	1732.	U sremskim selima Kraljevci, Šatrinci i Stejanovci nalaze se crkve pod zemljom
	1732.	Pandurske zloupotrebe na iločkom vlastelinstvu
	1732.	Hajduci danju ulazili u Bukovac i Banovce. Velika potera protiv hajduka u Sremu
	1733–1735.	Zvonik Velike Remete je podigao nemački majstor Johan Vilhem
	1734.	Patent protiv jataka u Sremu
	1734.	Emanuil Kozačinski je režirao dramu <i>O tragediji Uroša Fjatago...</i>
	1735.	Seljaci odbijaju plaćanje dažbine zbog zloupotreba komorskih činovnika (Mirko Vujić)
	1735.	Buna Pere Segedinca
	oko 1735.	Naseljavanje Baskijaca pored Begeja
	1736.	Pobuna seljaka na iločkom, zemunskom i šidskom vlastelinstvu

1737.	Urbar Karla VI za Srem i Slavoniju
1737–1739.	Austro-turski rat
1737–1739.	Seoba Srba pod patrijarhom Arsenijem IV Jovanovićem Šakabentom
1738.	U epidemiji kuge uništena Nova Barselona, špansko naselje u Bečkereku, ali i nemački kolonisti
1739.	Beogradski mir
1739.	Dolazak trgovaca i zanatlija iz Beograda u Petrovaradinski Šanac
1739.	Naseljavanje Nemaca u Novi Sad
1740.	Početak intenzivnijeg doseljavanja Rumuna u Banat: naseljavanje u Margitu i u Sent Joan (Barice)
1740–1780.	Vladavina Marije Terezije: Srbi su za to vreme dobili oko 90 plemićkih titula
1740–1748.	Rat za austrijsko nasleđe
1740.	Početak naseljavanja Rusina-Ukrajincima
1741.	Zahtev Ugarskog sabora za razvojačenje Potiske i Pomoriške vojne granice
1742.	Matijas Erlbinger radi na obnovi crkve Sv. Trifuna u Sremskim Karlovcima
1743–1745.	Razvojačeni su šančevi u Segedinu, Subotici, Somboru i Brestovcu
1743.	U Novom Sadu živi 26 jevrejskih porodica
1743.	Privilegija po kojoj je zabranjeno ometanje naroda prilikom zidanja hramova
1744.	Bački seljaci žale se poimence na zloupotrebe komorskih činovnika Čupora, Gomboša i Bilarda
1744.	Naseljavanje Rumuna u Mali i Veliki Gaj
1744.	Čarnojevići dobijaju posede u Futogu
1745–1750.	Nova Podunavska granica formirana je na prostoru Zemun–Petrovaradin
1745–1750.	Razgraničen je prostor Vojne granice i Sremske županije
1745–1747.	Ilirska dvorska komisija
1745–1777.	Šid, Čerević i Berkasovo bili su komorski posedi
1745.	Mitrovačko vlastelinstvo čiji je vlasnik bio grof Kolerado otkupljeno je za potrebe Vojne granice
1745.	Isušivanje močvara oko Vršca
1745.	Impopulator Martin Čanji, po dogovoru sa vlasnikom futoškog vlastelinstva Mihajlom Čarnojevićem, doveo 2000 Slovaka iz Novohrada, Orave, Liptova, Honta, Zvolena, Turca na prostor Petrovca u Bačkoj
1745.	Doseljavanje Slovaka u Bački Petrovac
1745.	Otvorena pivara u Velikom Bečkereku
1746–1747.	Doseljavanje mađarskog stanovništva u Suboticu
1746.	Slovački naseljenici u Kulpinu, na imanju braće Stratimirović
1746.	Na popisu stanovništva Kule prvo zapisane tri, a posle još 11 rusinskih porodica

	1746–1772.	Vlastelin Mikloš Karas naseljavao je mađarskim življem pustaru Horgoš
	1747–1777.	Ilirska dvorska deputacija
	1747.	Doseljenici Slovaci sklapaju ugovor sa feudalcima koji su ih doveli 1745. godine
	1748.	Naseljavanje Nemaca u Odžacima, Kolutu, Prigrevici, Bačkoj Palanci i Gajdobri
Ahenski mir	1748.	
	1748.	Novi Sad postaje slobodan kraljevski grad
	1748.	U Novom Sadu zabeleženo postojanje jevrejske opštine
	1748.	Mađari naseljavaju Bezdán
	1749.	Sombor postaje slobodan kraljevski grad
	1749.	Zemun dobija status slobodnog graničarskog komuniteta
	1749.	Mađari se naseljavaju u Kulu
	1750.	Odluka o razvojačenju Potiske i Pomoriške vojne granice, protesti zbog odluke u jesen i zimu, seoba porodica u vojnu granicu
	1750.	Nemci su se naselili u Apatin i Bukin
	1750.	Grof Anton Gražalković zadužuje Ferencu Čizovskog da naseli topolsku pustaru
	1750–1762.	Mađarski doseljenici stigli u Bečej, Čonoplju, Kupusinu, Doroslovo
	1. I. 1751.	Pedeset plemićkih titula dodeljeno je srpskim oficirima u doba razvojačenja vojnih granica
	1751.	Počinje organizovano naseljavanje Rusina u Bačku u naselje Veliki Krstur, osnovana grkokatolička parohija
Objavlivanje Enciklopedije u Francuskoj	1751–1772.	
	1751–1752.	Iseljavanja Srba u Rusiju
	1750–1751.	Ukrajinski slikar Jov Vasilijevič oslikava Krušedol u baroknom stilu
	1751.	Marija Terezija dodeljuje 50 plemićkih titula ugarskim Srbima
	1751.	Formiranje Potiskog krunskog dištrikta
	1751.	Rusini dolaze pod jurisdikciju kaločke nadbiskupije
	1751–1753.	Mađarski doseljenici došli su u Sentu, Adu i Mol
	1751–1752.	Seoba potiskih i pomoriških graničara u Banat
	1751–1752.	Seoba 2000 Srba iz Potiske i Pomoriške vojne granice u Rusiju
	1751–1782.	Potiski krunski dištrikt
	1753.	Doseljavanje Rusina u Ruski Krstur i početak rada škole
	1753.	Dvorska komora naselila je mađarsko stanovništvo u Kanjižu
	1753.	Naredba Marije Terezije kojom se reguliše zidanje pravoslavnih hramova
	1753.	Kraljevska naredba regulisala je pitanje zidanja i popravke pravoslavnih hramova
	1753.	Karlovc i Bukovac dobijaju status slobodnih graničarskih komuniteta

	1754.	Slovaci protestanti naseljavaju se u Bajšu
	1755.	Gražalkovići dobijaju posede u Bačkoj
	1755.	Keglević-Serbolonijev urbar
	1756.	Kulski knez Nedeljko Barjaktarević podsticao je otpor seljaka, pa je Kotmanova komisija ispitala stanje u Bačkoj i kasnije, seljaci u Baču, na posedu kaločkih nadbiskupa, žalili su se zbog nasilja
	1756.	Urbar za Srem i Slavoniju
	1756.	Početak rada pivare u Apatinu
	1756.	Slovaci stižu u Gložan
<i>Sedmogodišnji rat</i>	1756–1763.	
	1756.	Sremsko-slavonski urbar
	1756.	Stefan Tenecki nastavlja delo Jova Vasilijevića
	1757.	Najvišim austrijskim odlikovanjem Viteškim krstom koji je uspostavila carica Marija Terezija odlikovani su članovi porodica Duka, Papila, Sečujac, Sokolović, Davidović, Vukosavić
<i>Volter objavljuje Kandid</i>	1759.	Kolonisti sa Rajne došli su u Odžake
	1762–1772.	<i>Terezijanska kolonizacija Nemaca</i>
	oko 1760.	Početak doseljavanja pojedinih rusinskih porodica iz Krstura i Kucure u Novi Sad
	1760.	Vladičanski dvor u Vršcu grade <i>prajski majstori</i>
	1760.	U Bajšu su se doselili mađari katolici
	1760.	Pojava ideje o osnivanju Mađarske akademije
	1762.	Bački urbar
	1763.	Sremska Mitrovica dobija status slobodnog graničarskog komuniteta
	1763.	Potpisan ugovor o naseljavanju 150 rusinskih porodica u Kucuru
	1763.	Patent Marije Terezije o kolonizaciji i početak naseljavanja Nemaca
	1763.	Andra Andrejević, upravitelj pošte u Sremskim Karlovcima, dobio je plemićku titulu za razvoj poštanskog saobraćaja
	1763.	Osnovan Šajkaški bataljon, na prostoru između Dunava i Tise, sa štapskim mestom Titelom i još 13 naselja
	1763–1768.	Nemci su naselili Gajdobru, Gakovo, Kolut, Karavukovo, Filipovo
	1764.	U Odžacima Nemci imaju svoju crkvu
	1764.	Osnovan je Ilirski graničarski puk u Banatu
	1764.	Rusinski knez u Kucuri zvao se Janko Čordaš, a sveštenik Osif Karda
	1764.	Prva apoteka u Novom Sadu
	1765.	Futoški feudalac Čarnojević izbatinao je u svom dvorcu u Futogu 15 seljaka iz Gložana
	1765.	Osnovan je Nemačko-banatski puk
	1765.	Patent Marije Terezije o iseljavanju žitelja rumunskih naselja u koje dolaze nemački kolonisti

	1765.	Porodica Nako naselila je Nemce na svoj feud u Nakovo, Hajfeld i Mastort
	1765.	Rumunskim stanovništvom je naseljeno Banatsko Novo Selo u Vojnoj granici
	1765.	Naseljavanje 42 rusinske porodice
	1765.	U Kucuri osnovana rusinska škola
	1766.	U Kucuri osnovana grkokatolička parohija
	1767.	Naseljavanja Rumuna u naselja oko Begeja (<i>Rumuni sa pustare</i>)
	1767.	Mađarsko stanovništvo došlo je u Petrovo Selo
	1767.	Rumuni napustili sela oko Temišvara i u dolini Moriša i naselili naselja oko Begeja
Džejs Kuk istražuje obalu Australije	1768–1771.	
Džems Vat usavršava parnu mašinu	1769.	Formiran je Vlaški bataljon
	1769.	Veliki Bečkerek postao je trgovište
	1769.	Zemun dobija bolnicu
	1769.	Škole prelaze u državno nadležstvo
	26. IX 1769.	Car Josif II dozvolio naseljavanje Slovacima protestantima u pustaru Pazovu
	1769.	Naselja Potiskog dištrikta Čurug, Gospođinci, Kovilj i Feldvarac ulaze u sastav Vojne granice, u sastav Šajkaškog bataljona
Osnovana Kurcbekova štamparija u Beču	1770.	Naseljavanje Slovaka u Pazovu. Naseljavanje Francuza oko Velike Kikinde
	1770.	Nemački doseljenici stižu u Kovin
	1770.	<i>Šijaci</i> se pominju u Gospođincima i Čurugu
	1770.	Iz sela Selenče u Bačkoj proterano je 98 slovačkih protestantskih porodica koje su se naselile po specijalnoj dozvoli cara Josifa II u Pazovu u Sremu na teritoriju Petrovaradinske pukovnije
	oko 1770.	Francuski kolonisti se naseljavaju oko Velike Kikinde
	1770–1773.	Razgraničavan je prostor Vojne granice od zemljišta Dvorske komore u Banatu
	1771.	Mađari se doseljavaju u Martonoš
	1773.	Malenica je dobio plemićku titulu za svoj rad u zdravstvu, a Đuričko za istrebljenje razbojnika u Banatu
	1773.	Seoba 460 porodica iz Velikokikinskog dištrikta u Banatsku vojnu granicu
	1773.	Mađari stižu u Novu Kanjižu (danas Novi Kneževac), Majdan i Krstur
	1773.	Slovački doseljenici stigli u Kisač
	1774.	Topolska pustara ima 247 naseljenih domova iz severne Mađarske
	1774.	Vlaški bataljon se spojio sa Ilirskim pukom u Vlaško-ilirski puk
	1774.	Nemački doseljenici stižu u Glogonj
	1774–1776.	Mađari stižu u Orosin (Rusko Selo) i Tordu
	1774–1876.	Velikokikinski dištrikt
	1775.	Osnivanje nemačkog graničarskog puka u Južnom Banatu

	1775.	Prva jevrejska porodica (Jakova Hercela) naselila se u Suboticu
Deklaracija o nezavisnosti engleskih kolonija u Americi	1776.	
	1776.	Nemački doseljenici stižu u Mariolanu, Omoljicu i Jabuku
	1777.	Bela Crkva dobija status slobodnog graničarskog komuniteta
	1777.	Sa feudalnih poseda Šid i Berkasovo se iseljavaju porodice u vojnu granicu
	1777.	Za grkokatolike, unijate u Hrvatskoj i za Rusine u Bačkoj osnovana je Križevačka episkopija, u okviru koje su Rusini ostali sve do 2003. godine.
	1777.	Ujednačavanje nastavnih planova, kao rezultat reforme školstva
	1778.	Marija Terezija donela je odluku da se onaj deo Banata koji nije ušao u okvire Vojne granice i Velikokikindskog dištrikta uključi u ugarske županije
	1778.	Veliki Bečkerek postaje slobodan grad
	1779.	Veliki Bečkerek postaje centar Torontalske županije
	1779.	Inkorporisanje Banata u Tamišku, Krašovansku i Torontalsku županiju
	1779.	Subotica postala slobodan kraljevski grad
	1780.	Banatski urban
	1780.	Osnovana grkokatolička parohija u Novom Sadu
	1780.	Završetak radova na Petrovaradinskoj tvrđavi, građenoj tokom XVIII veka
	1780.	Prva apoteka u Subotici
Vladavina Josifa II	1780–1790.	
	1781–1782.	Četiri velike licitacije u Beču i Temišvaru o prodaji poseda u Banatu, seoba porodica sa prodatih feuda u Vojnu granicu
	13. X 1781.	Patent Josifa II o verskoj toleranciji
	1781.	Srbi iz Martinice otišli su u Vojnu granicu, u Čentu
Car odbija stvaranje <i>Mađarskog učenog društva</i>	1781.	
	1781–1782.	Rumunska naselja oko Begeja posle prodaje ušla u posed Luke Lazara i Isaka Kiša
	1782.	Mađarsko stanovništvo došlo je u Čoku
	1782.	Na posed Kristofora Nake u Banatu došlo je slovačko stanovništvo iz Novogradske, Peštanske, Nitranske i Zvolenske županije
	1783–1784.	Mađari stižu u Mađarski Itebej
	1784.	Matija Baranji preveo je deo slovačkih naseljenika u selo Pardanj, na imanje Gabriela Butlera
	1784.	Prva apoteka u Vršcu i Velikom Bečkereku
	1784–1786.	Nemci naseljavaju Crvenku, Vrbas, Sekić, Buljkes, Sivic, Kulu, Parabuc, Stanišić, Čonoplju i Modoš Arondacijom zemljišta za potrebe karlovačkog generaliteta
Zagrebačka nadbiskupija izgubila je zemlju duž reke Kupe, dvorski ratni savet je tada nadbiskupiji ponudio zemljište u Banatu	1784–1788.	

	1785.	U Bajšu se doseljavaju Mađari reformatske veroispovesti
	1785.	Prva apoteka u Somboru
	1786.	Osnovana jevrejska opština u Subotici
	1786.	Janoš Zakarijaš Saks izradio je veoma dobru kartu Banata
	1786.	Slovački doseljenici stižu u Aradac, kod Velikog Bečkereka, na imanje Isaka Kiša
	1786.	334 mađarske porodice reformatske veroispovesti naseljavaju Staru Moravicu
	1786.	Stanovnici Kišusalaša naseljavaju Pačir
	1786.	Šijaci se pominju u Gospođincima i Čurugu
	1786.	Naseljavanje 8000 zaporoških kozaka, koje je Josif II primio u službu, u Sentu i okolinu
	1787.	Mađarske porodice naseljavaju se u Feketić
	1787.	Popisom stanovništva utvrđeno da je u Krsturu živelo oko 2200, a u Kucuri oko 1600 Rusina
	1788.	Slovački živalj je iz Pardanja prešao u Ečku
	1788–1791.	Austro-turski rat
	1. IX 1789.	Otvorena novosadska katolička gimnazija
Austro-turski rat	1787–1791.	Patrijarh Arsenije IV Jovanović – Šakabenta dovodi nove talase naseljenika iz Turske u Habzburšku monarhiju, a istovremeno se naseljavaju i Albanci
Velika francuska revolucija	1789–1799.	
Donet američki ustav	1789.	
Umro car Josif II	1790.	Emanuil Janković otvorio prvu srpsku knjižaru u Novom Sadu i novi car Leopold II sazvao Ugarski sabor
	1790.	Spoljnu dekoraciju i toranj somborskog hrama Sv. Georgija izradio Anton Haker iz Pešte
	1790.	Zasedanje Ugarskog parlamenta
	1. IX 1790.	Početak srpskog narodno-crkvenog sabora u Temišvaru
	1790.	Nemci naseljavaju Crnju i Nakovo
	1790–1791.	Slovaci naseljavaju Pivnice i Lalić
	1791–1792.	Ilirska dvorska kancelarija u Beču
Donet prvi francuski ustav	1791.	Osnivanje Karlovačke gimnazije
	1791.	Dvadeset Srba dobilo plemićke titule nakon Austro-turskog rata
Svištovski mir	1791.	Rafael Takač u Padeju štampa <i>Dodatak rečniku Pariza – Papaia</i> (Toldalék a Pariz – Pápai szótárhoz)
Vladavina Franca I	1792–1835.	
	1793.	Bugari katolici se naseljavaju na posed Lazara u Ečku
Napoleonovi ratovi	1793–1815.	
Zavera mađarskih jakobinaca pod vođstvom opata Ignacija Martinovića	1794.	Pančevo dobija status slobodnog graničarskog komuniteta
	1794.	Sečenji kupuje posede kod Temerina
	1794.	Mađari se naseljavaju u Doroslovo
Habzburgovci gube Belgiju	1794.	
Osnovana je zadužbina za srpske đake <i>Stepindarius Servickianus</i>	1794.	

	1795–1802.	Izgradnja Velikog bačkog kanala
	1796.	Iseljavanje temerinskih Srba u Šajkašku, u Đurđevo
Habzburgovci gube veći deo poseda u Italiji	1797.	
	1799.	Grof Sečenji naselio je Mađare na svoj temerinski posed
Doba konzulata u Francuskoj	1799–1804.	
	pre 1800.	Rumuni se naseljavaju u Uzdin i Kovin
	oko 1800.	Na imanje Lazara u Martinicu i u Lazarfeld naseljeni su Nemci iz okoline Velike Kikinde (Soltur, Sveti Hubert, Šarlevil)
	1801.	Naseljavanje kajkavskog plemstva, nadbiskupskih vazala, u Boku, Neuzinu, Jarkovac, Botoš, Margiticu, Klariju (kao kompenzacija za gubitak zemljišta kod Kupe)
	1801.	Mađari naseljavaju Mađarsku Crnju
	1802.	Nemci naseljeni iz Badenske oblasti daju naziv naselju Karlsdorf, po ministru rata Karlu
	1802.	Slovaci iz Ečke sa sveštenikom Janom Bosidellerskim prelaze u Kovačicu
Grof Ferenc Sečenji osniva Nacionalni muzej	1802.	
	1802.	Evangelistički sveštenik u Gložanu, Juraj Rohonj, izdaje na slovačkom jeziku <i>Kratke pesme za seljačku omladinu</i>
	1803.	Treća grupa hrvatskih naseljenika došla je u Banat; žitelji tri krašovanska naselja naseljeni u Karlsdorfu (Banatski Karlovac)
	1803.	Iz Kucure i Ruskog Krstura deo stanovnika otišao je u Šid
Franc I nazivao se naslednim carem Austrije	1804.	
Prvi srpski ustanak i doba carstva u Francuskoj	1804–1813.	Izbeglice iz Srbije stižu na prostor današnje Vojvodine
	1805.	Rumuni naseljavaju Mramorak
Franc I se odrekao titule cara Svetog Rimskog Carstva	1806.	Slovaci stižu u Padinu, Šandorf (Janošik) i Hajdučicu
	1806.	Kriza ustanka u Srbiji, stižu izbeglice
Konstruisan prvi parobrod	1807.	Ticanova buna
	1807.	Rumuni naseljavaju Deliblato
Rusko-turski rat	1807–1812.	
Dositelj Obradović otvara Veliku školu u Beogradu i postaje prvi srpski ministar obrazovanja	1808.	Krušička buna
	1808.	Formirano rumunsko naselje Vladimirovac (Petrovo Selo)
Bitka kod Đera	1809.	
Nastanak ilirskih pokrajina pod Napoleonovim pokroviteljstvom	1809–1813.	
	1810.	Osnovana Novosadska gimnazija (današnja gimnazija <i>Jovan Jovanović Zmaj</i>)
	1810.	Državna dugovanja Habzburške monarhije bila su dvanaest puta veća od njenog godišnjeg prihoda
	1810–1816.	Sukob vladara i plemstva na državnom saboru povodom izdavanja papirnih novčanica
	1811–1812.	Sukob vladara i državnog plemstva
Napoleonov pohod na Rusiju; sklopljen Bukureštanski mir između Rusije i Turske	1812.	
	1812.	U Pešti je prikazana istorijska drama o Karađorđu

	1812–1825.	Franc I ne saziva državni sabor
Pad prvog srpskog ustanka	1813.	
Drugi srpski ustanak i Bečki kongres	1815.	Sve zanatlije u Rumi, bez obzira na naciju i veroispovest, bile su u jednom esnafu
Ustanak u Španiji	1820.	
Grčki ustanak i nastanak grčke države	1821–1830.	
	1823–1825.	Bugari katolici se naseljavaju u Dvor u Banatu na imanje Josipa Petrovića
	1824.	Pokrenut <i>Letopis Matice srpske</i>
Prvi reformski Ugarski sabor; Osnovana Mađarska akademija nauka i umetnosti i izrađen plan za reforme	1825.	
Stivensova parna lokomotiva	1825.	
Ustanak dekabrista u Rusiji	1825.	
	1826.	U Pešti osnovana Matica srpska
	1828.	Rusini naseljeni u Berkasovo
	1829.	Slovaci iz Padine naselili Hajdučicu
Nezavisnost Belgije	1830.	
Ustanak u Poljskoj	1831.	
Velike radničke pobune u Lionu	1831–1834.	
Drugi reformski ugarski sabor, pojava opozicije	1832–1836.	
Disertacija grofa Janka Drakovića, Južnoslovenski nacionalni program	1832.	
Počela redovna razmena publikacija ruske akademije sa bibliotekom Matice srpske	1832.	
Početak plovidbe kroz Đerdapsku klisuru	1833.	
	1834.	Rusini se naseljavaju u Bačince, u Sremu
Semjuel Morze konstruisao telegraf	1837.	
U Pešti je osnovan <i>Tekelijanum</i> , kojim je do 1878. godine upravljala Matica srpska	1838.	
	1838.	Feudalac Ludvig Barač naselio je pustaru Baračhaza bugarskim naseljenicima
Državni sabor Mađarske	1839–1840.	
Pokrenut <i>Pesti Hírlap</i> (Peštanske novine), prvi moderan mađarski dnevni list	1841.	
	1843.	Parni mlin u Pančevu
Državni sabor Mađarske	1843–1844.	
<i>Načertanija</i> Ilije Garašanina	1844.	(do)nastavni jezik u gimnazijama je latinski
U borbi za modernizaciju srpskog jezika presudio filolog Đura Daničić davši prednost Vukovim reformama	1847.	
Poslednji državni, staleški sabor Mađarske	1847.	
<i>Deklaracija opozicije</i> mađarskog sabora	1848.	
Revolucija u Italiji, Francuskoj, Nemačkoj, Vlaškoj itd.	1848–49.	
	1848.	Izgrađen Lančani most između Budima i Pešte (koristio se beočinski cement)
Košutov nastup u parlamentu radi osiguranja donetih zakona	3. III 1848.	
Revolucija u Beču	13. III 1848.	

Revolucija u Pešti	15. III 1848.	
Objava srpskih zahteva u Pešti	17–19. III 1848.	
	22. III 1848.	Nemiri u Zemunu i Pančevu
	23. III 1848.	Josip Jelačić imenovan za hrvatskog bana
	2. IV 1848.	Nemiri u Sremskim Karlovcima i Novom Sadu
Objava zakona kojima je ukinut feudalizam u Mađarskoj	11. IV 1848.	
Kongres Slovaka u Liptosentmiklošu	10–11. V 1848.	
Kongres Rumuna u Blažu (kasnije i u Lugožu)	15–17. V 1848.	
	13–15. V 1848.	Majska skupština
Prekid Sveslovenskog kongresa u Pragu	2. VI 1848.	Napad petrovaradinskog garnizona na srpsko uporište u Sremskim Karlovcima
Hrvatskoj priznata autonomija	27. VIII 1848.	
Ban Jelačić napao Mađarsku	11. IX 1848.	
Bitka kod Pakozda, gde je mađarska revolucionarna vojska porazila carske trupe pod komandom bana Jelačića	29. IX 1848.	
Novi ustanak u Beču	6. X 1848.	
Bitka kod Ozore	7. X 1848.	
Bitka kod Švehata	30. X 1848.	
Franc Josif I	1848–1916.	
Carska vojska ušla u Budim i Peštu	I 1849.	
Hondvedska vojska pobeđuje u nizu bitaka protiv carske vojske	III–IV 1849.	
Detronizacija Franca Josifa i proglašenje nezavisnosti Mađarske u Debrecinu	14. IV 1849.	
Donošenje prvog zakona o narodnostima	28. VI 1849.	
Mađarska revolucionarna vojska položila je oružje pred Rusima kod Vilagoša u blizini Arada	13. VIII 1849.	
	4. X 1849.	Članom 72. Oktroisanog ustava ustanovljena Srpska Vojvodina i Tamiški Banat
Komandant Kiš Imre predao je Petrovaradinsku tvrđavu carskoj vojsci	5. IX 1849.	
U Pešti pogubljen grof Lajoš Baćanji, predsednik prva mađarske vlade, a istog dana u Aradu pogubljeno je 13 generala revolucionarne vojske (među njima i Jovan Damjanić)	6. X 1849.	
	1850.	U Vrbasu izgrađena fabrika ulja
	1850–1851.	Popis stanovništva u Srpskoj Vojvodini i Tamiškom Banatu
Drugo carstvo u Francuskoj	1850–1872.	
	1852–1871.	Rad učiteljske škole u Vršcu
	1853.	Subotica dobila hotel
Krimski rat	1853–1856.	
	1856.	Ulična rasveta u Subotici
Finansijska kriza u Hazburškoj monarhiji	1857.	

	1857.	Otvorena železnička pruga Segedin–Velika Kikinda–Temišvar
	1858.	Subotica dobila gimnaziju i vrtić
Bitke kod Solferina i Mađente	1859.	
	1859.	U Vršcu izgrađena pivara, klanica i osnovna gradska muzička škola
Sent Kantenova reakcija hapšenjima na zajednički nastup Mađara i Srba	1860.	
	1860.	U Somboru izgrađeno 29 kuća na sprat
	1860.	U Novom Sadu su objavljivani književni časopisi <i>Danica</i> i <i>Javor</i> ; Jovan Jovanović Zmaj, Laza Kostić, Đura Jakšić, Jakov Ignjatović počinjali su značajne književne karijere
Pojava Oktobarske diplome	20. X 1860.	
Ukinuta je Srpska Vojvodina i Tamiški Banat	27. XII 1860.	
	I 1861.	<i>Tucindanski članak</i>
Izdat Februarski patent	21. II 1861.	
Američki građanski rat (traje do 1865.)	12. IV 1861.	
Oslobađanje kmetova u Rusiji Proглаšenje Kraljevine Italije	1861.	
Zasedanje Ugarskog sabora	IV–VIII 1861.	
	2. IV 1861.	Zasedanje Blagoveštenskog sabora
	1861–1865.	Provizorijum (privremena prinudna uprava)
	1861.	Zalaganje nacionalnih manjina u Mađarskoj za priznavanje statusa nacije
	1861.	Jovan Đorđević osnovao je Srpsko narodno pozorište u Novom Sadu
Plan Dunavske konfederacije Lajoša Košuta	1862.	
Osnovana Matica slovačka	1863.	
	1864.	Matica srpska iz Pešte preseljena u Novi Sad
	1864.	Razdvajanjem srpske i rumunske crkve nastala rumunska pravoslavna mitropolija
	1864.	U Velikoj Kikindi počinje sa radom ciglana
	1864.	Plandište u Banatu dobija apoteku
	1865.	U Vrbasu izgrađena kudeljara
	1865.	Čitaonica u Bačkoj Topoli
	1865.	Đorđe Stratimirović i Karol Kuzmanji potpisali zajedničku srpsko-slovačku opozicionu izbornu konvenciju
Zasedanje Ugarskog sabora	1865–1867.	
Austro-pruski rat	1866.	Prva predstava na slovačkom jeziku u Bačkom Petrovcu
	1866.	Svetozar Miletić je pokrenuo list <i>Zastava</i>
	1866.	Plandište u Banatu dobija poštu
	1866.	Osnovana <i>Ujedinjena omladina srpska</i>
Sklopljena Austro-ugarska nagodba	1867.	
	1867.	Prvi javni koncert u Velikom Bečkereku
Ugarsko-hrvatska nagodba	1868.	

Zakon o narodnostima	6. XII 1868.	
Otvoren Suecki kanal	1869.	U Velikom Bečkereku osnovana Miletićeva Srpska narodna slobodoumna stranka
	1869.	Bela Crkva dobija gimnastičko društvo
	1869.	Pokrenute državne statistike (prvi pouzdani podaci o stanovništvu)
	1869.	Izgrađena pruga Segedin–Sombor
	1869.	Vilijem Paulinji Tot zajednički kandidat Srba i Slovaka na izborima za Mađarski sabor
Proглаšenje Nemačkog carstva	1871.	
	1871.	Otvorena cementara braće Orenštajn
	1871–1873.	Ukidanje Vojne granice
	1872.	Zakonom o zanatima se ukidaju cehovi
	1872.	Ukinut Potiski krunski dištrikt
	1873.	U Novom Sadu započela sadnja Dunavskog parka
	1873.	Kod Sente na Tisi izgrađen most
Stabilizacija dualističkog sistema, sa Kalmanom Tisom na čelu mađarske vlade	1875–1890.	
Velika istočna kriza	1875–1878.	
Konstruisan prvi telefon	1876.	
	1876.	Ukidanje Velikokikindskog dištrikta
	1876.	Početak rada nove ciglane u Kikindi
Tivadar Puškaš prvi put koristi telefonsku centralu	1877.	
Berlinski kongres – nezavisnost Srbije i Crne Gore	1878.	
	1880.	Početak redovnog beleženja statistika o nacionalnoj pripadnosti u Austrougarskoj
	1880.	Kod Sente izgrađeno ratno pristanište
	1880.	Vermeš organizovao prvu <i>Paličku olimpijadu</i>
	1881–1883.	Izgradnja železničke pruge Veliki Bečkerek–Velika Kikinda
Nastanak Trojnog saveza (Nemačka, Austro-Ugarska, Italija)	1882.	Železnica prolazi kroz Inđiju
	1883.	Železnička pruga Budimpešta–Zemun
	1883.	Izgrađen železnički most <i>Franja Josif</i> preko Dunava kod Novog Sada
	1884.	Raspad Srpske narodne slobodoumne stranke
	1885.	Železnička pruga Baja–Sombor–Novi Sad
Benc i Dajmler konstruisali prvi automobil	1885–1886.	
	1887.	Podela u Srpskoj narodnoj slobodoumnoj stranci
	1888.	U Zrenjaninu otvorena fabrika tepiha
	1889.	Železnička pruga Senta–Subotica
Osnivanje Socijaldemokratske stranke Mađarske	1890.	
	1891.	Otvoren parni mlin <i>Forgač</i> u Bačkoj Topoli
	1891.	Za potrebe sportista Vermeš izgradio hotel i prvu kružnu atletsku stazu, <i>Ahileon</i>
Osnivanje Srpske narodne radikalne stranke	1891.	

Monetarna reforma u Ugarskoj (umesto forinte uvedena kruna sa zlatnom podlogom)	1892.	
Donat Banki pronalazi karburator	1892.	
Francusko-ruski savez	1893.	
	1893.	Mlin <i>Bačka</i> u Vrbasu počeo sa radom
	1893–1895.	Katolička katedrala u Novom Sadu
Rentgen otkrio X-zrake	1895.	
	1895.	Deo Bugara iz Banata sele se u Ivanovo kod Pančeva, a deo u Bugarsku
Osnovana Katolička narodna stranka Mađarske	1895.	
Kongres narodnosti u Budimpešti	1895.	
Milenijumske proslave širom Mađarske povodom hiljadugodišnjice dolaska Mađara u Panonsku niziju	1896.	
U Budimpešti izgrađena podzemna železnica	1896.	
	1896.	Subotica dobila tramvaj
	1896.	Momčilo Tapavica je na prvim Olimpijskim igrama osvojio bronzanu medalju
	1897.	Ukrajinski etnograf i folklorist Volodimir Hnatjuk je u Ruskom Krsturu i Kucuri napravio etnografske zapise o Rusinima
	1900.	Pojava prvog automobila u Novom Sadu
	1901.	Izgrađen Vladičanski dvor u Novom Sadu
	1901–1912.	Stvaralaštvo Jakaba i Komora u Subotici
Braća Rajt konstruisali prvi avion	1903.	U Staroj Pazovi se formira amaterska pozorišna grupa koja radi na slovačkom jeziku
Nastanak Antante (Francuska, Rusija, Velika Britanija)	1904.	
Rusko-japanski rat	1904–1905.	
Posle 30 godina Tisina Slobodoumna stranka sišla sa vlasti, kriza dualističkog uređenja	1905.	
Prva marokanska kriza	1905.	
Srpsko-hrvatska koalicija u Hrvatskoj	1905.	
	1905.	U Sombor stiže električna energija
	1906.	U Somboru izgrađeno parno kupatilo
	1906.	Izgrađena fabrika veštačkog đubriva <i>Klotild</i> u Subotici
	1906.	U Kovačici se formira amaterska pozorišna grupa sa repertoarom na slovačkom jeziku
Spor Austrije i Mađarske zbog carinskih propisa	1907.	
Aponjijev školski zakon	1907.	
	1907.	Fabrika kudelje Johana Ertla u Odžacima
	1907.	Prva bioskopska predstava u Somboru
Aneksija Bosne i Hercegovine od strane Austrougarske, aneksiona kriza	1908.	
	1908.	Prva ciglana u Kanjiži
	1909.	U Novom Sadu izgrađena Sinagoga
Tisina Nacionalna stranka rada dolazi na vlast	1910.	
	1910.	Popis stanovništva (i na teritoriji današnje Vojvodine)

	1910.	Podignuta zgrada Novosadske gimnazije
	1910.	U Novom Sadu započeta sadnja Futoškog parka
Meksička revolucija	1910–1917.	
Druga marokanska kriza i Norvežanin Amundsen stigao do Južnog pola	1911.	
	1911.	U Novom Sadu krenuo prvi tramvaj i zabeležen prvi let avionom
Velike antiratne demonstracije u Budimpešti i u još nekim gradovima (<i>Krvavi četvrtak</i>)	1912.	Ukinuta srpska narodno-crkvena autonomija
	1912.	U Novom Sadu izgrađeno sirotište Marije Trandafil (danas zgrada Matice srpske)
	1912.	U Subotici je otvorena treća Gradska kuća (danas najveća u zemlji)
	1912.	Dužijanica u Subotici
Prvi balkanski rat; Londonski mir; Turska ostala bez evropskih poseda sem Instanbula sa okolinom	1912–1913.	
Drugi balkanski rat; mir u Bukureštu; Bugarska izgubila Dobrudžu, Jedrene, Tračko primorje	1913.	
	1913.	Otvorena fabrika šećera <i>Bačka</i> u Vrbasu
Osnivanje Građanske radikalne stranke u Budimpešti	1914.	
Sarajevski atentat, ubistvo prestolonaslednika Franca Ferdinanda u Sarajevu	28. VI 1914.	
Austrougarska objavila rat Srbiji; početak Prvog svetskog rata; objave rata između Centralnih sila (Nemačka i Austrougarska) i sila Antante (Francuska, Velika Britanija, Rusija) i saveznika; formiranje fronta na Marni, bitke u Galiciji i Šleziji	28. VII – 5.VIII 1914.	
Niška deklaracija	7. XII 1914.	
Londonski sporazum; Italija ulazi u rat na strani Antante	1915.	
Početak Makenzenove ofanzive u Srbiji, povlačenje srpske vojske na Krf	6. X 1915.	
Bugarska ulazi u rat na strani Centralnih sila	1915.	
Osnivanje Jugoslovenskog odbora	1915.	
Bitka kod Mojkovca	5. I 1916.	
Rumunija ulazi u rat na strani Antante	1916.	
Formiranje Solunskog fronta	1916.	
Prva srpska dobrovoljačka divizija osnovana u Odesi	1916.	
Februarska revolucija u Rusiji	1917.	
Početak Oktobarske revolucije u Rusiji	7. XI 1917.	
Ruski car se odriče prestola	7. XI 1917.	
Sovjetska Rusija izlazi iz rata	1917.	
Krfska deklaracija	1917.	
SAD ulaze u rat na strani Antante	14. VII 1917.	
Povećavanje broja dezertera	1917.	
<i>Pravo naroda na samoopredeljenje</i> Vudroa Vilsona	1. VIII 1918.	
Proboj Solunskog fronta	15. IX 1918.	
	27. X 1918.	Osnovan Bunjevačko-srpski narodni odbor u Subotici

Narodno vijeće u Zagrebu prekinulo državno-pravne odnose sa Austrijom i Mađarskom	29. X 1918.	
<i>Revolucija jesenjih ruža</i> , vlada Mihajla Karolja	30–31. X 1918.	
Austrougarska potpisala primirje sa Antantom	3. XI 1918	.
Narodno vijeće Kraljevine Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu nagovestilo ujedinjenje sa Kraljevinom Srbijom	6. XI 1918.	
Sastanak predstavnika srpske vlade i članova Jugoslovesnkog odbora i Narodnog vijeća	9. XI 1918.	
Nemačka potpisala primirje sa Antantom – kraj rata	11. XI 1918.	
Primirje srpske vojske i mađarske vlade	13. XI 1918.	
	25. XI 1918.	Velika narodna skupština u Novom Sadu
Regent Aleksandar proglasio formiranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca	1. XII 1918.	
Sovjetska revolucija u Berlinu	5–14. I 1919.	
	27. II 1919.	Sazvana Velika narodna skupština za Banat, Bačku i Baranju
	1. III 1919.	Konstitutivna sednica Privremenog narodnog predstavništva
Proglašena Mađarska Sovjetska republika	21. III 1919.	
	25. XI 1918 – III 1919.	Privremena prelazna faza vlasti
	V 1919.	Osnovana Jugoslovenska demokratska stranka
	1919.	Ukidanje političkih organa Bačke, Banata i Baranje
	1919.	Početak agrarne reforme
Početak mirovne konferencije u Parizu	1919.	
Osnovana Kominternu	1919.	
Osnovana Liga Naroda	1919.	
Prihvaćen Pakt od 26 tačaka	1919.	
	1919.	U Novom Sadu je osnovano Rusinsko narodno prosvetno društvo
	1919.	Festival pevača amatera – središnja kulturna manifestacija Slovaka u Vojvodini
	4. VI 1920.	Potpisan mirovni ugovor između Antante i Mađarske u Trianonu
	28. XI 1920.	Izbori za Ustavotvornu skupštinu
	1920.	Osnovan Pravni fakultet u Subotici
	28. VI 1921.	Proglašenje Ustava (Vidovdanski ustav)
	20. VIII 1921.	Povlačenje srpskih jedinica iz Baranje i Bajskog okruga naloženo od sila Antante
Grčko-turski rat započet 1920. godine završen je porazom Grčke	16. IX 1922.	
Musolinijev <i>marš</i> na Rim – pobjeda fašizma u Italiji	28. X 1922.	
Osnovan Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika	30. XII 1922.	
	1922.	Podela države na oblasti
Francuske i belgijske trupe zaposele Rursku Oblast	11. I 1923.	
Prima de Rivera uvodi vojnu diktaturu u Španiji	13. IX 1923.	

Turska proglašena republikom	29. X 1923.	
	1923.	Okončanje razgraničenja sa Rumunijom
	1923.	Formiranje <i>Mađarske stranke</i>
	1923.	Formiranje stranke Rumuna
	1923.	Pojava Samostalne demokratske stranke u Vojvodini
Smrt V. I. Lenjina; Staljin zadržava položaj glavnog partijskog i državnog rukovodioca	21. I 1924.	
Konferencija u Lokarnu o miroljubivom rešavanju sporova	5–16. X 1925.	
	1926.	Matica Srpska dobija zgradu od Novog Sada u kojoj se i danas nalazi
	1927.	Bunjevačko-šokačka stranka pristupila Hrvatskoj seljačkoj stranci
Ubistvo poslanika HSS-a u skupštini, kriza parlamentarizma	20. VI 1928.	
U Parizu sklopljen Brajan-Kelogov pakt o uzdržavanju od rata kao sredstva za rešavanje političkih sporova	27. VIII 1928.	
	1928.	Izgorela zgrada Narodnog pozorišta u Novom Sadu
	6. I 1929.	Proglašenje diktature kralja Aleksandra
Lateranski ugovori između Italije i Vatikana; Italija priznaje papin suverenitet u Vatikanu	11. II 1929.	
	3. X 1929.	Formiranje banovina
<i>Crni petak</i> na njujorškoj berzi	25. X 1929.	
Velika svetska ekonomska kriza	1929–1933.	
U Indiji, pod vodstvom Mahatme Gandija počinje <i>Pokret za izbegavanje građanske neposlušnosti</i> pozivajući na neposlušnost britanskim vlastima (pasivna rezistencija)	12. III 1930.	
	3. IX 1931.	Proglašenje <i>Oktroisanog ustava</i>
Japanci ulaze u Mandžuriju	18. IX 1931.	
	1931.	Skup Jevreja u Subotici
	1931.	Završna faza agrarne reforme
	1932.	Odobren rad opozicije
	1932.	Sastanak Seljačko-demokratske koalicije u Zagrebu (SDK osnovana 1926. godine)
Adolf Hitler postaje kancelar Nemačke	30. I 1933.	
<i>New Deal</i> američkog predsednika Ruzvelta	1933.	
Čang Kaj-Šek započinje pohod protiv komunista, početak <i>Dugog marša</i> Crvene armije kroz Kinu	13. II 1934.	
Austrijski kancelar Dolfus ubijen u Beču u nacističkom pokušaju državnog udara	25. VII 1934.	
Smrt nemačkog predsednika Hindenburga; Hitler postaje i predsednik i kancelar	2. VIII 1934.	
Ubistvo kralja Aleksandra u Marseju; Namesnički režim	9. X 1934.	
U Lenjingradu ubijen S. M. Kirov; početak Staljinovih čistki u SSSR-u	1. XII 1934.	
U Nemačkoj donet Nirnberški zakon o isključivanju Jevreja iz javnog života	15. IX 1935.	

Italijanske trupe ulaze u Etiopiju; početak Italijansko-abisinskog rata	3. X 1935.	
Pobuna generala Franka protiv vlade Narodnog fronta; početak Španskog građanskog rata	18. VII 1936.	
Savez Nemačke i Italije – <i>Osovina Rim-Berlin</i>	25. X 1936.	
Antikomunistički pakt (<i>Antikominterni pakt</i>) između Nemačke i Japana	25. XI 1936.	
	1936–1939.	Vlada Milana Stojadinovića
Italija pristupa Antikominterni paktu	6. XI 1937.	
<i>Minhenski sporazum</i> (Nemačka, Italija, Francuska, Velika Britanija)	29. IX 1938.	
U Nemačkoj organizovani neredi protiv Jevreja (<i>Kristalna noć</i>)	9–10. XI 1938.	
	1938.	Prekida se agrarna reforma zbog nedostatka zemljišta
Hitler zaposeda Češku i Moravsku	15. III 1939.	
Hitler objavljuje odluku o stvaranju Protectorata Češke i Moravske	16. III 1939.	
Frankove trupe u Madridu; kraj Španskog građanskog rata	28. III 1939.	
Velika Britanija i Francuska garantuju nezavisnost Poljske	31. III 1939.	
Pakt <i>Molotov-Ribentrop</i>	23. VIII 1939.	
	26. VIII 1939.	Stvaranje Banovine Hrvatske
Nemačka bez objave rata napala Poljsku; početak Drugog svetskog rata	1. IX 1939.	
Velika Britanija i Francuska objavile rat Nemačkoj	3. IX 1939.	
Sovjetske trupe ulaze u istočnu Poljsku	17. IX 1939.	
Nemačka zaposeda Dansku, Norvešku, Holandiju i Belgiju	1940.	<i>Pakt o većitom prijateljstvu</i> Jugoslavije i Mađarske
U Velikoj Britaniji Winston Čerčil postaje predsednik Vlade	1940.	
Nemačke trupe ulaze u Pariz	14. VI 1940.	
U neokupiranom delu Francuske predsednik Vlade postaje Peten i traži primirje od Nemačke	1940.	.
General de Gol sastavlja u Londonu <i>Nacionalni komitet slobodne Francuske</i>	1940.	
Nemački vazdušni napadi na Veliku Britaniju (Početak <i>Bitke za Englesku</i>)	10. VII 1940.	
	25. III 1941.	Jugoslavija pristupa Trojnom Paktu
	26 – 27. III 1941.	Vojni puč u Beogradu protiv pristupanja Trojnom paktu
	6. IV 1941.	Napad Trojnog pakta na Jugoslaviju
	10. IV 1941.	Proglašenje Nezavisne države Hrvatske
	11. VI 1941.	Napad Mađarske na Jugoslaviju
	17. IV 1941.	Kapitulacija Jugoslavije, okupaciona podela zemlje
Nemačka napada bez objave rata SSSR	22. VI 1941.	Formiranje partizanskih jedinica
	VI–VII 1941.	Pripreme i početak ustanka u Jugoslaviji
	IX 1941.	Početak otpora okupatorima u Sremu
Japanci napali američku flotu u luci Perl Harbor; SAD i Velika Britanija objavljuju rat Japanu	7. XII 1941.	
	16. XII 1941.	Pripajanje delova Jugoslavije Mađarskoj

	I 1942.	<i>Racija</i> mađarskih okupatora prerasta u masovna ubistva civilnog stanovništva
	1942.	Sremski partizani u Bosni
Početak pomorske i vazdušne bitke kod ostrva Midvej na Pacifiku; presudna pobjeda američkih snaga nad Japanom	3. VI 1942.	
	VIII 1942.	Represija i užasan teror u Sremu, posle toga reorganizacija partizanskih odreda
Britanska protivofanziva u severnoj Africi; proboj nemačko-italijanskih položaja kod EJ Alamejna	23. X – 20. XI 1942.	
Crvena armija opkoljava Nemce kod Staljingrada	19–21. XI 1942.	
Kapitulacija nemačke 6. armije u Staljingradu	31. I – 2. II 1943.	
Anglo-američke trupe iskrcavaju se na Siciliji	10. VII 1943.	
Početak sovjetske letnje ofanzive	12. VII 1943.	
Kapitulacija Italije	8. IX 1943.	
Teheranska konferencija (Ruzvelt, Staljin, Čerčil)	8. XI – 1. XII 1943.	
	III 1943.	Josip Broz Tito izjavljuje da će Vojvodina pripasti onome za koga se opredeli narod
Iskrcavanje anglo-američkih trupa u Normandiji	6. VI 1944.	
Početak sovjetske ofanzive protiv nemačke armijske grupe <i>Centar</i>	22. VI 1944.	
	VII 1944.	Partizanska ofanziva <i>Žitni cvet</i>
Crvena armija prodire do Varšave i zaustavlja se pred varšavskim predgrađem Pragom	1 – 2. VIII 1944.	
	IX 1944.	Jedinice Crvene armije prelaze rumunsku i jugoslovensku granicu
	sredina X 1944.	Banat i Bačka oslobođeni
	10. X 1944.	Partizani stižu u Suboticu
	23. X 1944.	Partizani stižu u Novi Sad
	XI 1944.	Bitka na Batini
	krajem 1944.	Formira se Sremski front
	1. I 1945.	Formirana II jugoslovenska armija
Konferencija u Jalti (Ruzvelt, Staljin, Čerčil); podela Nemačke na četiri okupacione zone	4 – 11. II 1945.	
Amerikanci prelaze Rajnu kod Remagena; slom nemačkog zapadnog fronta	7. III 1945.	Formirana vlada Demokratske Federativne Jugoslavije
	1945.	Žestoke bitke kod Batine
U Kairu osnovana Arapska liga	22. III 1945.	
	6. IV 1945	Odluka o priključenju Vojvodine Srbiji
Osnivanje Organizacije ujedinjenih naroda u San Francisku	25. IV – 26. VI 1945.	
Hitler izvršava samoubistvo; njegov naslednik postaje admiral Denic	30. IV 1945.	
Sovjetske trupe zauzimaju Berlin	2. V 1945.	
Kraj rata u Evropi	9. V 1945.	

	15. V 1945.	Kraj rata u Jugoslaviji
	V 1945.	Ujedinjuju se partijske organizacije Srbije, Vojvodine i Kosova i Metohije
Bezuslovna kapitulacija Nemačke potpisana u Renu i Berlinu	7–9. V 1945.	
Savezničke sile u Nemačkoj stvorile četiri okupacione zone; obrazovan saveznički kontrolni savet (deluje do 20. III 1948.)	5. VI 1945.	
Povelja o osnivanju Ujedinjenih naroda potpisala je 51 zemlja, među njima i Jugoslavija	26. VI 1945.	
Potsdamska konferencija; nemačka područja istočno od linije Odra–Nisa pripojena Poljskoj	17. VII – 2. VIII 1945.	
Amerikanci bacaju atomsku bombu na Hirošimu	6. VIII 1945.	
Amerikanci bacaju atomsku bombu na Nagasaki	9. VIII 1945.	
	23. VIII 1945.	Započela agrarna reforma i kolonizacija Vojvodine
	VIII 1945.	Ponovo potvrđeno da se Vojvodina priključuje Srbiji
Kapitulacija Japana, potpisana na američkom brodu Misuri u Tokijskom zalivu i završetak rata	2. IX 1945.	
	11. XI 1945.	Izbori u Jugoslaviji
	29. XI 1945.	Nakon pobede NF na izborima, proglašena Demokratska Federativna Republika Jugoslavija
	31. I 1946.	Ustavom FNRJ se reguliše status Vojvodine
Francuzi započinju otvoreni rat protiv Vijetnama u Indokini (Indokineski rat, završen 1954)	19. XII 1946.	
	1947.	Ustavom NR Srbije se reguliše status Vojvodine
Trumanova doktrina o vojnoj i ekonomskoj pomoći zemljama ugroženim komunističkim pokretima; početak hladnog rata	12. III 1947.	
Maršalov plan (plan pomoći SAD za obnovu Evrope); od 1948. do 1952. godine 16 evropskih zemalja primilo je 15 milijardi dolara u obliku kredita i pomoći	5. VI 1947.	
	15. VIII 1947.	Nezavisnost Indije i Pakistana
	1948.	Donet statut Vojvodine
Proglašenje nezavisnosti države Izrael; prvi izraelsko-arapski rat (primirje 1949)	14. V 1948.	
	28. VI 1948.	Rezolucija Informacionog biroa
	1948.	Matica srpska postala je centralna (matična) biblioteka Vojvodine.
	1948.	Srednja škola za primenjenu umetnost <i>Bogdan Šuput</i> osnovana je u Novom Sadu
Osnovan <i>Atlantski pakt</i> (NATO pakt), vojno-politički savez zapadnoevropskih zemalja i SAD	4. IV 1949.	
Osnovano Evropsko veće u Strazburu	5. V 1950.	
Proglašenje Narodne Republike Kine	21. IX 1950.	
	1950.	Uvođenje sistema samoupravljanja
	1950.	SNP formira baletski ansambl

	1951.	Na evropskom prvenstvu u Beču jugoslovenski stonoteniseri osvojili su drugo mesto, a boje reprezentacije branili su Vilim i njegov brat Tibor Harangozo
Kraj korejskog rata	27. VII 1953.	
	1953.	Ustavnim zakonom DFJ postala Federativna Narodna Republika Jugoslavija
	1953.	Ustavnim zakonom predviđena dublja decentralizacija državne vlasti
	1953.	Osnovan memorijalni muzej Save Šumanovića u Šidu
	1954.	Pojava nove generacije vajara
	1954.	Subotički stonoteniser Vilim Harangozo postao je svetski prvak u Londonu u paru sa Zagrepčaninom dr Žarkom Dolinarom
Ženevski ugovor o Indokini; zemlja podeljena po 17. paraleli na Severni i Južni Vijetnam	21. VII 1954.	
Ustanak protiv Francuske u Alžiru	I. XI 1954.	
	1955.	Opštine postaju lokalni organi vlasti
	1955.	Galerija naivnih slikara osnovana u Kovačici
Bandunška konferencija afričkih i azijskih zemalja	18–24. IV 1955.	
Potpisivanje <i>Varšavskog pakta</i> , vojnog saveza istočnoevropskih zemalja pod vođstvom SSSR-a	14. V 1955.	
Ustanak u Mađarskoj; sovjetski tenkovi zauzimaju Budimpeštu	23. X – 24. XI 1956.	
Suecka kriza; Izrael uz pomoć Francuske i Velike Britanije napada Egipat; rat se završava primirjem	29. X – 6. XI 1956.	
Potpisani tzv. Rimski ugovori o osnivanju Evropske ekonomske zajednice (EEZ) i Evropske zajednice za atomsku energiju (Euratom)	1957.	
SSSR lansirao prvi veštački satelit Sputnjik	4. X 1957.	
De Gol prvi predsednik Pete republike u Francuskoj	8. I 1959.	
Fidel Kastro predsednik vlade na Kubi, nakon svrgavanja Batiste	16. II 1959.	
	1959.	Festival rumunske muzike i folklora održava se svake godine u drugom mestu
	1961.	Formiranje Bloka nesvrstanih zemalja
Prvi sovjetski veštački satelit sa ljudskom posadom (Jurij Gagarin)	12. IV 1961.	
Počinje podizanje Berlinskog zida	13. VIII 1961.	
Konferencija nesvrstanih zemalja u Beogradu	1–6. IX 1961.	
	1961.	<i>Likovna jesen</i> u Somboru
Kubanska kriza zbog instaliranja sovjetskih raketnih baza; američka pomorska blokada	20. X – 20. XI 1962.	
	1962.	<i>Likovni susreti</i> u Subotici, dokumentacioni centar jugoslovenskih likovnih kolonija
	1962.	Početak održavanja <i>Durinda</i> i <i>Dendešbokrete</i>
	1963.	Ustav, proglašena Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija

Ubistvo američkog predsednika Kenedija	21. XI 1963.	
	1963.	U Bajmoku se održava međunarodna smotra folklor KUD <i>Jedinstvo-Egység</i>
<i>Tonkinški incident</i> – Džonson dobija od Kongresa određene ruke za intervenciju u Vijetnamu	2. VIII 1964.	
	1964.	Zrenjaninski rvač Branislav Simić osvojio zlatne medalje na Olimpijadi u Tokiju
SAD započinju napade na Severni Vijetnam	7. II 1965.	Početak neuspešne Privredne reforme
	1965.	Početak privredne reforme
	1966.	Galerija <i>Milan Konjović</i> u Somboru
	1967.	Deetatizacija, ustavni amandmani
Vojna hunta u Grčkoj (do 1974.)	21. IV 1967.	
Treći izraelsko-arapski rat, <i>Šestodnevni rat</i>	5–10. VI 1967.	
<i>Praško proleće</i> ; novi demokratski kurs u Čehoslovačkoj	III 1968.	
U SAD ubijen crnački vođa Martin Luter King; novi talas rasnih nemira	4. IV 1968.	
Studentski nemiri i radnički štrajkovi dovode do raspuštanja Narodne skupštine u Francuskoj	30. V 1968.	
Trupe SSSR, DR Nemačke, Poljske, Mađarske i Bugarske ulaze u Čehoslovačku	21. VIII 1968.	
	1968.	Protesti beogradskih studenata
	1968.	Zrenjaninski bokser Zvonko Vujin osvajač bronzane medalje na Olimpijadi u Meksiku
	1968.	Zrenjaninski rvač Branislav Simić osvajač bronzane medalje na Olimpijadi u Meksiku
Incident na granici SSSR-a i Kine na reci Usuriju	2. III 1969.	
Prvi ljudi na Mesecu: Armstrong i Oldrin	20. VII 1969.	
Helsinški pregovori o ograničavanju strateškog nuklearnog naoružanja (SALT) SAD-a i SSSR-a	17. XI 1969.	
	1970–1990.	Sportske olimpijade školske omladine Vojvodine (svake četvrte godine)
Istočni Pakistan proglašen samostalnom Bengalskom republikom (Bangladeš)	26. III 1971.	
	1971.	Pokrajine Vojvodina i Kosovo i Metohija postale konstitutivni delovi Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije
<i>Maspok</i> u Hrvatskoj	1971.	
	1971–1972.	Sukobi u SKJ i smene rukovodstava u Hrvatskoj i Srbiji
Uklanjanje tzv. <i>anarholiberala</i> u Beogradu	1972.	
	1972.	Bokser Zvonko Vujin osvajač bronzane medalje na Olimpijadi u Minhenu
	1973.	Galerija likovnih stvaralaca Mađara na tlu Vojvodine u periodu od 1830. do 1930. god.
Pariski sporazum o prekidu rata u Vijetnamu	27. I 1973.	
U Čileu vojna hunta obara predsednika Aljendea	11. IX 1973.	
Napadom Egipćana na Sueckom kanalu i Sirijaca na Golansku visoravan, izbija četvrti izraelsko-arapski rat	8. X 1973.	

	21. II 1974.	Novim Ustavom potvrđena konstitutivnost pokrajina
Evropska konferencija o manjinama završena u Trstu; upozoreno na nerešena pitanja narodnih manjina (samo u Evropi više od 40 miliona ljudi)	13. VII 1974.	
	1974.	Osnovana je Akademija umetnosti u Novom Sadu (muzička, dramska i likovna sekcija)
U Helsinkiju započela evropska konferencija o bezbednosti i saradnji, na kojoj učestvuje 35 država; potpisana Helsinška deklaracija	30. VII 1975.	
Umro španski diktator Franko; početak demokratizacije u zemlji	20. XI 1975.	
Kraj <i>Kulturne revolucije</i> u Kini	25. X 1976.	
	1976.	Rvač Momir Petković osvojio zlato na Olimpijadi u Montrealu; bokser Tadija Kačar osvojio srebro na istom takmičenju
	1978.	Bokser Tadija Kačar osvajač srebra na svetskom prvenstvu u Beogradu
Homeini preuzima vlast u Iranu; Sovjetska intervencija u Avganistanu	1979.	TV Novi Sad počela da emituje program
Naftna kriza – nakon skoka cene nafte usledio kolaps tržišta nafte i privredna recesija u svetu	1979–1984.	
Iransko-irački rat	1980–1988.	
	1980–1991.	Ekonomska kriza
	1980.	Memorijalni muzej slikara i pesnika romantizma Đure Jakšića u Srpskoj Crnji; Galerija – spomen – zbirka slikara Stojana Trumića u Titelu
	4. V 1980.	Umire Josip Broz Tito
	1980.	Bokser Slobodan Kačar osvajač zlata na Olimpijadi u Moskvi
	1981.	Početak demonstracija na Kosovu i Metohiji
	1981.	Subotički rvač Refik Memišević svetski šampion u rvanju
	1981.	Otvaranje nove zgrade Narodnog pozorišta u Novom Sadu
Rat za Foklanska ostrva između Velike Britanije i Argentine	1982.	
	1982.	Početak kolonije vajara <i>Terra</i> u Kikindi
Američke intervencije u Libanu i Grenadi	1983.	
	1984.	Rvač Refik Memišević osvaja srebro na Olimpijadi u Los Andelesu, senčanski rvač Jožef Tertei bronzu
	1987.	Dolazak Slobodana Miloševića na vlast; <i>Antibirokratska revolucija</i> u Srbiji
	1988.	Stonoteniser Ilije Lupulesku osvojio je sa Zoranom Primorcem srebro na Olimpijadi u Seulu
	5–6. X 1988.	<i>Jogurt revolucija</i> u Novom Sadu
	I 1989.	Vanredno stanje na Kosovu i Metohiji
Raspad SSSR-a	1989–1991.	
Pad komunizma u SSSR-u i istočnoj Evropi; pad berlinskog zida; ujedinjenje Nemačke; Revolucija u Rumuniji; pad diktatora Čaušeskua	1989.	

	1989.	Festival igračkih parova <i>Tulipan</i> u organizaciji PČESA-e i MZ Čenej
Irak napada Kuvajt	1990.	Raspuštanje Saveza komunista Jugoslavije
	1–2. VII 1990.	Ustav Socijalističke Republike Srbije
	20–22. I 1990.	Prekinut XIV kongres SKJ i nije nastavljen
	23. XII 1990.	Održani višestranački izbori u Srbiji
Zalivski rat, napad SAD i saveznika na Irak	1991.	
	1991–1995.	Ratovi na prostoru bivše SFRJ
	1992.	Aranka Binder osvojila bronzanu medalju na streljaštvu na Olimpijadi u Barseloni.
Neuspešna intervencija SAD u Somaliji	1993.	Ogromna inflacija u SR Jugoslaviji
Početak građanskog rata u Ruandi	1994.	
	1996.	Početak održavanja susreta amaterskih pozorišta vojvodanskih Mađara
	1996.	Aleksandra Ivošev osvajač zlata i bronzne u streljaštvu na Olimpijadi u Atlanti
	1998.	Zaoštravanje krize na Kosovu i Metohiji
	1998.	Pojava studentske organizacije OTPOR
	1999–2000.	Vlast brutalno tuče demonstrante
Početak sukoba u Čečeniji	1999.	
	24. III 1999.	NATO napad na Srbiju i Crnu Goru
	1999.	Festival starosedelaca Srba <i>Ivanjsko cveće</i> u Sivcu
	1999.	Festival duhovnog i materijalnog stvaralaštva Srba kolonista u Vojvodini
	24. IX 2000.	Izbori u Srbiji
	5. X 2000.	Pad režima Slobodana Miloševića, dolazak na vlast DOS-a
	2000.	Odbojkaši SRJ osvajači zlata na Olimpijadi u Sidneju
	2000.	Vaterpolisti <i>Bečeja</i> prvaci Evrope
Islamski fundamentalisti ruše zgrade Svetskog trgovinskog centra u Njujorku	11. XI 2001.	
	14. XII 2001.	Predlog Omnibus zakona
Američka okupacija Avganistana	2002.	Izglasavanje Omnibus zakona
	2002.	U Subotici se u Mađarskom kulturnom centru Nepker održava međunarodni festival koji sadrži smotru mađarskog folklora za decu i odrasle i druge kulturno-umetničke programe
	12. III 2003.	Atentat na predsednika Vlade Republike Srbije dr Zorana Đinđića
Drugi Zalivski rat, SAD i Velika Britanija okupirale Irak	2003.	
	2006.	Raspad SR Jugoslavije – Crna Gora se odvoja od Srbije

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	5
UVOD	7
1. IDEJA, NAZIV, POJAM I GRANICE VOJVODINE	7
1.1. Ideja o stvaranju Vojvodine	7
1.2. Poreklo naziva Vojvodina.....	8
1.3. Granice Vojvodine.....	8
2. ISTORIJA PODRUČJA BUDUĆE VOJVODINE PRE POJAVE TURAKA.....	9
2.1. Kratak pregled istorije Vojvodine do kraja IX veka.....	9
2.2. Vojvodina od doseljavanja Mađara do turskih osvajanja.....	11

I POGLAVLJE

OD PADA SRPSKE DESPOTOVINE (1459) DO SMRTI

CARA JOSIFA II (1790)..... 14

1. OD PADA SRPSKE DESPOTOVINE (1459) DO MOHAČKE BITKE (1526)	14
1.1. Prodor Osmanlija i posledice	14
1.2. Srem i Banat pod prvim naletima Turaka	14
1.3. Prvi srpski despot u Ugarskoj	15
1.4. Ulazak srpskih feudalaca u ugarsku vlastelu, njihovi posedi u Ugarskoj i prve srpske seobe	15
1.5. Istorijsko i mitsko pamćenje o zajedničkim borbama.....	16
1.6. Odbrana Beograda i sećanje na nju	16
1.7. Pad Srpske despotovine i posledice	17
1.8. Vojnički način života postaje trajna karakteristika Srba.....	17
1.9. Usamljena Ugarska u ratu protiv Osmanlija i srpski despoti u Ugarskoj	18
1.10. Srbi na ostalim bojištima u službi ugarskih kraljeva	19
1.11. Prvi tračak verske tolerancije i dalje naseljavanje Srba	19
1.12. Gašenje titule despota, srpsko-vlaški i srpsko-hrvatski odnosi.....	19
1.13. Dožin ustanak	20
1.14. Propast srednjovekovne Ugarske, gubitak južne odbrambene linije sa Beogradom	20
1.15. Mohačka bitka i raspad Ugarske	21
2. OD MOHAČKE BITKE (1526) DO KARLOVAČKOG MIRA (1699)	21
2.1. „Car” Jovan Nenad.....	22
2.2. Opsada Beča 1529. godine i slamanje otpora u Ugarskoj.....	22
2.3. Dalje jačanje srpskoslovenskog elementa u južnoj Ugarskoj i stalno ratno stanje.....	23
2.4. Zauzimanje Budima i posledice	24
2.5. Dalji pohodi Osmanlija	24
2.6. Teritorija Vojvodine u Osmanlijskom carstvu	25
2.7. Prvi srpski ustanak protiv Osmanlija i organizovana odbrana ostatka Ugarske	25
2.8. Prvi akt verske tolerancije	26
2.9. Period habzburško-osmanlijskih ratova.....	26
2.10. Dugi rat (1593–1606), tzv. Petnaestogodišnji rat, i ustanci Srba	26
2.11. Odjek ustanka.....	26
2.12. Propast ustanka u Banatu	27
2.13. Sećanje na Banatski ustanak	27
2.14. Preokret u habzburško-osmanlijskim odnosima.....	28
2.15. Veliki bečki rat (1683–1699).....	28
2.16. Srbi u Velikom bečkom ratu	29

2.17. Prodor austrijskih vojskovođa u srce Balkana.....	29
2.18. Velika seoba Srba, njihovo prihvatanje u južnoj Ugarskoj i Hrvatskoj i privilegije	29
2.19. Đorđe Branković, vizionar, znalac, istoričar, pisac	30
2.20. Novi talas „bežanija”	31
2.21. Dalji tok i posledice Velikog bečkog rata	31
2.22. Bitka kod Sente	31
2.23. Karlovački mir	32
3. OD KARLOVAČKOG MIRA (1699) DO SMRTI JOSIFA II (1790)	34
3.1. Novi izazovi i nova situacija u XVIII veku	34
3.2. Odomaćenje Srba na novim prostorima	35
3.3. Naši krajevi u novom istorijskom kontekstu	35
3.4. Uloga pravoslavne crkve u srpskom društvu.....	35
3.5. Uloge patrijarha i crkveno-narodnih sabora	36
3.6. Bečki dvor, njegova politika prema Srbima i veze srpske crkvene hijerarhije i Bečkog dvora.....	36
3.7. Barok u Vojvodini	37
3.8. Pitanje verske tolerancije.....	37
3.9. Srpsko-ruske kulturne i verske veze	39
3.10. Veze Srba sa srednjom Evropom i narodima sa kojima su živeli.....	39
3.11. Začeci nove srpske elite: plemstvo	40
3.12. Srpsko građanstvo i pismenost.....	40
3.13. Formiranje Vojne granice.....	41
3.14. Život na Vojnoj granici.....	42
3.15. Ratovi vođeni uz učešće graničara	43
3.16. Rakocijev ustanak	43
3.17. Ratovi u XVIII veku, Varadinski rat	44
3.18. Ratovi u XVIII veku, Rat za austrijsko nasleđe	44
3.19. Austro-turski ratovi i mirniji tok istorije na ovim prostorima.....	45
3.20. Gradovi na području Vojne granice	45
3.21. Civilna, županijska vlast na teritoriji buduće Vojvodine	45
3.22. Pitanje seoskog stanovništva	46
3.23. Hajdučija	47
3.24. Slobodni kraljevski gradovi	47
3.25. Reorganizacija Vojne granice i reakcije na nju.....	48
3.26. Otpor graničara reinkorporaciji u Ugarsku.....	49
4. DOSELJAVANJA	49
4.1. Naseljavanje Nemaca	49
4.2. Doseljavanje Srba	50
4.3. Doseljavanje Hrvata	51
4.4. Doseljavanje Mađara	51
4.5. Doseljavanje Rumuna	52
4.6. Doseljavanje Slovaka.....	53
4.7. Doseljavanje Rusina	53
4.8. Jevreji u Vojvodini.....	54
4.9. Narodi o kojima (ni)je ostalo samo sećanje	55
4.10. Doseljavanje i poreklo Roma.....	55
4.11. Posledice naseljavanja teritorije buduće Vojvodine.....	56
5. CIVILIZACIJSKI I KULTURNI RAZVOJ U XVIII VEKU	57
5.1. Počeci navodnjavanja i izgradnje	57
5.2. Kulturni razvoj	58
5.3. Razvoj školstva u južnoj Ugarskoj i šire	58
5.4. Književnost	59
5.5. Slikarstvo	59

II POGLAVLJE**ISTORIJA NARODA VOJVODINE****U DUGOM DEVETNAESTOM VEKU (1790–1914) 60****1. OD VLADAVINE LEOPOLDA II DO REVOLUCIJE 1848. GODINE 60**

1.1. Sukob mađarskog plemstva i Josifa II.....60

1.2. Pokret mađarskog plemstva.....60

1.3. Vladavina Leopolda II i zavera mađarskih jakobinaca61

1.4. Temišvarski sabor.....61

1.5. Uticaj Francuske građanske revolucije62

2. NAPOLEONOVI RATOVI, SRPSKA REVOLUCIJA, EKONOMSKI I DRUŠTVENI ŽIVOT 63

2.1. Habzburgovci u novoj evropskoj konstelaciji.....63

2.2. Unutrašnji problemi Habzburške monarhije.....63

2.3. Odgovor Habzburgovaca na nove izazove i apsolutizam.....63

2.4. Poslednji austro-turski rat i Prvi srpski ustanak63

2.5. Odras ekonomskog razvoja nastalog ratovanjima, posledice i položaj plemstva64

2.6. Poljoprivreda.....65

2.7. Zanatstvo i industrija65

2.8. Trgovina.....66

2.9. Osnovne karakteristike društva u Mađarskoj.....66

3. DOBA REFORMI, NACIONALNO BUĐENJE I KULTURNI ŽIVOT 67

3.1. Grof Istvan Sečenji i druge ideje o preuređenju Ugarske.....67

3.2. Prvi ugarski reformski sabor.....68

3.3. Sabor od 1832. do 1836. godine i nastup Lajoša Košuta69

3.4. Poslednji staleški sabor u Ugarskoj.....69

3.5. Nacionalna struktura kao preduslov za buđenje nacionalnih pokreta69

3.6. Nacionalno buđenje Nemaca, Rumuna, Slovaka, Rusina i Srba70

3.7. Uloga sveštenstva i inteligencije u nacionalnom buđenju
Srba, Rumuna, Slovaka i Rusina70

3.8. Ilirizam kod Hrvata.....73

3.9. Romi u dugom XIX veku73

3.10. Reforma jezika kod Srba, Vuk Stefanović Karadžić.....73

3.11. Razvoj srpske kulture u Ugarskoj, Matica srpska i Tekeljanum.....74

3.12. Unapređivanje kulture i poboljšanje školskog sistema.....76

3.13. Zaključak76

4. GRAĐANSKA REVOLUCIJA I RAT ZA OSLOBAĐANJE UGARSKE (1848/1849)..... 76

4.1. Početak evropskih revolucija 1848/1849. godine.....76

4.2. Revolucija u Beču.....77

4.3. Od revolucije do početka rata za oslobođenje77

4.4. Revolucija u Pešti, slavni početak bez krvoprolića
i prva parlamentu odgovorna mađarska vlada.....77

4.5. Zahtevi srpskih intelektualaca i prvi nemiri.....78

4.6. Delegacija vojvođanskih Srba u Požunu78

4.7. Majska skupština i Srpska Vojvodina79

4.8. Počeci oružanih sukoba.....80

4.9. Narodnosti u Revoluciji 1848/49. godine80

5. RAT ZA OSLOBOĐENJE UGARSKE OD HABZBURŠKE VLASTI, PROGLAŠENJE NEZAVISNOSTI I SLOM 82

5.1. Revolucija i pitanje narodnosti.....82

5.2. Planovi austrijskog dvora o slamanju mađarske revolucije i napad na nju82

5.3. Prve pobeđe revolucionarne vojske i preokret u ratnoj sreći82

5.4. Novi car i novi uspesi Habzburgovaca82

5.5. Prolećni pohod revolucionarne vojske.....83

5.6. Od detronizacije do propasti revolucije	83
5.7. Teror u Ugarskoj	84
6. DOBA NEOAPSOLUTIZMA (1849–1860)	84
6.1. Bahov apsolutizam	84
6.2. Kriza Bahovog apsolutizma	85
6.3. Političke prilike kod Mađara i Srba tokom Bahovog apsolutizma.....	85
7. PROVIZORIJUM I AUSTRO-UGARSKA NAGODBA	86
7.1. Modernizacija u okvirima apsolutizma i Provizorijuma	86
7.2. Mađari u Šmerlingovom sistemu	86
7.3. Konceptije rešavanja statusa Ugarske.....	86
7.4. Srpski pokret šezdesetih godina XIX veka.....	87
7.5. Državni sabor 1865. godine i sklapanje Austro-ugarske (1867) i Mađarsko-hrvatske (1868) nagodbe	88
8. DOBA DUALIZMA (1867–1918)	88
8.1. Stabilizacija dualističkog uređenja i političke stranke	88
8.2. Zajednica Srba u Ugarskoj sa autohtonim političkim životom	89
8.3. Jačanje dualističkog sistema i stabilizacija političkog i pravnog sistema u Ugarskoj.....	90
8.4. Kriza dualističkog sistema.....	90
8.5. Nacionalno pitanje (nacije u Ugarskoj) i pokušaji regulisanja pitanja nacionalnih zajednica	91
8.6. Zastupljenost nemađarskih nacija u politici i sukob političkih elita	92
8.7. Stanje pred Prvi svetski rat.....	93
9. DRUŠTVO, PRIVREDA, OBRAZOVANJE I KULTURA	94
9.1. Klase u mađarskom društvu	94
9.2. Industrijalizacija	94
9.3. Položaj današnje Vojvodine u ekonomskom sistemu Ugarske.....	94
9.4. Školstvo, visoko obrazovanje i sport.....	96
9.5. Doprinos naših krajeva kulturi	98

III POGLAVLJE

ISTORIJSKI RAZVOJ VOJVODINE POSLE PRVOG SVETSKOG RATA	102
1. NACIONALNO PITANJE, KRIZA, PRVI SVETSKI RAT I RASPAD UGARSKE.....	103
2. SRBIJA KAO NOVA I USPEŠNA DRŽAVA	103
3. VOJVODINA U PRVOM SVETSKOM RATU	103
3.1. Odnos Srba prema Austrougarskoj monarhiji	103
3.2. Razlozi i povodi Velikog rata	104
3.3. Stvaranje južnoslovenske države	105
3.4. Sistem represije Austrougarske u Srbiji	105
3.5. Povoljna međunarodna situacija i stvaranje južnoslovenske države	105
3.6. Kolaps Austrougarske i ulazak njenih teritorija u južnoslovensku državu.....	106
4. POLITIČKE PRILIKE IZMEĐU DVA SVETSKA RATA	107
4.1. Novi državni okviri i Vojvodina u njima.....	108
4.2. Vidovdanski poredak.....	108
4.3. Stranački život u Vojvodini.....	109
4.4. Privredne prilike.....	110
4.5. Situacija u poljoprivredi i agrarna reforma.....	111
4.6. Industrija, zanati, trgovina	112
5. VOJVODINA NAKON ZAVOĐENJA ŠESTOJANUARSKOG REŽIMA	112
5.1. Vojvodina u diktaturi.....	113
5.2. Jugoslavija posle ubistva kralja Aleksandra	113

6. TERITORIJA VOJVODINE U DRUGOM SVETSKOM RATU	114
6.1. Napad na Jugoslaviju.....	114
6.2. Okupaciona vlast i racija 1942. godine	115
6.3. Partizanski pokret u Sremu 1941–1942. godine	116
6.4. Preokret u Drugom svetskom ratu	116
7. VOJVODINA NAKON ZAVRŠETKA DRUGOG SVETSKOG RATA	117
7.1. Vojvodina u novoj Jugoslaviji	118
7.2. Političke prilike nakon rata	118
7.3. Nacionalne prilike u Vojvodini	119
7.4. Raskid sa staljinizmom.....	119
8. POLET TITOIZMA	120
9. POSLE TITA – TITO (POZNI TITOIZAM I ULAZAK U KRIZU)	121
9.1. Ekonomska kriza	121
10. DOBA POLITIČKE, DRUŠTVENE I EKONOMSKE KRIZE	
I RASPADA ZEMLJE	122
10.1. Produbljanje krize.....	122
10.2. Gubitak autonomije Vojvodine	122
10.3. Raspad Jugoslavije	123
10.4. Kosovska kriza, napad NATO-a na Jugoslaviju i pad diktature Slobodana Miloševića	124
10.5. Položaj Vojvodine posle demokratskih promena	124
11. STANOVNIŠTVO VOJVODINE	125
11.1. Popisi stanovništva	125
11.2. Imigracije u Vojvodinu tokom XX veka	126
11.3. Struktura stanovništva.....	127
12. CRKVE I VERSKE ZAJEDNICE U VOJVODINI	129
13. KULTURA I OBRAZOVANJE NARODA VOJVODINE U XX VEKU	130
13.1. Osnovne i srednje škole.....	130
13.2. Univerziteti i više škole.....	130
13.3. Problemi nastave na manjinskim jezicima	131
13.4. Časopisi	131
13.5. Književnost	132
13.6. Scenska umetnost.....	140
13.7. Muzička umetnost.....	142
13.8. Likovna umetnost	143
13.9. Kulturne manifestacije.....	148
13.10. Štampa i elektronski mediji u XX veku	150
13.11. Sport u Vojvodini.....	151

IV POGLAVLJE

PRILOZI ZA RAZUMEVANJE ETNIČKE SLIKE DANAŠNJE VOJVODINE	156
Period do Mohačke bitke.....	156
Vojvodina kao deo Osmanlijske imperije	156
Kolonizacije u XVIII veku	157
Bunjevci, Šokci	158
Hrvati	160
Mađari u Vojvodini (istorijski i etnološki pregled).....	160
Jevreji.....	163
Nemci.....	163
Rumuni	164
Rusini i Ukrajinci.....	166
Slovaci	168
Srbi	168

V POGLAVLJE

GRADOVI VOJVODINE	170
NOVI SAD	170
SOMBOR.....	171
SUBOTICA	172
PANČEVO	173
ZRENJANIN.....	175
VRŠAC.....	176
KIKINDA	178
SREMSKA MITROVICA	179
SREMSKI KARLOVCI.....	180
BELA CRKVA.....	181
RUMA.....	182
NAZIVI MESTA	183

VI POGLAVLJE

KULTURNO-ISTORIJSKE ZNAMENITOSTI	184
DVORAC STRATIMIROVIČA U KULPINU	184
SPOMENIK POSVEĆEN BICI KOD SLANKAMENA.....	184
DVORAC ŠPICEROVIH U BEOČINU	185
DVORAC GROFA HADIKA U FUTOGU.....	185
GRKOKATOLIČKA CRKVA U RUSKOM KRSTURU	185
SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA SV. ĐORĐE U BEČEJU	186
RUMUNSKA PRAVOSLAVNA CRKVA U UZDINU	186
CRKVA PREOBRAŽENJA HRISTOVOG U PANČEVO	187
SPOMEN OBELEŽJE SREMSKI FRONT	187
CRKVA SV. LUKE U KUPINOVU	188
ARHEOLOŠKO NASELJE GRAD U DUPLJAJI	188
RIMSKI ŠLEM IZ BERKASOVA.....	189
MANASTIR KRUŠEDOL	189
MANASTIR VELIKA REMETA	190
MANASTIR GRGETEG.....	190
MANASTIR STARO HOPOVO.....	191
MANASTIR RAKOVAC.....	191
MANASTIR JAZAK.....	191
MANASTIR VRDNIK.....	192
MANASTIR ŠIŠATOVAC.....	192
MANASTIR ĐIPŠA	193
MANASTIR PRIVINA GLAVA.....	193
MANASTIR MESIĆ.....	193
EPISKOPSKI DVOR U VRŠCU	194
VRŠAČKA KULA	194
ZGRADA ŽUPANIJE U SOMBORU	195
ZGRADA ŽUPANIJE U ZRENJANINU	195
PATRIJARŠIJSKI DVOR U SREMSKIM KARLOVCIMA	196
KARLOVAČKA GIMNAZIJA	196
SABORNA CRKVA U SREMSKIM KARLOVCIMA	196
DVORAC SERVIJSKIH U NOVOM KNEŽEVCU	197
DVORAC DUNĐERSKIH U ČELAREVU	197
DVORAC KARAČONJI U NOVOM MILOŠEVU	198
FRANJEVAČKA GIMNAZIJA U RUMI.....	198
KAŠTEL KRAJ U BAČKOJ TOPOLI.....	199

NEOGOTIČKA CRKVA U BAČKOJ TOPOLI.....	199
GRAŠALKOVIĆEVA PALATA U SOMBORU	200
PREVODNICA „ŠLAJZ” KOD BEČEJA	200
VATROGASNI DOM U SENTI	201
VATROGASNI DOM U BELOJ CRKVI.....	201
KUĆA JOVANA STERIJE POPOVIĆA U VRŠCU	202
STARA APOTEKA U VRŠCU	203
SUVAČA U KIKINDI.....	203
VETRENJAČA U MELENCIMA	204
SINAGOGA U SUBOTICI	204
PETROVARADINSKA TVRĐAVA	205
ŽENSKO KUPALIŠTE NA PALIĆU.....	206
VLADIČANSKI DVOR U NOVOM SADU.....	206
SABORNA CRKVA SV. ĐORĐA U NOVOM SADU	207
ALMAŠKA CRKVA (HRAM SV. TRI JERARHA) U NOVOM SADU.....	207
NIKOLAJEVSKA CRKVA U NOVOM SADU	208
CRKVA IMENA MARIJINOG U NOVOM SADU	208
CRKVA MARIJE SNEŽNE U PETROVARADINU	208
GRADSKA KUĆA U NOVOM SADU	209
KAPELA MIRA U SREMSKIM KARLOVCIMA	210
DVORAC MARCIBANJIJEVIH U SREMSKOJ KAMENICI.....	210
KUĆA JOVANA JOVANOVIĆA ZMAJA U SREMSKOJ KAMENICI.....	211
TVRĐAVA U BAČU	211
FRANJEVAČKI SAMOSTAN U BAČU	212
ARAČA	212
DVORAC (KAŠTELJ) LAZAROVIH U EČKI	213

VII POGLAVLJE

HRONOLOŠKE TABELE.....	214
------------------------	-----

SADRŽAJ.....	241
--------------	-----

